

THE HINDUSTANI ACADEMY

N

हिन्दुस्तानी एकेडेमी, पुस्तकालय
इलाहाबाद

A

वर्ग सख्या

P

पुस्तक सख्या

S

क्रम सख्या

672

Date of Receipt

11 - 12 - 1911

کتابخانه ملی ایران
تأليف: دکتر محمد علی شمس الدین
مجلد اول

در بیان کلیات و مبانی
تألیف: دکتر محمد علی شمس الدین
مجلد اول

تألیف

تألیف: دکتر محمد علی شمس الدین

تألیف: دکتر محمد علی شمس الدین
تألیف: دکتر محمد علی شمس الدین
تألیف: دکتر محمد علی شمس الدین

تألیف: دکتر محمد علی شمس الدین
تألیف: دکتر محمد علی شمس الدین
تألیف: دکتر محمد علی شمس الدین

انتساب

یہ سلسلہ بعد فخر و مباہات حسبِ اجازت بند گل
عالی متعالی اعلیٰ حضرت ہزار گز الطہرائی نس آصف جا
منظر الممالک نظام الملک نظام الدولہ
نواب میر عمر عثمان علی خاں بہادر
فتح جنگ جی سی ایس آئی جی سی بی یار و فادار دولت
برطانیہ خلد اللہ ملکہ و سلطانہ و ادا ام برہ و احسانہ کے
نام نامی و اسم سامی کے ساتھ منسوب و معنون کیا جاتا ہے

فہرست مضامین

صفحہ نمبر	عنوان	صفحہ نمبر	صفحہ نمبر	عنوان	صفحہ نمبر
۱۰	بارد	۱۰	۱	رہائی اسیر	۱
۱۱	لکسا	۱۱		مقدمہ	
۱۲	ہرام چوہیں	۱۲		(حصہ اول) حیاتِ دوامِ خسرو	
۱۳	مریم	۱۳		مختصر سوانحِ حضرت امیر خسرو	۲
۱۴	ستیریں	۱۴	۱	(حصہ دوم) ریاضِ الالبصا	
۱۵	ارس	۱۵		خسرو پر ویر	۳
۱۶	تمیلا یا میں مانو	۱۶	۴	پر ویر	۴
۱۷	مدائن	۱۷	۸	طاقدیس	۵
۱۸	جوئے تیر	۱۸	۹	گھماے خسرو	۶
۱۹	کوہکن یا وراو	۱۹		مارہ ہزار پریراد	۷
۲۰	لے ستوں	۲۰		ستدیر	۸
۲۱	شکر	۲۱	۱	ستایور	۹
۲۲	مثنوی تیریں و خسرو	۲۲			
۲۳	کلامِ رزمیہ	۲۳			

ردیف	عنوان	ردیف	عنوان	ردیف	عنوان
۲۲	مجاز مرسل	۲۲	۲۲	۲۲	بزم آرائی
۲۱	تشبیهات	۲۵	۳۳	۲۵	تذکره حسن و عیق
۲۲	تبیح الصفات	۲۶	=	۲۶	طبیعیات ستاری
۲۳	تصاد	۲۷	=	۲۷	اطلاق نظم
=	نقتل	۲۸	۳۴	۲۸	خدمات انسانی کا اظہار
=	سیاق و لاف	۲۹	=	۲۹	مناظر قدرت
۲۴	تبیح	۵۰	=	۳۰	سور و گدار
=	ایہام	۵۱	۳۵	۳۱	منکلمات استدلال
=	رجوع	۵۲	=	۳۲	صوفیہ رنگ
۲۵	دو قافیتیں	۵۳	=	۳۳	درد و غم و رخ و الم
=	گریہ	۵۴	۳۶	۳۴	عاقبت و عار و مساحت
=	تحسین تام	۵۵	=	۳۵	جامعیت
۲۶	اشتقاق	۵۶	=	۳۶	اقتراح و ایجاد
=	رد	۵۷	۳۷	۳۷	صانع و مدائن
۲۸	مراعات النظیر	۵۸	=	۳۸	واقعہ لوسی
=	حسن التعلیل	۵۹	=	۳۹	قوت تحسین
۲۹	مدہش الکلامی	۶۰	۳۸	۴۰	سلامت و قوت کلام
=	لف و نشر	۶۱	=	۴۱	فصاحت و بلاغت
=	مبالغہ	۶۲	=	۴۲	قدت اسلوب
۵	صحیح موازنہ	۶۳	۳۹	۴۳	استعارہ

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان	صفحہ
۸۷	مدح شیخ الاسلام رحمۃ اللہ علیہ	۷۵	النفات	۶۴
۹	تیسریں کی ہوتیں بالقویہ و رمیدہ صید گچی	۷۵	معمتہ	۶۵
۹۳	خضر و شیریں شکار گاہ میں	۷۵	صل الحریص	۶۶
۹۷	تیسریں کا عقد خضر کی حرایا	۷۷	ساج کے اعتبار سے تنوی کی برطانی	۶۷
۹۹	درہا کا عشق تیسریں میں مرنا	۷۸	احمالی طور پر قصہ کا اختصار	۶۸
۱۱	پیریں ندیہ شیریں	۷۹	حصہ سوم، موازنہ زبان سائنہ	
۱۳	تسہ سیاه	۸۰		
۱۴	وظیفہ مساجات	۸۱	عروسی دعا، حجلہ کمریار	۶۹
۱۷	عرل مارہ	۸۲	حمدماری عراسمہ	۷۰
۱۸	ترویج حشر و ستیریں	۸۳	مساحات بحسرت قاصی اسحات	۷۱
۱۱۱	ہم آغوشی حشر و ستیریں	۸۴	نعت سید الامیاء صلی اللہ علیہ وسلم	۷۲
۱۱۸	مناحات آحر کتاب	۸۵	وصف معراج	۷۳

مثنیٰ

صفحہ	عنوان	صفحہ
۱	عروسی دعا، حجلہ کمریار	۱
۲	توحید ماری عراسمہ	۲
۵	مناحات بحسرت قاصی اسحات و تہار العامات لے عایات	۳
۷	نعت سید الامیاء حاتم الرسل علی نبیاء و علیہم الصلوٰۃ والسلام	۴
۹	وصف معراج تہسول رمیدہ فی فتی دیکہ تار عرصہ قات تو سیرا دادنی	۵

صفحہ	عنوان	صفحہ
۱۲	فتح شیخ الاسلام نظام الملک الدین علیہ اہل تحیۃ الصلوٰۃ والسلام	۶
۱۴	مدح سلطان علاء الدین محمد شاہ	۷
۱۸	در خطاب ربی کوس	۸
۲۲	گفتار در تیرہ ہشت این داستان	۹
۲۴	حکایت کلاہ دور	۱۰
۲۸	در بیان کو اکب و افلاک و مایہ	۱۱
۳۱	دعائے عافہ و دعائے عشق و اہل عشق	۱۲
۳۳	حکایت سلطان محمود و ایار	۱۳
۳۴	در نصیحت فرزد	۱۴
۳۹	آمار داستان حسرت و تیریں	۱۵
۴۲	رقص حسرت و آمدن ہمت استیلا سے ہرام	۱۶
۴۷	رسیدن حسرت و تیریں رست کار گاہ و طارہ نام و گھر	۱۷
۵۳	اظهار عشق حسرت و تیریں	۱۸
۵۹	قصہ حسرت و حاس قیصر و دم و اظهار تیریں	۱۹
۶۳	یہوستان حسرت و قیصر و دم و لکڑ کشیدن و بدائش و نکستادن و ہرام جو میں	۲۰
۶۸	در افتادن حریہ و دم و دست حسرت و یویر	۲۱
۷۲	نعمہ سرائی مارہ و بزم حسرت و گنج مادہ آوردن و احتسیدن حسرت	۲۲
۷۶	وفات یافتن مریم	۲۳
۷۸	عشرت حسرت و تیریں و لب تہر و دوا سہ گوسے	۲۴
۸۹	عقد حرات حسرت و حرات ابرائے متافان خود	۲۵
۹۱	یا سح تیریں بحسرت	۲۶
۹۶	نصیحت کردن سایہ حسرت و اہمت تیریں دلالت کردن تنکر	۲۷

صفحہ	عنوان	نمبر
۱۰۲	رفق خسرو با صہماں دلالت کردن با سکر اصہماں	۲۸
۱۰۶	نزل سرائی سکر و مجلس خسرو	۲۹
۱۰۹	مردن سکر خسرو را بخانہ خویش بہت ہماں	۳
۱۱۱	عقد خسرو با سکر و تزلیج انیشاں	۳۱
۱۱۲	حرا بقیہ شیریں را عقد خسرو با سکر و لصحرار رفق بہرہ و در آیمختن	۳۲
۱۱۶	اطہار عاتقی فرہاد با شیریں	۳۳
۱۲۱	صفت جوئے فرہاد کہ حکم شیریں را کوہ بر آورد	۳۴
۱۲۲	صحرانوردی فرہاد در عشق شیریں و گریہ و راری او	۳۵
۱۲۶	حکایت ملکہ بد حال	۳۶
"	آگاہی خسرو از عشق فرہاد	۳۷
۱۳۱	غنا بامہ خسرو بہ شیریں و غنا بامہ فرہاد	۳۸
۱۳۶	حوادث بہ شیریں بحسرو و اظہار غنائے رازہ سکر	۳۹
۱۴۳	بارگشت خسرو را اصہماں جواب دیدن او	۴۰
۱۴۵	رفق خسرو بقیہ فرہاد لطیفی تحاہل عارفانہ و مناظرہ انیشاں	۴۱
۱۵۱	مردن فرہاد در عشق شیریں حالت او	۴۲
۱۵۶	حرمگ فرہاد رسیدن بہ شیریں راری و گناہے او	۴۳
۱۵۷	حکایت جرمہ لاف رن مناسب وقت و حال	۴۴
۱۵۹	صفت پیردن بدیہ شیریں و کشتن او سکر ملکہ اصہماں را	۴۵
۱۶۷	رسیدن پیردن راجل شیریں ملکہ اصہماں	۴۶
۱۷۰	در تب و اق مناجات شیریں با حق سبحانہ تعالیٰ و یاد خسرو	۴۷
۱۷۷	رفق خسرو بد قہر شیریں و در بدکردن شیریں بہ خسرو	۴۸
۱۸۳	سرکہ ریزی خسرو از غنا بامہ شیریں و خود ترش گشتن	۴۹
۱۸۴	حوادث شیریں بہ خسرو و بدین	۵۰

صفحہ	عنوان	پیشہ
۱۸۷	پاسح خسروہ تقریریں	۵۱
۱۹	پاسح تیریں مقابلہ قسریہ دوم خسرو	۵۲
۱۹۳	پاسح خسروہ دلمریہ کارستیریں کھدار	۵۳
۱۹۶	پاسح سیریں عیار بہ فزادھاں تار	۵۴
۲۰۰	پاسح خسروہ دیر بہ ستیریں تکریر	۵۵
۲۰۳	حواس تیریں بہ خسروہ دیر	۵۶
۲۰۷	فرد آمدن تیریں رام قصر خسروہ راقصر آردن	۵۷
۲۰۹	عزل مرانی باردار رمان خسرو	۵۸
۲۱۱	تراہ نکیسار رمان ستیریں	۵۹
۲۱۴	عمدہ ماردار رمان خسروہ دیر	۶۰
۲۱۷	عزل نکیسار رمان ستیریں	۶۱
۲۲۰	عزل باردار رمان خسرو	۶۲
۲۲۳	سرد نکیسار رمان ستیریں	۶۳
۲۲۶	تکریری عودسی تیریں باخسروہ دستاد خسروہ اکثری ملک رسم عمیدیماں	۶۴
۲۲۹	عقد خسروہ ستیریں	۶۵
۲۳۳	ترفع خسروہ ستیریں ووصف دسرایائے مراد جوادہ ستیریں	۶۶
۲۳۸	ہم آغوشی خسروہ ستیریں خلوت رمانوئی	۶۷
	مزم آرائی خسروہ باحکما و حکماہ سوالات باایناں	۶۸
۲۴۴	حکایت مرد صاحب ہمت	۶۹
۲۴۸	متورت تیریدہ باحرماں خود در کتن خسرو	۷۰
۲۷۴	کتن تیریدہ خسروہ راہ مرتحت شاہی لکتن	۷۱
۲۸	در حاکمت کتاب گوید	۷۲

بسم اللہ الرحمن الرحیم

رہائی آسیر

شیرین و خسرو بلحاظ ترتیب تصنیف خمسہ خسروی کی دوسری مشنوی ہے جو مطلع الانوار کے بعد ظلمت خیال سے نورِ ظہور میں آئی۔ لیکن عجیب اتفاق ہے کہ کلیات خسرو کے ذیل میں اس کی طبع و اشاعت خمسہ کی تمام متنوہوں کا آخر میں ہوتی ہے، حال آں کہ واقعہ یہ ہے کہ جب یہ کام شروع ہوا تو (بہاہ اگست ۱۹۱۵ء) مطبع میں سب سے پہلے جو کتاب چھپنے کے لئے پہنچی وہ یہی شیرین خسرو تھی مسودہ کے ایک معتد بہ حصہ کی کتابت ہو چکی تھی کہ اسے یہ کہہ کر واپس لے لیا گیا کہ ہنوز اس کی تصحیح قابل اطمینان طور پر نہیں ہوئی۔

اس کے بعد مسودہ دست بدست تنقید و مقابلہ کے لئے گشت کرتا ہوا مولوی علی احمد خاں صاحب آسیر قادری نقشبندی بدایونی پروفیسر سنٹ جانز کالج آگرہ کے سپرد ہوا۔ مولوی صاحب صوف ۱۹۱۷ء میں اپنے فرض سے فارغ

ہو گئے۔ چنانچہ مقدمہ اور اس کے مختلف حصص کے ناموں سے جو سلسلہ ۱۳۳۶ ہجری
برآمد ہوتے ہیں اس کا یہی سبب ہے کہ مقدمہ سنہ مذکور (مطابق ۱۹۱۷ء) میں
پورا ہو گیا تھا۔ پھر اس کے نظر ثانی و منظوری کی منازل سے گزرنے میں بھی
غیر معمولی تعویق پیش آئی تاہم یہ کام بھی فروری ۱۹۲۳ء میں بہم بہت مکمل ہو گیا۔
یہاں تک کہ موصوف نے تن کتاب کی پوری کتابت بھی اپنے ہی اہتمام سے
کرا دی، اور اسی زمانہ میں یہ دونوں چیزیں مطبع میں بھی اس حیثیت سے دپس
آگئیں کہ ان کے لیے سوائے چھپ جانے کے کوئی دوسرا مرحلہ باقی نہ رہا تھا
پھر بھی ناموافق اسباب پیش آئے رہے اور تین سال یوں ہی گزر گئے پھر ۱۹۲۵ء
میں اسے ایسے خوش نویس صاحب کے سیر دیا گیا جو مطبع کے نہایت فادار و وضع
پرانے کارکن تھے۔ وہ بلا مبالغہ مقدمہ کا ایک ہی صفحہ لکھنے پڑے تھے کہ ایک
حد درجہ موٹا و موذی درد میں مبتلا ہوئے اور ہفتہ کے اندر اندر جان شیریں سپرد
جاں آفریں کر دی۔

ماکل ماہمی المرید کدہ تسری لرباح عاکل تشتی السع

ان حالات میں سوائے اس کے کیا سمجھا جائے کہ قادر مطلق و حاکم برحق کی مشیت
ہی دگرگوں تھی کہ مادی و دیریں کوشش اور بعض محترم بزرگوں کی خواہش اور خود مقدمہ
نگار صاحب کی بزرگانہ کاوش کے بارہ (یا کم از کم دس) برس سے پہلے یہ عجیب
شیر جاری نہ ہو سکی۔ ”عرفت رنی نفسہم العرائم“

مولانا آسیہ جب ملتے را اور انھوں نے اگرہ اور بدایوں سے علی گڑھ کے
 لیے بارہا شدہ رحال محض اس کتاب کی خاطر کیا، تو موانع کا حال سن کر اکثر ہی
 فرماتے کہ ”ہماری زندگی میں یہ کام تمام ہوتا معلوم نہیں ہوتا اور شاید خدا کو اپنے
 اس نیک بندے کی زبان پوری ہی کرنی تھی کہ تقریباً پوری کتاب ان کے انتقال
 کے بعد چند ہفتہ کے اندر بلا زحمت خاص طبع ہو گئی۔“ ان میں عباد اللہ میں
 لو اقسام علی اللہ لا مرہ؟

مولانا آسیہ نے گزشتہ موسم میں حج بیت اللہ کا شرف حاصل کیا اور ۲۰
 محرم الحرام ۱۳۴۶ھ کو مدینہ منورہ میں بحالت نماز صبح علایق دنیوی سے ہالی پائی
 قیمت نگر کہ کشتہ شمشیر عشق یافت
 مرگے کہ زندگاں بد دعا آرزو کنند

جنت البقیع میں آسودہ ہوئے۔ وفات سے قبل خود اپنا یہ شعور و زبان تھا
 ”اُبھ کر رہ گیا میں ادی طیبہ کے خاروں میں
 مجھے پہنچا دیا اس ضعیف تن نے منزل حیات تک“

اما اللہ واما الیہ راحعون خوب اُبھنے بہت خوب سلجھے بہت ہی خوب ہوئے۔
 اندریں حالات اس کتاب کی اشاعت میں کمک (Comac)
 (طربا بنیر) اور ٹریجک (Tragic) (غم انگیز) دونوں پہلو مضمر ہیں۔
 خوشی اس کی ہے کہ ایک بہت بڑی کمی پوری ہوئی اور ایک سلسلہ نامکمل بالآخر

مسئل ہوا، اور افسوس اس کا ہو کہ وہ شخص نہ رہا جو اس خوشی میں شریک ہونے کا سب سے زیادہ مستحق تھا۔ اللہ حیل لے

عیدِ رمضان آمد و ماہِ رمضان رفت

صد شکر کہ اس آمد و صد حیف کہ اس رفت

مرحوم نے پورے مقدمہ کا تاریخی نام ”بہارِ معان جاوید“ تجویز کیا تھا اس سے اور اس کے تین مختلف حصوں کے تین مختلف ناموں سے بے کم و کاست ۳۳۶ء برآمد ہوتے ہیں۔ انہوں نے یہ خدمت نہایت محنت و عقیدت سے انجام دی تھی اور اس کے متعلق ایک سے زیادہ مرتبہ ہر قسم کے مشوروں کو قبول کرنے میں بے حد ہضم نفس کا اظہار کیا تھا۔ خدائے تعالیٰ اس سب کی ان کو جزائے خیر دے۔ آمین !

شیریں حسرت طبع ہو جانے کے بعد فضلِ خدا پنچ گنج خسروی سے خزانِ فوق و طلب معمور ہوئے بلکہ اس کے علاوہ بعض ایسے نایاب جو اہر زو اہر بھی منتظرِ عام پر آئے جن کا بیشتر کسی قیمت پر بھی دستیاب ہونا محال تھا۔ اس لحاظ سے اگرچہ بظاہر اب تک کچھ نہ کچھ ہوا ہو، لیکن حقیقت ابھی بہت کچھ ہونا باقی ہے۔ اور اب اصل ضرورت اس امر کی ہے کہ اُن دفائن تک بھی دسترس حاصل کی جائے جو ہنرِ امیر خسرو کی ملکِ خاص ہیں۔ کیوں کہ جیسا کہ علم دوست اصحاب پر مخفی نہیں ہے ان حقیقی میدانِ غزل ہیں، اور انہوں نے مثنوی کے لالہ زاہیں اپنی روشِ خاص

سے گویا ہٹ کر قدم رکھا ہو۔ چنانچہ ایک موقع پر خود فرماتے ہیں ۷

”از شیوہ خود رسیدہ گشتم
تسلیم ہماں جبریدہ گشتم“

(محول ملی)

حضرت امیر خسروؒ کے متعدد ضخیم ضخیم دیوان باقی ہیں جو دراصل جان سخن ہیں۔ ان کے
ماسوا کئی اور چھریں قابل طبع و نشر ہیں۔

معہ ہداجب ہماری نگاہ سرمایہ پر جاتی ہو جو ایسے تمام کاموں کے لئے ضروری
ہو تو حال صفر نظر آتا ہو۔ اور یہ تصور تشبیہ یا س کی جھلک کھانے لگتا ہو کہ جو کوہ
پہلے جوئے تیر تک پہنچے تھے وہ اب ایک ایک کر کے ہم سے رخصت ہو چکے ہیں۔
نواب اسحاق خاں صاحب نہیں ہے جن کا ادبی و شعری ذوق موروثی تھا۔

نواب عماد الملک صاحب اب بھی اب اگرچہ بے جن کو خصوصاً خسروؒ کے ساتھ ایک فطری
مناسبت تھی۔ لیکن پائے ثبات کے لئے لغزش کی کوئی وجہ نہیں۔ خدا کے
فضل و احسان سے جب تک یہ سلسلہ حضور نظام عالی مقام خلد اللہ بک کے دہیں

دولت سے وابستہ اور سایہ سرپرستی میں سیر ہے اس کا منبع فیض و خیمہ بقا قیماً
برقرار ہو۔ یہ بھی ایک مبارک خال ہے کہ خسروؒ فنڈ کمیٹی کے صدر نواب صدیر خان

بہادر (صدر الصدور امور مذہبی سرکار عالی) تمام مالہ و ماعلیہ سے واقف ہیں

اور اس مقصد کے لئے ضرور کسی گنج باد آور کی فکر کریں گے۔ ادا مہر سلم و نیو رستی

۶
 کی زمام نظم و نسق ہر ہائی نس ما دیکھم صحتا بھوپال (چانسلر) اور نواب
 سر محمد فزول اللہ خاں بہادر کے سی آئی ای، او بی ای (وایس چانسلر)
 جیسی دوسلمہ معارف پرورد علم دوست ہستیوں کے ہاتھوں میں ہو پس امید ہو کہ جو
 علمی کام مدرسۃ العلوم کے زمانہ میں ناتمام رہا تھا وہ اس کی نادر مشفقہ سلم یونیورسٹی
 کے انغوش میں ان شاء اللہ تعالیٰ ضرور پایہ تکمیل کو پہنچے گا۔ واللہ المستعان
 علی ما تصعوں۔

محمد مقتدی خاں شروانی
 طابع و ناشر سلسلہ کلیات خسرو
 نائٹ ناظم حسرو فنڈ کمیٹی

علی گڑھ .
 ربیع الاول ۱۳۴۶ھ
 ستمبر ۱۹۲۷ء

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

حَامِدًا وَمُصَلِّيًا

مُعْتَمِدًا

(حصّہ اول) حیاتِ دوامِ خسرو

(سنت ۱۳۳۶ھ)

اُسی شوخی برقِ تجلّے وہ زیانم را

قبولِ خاطرِ موٹّی کلاماں کُنِ بیانم را

حضرت امیر خسرو شرفائے ترک کی معدنِ جواہر کے ایک بے باجوہر

ہیں۔ آپ کے والد ماجد امیر سیف الدین محمود ترکوں کے مشہور قبیلہ لاجپن کے

سردار تھے! اور آپ کے آباؤ اجداد کا وطن ہزارہ تھا۔ لیکن بعض مورخین نے

حضرت امیر خسروؒ خود اپنی تحریر کے موافق بمقام مومن آباد عرف پٹیالی
۶۵۳ھ میں پیدا ہوئے، ان سے بڑے دو ادیب بھائی اعز الدین شاہ اول
حسام الدین احمد تھے۔

۱۰۔ ٹیالی کی اس حال صلیع اٹھ دکنسری اگر کوئی متحدہ اگر وہ اودھ میں ایک چھوٹا سا قصبہ ہو مگر پہلے ہی صلیع کا
صد مقام تھا دریا کو گنگا کے اس میں سا تھا اب ست ڈور ہو گیا ہے نص ہو جس کی تحقیق کے موافق سلطان
کے عہد میں اس واقعہ ہوئے کے بعد عرض حفاظت اہ و قیام حکام ٹیالی میں ایک حکم قلعہ تیار کیا گیا تھا اخیر
سے خود بھی اس کا ذکر اسی مسوی میں کیا ہے خود اس قلعہ الصحرین قابل ہے۔ اس وقت تک آیا یا تحکیم
کرتے تھے اور ان رومہ سواروں میں طارم تھے۔

گرچہ ایرتھ اے یردانی
مں کہ ارحملہ سوار ایم

میتالی جیہ حائے سلطانست
ارتجی دستی اتیک مارا ایم

بعد سلطان جلال الدین لڑکر کے عہد میں ٹیپال مستقل ریصلع یا محل ہو گیا جسکا ذکر امیر اکبری میں سبیل ہے۔
محل ٹیپال واقع سرکار قلعہ صوابہ رقبہ ۵۸۶۳۴ ایکڑ ۳۴ سوہ، جمع سرکاری ۱۸۷۷۶۵۲
آبادی اکثر احمیت جوہاں، قلعہ یک صد سوار دوسرا زیادہ۔

ایک نام ابو الحسن تھا اور ابتدائی تخلص سلطان عرف امیر خسرو تھا اور خسرو ہی آپ کا اخیر تخلص قرار پایا اور مشہور ہوا حضرت سلطان الاولیاء محبوب الہی کی درگاہ سے ترک اللہ کا خطاب عطا ہوا تھا بعض مورخین نے آپ کا لقب یمن لدولہ بھی لکھا ہے۔

چار برس کی عمر تک آپ ڑپالی میں رہے۔ اس کے بعد اپنے والد کے ہمراہ دہلی آئے۔ آپ کی عمر نو سال کی تھی کہ والد ماجد سی لڑائی میں شہید ہوئے۔ اُس وقت بھی آپ کی شاعرانہ مشق سخن اس حد تک پہنچ چکی تھی کہ اپنے والد کا مرثیہ کہا۔ اس کے بعد آپ کے نانا نواب عماد الملک آپ کے مربی اور سرپرست ہوئے جن کے سایہ عاطفت میں آپ نے تمام علوم و فنون تعلیمی و فنی تحصیل کئے۔ آپ نے خود اپنی ابتدائی شاعری کی جو کچھ حالت اپنی بعض تصانیف میں رقم فرمائی ہے اس سے ظاہر ہے کہ آپ اپنے زمانہ طالب علمی میں بطور خود بڑے بڑے مشاعروں اور علمی معرکوں میں ایسی نغمہ سرائی فرماتے تھے کہ اہل سخن حیران ہو جاتے تھے حقیقتاً آپ کی والدہ کا بطن گویا آپ کے لئے منع شیریں زبانی تھا۔

امیر خسرو علیہ الرحمۃ کے سلسلہ بخندری کے ضمن میں ہم کو اجمال طور پر یہ بھی ظاہر کرنا ضرور ہے کہ زمانہ نے آپ کے کمالات و حکیمانہ معانی آفرینی و خیالات کی کہاں تک قدر کی اور ایسی طوائف الملوکی کے پرخطر دور میں جس کے انقلاب کی طوفان نیز اور جوش انگیز موجیں نا نا تمام جہان کو منتقل کر رہی تھیں

اور سلاطین کے باہمی اختلاف و ذاتی خصومات کی جاں گزرا بادِ سہموم کے جھوکے
سارے راکین دربار و امراء و مقربانِ فوی الاقدار و ارباب کمالِ شاہیر
روزگار کے مناصبِ جلیلہ و مراتبِ علیہ کے باغ و بہار کو مٹا ہے تھے، لیکن
بایں ہمہ امیر خسرو ہر حکمران اور ہر بادشاہ کے وقت میں محض اپنی خدا داد قابلیت
جامعہ اور قابلِ تدلیات بالغہ سے کس طرح گلہ ستہ بزمِ سلاطین رہے۔
چنانچہ آپ کے کمالاتِ صوری و معنوی کا سکھ سلطان غیاث الدین بلبن کے زمانہ
سلطنت سے محمد شاہ تغلق کے عہدِ حکومت تک مختلف سلاطین عالمِ دشاہان
جہاںِ امرا کے دور میں جاری رہا اور ان میں سے اکثر شاہانِ وقت کی
مصاحبت و ملازمت کا بارِ عظیم بھی ضرورتِ زمانہ آپ نے لینے دوش پر گوارا
فرمایا، مگر کسی بازارِ حکومت میں آپ کی نقدِ کامل عیار کی کبھی کساد بازاری نہیں
ہوئی۔ بلکہ ہمیشہ ہر دور میں شاہانِ نامدار نے اپنا سرمایہٴ افتخار سمجھا کہ آپ اپنی
تصانیف کا ملہ کو ہائے ناموں سے معنون فرمائیں۔

امیر خسرو علیہ الرحمۃ کے تصنیفات و تالیفات کا دائرہ اس قدر وسیع ہو کہ
اکثر مورخین و اربابِ سیر نے اُس کے احاطہ کرنے سے اظہارِ عجز کیا ہے عربی
و فارسی ہندی و بھاشا و سنسکرت و پنجابی و غیرہ کوئی ایسی زبان نہیں جو جس میں
مستقل طور پر آپ کی تصنیفات نظم و نثر کا کامل ذخیرہ نہ ہو۔ ہم بہ خوفِ طول التبت
اختصار کے ساتھ اُس کا ایک شمعہ بیان کرتے ہیں۔

آپ کی مستقل کتب کی مجموعی تعداد بعض نے بانو^{۹۱}ے اور بعض نے ننانو^{۹۹}ے
اور بعض نے ایک سو ننانو^{۹۹}ے تک بیان کی ہے اور بعض محققین کا بیان ہے کہ آپ کے
مختلف اقسام کے اشعار کی تعداد چار لاکھ اور پانچ لاکھ کے درمیان ہے۔ ہمارے
نزدیک اگر یہ تعداد اس قدر ہو تو کچھ تعجب نہیں اس وجہ سے کہ آپ نورِ شاعر تھے۔
تمام عالم کے علوم و فنون کے آپ ماہر اور بالخصوص علومِ ادبیہ نظم و نثر کے
تمام اقسام انشا و اوصاف سخن پر قادر تھے۔ قصاید، مثنویات، رباعیات، و
قطعات، مسدس، مثنیٰ وغیرہ میں آپ کو جو یدِ بیضا حاصل تھا وہ آپ کے موصفات
پر غور کرنے کے بعد ماہِ نیم ماہ سے زیادہ روشن و بھلی نظر آتا ہے۔ علمِ موسیقی کی طرف
جب آپ نے توجہ فرمائی سلسلہٴ ایجاد و اختراع کو آپ نے ختم کر دیا کچھ تک تمام
دنیا کے گوئیے آپ کا نام لے کر گانا شروع کرتے ہیں صنایع و بدائع کی امامت کو
ثبوت پر آپ نے خوارقِ عادات سے اعجازِ خسروی کی بہنِ شہادت ایسی قائم کر دی
کہ آئندہ کوئی اُس کے خلاف پر دوسری برہان نہیں لاسکتا۔ مطالبات و ظرایف
لطایف، پہیلیاں، کہ مکرنیاں، اہلِ ڈھکوسلے، زمانہ کے تمام خوش کن و سایل
ذرائع نے تکمیلِ فن سخن کو اوجِ کمال پر پہنچا دیا۔ فنِ معامیل ساتھ ساتھ سبقِ پیش قدمی
کرنے کی کوشش کی اور متاخرین کی تقلید کی راہ پر گویا ایک چراغِ روشن کر دیا۔
مستفیدینِ اہلِ کمال کا ہم پایہ مسلم الثبوت شاعر شیریں کلام ہونے پر مولانا نظامی
جیسے پیش رو معجز بیان فصیح اللسان قادر الکلام اہلِ زبانِ شاعر کے جو اہرِ حمہ

کے جواب ایسے بیچ گنج معانی کو اپنا یادگار بنایا کہ خود اہل زبان شعر کو اس کی
خوبی وسلاست زبان فصاحت بیان کا اقرار کرنا پڑا اور آپ کے تمام اقسام کلام آج
تک اہل زمانہ کی زبانوں پر اپنی شیرینی فصاحت اثر سے ہر بار اور ہر دور میں قند و مکہ
کی طرح اپنا مذاق قائم رکھنا اس کے قبولیت کی خاص دلیل ہے۔

امیر خسرو علیہ الرحمۃ نے اپنے محبوب حقیقی شیخ المشائخ نظام الدین لاویا قدس سرہ العزیز
کے انتقال کے چھ مہینے بعد روفراق اور سوزِ ہجر سے نہایت بے قراری کی حالت میں بوجہ چہر
۱۸۱۷ء سوال ۲۵ء میں رحلت فرمائی اور آپ اپنی دہمی تمنا و آرزو کے موافق جس کو آپ
بطور پیشین گوئی ظاہر کر چکے تھے ۵

کلاش انیارم نام گیسریم زہے نختارتہ پائش بمریم
اپنے شیخ کی یائیں ہر حیات جاودانی حاصل کر کے ہمتیہ کے لئے راحت گزریں ہوئے او
آپ کے اوصال کی تاریخوں میں جس طرح (طوطی شکر متعال) آپ کے حسب حال ہو اسی طرح بلبل شیریں
کلام آپ کی صفات شاعری کا ائینہ بے مثال جو فقیر کا نتیجہ فکر ہے۔ انا للہ وانا الیہ راجعون
(تاریخ وصال آن صاحب جدو حال مصفی طائر سدی و ہم زبان مرغ طوطی امیر خسرو رحمۃ اللہ علیہ)

خسرو ملک سخن سلطان دیں عین عرفان خضر ارباب یقیں
حاج محبوب الہی محو ذات اہل عشق و حسن آب حیات
خسرو دریا دوشیرین و تسکین زندہ حاویدار و باکر و سر
نہر احلال و نہ اوج کمال شمع بزم قدس فائوس خیال
ہر تار کیت اسیر از اہل ہوش بلبل شیریں کلام آمد گنجش

(حصہ دوم) ریاض الالبصار

(جلد ۳۳۶ء)

اتنی رنگ تاثیرے کرامت کن فغاغرا

بہج اشک ببل آب دیتے زباغرا

قبل اس کے کہ اس مثنوی کے مضامین کے متعلق کوئی بحث کی جائے ہم سب سے پہلے اس شاہانہ بزم سخن کے اُن چند صد آرا راہین کا مختصر ذکر کرنا چاہتے ہیں کہ جس سے آئندہ بعض ضروری مقاصد میں بھی مدد ملے گی اور ارباب ذوق اس داستانِ حُسن و عشق کی تاریخی اہمیت کے لطف سے بھی بے حد محظوظ ہونگے کہ شعرا کے لیے یہ کس درجہ دل کش اور روح افزا نظارہ ہو جس میں انھوں نے اپنی طبع نازک کی گنگا کاریوں سے کیسے کیسے گل کھلائے ہیں اور خود اس مثنوی کی اجمالی حالت کی مختصر تفصیل کی بھی ضرورت ہے۔

سرورِ دیر | ابن ہریرہ سوم فارس کے مشہور بادشاہ نوشیرواں عادل کا پوتا ساسانی
شہزاد شان و شکوہ مال و متاع، شجاعت و دلیری، استقلال و غم میں مشہور

۱۔ یورپ میں مورخین کی تحقیر کے موافق سرورِ دیر ۵۹۱ء سے ۶۲۵ء تک ملکیاں میں حکومت کی وہ ہشتاد و دوم، Marcus، مارکس کی دسے لیے، یہ ہریرہ کا تحت لیا جاتا تھا، طالع پتلا، کوس
2. Thocas، یواس کے کوس کی عراق نام میت المقدس مصر ایتھے کو ایک عظیم تمام ملکوں پر قصد کیا جس سے ارادہ کیا تھا کہ وہ لیے بیٹے (دوررہ) Mardach، کو ایتا تحت تیس کرے مگر اس کے دوسرے (بکے) تیرہ
Shurvat or Surudas، اس ترکیب کو سمجھ لیا اور سرور کو قتل کر ڈالا۔

دیار و امصار، حسن پرستی و عاشق مزاجی میں سرمست و منجور، مذہبی تعصبات میں مستغرق، احکام نجوم کا دلدادہ، ظلم و ستم کا عادی، مذہب زرتشت کا پیرو جو ۵۹۱ء میں تخت نشین ہوا۔ یہ وہی خسرو پر دیزہ جس نے رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم کے صحیفہ گرامی کے ساتھ گستاخی کی تھی اور اسی کی سزا میں آخر کار وہ اپنے لڑکے شیردیز کے ہاتھ سے ۳۸ سال سلطنت کرنے کے بعد ۶۱۰ء ہجری میں نہایت ذلت و رسوائی کے ساتھ قتل ہوا جس کو مولانا نظامی علیہ الرحمۃ نے اپنی مثنوی خسرو شیر میں بیان کیا ہے۔ مگر امیر خسرو نے غالباً اس روایت کو قصہ سے غیر متعلق سمجھ کر ترک کر دیا۔ خسرو کے عہد اور افسانہ کے متعلق چند چیزیں خصوصیت کے ساتھ تاریخوں میں یاد کی جاتی ہیں ان میں بعض کا ذکر ہماری مقصود بالذات تاریخی واقعہ سے بھی متعلق ہے جن کی اجمالی تفصیل یہ ہے۔

برادر خسرو کا لقب یا عرف ہے جو اس کے اصلی نام کا گویا خرو ہو کر بولا جاتا ہے اور اس کے معنی مختلف منظر و منصور و فتح مند بزرگ نش و ماہی بزرگ ہیں ان کیے گئے ہیں اور اس کی وجہ تسمیہ کے ساتھ اور معانی کے سوا آخر معنی بھی مناسب سمجھے جاتے ہیں اگر قبول بعض اس کو ماہی دوست فرض کر لیا جائے مگر بعض اقوال کے موافق پر دیزہ غریب شکر کو کہتے ہیں اور وہ بھی چونکہ شکر لب و تیریں دہن

و شکر بیز تھا اس لئے اسی کا طے اُس کا لقب پر دینا ہوا اس معنی کو مولانا نظامی
نے پسند فرمایا ہے چنانچہ فرماتے ہیں ۷

ازاں بدنام آں شہزادہ پر دین
کہ بودہ در سخن گفتن شکر دین

طاقدیں مصع تحت | یہ تخت اُس کو فریدوں سے ورثا پہنچا تھا اُس کا طول
(۱۷۰) گز جو اہر بے بہا سے مصع علم نجوم کے موافق بارہ برجوں و درساتوں
سیاروں کی نقشوں سے گویا حکمت کے افلاک کا نمونہ۔

گنجائے حرر | خصوصیت کے ساتھ آٹھ خزانے بہت زیادہ مشہور ہیں جن کی
تفصیل کتب تواریخ میں موجود ہے اور بعض کا ذکر اس سنوی میں بھی آیا ہے مثلاً
گنج باد آورد وغیرہ۔

تنتاں حروری کے بارہ ہزار | اس تعداد سے معلوم ہوتا ہے کہ وہ کس طرح معشوق
محمودہ وحیدہ پریراد | میں فدا و محو تھا اور ایسا شخص شعرا کے عالم میں کس درجہ
مقبول ہو سکتا ہے۔

ستدیر | خسرو کے بے شمار تازی و عراقی دتر کی گھوڑوں میں اس نام
کا ایک خاص شکی گھوڑا تھا جو تمام عالم کے گھوڑوں میں بے نظیر سمجھا گیا ہے۔
وہ اور گھوڑوں سے چار بالشت زیادہ بلند کھا گیا ہے اور اُس کے اوصاف
ہمارے پیش نظر داستان میں جا بجا مذکور ہیں مگر امیر خسرو کے خیال کے

موافق مشبذ شیریں کے گھوڑے کا نام ہے۔

تایور | لغات و اصطلاحات کے معانی مختلفہ کے علاوہ ہماری تحریر کے سلسلہ کی ضرورت کے موافق خسرو کی ایک ندیم خاص اور معزز جلس کا نام ہے جو بالخصوص فن مصوری میں کتنا وبے مثل شو سگاف تھا اسی نے اپنی سحر بانی سے شیریں کے صفات حسن و جمال سنا کر اول خسرو کو فرما دی طرچ مجنوں بنایا اور ثانیاً اپنی مصوری کی جادو نگاری سے خسرو کی مختلف اوقات کی دل فیب اور پسندیدہ تصویروں کے دل چسپ مرقعہ سے شیریں جیسی عذر شامل نازک اندام حمین آرا نو بہار حسن کو دامتق سے زیادہ اس بلائے عشق کی بدولت صحرانورد بنا دیا۔ اُس کا شیریں کے باغ میں جانا، ہر مناسب موقع پر جدا گانہ خسرو کی ایک تصویر دکھانا، سہیلیوں کی مخالفت باغبان کی حفاظت، شاپور کی حکیمانہ چالیں، حسن تدبیر سے سب کی تردید، تیسریں پر اُس کے سحر حلال کا پورا اثر، آخر میں نمایاں فتح، سارا قصہ گو ہر گوش ہو گا۔

بارد | خسرو پر دیز کے دربار تقرب کا ایک جلس و ندیم ایک گویا ہے جس کا اصلی نام اس لقب کے سوا تحقیق نہیں ہوا۔ یہ شخص قصہ جبر و اضلاع شیراز میں سے ایک مقام کا رہنے والا تھا فہون موسیقی میں گمانہ اور بالخصوص بر لٹواری کا لاجواب استاد تھا۔ سرود مسیح کا ہی موجد ہے دربار خسروی میں اس کی باریابی

۱۵۔ سند رکی اس سیریں کے دوسرے گھوڑے کا نام مگر گنگ یا گلوں جو حرکت میں تیار کا جواب تھا

کے افسانہ کو آئندہ ہم اس شنوی منظور نظر سے انتخاب کر کے پیش کریں گے۔ علم موسیقی میں اس نے گنج مرصع نام ایک ایسی کتاب لکھی جس سے وہ تمام عالم میں مشہور ہو گیا۔

کیسا | اس کو بعض محققین نے بکاف فارسی بیان کیا ہے یہ بھی خسرو کے مصاحبین و مقربین مجلس نشاط میں سے تھا اور علم موسیقی کا ماہر کامل اس نے ہنگام حسن مکالمہ کے موقع پر باربد کے مقابل شیریں کی طرف سے نغمہ سرا بنایا گیا ہے۔

ہرام چوہیں | دراصل ہرام سوم پر خسرو پرویز کا جنرل تھا ہرام کے بعد اُس نے بغاوت کی اور خسرو پرویز نے مارقیوس قیصر روم کی معاونت سے اُس کا مقابلہ کیا اور وہ چھ ماہ سلطنت کر کے ۵۹۱ء میں مارا گیا۔ ایسے واقعات کا ذکر مولانا نظامی نے اپنی شنوی میں تفصیل سے کیا ہے مگر امیر خسرو نے ایسی چند روایات کو ترک فرما دیا ہے یا مختصر ذکر کر دیتے ہیں اُس کے چوہیں کہنے کی وجہ یہ بیان کی گئی ہے کہ وہ بہ اعتبار حیاست کسی قدر لاغر و ضعیف تھا۔ محقق طوسی علامہ فردوسی نے ہرام چوہیں کا حال نہایت توضیح کے ساتھ لکھا ہے اور اُس کے مختلف واقعات کا ذکر بجائے خود ایک مستقل تاریخ ناول ہے جس کے اعادہ کا یہ محل نہیں ہے۔

مریم | انگریزی محققین کے بیان کے موافق شیریں معنوقہ فرہاد و محبوبہ خسرو تپڑ

ہی کا اصلی نام مریم یا ایرین تھائیونانی اُس کو رومی بتاتے ہیں۔ اہل مشرق کا قول ہے کہ وہ مارٹینوس قیصر روم کی لڑکی ہے جو رومیوں کا بادشاہ تھا اور اُسکی کے ساتھ خسرو پرویز کی شادی ہوئی اور یہی معشوقوں کی دنیا میں شیریں کے نام سے مشہور ہوئی اور اسی کے عشق میں فرہاد نے ایک دلّالہ سوزن عورت کے فریب سے جس کا اصلی بانی خسرو پرویز تھا اپنے آپ کو تیشہ سے ہلاک کیا یا پہاڑ سے گر کر خودکشی کی اور اسی کے جذبِ محبتِ صادق کی تاثیر سے بقول بعض اُس نے فرہاد کے لاشہ پر اپنے آپ کو خنجر سے قتل کیا۔ اس کا مذہب عیسائی تھا مگر یہ روایت عام فارسی شعرا اور بالخصوص مولانا نظامی اور امیر خسرو اور بعض مؤرخین کے مخالف ہے۔ وہ کہتے ہیں کہ مریم قیصر روم کی ضرور لڑکی تھی اور اُس کی شادی بھی خسرو پرویز سے ہوئی اور اُسکی باپ کی وجہ سے پرویز بہرام پر غالب ہوا مگر یہ واقعات شیریں کے عقد سے قبل کے ہیں اور شیریں اس مریم کے سوا ایک دوسری مہ پارہ خاتون کا نام ہے جس کا بھل ذکر اول ہو چکا ہے۔ فردوسی طوسی کی روایت کے موافق خسرو پرویز کا لڑکا شیرویہ جس نے آخر میں پرویز کو قتل کر لیا اسی مریم بنتِ قیصر روم کے بطن سے پیدا ہوا جب تک مریم زندہ رہی ایوانِ خسرو پرویز میں شیریں

۱۔ یورپی محقق کے موافق یہی راکس *Marcus* قیصر روم ہے جو ۳۹ء میں پیدا ہوا اور ۶۷ء میں معامِ حلیہ میں *(Chalcedon)* واقع ایشیائے کوچک کے لیے عالمیہ سالار روم کے ہاتھ سے قتل کیا گیا اُس نے تہمتاہ دم ڈائیسس کی لڑکی قسطنطیس سادی کی عقیادہ ایک قابل اور رستہ مکر اس تھا۔

کی قدر و منزلت کا کچھ اظہار نہ ہوا۔ فردوسی کا قول ہے کہ قیصرِ روم نے مریم کو مختلف اقسام کے زر و جواہر و کنیزانِ ماہِ رود و غلامانِ پری پیکر و افواجِ بے شمار کے ساتھ اپنے شجاع و جنگ جو بھائی نیاطوس کے ہمراہ خسر و پرویز کی خدمت میں پہنچا ہدایا بھیج کر نیاطوس سے درخواست کی تھی کہ نصابِ مذکور پر عمل رکھے۔

نیاطوس جنگی برادرش بود بدایا فوج سالارِ لشکرش بود
بدو گفت مریم بخونِ خویش لبت براں بر نہادم کہ ہم کش لبت
سپر دم بہ تو دختِ فرخو است سپاہے بریں گو نہ آ رہے

سیریں | ہماری بزمِ سخن کا دوسرا صدر آرا شیریں ہے جو شہیرا خاتون ہیں بانو
ملکِ ارمن کی سلطانہ کی پاک و امن و عصمت شعار بھتیجی تھی جس کا پایتخت
بروع تھا اور وہ اس محبوبہ میں گل اندام لڑکی کو چوں کہ شیر خوار کی کے
زمانہ سے غلبہٴ محبت اور پیار کے باعث سے لفظ شیریں کے ساتھ پکارتے
تھے اس لئے وہ اس کا نام ہو گیا۔ بعض محققین نے بیان کیا ہے کہ اُس زمانہ
کی رسم و رواج کے موافق جن چالیس صفات حسن و جمال و اوصاف
دل رُبائی و کمال کا ہونا معشوقوں میں ضرور تھا شیریں اُن کی جامع تھی اور
انہیں اعتبارات سے اُس کا زیورِ حسنِ خداداد ایامِ طفولیت سے حاصل گرد
آفاق بنا اور تمام دنیا کے عاشق و مزاج شاہزادوں اور حسن پرست نوجوان
اُمرا کو اُس نے اپنا والد و فرقیہ بنا رکھا تھا مگر یہ دولت خسرو کی قیمت میں تھی

جو دشوار گزار مصائب و آلام کے جاں گزاؤ خوں خوار منازلِ عشق طے کر کے
 اُس کے وصل سے کامیاب ہوا اور قیامت تک کے لیے شیریں کے عشق و
 محبت نے اُس کو معنی طراز و نازک خیال شعرا کی بزمِ سخن کا شمعِ انجمن بنا دیا۔
 اسی نعمتِ دل کش و ترانہ ہوش ربا کو نظامی و امیر خسرو علیہ الرحمۃ نے مختلف ہمنوا
 اور انواع و اقسام کی راگنیوں کی پسندیدہ لے میں لایا ہے جس کے لذات سے
 اربابِ ذوقِ جلدِ لطف اٹھانے والے ہیں۔ مگر علامہ فردوسی کے قول کے
 موافق جب کہ خسرو پر ویز شاہانہ ساز و سامان کے ساتھ بغرض شکار صحرائِ نورد
 کر رہا تھا شیریں اُس کی آمد کی خبر سن کر خود حاضر خدمت ہوئی اور پہلی ہی نگاہ کے
 ساتھ باہم بنیا و عشق قائم ہو گئی اور خسرو کے حکم کے موافق شیریں کو محلِ سراے
 خسروی کا شمعِ انجمن بنا دیا گیا۔ اگرچہ تمام بزرگانِ ایران اور اراکینِ دربار نے
 مخالفت ظاہر کی مگر خسرو نے اُس کو اپنے عقد کے شرف سے محروم نہ رکھا۔
 آخر کار آتشِ رشاک و حسد سے مشتعل ہو کر ایک دُشیریں نے مریم کو شربتِ
 زہر پلایا کہ ہمیشہ کے لیے سرد کر دیا۔

چو بشنید شیریں کہ آمد سیاہ	بہ پیش سپاہِ جہاں ارشاد
از ایوانِ خسرو بر آمد بنام	بروز جوانی ہمہ شاد کام
ہمی بود تا خسرواں جا رسید	سرکش ز قراگان برجِ چکید
چو رُے در اید بر ایے خاست	بہ پر ویز بنمود بالائے راست

چو آواز در گوش خسرو رسید نگہ کرد و رخسار شیریں بدید
فرستاد بالائے زریں ستام ز روی چہل خادم نیک نام
کہ اور ابشکوے زریں بر بند سوئے خانہ گوہر آگین بر بند
ز مریم بھی بود شیریں بدرد ہمیشہ ز رشک و رخسار زرد
بفرجام شیریں بد و زہر داد شد آن دختر خوب قیصر نر د
| یا ارمینیا کوہ قاف کے جنوبی سمت میں ملک کا ایک حصہ تھا جو جاجیہ
و سرکشہ کی طرح حسن خیزی میں مشہور ہے۔ شیریں اسی گل زمین کی ایک نہال تھی۔
| تہیلا میں باد وہی ملک امن کی حکمران شیریں کی مرتبہ دسر پرست بھوپ
یا چچی ہی حس کا ذکر اول بھی ہو چکا ہے۔

مدائن | انگریزی تحقیق کے موافق زمانہ قدیم میں دریائے دجلہ پر بغداد سے
جانب جنوب ایک مشہور مقام خسرو کا پایہ تخت تھا جس کو فی الحال لٹھی مان کہتے
ہیں۔ مگر مدائن دراصل جمع مدینہ ہے۔ چونکہ ابتداءً اس مقام پر بفاصلہ دور و
نزدیک چند شہر آباد تھے جن کی تعداد سات بیان کی گئی ہے اور ہر شہر عراق عرب
کے بڑے شہروں میں شمار کیا جاتا تھا اس لیے فی الحال انہیں ویران شہروں
میں سے ایک شہر پر لفظ مدائن کا اطلاق کیا جاتا ہے جس کا اصلی نام (طیسفون)
تھا اور اس شہر کی عمدہ عمدہ عمارات عالیہ میں سے ایک خاص عمارت
طاق کسریٰ تھی جس کو ایوان کسریٰ بھی کہتے ہیں۔ اس محل میں نو شیریں

عادل نے ایک ناقوس کلاں زنجیر میں اس طرح آویزاں کیا تھا کہ اُس کے ذریعہ سے ہر دعوٰی خواہ ضرورت کے وقت دربار کسریٰ میں بلا واسطہ حاضر ہو کر اپنا عرض حال کر سکے اُس کی تعمیر کے عجائب و غرائب حالات کتب تواریخ میں مذکور ہیں چنانچہ اس کا طول یک صد ہشتاد قدم اور ارتفاع ہشتاد قدم بیان کیا گیا ہے۔ اور ولادت حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم کے جاہ و جلال و شکوہ اقبال کے اثر سے یہی محسوس ہو گیا تھا جس کا ذکر صاحب قصیدہ بردہؒ نے کیا ہے۔

ومات ایوان کسریٰ وہو منصف

کستل اصحاب کسریٰ عید ملتہم

بعض محققین ارباب سیر کا قول ہے کہ اسی خسرو پر وزیر کے عہد میں جو ہمارے برم سخن کا شمع آنجن ہو وہ محل آسمان پایہ مختلف قسم کے پردہائے مرصع و زرو جو اہر متنوعہ و فروش ابریشمی سے آراستہ تھا چنانچہ اُس کا ایک بساط زریں و طلا کارا بریشمی جو شخصیت در شصت و سب مریع اور مختلف الالوان جو اہر سے مزین تھا زامہ خلافت حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ میں حضرت سعد و قاص رضی اللہ عنہ کی فتح کرے کے وقت جب دوسکراموال غنائیم کے ساتھ مسلمانوں میں باہم پارہ پارہ ہو کر تقسیم ہوا تو اُس کے ایک بالشت مربع کرے کی قیمت جو حضرت مولیٰ علی کرم اللہ وجہہ کی خدمت میں پیش کیا گیا تھا آٹھ ہزار درہم یا دینار باختلاف روایت بیان کی گئی ہے جس کو آپؐ نے بعد فروخت مسکین میں تقسیم کر دیا۔

مدین سال چہارہم ہجری دس سال دوم خلافت فاروقی میں فتح ہوا اور سعد
وقاص رضی اللہ عنہ اُس کے فاتح والی قرار پائے آپ نے حضرت سلمان
رضی اللہ عنہ کو اپنا قائم مقام بنایا حضرت سلمان نے وہیں وفات پائی آپ کا
مزار پرانوار زیارت گاہ عالم ہوا اور حضرت حذیفہ بن الیمان انصاری اور عبد
انصاری رضی اللہ عنہما کی قبریں بھی مدین میں ہیں۔

مدین، یہ وہی شہر عبرت انگیز ہے جس کی عمارت کی شکستہ حالی پر حکیم
خاقانی مستقل مزاج قدیم ستار کس کس افسوس کے ساتھ آنسو بہاتا ہے
ہاں اے دل عبرت میں زیدہ نظر کن
ایوانِ مدین آئینہ عبرت داں
یکے ہ زرہ دجلہ مندرن مدین کن
وزدیدہ دوم دجلہ بر خاک مدین اں
کسری و تریج رزیر و زروہ سپہیں
بر باد تندہ یکسر با خاک شدہ یکھاں
پر دیز بہر جولنے زریں ترہ نہاں
کرے زبساط و زریں ترہ ابستاں
پر دیر کنوں گم شد زان گم شدہ کمترگو
زریں ترہ کو بر خواں و کمترگو ابز خواں
خون دل شیریں ستاں سے کو ہدیریں
ز اب گل پر ویز ستاں خم کہ نہ ہتھاں

(آمار غم مراد صحت یلری)

جسے تیرا یہ وہی نہر ہے جس کو فرہاد کو کہن کی عاشقانہ کوشش کا نتیجہ بیان کیا
گیا ہے اور وہ شیریں کے خوش کرنے کی غرض سے کھودی گئی تھی تاکہ کوہِ بیتوں
کی چہرہ گاہوں سے مولشی کا تازہ دودھ شیریں تک پہنچ سکے۔ مگر بعض انگریزی

مورخین نے اُس کے وجود سے انکار کیا ہے اُن کا قول ہے کہ دراصل وہ پانی کی نہر تھی ہمارے نزدیک اگر یہ روایت صحیح ہے تو غالباً اُس کے پانی کے صاف و شفاف ہونے کی وجہ سے اُس کو جوئے شیر سے تعبیر کرنا بے جا نہ ہوگا۔

کوہنہ ہاد | ایک راستباز صادق الوداع عاشق جاں باز کا نام ہے جس نے اپنے سچے جذبہ عشق کی وجہ سے اپنے نام کو تمام عالم کے مشہور عشاق کے مجمع میں انتخاب کا شرف حاصل کر کے ارباب سخن کی زبانوں کا ورد بنایا اور اُسی کی بے لوث پاک محبت کی بدلت جس کا سلسلہ شیریں کے ساتھ وابستہ تھا خسرو کے تاج حکومت پر شہرت کا طرہ لگا ورنہ وہ اس درجہ اہل کمال کی نمائش گاہوں کی مجالس کا فانوس خیال بننے کی قابلیت نہ رکھتا تھا جس طرح شیریں عرب کی مشہور دل تیاں محبوبہ لیلیٰ سے مقدم ہے اسی طرح فرہاد اپنے حریف عشق قیس سے پیش رو وہ شاہ پورندیم خاص خسرو و مشہور حکیم و مصوّر ایرانی کا ہم مکتب ہم سبق اور بالخصوص علم ہندسہ و سنگ تراشی میں بے نظیر بیان کیا گیا ہے شاپور اگر قلم صنعت سے صفحہ قرطاس کو رنگ چمن بنا سکتا تھا تو وہ اپنی سحر کاری و حکمت آذری سے پتھروں کو گویا حیوان ناطق کا جامہ پہنا دینے میں کمال رکھتا تھا۔ باختلاف روایت اُس نے شاپور کے مشورے یا محض عشق ازراہ شیریں کی مجرّد تحریک پر حصول وصل محبوب کا ذریعہ سمجھ کر خسرو کے دھوکہ سے جو بظاہر ابج وصال کی معراج معلوم ہوتا تھا شیریں پر عاشق ہو جانے کے بعد جوہر بیتون

سے جوئے شیر لانے کی نمایاں کوشش کی کیونکہ جب سے شیریں مدین میں جا گئیں
تھی اُس کو شیر تازہ نہ ملنے سے گونہ انتشار رہتا تھا اسی بنا پر ایک ایسی نہر نما
نالی کی ضرورت ہوئی کہ وہ شیریں کے حوض باغ سے باہم شیر و شکر ہو کر
کوہ بیتون کی چراگاہ کی مویشی کے تازہ دودھ سے شیریں کو شیریں کام بناسکے
شیریں جس سے فطرتاً شوق رکھتی تھی جیسا کہ اُس کے نام سے ظاہر ہے اور اسی
کو گہنی کی وجہ سے فرہاد نے کو گہن کا لقب حاصل کیا۔

فرہاد کا کوہ بیتون پر شیریں کو اُس وقت دیکھ کر از خود رفته ہونا کہ جب
شیریں عشق خسرو کے اثر سے بے سرو پا مسافرانہ وطن سے مُور مدین کی طرف
صحرا نوردی کرتی ہوئی اُس پہاڑ پر اتفاق سے گزری تھی یا خسرو سے پوشیدہ
شاہ پور نے بہ نظر ہمدی شیریں جب کہ فرہاد کو اُس کے پاس اُس کی مجلسِ اہل بیت
پہونچا دیا تھا کہ وہ تازہ دودھ کے ہم ہو چنانچہ میں شیریں کا معین مددگار ہو گا،
اختلافی مسئلہ ہو مگر نرم تحقیق کے شمعِ کجمنِ اول صورت پر روشنی ڈالتے ہیں۔
اکثر اہل تحقیق اس کو چین کے شاہی خاندان سے بیان کرتے ہیں اور ان کا قول
ہے کہ اُس نے فنِ مصوری اور رنگ تراشی کے شوق میں ریاست و امارت کی
کچھ پرداہ نہ کی اور آخر کار اُسی خیال میں ہلاک ہو گیا۔

جوئے شیر کی حقیقت سے اگرچہ بعض مورخین نے انکار کیا ہے اور اُس کی
نسبت مختلف تاویلیں بیان کی ہیں لیکن فرہاد کی کو گہنی، جوئے شیر کی دقت و پرف

روانی تیشہ فرما دے جو ہر تصویر شیریں کی پتھر پر جلوہ آرائی، فرما دے کیلئے
 اُس کا محرک ہونا، پیر زلال کے گرد فریب سے مرگ شیریں کی خبر سن کر اُس شق
 نہ کام کا تیشہ مار کر خود بخشی کرنا اُس کے غم میں شیریں کی نالہ دزاری، یہ سب
 وسیع میدان شعرا سخن سنج کے وہ دل کش مناظر ہیں جن میں ہر ایک نے اپنی طبع
 رسا کے جوہر دکھائے ہیں اور بالخصوص امیر خسرو اُس کے مرد میدان ہیں۔

اصفی

کام خسرو از لب شیریں شور انگیز یافت کوہ را فرما دکند لعل اپر ویز یافت
 ثابت

نیت کا سبے با سر و ستار عاشق تیشہ را می زند چوں گل بس فرما د زخم تیشہ را
 منظر

دید چوں خوشکاریم در کند جاب کو کہن از زبان تیشہ کرد اقرار اسادی مرا
 بابا فغانی

ملامت ہیں کہ ہر شکے کہ جست از تیشہ نہاں ہو امی گیر دوہم پر سر فرما دی آرد
 دیگر

فرما درفت کوہ ملامت بجا گزشت کا سے تا ہم ما شدہ در پیش ما گزشت

۱۵۔ امیر خسرو کی جین کے واقعہ واداد کا اصل تال ایک رنگی سید کا تھا جس نے سرور دیر کے حکم کو فرما
 اسی کو دیر سے واداد کو قید کر دیا تھا کہ تیریں کا انتقال ہوگا اور اُس نے علیہ حق عشق کے اتنے لیے آب کو
 کوہ میتر سے گرا کر ملا کیا مولانا طاعی کا قول بھی، عصار تینہ اسی کے قریب ہے۔

نظامی

چو آگ گشت از اماندیشہ فرہاد
نہاد آں حکم را بر دیدہ بنیاد
چہاں از ہم درید اندام آں بوم
کہ می شد زیر زخمش سنگ چوں بوم
ز تیشہ رے خارا می خراشید
چو بید از سنگ جگری می تراشید
چہاں ترتیب کرد از سنگ جوئے
کہ در درزش بنی گنجید موئے
مہندس کارے فرہاد مسکین
ولہ نشان جوئے شیر و صبر شیریں
اساس بیتون و شکل شب دین
نشان قصر آں جوئے دلا دین

ولہ
ہستی پیکر آمد سوئے آں دشت
بگرد جوئے شیر و حوض می گشت

ولہ
نخنہ آرام کرسی را نگہ دشت
بر و متالماے نعرہ نگاشت
پس آں کہ از سنان تیشہ تیز
گزارش کرد شکے شاہ و شیریں
بہ تیشہ صورت شیریں بر آں سنگ
چہاں بر زد کہ مانی نقش از رنگ
شدے نزدیک آں صورت زمانے
وزاں سنگ از گہر جستی نشانے

ولہ
زدی بریائے آں صورت بسوہیں
بر آوردے ز عشقش مالہ چوں کوس
کہ اے محراب جہیم نقش بنداں
دو بخش درون در دمنداں

غالب

کا در کا و سخت جانہائے تنہائی نہ چھوچھو صبح کرنا شام کا لانا ہر جوئے شیر کا

ایضاً

کو کہن نقاش یک مثال شیر تھا اسد سنگ سے سزا کر ہوئے نہ بید آشنا

ایضاً

عشق و مزدوری عشرت گزشتہ کیا خوب ہم کو تسلیم کو نامی و سرا و دہنیں

ایضاً

دی سادگی سے جان پڑوں کو کہن کو پاؤں ہیات کیوں ٹوٹ گئے پیرن کو پاؤں

ایضاً

کرینگے کو کہن کے حوصلے کا امتحان آخر ہنوز اس خستہ کے نیر وے تن کی ازالت ہے

ایضاً

کو کہن گر سنہ مزد و در طرب گاہ رقیب بیتوں آئینہ خواب گراں شیریں

ایضاً

تیشے بغیر مرنے کا کو کہن اسد سرگشتہ رخسار رسوم و تہ و تھا

ایضاً

یشے میں عیب نہیں رکھئے نہ فرہاد کو نام

ہم ہی آشفۃ سروں میں وہ جواں میر بھی تھا

عرفی شیرازی
 بنوش آں مے کہ گر بر صورت شیریں بر افشانی
 بردوں آرد ز قید بستیدں سرمست در قصانش
 سائلہ ایران

نہ چو فرما بود کوہ کنی پشیہ ما کوہ ماسینہ ماناخن باتشہ ما
 میتوں | بعض عجبی مورخین کی تحقیق کے موافق وہ ایک پہاڑ ہے کرمان شاہاں
 سے اٹھارہ میل کوہ طاق بتاں سے ملا ہوا۔ اُس کی بلندی ایک ہزار یا نو سو
 اُس کے دامن میں ایک چشمہ نہایت صاف جاری ہے جو باہر حل کر رودخانہ سے
 مل جاتا ہے، اس پہاڑ کو ایسا ہموار و خوش قطع بیان کیا گیا ہے کہ گویا کسی صنّاع و
 چابک دست کے ہاتھ کا تراشا ہوا ہے اسی پہاڑ کے ایک موقع پر ایک خوب تر
 رعناقد نوجوان ساسانی شاہزادی کی تصویر لباس جو اہنگار سے آراستہ
 شمشیر بلند ہاتھ میں اور تاج مضع زیب سر اور اُس کے مقابل میں ایک محبوبہ حبشیہ
 عورت کی تصویر نظر آتی ہے خیال کیا گیا ہے کہ یہ دونوں تصویریں غالباً خسرو پرویز
 اور شیریں کی ہیں اور اُس کے دوسری سمت میں پرویز کے گھوڑے شبذیر
 کی تصویر ہے۔

دوسرے موقع پر ایک اور موقع ہے جس میں اکثر یادہ دسوار فوجی جہات
 کی مٹی ہوئی تصویریں یا بُنی جاتی ہیں اور اُن تصویروں پر منحنی خطیں کچھ الفاظ

کندہ ہیں جو پڑھے نہیں جاتے۔ مگر بعض نے قطرز کا نام بعض جگہ پر پڑھا ہے جو اسکندر رومی کے بعد اُس نواح میں حکمراں تھا۔

اسی ہمارے دامن میں ایک مرتفع اور وسیع حصہ زمین پر ایک جلسہ خاص کا موقع ہے جس میں اکثر اشخاص محبوب و مقید ہیں اکثر کا لباس مختلف و جداگانہ وضع کا اور بعض سر بہنہ و سرسیمہ حال اور ان سب کے مقابل ایک بادشاہ تاج بر سر و کمان در دست اور کمان پڑیک لگائے کھڑا ہے اور بادشاہ کے پیر ایک وفادار شخص کے سینہ پر ہیں جو الحاح و زاری کر رہا ہے۔ بعض سیاحوں نے اپنے سفرنامہ میں لکھا ہے کہ وہ تصویر بادشاہ داریوس اول کی ہے جس کو دارا کے اول کہتے ہیں اور بعض محققین اُس کو کلدانی نسل کا حکمراں کہتے ہیں جو لہر اسپ کے ورثہ میں تھا اور اُس نے خود یہ موقع تیار کر لیا تھا۔ بعض مؤرخین متاخرین کا خیال ہے کہ کوہ بستوں کی تمام صورت نگاری اسی فراماشاد کو کہن جاں باز کے خانہ آذری کی سحر کاری کا نمونہ ہے جو ہمارے بزم سخن کا شمع انجن آرا ہے۔ فافہم۔

شکر | ہکات فارسی مخفف و مشدد و محاورات و مصطلحات اہل لغت کے موافق مختلف معانی میں مستعمل ہے جس کی تحقیق کا یہ موقع نہیں ہے مگر یہاں سے نظر افسانے کے اعتبار پر اصفہان کی ایک جہان آرا حسینہ و جمیلہ مہر و شش نہادی کا نام ہے جو چرخ خسرو نے فریفتگی ظاہر کر کے شیریں کی مخلصانہ حقیقت میں نظر میں لینے آپ کو سے اعتبار ثابت کیا وہ اپنے محبوبانہ ناز و داد و دل ربانیانہ شان و شکوہ میں

اینے نام کی طرح شیریں کے ہم پایہ تھی اسی لحاظ سے اُس کا ذکر شیریں کے تذکرہ کے ساتھ بہت زیادہ پر لطف ہے۔ اگرچہ خسرو کچھ زمانہ کے لئے اُس کی ہیکار سے شیریں کام ہوا مگر جس طرح حسرت نے رشک و حسد کی وجہ سے ایک سچے خلا مند بے گناہ عاشق فرہاد کے خون سے ہمیشہ کے لئے اپنے نیک نامی کے دفتر کو سیاہ کیا اسی طرح شیریں نے بھی رقیبانہ آتش خیمہ و غضب سے شعل ہو کر اُس شلخ گل کے خرمین ہستی کو جلا کر خاک کر دیا۔ مولانا نظامی نے اس روایت کو بہت اختصار سے اور امیر خسرو نے نہایت پر لطف تشریح کے ساتھ بیان کیا ہے۔

متنوی سیرِ حسرت | جس طرح جو اہم نظامی کی سلکِ مسلسل سے یہ متنوی
دوسرا جو ہر ہے، اسی طرح پنج گنج خسروی سے اس گنجِ معالی کو بازارِ تہار میں
دوسرا نمبرِ حال ہے۔ مولانا نظامی نے اس متنوی کو ۵۱۵ میں اہل نظر کے ہاتھ
کا دستنبو بنایا اور اُس میں چھ ہزار تین سو چھیالیس اشعار آئے اور کی تجلیات
سے ہر صفحہ کتاب کو ورق زر سے زیادہ روشن فرمایا چنانچہ فرماتے ہیں ۵
گزشت از یادِ ہفتاد و یک سال نزدِ جنتِ خواباں کس چہیں خال
شود پید اکنوں گر باز دانی ترا اعدادِ ایں در معانی
در غلطاں کہ صبح از عقدِ گبست شش ہفت ہزار وی صد و شصت
مگر اس وقت مولانا نظامی کی اس متنوی کے جو دو سچے ہمارے پیش نظر

ہیں ایک مطبوعہ نوکتور پر پس لکھو جو دراصل کاتبوں کے قلم نسخ سے اس درجہ مسخ ہو گیا ہے کہ اکثر مقام پر معانی و مطالب کی دقت کے سوا قصہ کا سلسلہ بھی ٹوٹ جاتا ہے اور دوسرا نسخہ قلمی خوش خط عمدہ کا نذر پر قدیم طریقہ کے موافق بہت صاف لکھا ہوا جو نواب صاحب ممدوح کے لطف و عنایت سے امیر خسرو کے شیریں خسرو کے ساتھ ہمارے پاس پہنچا ہے ان کو جب ہم کوشش کی نظر سے دیکھتے ہیں تو مطبوعہ نسخہ میں اشعار کا شمار (۱۰۱ء) ہے اور دستی لکھے ہوئے نسخہ کو اشعار کی تعداد (۱۰۳ء) نظر آتی ہے دونوں نسخوں میں باہمی تفاوت صرف دو شعر کا ہوتا ہے جو کسی طرح قابل محاط نہیں مگر مولانا نظامی کے اشعار کا اگر یہی مطلب ہے جو نظامیہ الفاظ سے متبادر ہے تو دور از عقل اختلاف یا جاتا ہے۔ اور وہ یہ کہ مصنف کے نزدیک ان کیے ہوئے اشعار سے (۳۵ء) شعر اور بڑے جاتے ہیں اور اگر لفظ (سی صد) کے لکھے ہوئے املا کے رسم خط کے موافق جیسا کہ دونوں نسخوں میں یا ہے محتانی معروف کے ساتھ تحریر ہے (سی صد) کے معنی تین ہزار کے لئے جاتے ہیں تو کل اشعار کی تعداد (۹۰۶۶) ہوتی ہے اور اسی حالت میں (۹۶۵) اشعار کی کمی ہوگی۔

ہر حال ہم اس وقت اس تحقیقات کو نظر انداز کرتے ہیں کیوں کہ وہ ہمارے اُن مزایں میں داخل نہیں جن کی یا بندی ہم پر واجب ہے۔ صرف اس قیدِ عرض کرنا ضرور ہے کہ اس دانی کے ساتھ بھی مولانا کا پانچواں شعر دراصل

موتیوں کی ایک لڑی ہوا صبح کا اپنے عقد سے درخشاں کا جدا کرنا کس قدر
بلوغتِ ستعارہ ہے۔

امیر خسرو علیہ الرحمۃ نے اپنی اس مثنوی کو مطلع الانوار کے بعد ماہ مبارک
رجب ۶۹۹ ہجری میں بزمِ اربابِ کمال کا فانوس خیال بنایا اور شیرین و خسرو کے
نام سے موسوم کیا۔ چنانچہ فرماتے ہیں ۵

پس از کلام حکید آں شہرت نو کہ نامش کرن شد شیرین و خسرو
اس مثنوی میں آپ کے فخریہ ارشاد کے موافق (۴۱۲۴) اشعار کے حواہرِ نضال
حلوہ گر ہیں جس کی شہادتِ حاضرہ اور اسی سلسلہ میں آپ نے مثنوی کا زمانہ
تصنیف بھی بیان کر دیا ہے۔ ۵

نظامی کا پچواں رنخت از حرف	ہمہ عمر شش در آں سرمایہ شد صرف
چنانچہ اندیشہ را داد	کہ در بے شد او ش بہت نیا د
دلِ دیر است کیں سودا بسر داشت	کہ گلِ چینم رہا بے کو گزرد داشت
دلے تر سیدم از گلِ خندہ باغ	کہ داغِ رقصِ کبک از جستن زان
تنگ تیری بود یا گاؤں سیلی	کش چوں بوم بلبس را ز سیلی
فراغِ دل مرا از صدیکے بود	ہوس بسیار و فرصت اندکے بود
چہ باز آیت اگر م تر گشت	دل از اندیشہ بے آرم تر گشت
میان رستم و جستم بزاری	ز بازوے تو گل دست یاری

بدیں اچھد کہ طفلان را کند شاد
 گرت شیریں نہ خوانی بار بہست
 گرم فرصت و دلطف خداوند
 کتا داوتیج گنج از گنجہ خویش
 فرد گویم ز شیریں تر زبانے
 کہ تا گوید مرا عقل گرامی
 نخت از یردہ این صبح سورم
 پس از کلیم حکیم آں تربت نو
 بفتارا اگر تہی ناید حسنینہ
 در آغاز رب شد فخر این فال
 و گر برسی کہ بتیش را سد چیت
 ہمارا الف و ہمارا ست و صد و ست
 اگر چہ بعض ارباب سیر کے خیال کے موافق امیر خسرو کی یہ شنوی نایاب
 ہو گئی اور اس کس میر سی کے عالم میں کہ زمانہ لے ارباب کمال کو مٹا دیا او
 دہ اُس کے آثار اور یادگاروں کو فنا کر رہا ہے اس کے شوق میں مشتاقوں
 کی نگاہیں ربع مسکوں کے چاروں سمت کا دورہ کر رہی ہیں مگر پھر بھی ادیب
 لیب تنہا الملک سخن جناب نواب حاجی محمد اسحاق حال صاحب نظم کا راج علی گڑھ
 دام فیضہ کی علم دوستی و ہنر پروری سے جن کو حقیقتاً امیر خسرو کی حیات جاودانی

مٹا ہے جہنم از تعلیم استاد
 و گر جاں نیت با لے کا لبد بہست
 کنم حلوائے اور آوازہ زین قند
 بیاں تیج آزمایم خبہ خویش
 بعض داستانے داستانے
 زہے شایستہ فرزند نظامی

نمود از مطلع الانوار نورم
 کہ نامش کردہ ستدیرین و خسرو
 سہ گنج دیگر افشاںم ز سینہ
 ز بہرت شش صد و ہشت و نو سال
 ہمارا الف و ہمارا ست و صد و ست

کے لئے عالم سخن کا خطر طریق سمجھنا چاہئے اس وقت میں چار نسخے ہماری آنکھوں کو روشن کر رہے ہیں۔ ان میں ایک نسخہ یا نچوں خزاؤں کا مجموعہ جو واقعی دولت خانہ انعامات اسحاقی کا پنج گنج ہی اور ۹۸۴ھ کا لکھا ہوا قدیم شاہی طرز کا مطلقاً مذہب ہی اور دوسرا دار الجیب حبیب گنج کا شروانی جو ہر درد اور تیسرا نسخہ علمی خزائنہ آصفیہ کا درجے بہا جو اول سے آخر تک دوسرے نسخہ کی مثل ہی اس کے علاوہ ایک اور مسودہ تھاپیلے اور دوسرے اور تیسرے نسخہ شفا نے اگر حیح غلطی اور تحریف کے اکثر امراض مرمنہ و اسقام کہنے کے دور کرے میں باوصف اپنی بے حد پیچیدہ نقایص کے ایک طبع حاذق کا کام دیا ہو مگر پھر بھی اکثر شکایتیں باقی ہیں۔ اشعار کی تعداد کی صحت کی غرض سے ہم نے اپنی کوشش کے سوا اور بعض احباب سے بھی مدد لی مگر پھر بھی پہلے اور چوتھے نسخوں کے اشعار کے نجوم باہم موافقت کے ساتھ (۳۹ ۴۵) اور تیسرے اور دوسرے نسخہ کے ابیات کے انجم (۴۱۰۹) جلوہ افروز ہوئے مگر ہم نے خود جو نسخہ کمال عرق ریزی سے صحت کے ساتھ مرتب کیا ہے اس میں کل اشعار کا شمار حقیقتاً ۴۱۲۰ ہے۔ بہر حال پھر بھی اہل زمانہ کی ذہنی کی دست برد اور اصحاب علم کی بے توجہی کے صدمات سے چار شعروں کی کمی ہو گئی اور اس نقصان مایہ کا صدمہ اس مرقع کا رتا جبر سے دریافت کرنا چاہئے جس نے ایک ایک جو اہر گراں قدر کی سبب یہ خیال ظاہر کیا ہو۔

خراب آں کو زچہ دیں بہت معمور کندیئے زجائے خوشن کو
ہم کو اس ثنوی کی صحت و تکمیل میں سب سے زیادہ دشواری اس وجہ سے واقع ہوئی
کہ جو دو نسخے مستقل دیئے گئے اُن میں نسخہ جہاں گیری سے جو نسخہ نقل کیا گیا تھا
اُس میں اشعار کی بہت کمی تھی اور جایا کثرت سے الفاظ غلط تھے دوسرا
نسخہ حبیب اگرچہ اشعار کی کمی کا نقصان کم رکھتا تھا لیکن اُس کے صفحات کم تھے
غلط اور اوراق کی جڑ بندی کے غلط ہونے کے ساتھ اُس کا رسم خط سراسر
غلط پایا گیا مگر بہر حال امکانی کوشش کر کے مذکورہ نقص دور کیا گیا ہے۔ اور تیسرا
حیدر آبادی نسخہ بعینہ نسخہ حبیب کی مثل تھا۔

امیر خسرو کے اس مجموعہ پنج گنج فصاحت کے اشعار کی کمی کی خاص وجہ بظاہر
یہی معلوم ہوتی ہے کہ مولانا نظامی نے نفس قصہ شیریں و خسرو کے علاوہ اُس کے
متعلق اکثر تاریخی واقعات ایسے نظم کر دیئے ہیں جو غالباً امیر خسرو کی نظر غائر میں
قصہ کی نسبت سے وہ ضروری نہ سمجھے گئے ہونگے اور اس روش پسندیدہ کو
آپ نے اپنے پنج گنج میں خصوصیت کے ساتھ مد نظر رکھا ہے کیونکہ عادتاً آپ ہر داستان
اور ہر واقعہ کی تحقیق و تفتیح میں اُس کی اغلاطات اور پیچیدگیوں کے صاف
کرنے کی بے حد کوشش کرتے ہیں چنانچہ اس امر خاص کے متعلق اسی ثنوی
شیریں و خسرو میں فرماتے ہیں :-

ورق دیو چیم از بسا گفتن کہ در سخن بہ از بسا گفتن

کہ دریشی خصوصیت بش باشد چو باز اس شوبہ کم گوئی فسانہ
 مگو بسیار چوں کنجشک خانہ نظامی چوں سخن ناگفتہ نگرشت
 ز خوبی گوہری ناسفته نگرشت در آں گنجے کہ سبت از گنج بنیاد
 دگر گوں کرد گنجور دگر یاد مس از بے چیدہ ام پیرایہ چند
 دریں گنجینہ خواہم کردش بند
 اس شہسوی کے صفات شاعرانہ و خصوصیات سخنورانہ کی نسبت متقدمین و متأخرین
 نقادان فن کی جو رائے ہو اس کا خلاصہ امام المورخین صاحب منتخب التواریخ کا
 یہ قول ہے جو فی الحقیقت قابل قدر ہے جو آپ نے ابو الفیض فیضی کی شہسوی نلدن
 کی تعریف میں فرمایا ہے کہ حق تو یہ ہے کہ ایسی شہسوی اس تین سو سال کی مدت
 میں ایسے خسرو علیہ الرحمہ کی شہسوی شیرین و خسرو کے بعد ہندوستان میں شاید
 ہی کسی نے تصنیف کی ہو۔ ہمارے نزدیک یہ تحریر امیر خسرو کی شہسوی کی طرح کا
 پورا موقع ہے جس کے ضمن میں نلدن کی شنا بھی پائی جاتی ہے۔

بعض شاعرانہ خصوصیات و اقسام شہسوی کے تھا اس کی معنوی اہمیت

اگرچہ نظم سخن کے اقسام معنوی بے شمار ہیں لیکن اس جگہ صرف ان خاص
 خاص قسموں کا ذکر کیا جائیگا جن پر شعرا کے کلام کا کمال منحصر ہے۔

کلام رزمیہ، بزم آرائی، تذکرہ محسن و عشق، فلسفیانہ شاعری، اخلاقی نظم، جذبات انسانی کا اظہار، مناظر قدرت کا نظارہ، سوز و گداز کا التزام، مسئلہ انہ استدالات، صوفیانہ رنگ، درد و غم رنج و اطم، عاشقانہ مناجات اور ہر قسم کی شاعری کے لیے جن جن خصوصیات کی ضرورت ہو وہ اجمالاً حسب ذیل ہیں اور ان کا ذکر مقامات مختلفہ پر جداگانہ طور پر بھی کیا گیا ہے۔

جامعیت، ایجاد و اختراع استعارات و تشبیہات، صنائع و بدائع، واقعہ نویسی، قوت تخیل، سلاست و قوت کلام، فصاحت و بلاغت، جدت اسلوب اب ہم اس امر کو ظاہر کرنا چاہتے ہیں کہ موجودہ ثانوی تمام اقسام شاعری و محاسن نظم کی جامع ہے۔

کلام رزمیہ | میدان جنگ کا خاکہ اور معرکہ حرب کی تصویر۔ فردوسی اس فن کا مرد میدان ہے اور نظامی نے اپنی نئی نئی شگوفہ کاریوں سے اس کو چمن ہمیشہ بہار بنا دیا۔ امیر خسرو اس کے گلچیں ہیں اور بہار آرا۔ دیکھو دوستانہ جنگ خسرو بہرام چہ ہیں۔

بزم آرائی | سامانِ نغمہ و سرو و کامر قہ اور بان و جام کے دور کا نقشہ۔ نظامی خاص طور پر اس کے صدر آرا سمجھے جاتے ہیں مگر امیر خسرو نے اس کو ہفت کر کے اہل نظر کو ششدر بنا دیا ہے۔ دیکھو دوستانہ نامے مشعر خسرو و شیریں کی بزم آرائی۔

تذکرہ جس وقت | ایشیائی شاعری کے قصر رفیع کی اساس اسی مضمون کے تھا
و وابستہ ہو اور تمام شعرا اسی وادی کے قافلہ سالار ہونے کے ساعی رہے ہیں۔
امیر خسرو و خصوصیت کے ساتھ اس میدان کے خضر طرقي ہیں۔ گلِ مثنوی اس نقد
گراں مایہ کا گنجینہ ہو۔

مسیحیاد شاعری | حکیم ناصر خسرو و سنائی میں سے اس طرز خاص کا ہر ایک نام
ہو اور مولانا نظامی نے اس فن خاص میں بہت ترقی کی اور بحری سکندر نامہ
میں اُس کے اکثر سچیدہ مسائل کو نہایت خوبی سے حل کیا مگر امیر خسرو بھی جا بجا
مراحل مختلفہ میں اُن کے ہم قدم ہیں۔ ملاحظہ ہو مکالمہ و مناظرہ
خسرو و حکیم بزرگ امید۔ قابلِ دید۔

اخلاقِ طہ | متاخرین نے اس قسم کو اپنا مطمح نظر بنا کر اُس میں بہت ترقی کی
لیکن یہ سب متقدمین کی تقلید کا اثر ہو اس وجہ سے کہ نظامی اُس کے کامل لفظ
استاد مانے گئے ہیں بعدہ امیر خسرو کے جدت پسند طبیعت نے اپنی نئی نئی
گل کاریوں سے اُس کی پامال سرزمین کو گلزار میں بنا دیا ہو۔ اکثر داستانائے
حسن و عشق کے ضمن میں جب وہ متکلمانہ اور حکیمانہ نتائج بیان کرتے ہیں تو یہ معلوم
ہوتا ہو کہ کوئی فصیح و بلیغ متکلم و عالم دنیا کی بے ثباتی، عالم کے انقلابات طرز
معاشرت کے آدابِ درستی و غیر و غیر مسائل اخلاقی پر تقریر کر رہا ہو۔

حداث السانی کا اہلار | فردوسی اُس کا حاکم ہے اور نظامی اُس کے زیور کے مصنع
کار جو بہری اور خسرو اس متاع بنجیدہ کے گراں بہا بنانے والے وقت درافرا
سوداگر۔

مثلاً شیریں جب خسرو کو دروازہ قصر پر چھوڑ کر بام ایوان پر چلی جاتی ہے
اور خسرو پر دیز پر رسائی کا دروازہ بند ہے اُس وقت خسرو پر دیز باوصف
عشق کی از خود رنگی کے اپنے خط مرا تب کے ساتھ جس جس طرح سے اپنے جذبات
کو ظاہر کر رہا ہے یا شیریں اُس کے جواب میں اپنی شانِ محبوبی کو مد نظر رکھتے ہوئے
جس جس اداسے اپنے دلی خیالات کو ظاہر کر رہی ہے اور وہ بھی مولنا نظامی کو
مقابل یہ سب امیر خسرو ہی کا کمال شاعری ہے

ماطر قدرت | شاعری کے مختلف مناظر میں یہ ایک خاص دل کش اور پُر فضا منظر
ہے اس پر شعرا نے طرح طرح سے نو گافیاں کی ہیں اس کے موضوعات خاصہ میں
باغ و بہار آفتاب و مہتاب کا طلوع و غروب، صبح و شام کا جلوہ بعض قدرتی
اشیاء کا بیان وغیرہ ہیں۔ اس میں نظامی نے جس قدر جذبتیں کیں تھیں امیر خسرو
نے اُس کی تکمیل کر دی۔ دیکھو
مختلف مقامات پر

مختلف داستانوں میں مہر و ماہ کا طلوع و غروب اور صبح و شام کے جلوے۔
سورگدار | ہر شاعری کا لطف اسی پر موقوف ہے جب تک کلام میں سوز و گداز

نہ ہو وہ کچھ وقت نہیں رکھتا نظامی نے اگرچہ اس مضمون کو عروج کمال پر پہنچا دیا تھا مگر امیر خسرو نے اپنے دم مسیحائی سے دبی ہوئی آتش مردہ کو از سر نو بھڑکا دیا۔

مثلاً داستان نمبر ۴۴ میں شیریں اپنا سوز و گداز ظاہر کرتی ہے جس سے ارباب سماع کے کانوں کے پردے جل اٹھتے ہیں۔ گرم آنسو ترگاں کو جلائے دیتے ہیں یا مثلاً داستان نمبر ۴۲ میں فرہاد کا سوز و گداز وغیرہ۔

متکلمۂ استدالات | شعرا کا کمال سخن متکلمانہ شاعری پر غور کرنے سے سمجھا جاسکتا ہے۔ مولنا روم علیہ الرحمۃ امام المتکلمین سمجھے گئے ہیں۔ امیر خسرو بھی کسی طرح ان سے عموماً پیچھے نہیں ہیں۔ کوئی داستان نہیں جو اس کمال سے خالی ہو۔ خصوصاً ابتدائی داستان میں حمد و نعت قابلِ دید ہیں۔

صوباء رنگ | حقیقتاً شاہد سخن کے عارض گل رنگ کا غارہ بھی صفت ہو متقدم شعرا میں اس کا خیال پیدا ہو گیا تھا اور مولنا نظامی نے خصوصیت کے ساتھ اس رنگ کو بہت تسخیر کر دیا۔ لیکن امیر خسرو نے اس کی رنگینی کو ایسا چمکا دیا کہ اہل نظر کی مشتاق نگاہیں اس کی منتظر رہتی ہیں۔ بالخصوص داستان مبرہ وہ ہمارے اس دعوے کے شاہد ہیں۔

در دو عالم | شاعری کا دوسرا رخ ہی مضمون ہے جس سے شاعر کی معیت کا اندازہ ہو سکتا ہے امیر خسرو ہر قسم کی تصویر کھینچنے میں بے مثل مصوّر ہیں۔ دیکھو

باہمی مراسلت کی دستاویزوں میں شیریں خسرو کی اندوگہیں حالت -
 عاتقہ دعا و مسامحات | مولانا نظامی نے اس خاص گلزمین میں ایسے نو نال لگائے
 تھے کہ اُس کے مقابل دوسروں کی چین آرائی دشوار معلوم ہوتی تھی امیر خسرو نے
 اُس کو اپنا گل گشت بنا کر ثابت کر دیا کہ وہ کسی کی خاص جاگیر نہیں ہے۔

مثنوی کے بعض اقسام شاعری کی ذکر کرنے کے بعد ضرور ہی کہ
 اجمالاً اُس کی بعض خوبیوں کو بھی بیان کر دیا جائے۔

جامست | مستحکم اور کلام دونوں کی صفات میں اس خاص وصف کو شمار کیا
 جاتا ہے چنانچہ مختلف علوم و فنون و اکثر اسنہ متنوعہ کے واقف و ماہر کو عالم
 و ادیب جامع کہتے ہیں اور امیر خسرو اس خلعتِ فاخرہ کے شرف سے بھی متنا
 ہیں جس کی تفصیل ہو چکی ہے۔ اور جس کلام میں تمام خوبیاں اور اقسام محاسن نظم
 یائے حبائیں وہ کلام جامع ہے جس کی بے مثل مثال موجودہ مثنوی ہے،
 اور بیان صدر و ذیل اس دعوے کے اثبات صدق پر قطعی برہان۔

سب سے پہلے شعرا میں مولانا نظامی نے اس کی ترقی کے
 میدان میں قدم رکھا اور امیر خسرو نے اُس کی کمی پورا
 کر کے تکمیل کر دی اس مضمون کو مواقع مختلفہ میں ظاہر کر دیا گیا ہے۔
 اختراع اسعارات
 و ایجاد
 تسبیحات

صانع و دائع | ہر کلام نظم و نثر کی علم معانی و بیان کے اعتبار سے اصلی وقعت اس مضمون کی پابندی پر موقوف ہو مگر امیر خسرو اس فن کے متفق علیہ امام الائمہ ہیں اور اعجاز خسروی آپ کے اعجاز سخن پر گویا ایک روشن دلیل۔ اس کے علاوہ موجودہ مشنوی کو بھی اس گنج معنوی سے جس قدر سرمایہ حاصل ہو من وجہ اس کا تذکرہ ہو چکا اور آئندہ ہوگا۔

واقعہ نویسی | عشق و محبت اور وصل و فراق کی دنیا میں جو واقعات و معاملات واقع ہوتے ہیں ان کی واقفیت کے ظاہر کرنے کو واقعہ نویسی یا معاملہ نویسی کہتے ہیں اور کسی خاص طرز ادا سے اس کا بیان کرنا واقعہ نویسی کا کمال ہے۔ حضرت آزاد بلگرامی کے قول کے موافق امیر خسرو اس کے موجد اور پورا کرنے والے ہیں اور بالخصوص مشنوی کی نظم اس متاع گراں بہا کے لئے گویا بازار مصر شیریں و خسرو کی باہم مراسلت کے متعلق تمام داستانیں اور باربد و نیکیا کی زبان سے دونوں کی واقعات مختلفہ کا بیان قابلِ محاط ہے۔

توت تخیل | ہر قسم کی شاعری کی رنگینی مضامین کی شوگانی جدت طرازی کی خوبی استعارات و تشبیہات کی نزاکت وغیرہ شاعر کی اسی توت پر منحصر ہے۔ مولانا نظامی نے توت تخیل سے جس قدر کام لیا تھا وہ گویا ان کا حصہ معلوم ہوتا تھا لیکن امیر خسرو نے اپنی توت تخیل کے اظہار کمال سے ثابت کر دیا کہ دراصل

یہ وہی دولت ہے مبد رفاض کے غیبی خزانے سے جس قدر حصہ جس کو مل جائے
اُس کا گنجو سمجھا جاتا ہے۔ تمام مثنوی اس نولے دل کش کا پردہ راز ہے۔

سلامت و قوتِ کام | کسی سادہ اور سلیس مضمون کو حسیّت بندش اور پر شکوہ
الفاظ میں ایسی شان و شوکت کے ساتھ بیان کرنا کہ مضمون میں علو پیدا ہو جائے
اور سننے والوں کے دلوں پر اُس کا ایک خاص اثر پیدا ہو۔ نظامی نے
اس امر میں جس قدر ترقی کی وہ اُن کے اکثر کلام سے ظاہر ہے۔ مگر امیر خسرو
با وصف تقلید اُس کو بجائے خود اپنا خاصہ طبعی بنا دیا۔

مثلاً شیریں خسرو کے باہمی نامہ و پیام میں خود داری و شان و شکوہ
کا دونوں کی زباں سے اظہار وغیرہ۔

صاحت و بلاغت | ہر نظم کا واقعی ریوڑ یہی خاص صفت ہے۔ ہر دور کے شعرا
نے پوری قوت کے ساتھ اس میں اپنا کمال دکھایا ہے لیکن امیر خسرو اس نبرم
میں صدر آرا سمجھے جاتے ہیں مختلف مقاموں پر آپ کے اس وصف خاص کو
دکھایا گیا ہے۔

مدتِ سلوب | اختراع و ایجاد استعارات و تشبیہات میں عموم و خصوص
میں وجہ کی نسبت ہے غزل کی شاعری کے ساتھ متقدمین نے اس صفت کو اہستہ

کر دیا تھا مگر امیر خسرو نے اُس کو دربار عام میں قبول عام کر زبور سے مرصع کر کے
مردم دیدہ عوام و خواص بنادیا۔ تمام مثنوی اُس کی تجلیات سے متجلی ہو اکثر
داستانوں میں اُس کی تمام عالم افروز شعاعیں جلوہ آرا نظر آتی ہیں دیکھو
داستان نمبر ۱۳ میں شیریں کی بعض صفات ناوک زنی و تیر اندازی وغیرہ کا
ذکر یا داستان نمبر ۲۱ کی مہمید میں سواد شب کی حجلہ آرائی یا داستان نمبر ۲۲
میں شکر کا تذکرہ۔

مثنوی کے بعض صنائع و بدائع | اگرچہ اس مضمون کو جداگانہ لکھنے کی ضرورت نہ تھی،
اس وجہ سے کہ تمام ارباب فن جانتے ہیں کہ امیر خسرو اس علم کے امام و مجتہد
وقت ہیں اور آپ کی کتاب اعجاز خسروی اس دعوے کی شاہد عادل ہو اور
بالخصوص بعض صنائع کا ذکر بھی بعض اشعار کے ساتھ کر دیا گیا ہو مگر مختصراً ایک جگہ
پر اُس کا تحریر کر دینا اس غرض سے مناسب سمجھا جاتا ہے کہ مثنوی کے پڑھنے
سے قبل اہل نظر خیال کر سکیں کہ ہر اعتبار سے یہ مثنوی کس قدر رفعت
رکھتی ہو۔

استعارہ کسی چیز کو بطور عاریت مانگنا اور اہل معنی کی اصطلاح میں وہ مجاز
کی ایک خاص قسم ہے کیوں کہ جب کسی لفظ کو کسی جگہ اُس کے اصلی معنی سے
نقل کر کے عاریتاً کسی دوسرے معنی میں بعلاقہ تشبیہ استعمال کیا جائے تو
یہی دراصل مطلقاً استعارہ ہے۔ مثلاً برگس و سنبل مستعار منہ کو بجائے چشم و زلف

یاد کریں اور مستعار لہ کا ذکر نہ ہو اور اس کے اقسام مختلف ہیں۔
 مستعار لہ کو ذہن میں کوئی شے فرض کر کے صرف اُس کے
 لازم کا ذکر تخیل اور مناسبات کا ذکر تشریح ہی اس صنعت خاص
 میں امیر خسرو نے جس قدر ابداع و اختراع سے کام لیا ہے وہ آپ کا حصہ ہے اور
 آپ کی نظم میں جس جگہ دیکھو ہر جگہ موجود ہے

حمد

خداوند ادم را چشم بختبائے مبعراج بعیت نیم راہ بنمائے
 نعت

کشاہ بندِ نعلینِ فلک مال از در ساقِ عرش انگنڈ خجال
 حارِ مرسل کسی شے کو اصل معنی سے جدا سمجھ کر تشبیہ کے علاقہ کے سوا کسی اور
 دوسرے علاقہ کلیت و جزویت یا علاقہ ظرفیت و بہیت وغیرہ کے لحاظ سے
 غیر معنی موضوع لہ میں استعمال کرنا جو دراصل استعارہ ہی کے اقسام میں داخل
 ہے۔ تمام شئوی اس صفت سے دوسری خوبیوں کے ساتھ پُر ہے۔

حمد

جو گرد و نقشِ این دیبِ کمال بقتق التار کن آنرا سجال
 نعت

بنائن حسرتِ مہ کردہ جو جو زیمِ معجزش نیم مہ نو

تثبیہات | شاید نظم کے عارض کا غازہ اور عروس سخن کا زیور ہی استعارات
 و تشبیہات ہیں جن کا وجود قدیم ہوا اہل عرب اس کا سحاط لکھتے تھے کہ کلام ایسی
 خوبیوں سے آراستہ ہو جب آفتاب اسلام کی شعاعوں نے تمام عالم کو منور کیا
 سارے علوم و فنون کے چشمے جاری ہو گئے۔ قرآن مجید و احادیث حمید
 انا اقصی العرب والعجم نے سب کے سر نیچے کر دیئے۔ جس قدر صنایع بیع
 ایجاد ہوئے یا آئندہ ہونے والے فرض کیئے جائیں کلام الہی و احادیث رسالت
 پناہی اُس کے جامع ہیں۔ ایرانیوں نے باوجود دے کہ وہ اپنی زبان پر نازاں
 تھے اسلام ہی کے برکات کے آثار سے خصوصیت کے ساتھ ادبیت میں بہت
 ترقی کی مگر متقدمین شعرائے فارس جن تشبیہات و استعارات کا استعمال کرتے
 تھے وہ سافے اور آسان ہوتے تھے۔ زمانہ حس قدر ترقی کر گیا اور اکات
 و احساسات میں نازک خیالی کی لطافت بڑھتی گئی یہاں تک کہ مولانا نظامی نے
 اس میدان کے محدود دائرہ کو اپنی فکر کی آبیاری سے وسعت دے کر چمنِ ہشتیہ
 بہار بنا دیا ایک مدت دراز کے بعد امیر خسرو نے اپنی خداداد جدت اور
 قدرتی ذہانت سے ایسے نئے گل کھلائے اور نو بہو نو نہال اکائے کہ اہل نظر
 کی نگاہیں اُن کی جس روش پر جاتی ہیں دہنِ گلِ چیں سے زیادہ یوگل نظر آتی
 ہیں۔ اپنے اس فن کی تکمیل کے کمال کو اتہا پر ہو نچا دیا۔ جیناچہ آپ کی یتنوی
 ہمارے اس دعوے کے اثبات کے لئے براہِ حق طعی ہو جس جگہ نظر کی جائے

نئے جلوے نظر آتے ہیں۔ ہم اس وقت حتی الامکان صرف حمد و نعت وغیرہ کی
 ہی چند ابتدائی داستانوں پر نظر رکھتے ہیں ورنہ شنوی کا ہر حصہ اور ہر حزب و کلیتاً
 تمام خوبیوں کے جواہر کا گنجینہ ہے۔

حمد

ایمدم را بجای کش عمار
 کہ باشد پیش گاہ رستگاری
 برافروز این زیارت خانہ خاک
 بعقل روشن اندیشہ یاک

نعت

بنام احمد اندر سجدہ نہ بام
 مگر رُحم سجدہ است اندراں بام
 ملائک خواندہ شمع آسمانش
 دُخان نور و ستار زربانش
 تسبیح الصلوات | ممدوح واحد کے چند صفات کا ذکر۔

حمد

دو کون از صنایع او یک گل ز باغ
 ز ملکش نہ فلک و دود چرانے
 رموز آموز عفتِ نختہ پیوند
 شناسائی دہ جان خرمند

نعت

میخا از دم خود در رفتہ جایش
 خضر از آب حیوان شستہ یایش
 بر اہل اُقتلوا را ندہ غضب
 بلوچ و استقم خواندہ دبا

مساد | باہم مخالف المعنی الفاظ کا ذکر۔

حمد و دعا

در آسائیم شکر اندیش گرداں بدشواری سپاہم پیش گرداں
نعت

حیرانِ روشن از نورِ خدائی جہاں ادا دہ از ظلمتِ بانی
تقابل | باہم تقابل المعنی الفاظ کا ذکر جن میں مخالفت و تضاد طبعی نہ ہو۔ مثلاً
بندگی و حجابگی۔ زندہ و قربان وغیرہ۔

حمد

جو بہر زندگی بخشید ہر چیند کرامت کرد شغلِ خو ابگی نیز
نعت

دو قرباں یافتہ ز روزندگان دوزندہ گشتہ از مے جادوانی
سیاقۃ الاعداد | بہ ترتیب یا بغیر ترتیب چند اعداد کا ذکر۔

حمد

دو کون از صنع او یک گل ز باغے ز ملکش نہ فلک و دودِ چپاغے
نعت

ندارد ہفت مرد و چار زن نام مگر از شاہ ہفتایوان نہ نام

تمج | کسی قصہ یا خاص واقعہ کی طرف اشارہ۔

حمد

بتکرش ہر کلو خے راز بانیست وراں ہر ذرہ تسبیح خوانیست

نعت

ز حکمت نامہ اوحی کلامش با علی پایہ ادنی تقاضش

اسام | ایسے لفظ کا ذکر کرنا جس کے دو معنی ہوں اور کبھی اُس کے بعید معنی مراد ہوں اور قریب معنی کے مناسب اور الفاظ مذکور ہوں اور کبھی اس کا عکس چونکہ یہ صنعت خصوصیت کے ساتھ استعارہ کی خوبی کو دوچند کر دیتی ہے اس لیے تمام اساتذہ عموماً اور خسر و خصوصاً اس صنعت کا استعمال اپنے ہر کلام میں بہت کرتے ہیں چنانچہ یہ مثنوی بھی اُس کا گنجینہ ہے۔

نعت

نوشۂ از دغاں پر نور منشور دغاںش نور بل نور علی نور

رجوع یا رد و اصرار | کسی صفت کو بیان کرنے کے بعد اُس کی تردید اس طرح

کرنا کہ پہلے مضمون پر اور ترقی ہو جائے

معراج

نہ اختر لیکے اختر پاک جاں تر نہ گردوں لیکل ز گردوں دامن تر

دو قافیہیں | ایک شعر میں دو قافیوں کا ذکر۔

نعت

ہو کب ارشیں ناموسِ اکبر خرا ماں گشتہ چوں دوسِ انصر
 گریر | تشبیہ کے بعد اصل مقصود کی طرف عمدہ طریق سے رجوع۔ یہ صنعت اگرچہ
 قصیدہ کے ساتھ خاص ہے مگر امیر خسرو نے مولانا نظامی کی تقلید کو مد نظر رکھتے
 ہوئے اس مثنوی میں بھی بعض مواقع پر اس کا التزام کیا ہے۔

از حمد بہ نعت

امیدم را بر اتے کن حیات کہ با شتم پیہ و ختم رت
 تحمیں نام | ایسے لفظ کا دوبار لانا جو دو معنی رکھتا ہو۔

نعت

نخست از بیتِ قصی در کشوڈ باقصی قبلہ دیکر نمودہ
 تحمیں ناقص | ایسے دو متجانس الفاظ کہ جن کا رسم خط یکساں ہو۔

نعت

براتِ رحمت از غیبِ انوارِ جبار خطِ آزادی آتشِ جہاں
 تحمیں جملی | ایسے دو متجانس الفاظ جن میں صرف حرکات یا نقاط کا فرق ہو۔

نعت

بخواب غفلتم مگر از زینِ بنی مرا خود خوابِ غفلت بہتِ پیش

تحمیں اُندہ اول | ایسے دو متجانس الفاظ کہ ایک میں ابتداء کوئی حرف زائد ہو

نعت

محمد کامل ہستی شد و جودش جہاں گرنے نشا دو ان جودش

تحمیں اُندہ وسط | ایسے متجانس الفاظ کہ ایک کے وسط میں کوئی حرف زائد ہو

نعت

در احمد از احد کامل جمالی ست جو احمد بے احد شد صفر خالی ست

تحمیں اُندہ آخر | ایسے متجانس الفاظ کہ ایک کے آخر میں کچھ زیادتی ہو۔

حمد

جواہر بند ماہید از ثریا چراغ افروز در درقعر ثریا

تحمیں مطوع | ایسے ایک قسم کے چند الفاظ جن کے حروف وی یکساں ہوں۔

نعت

سیاست در کف جہرام دادہ سعادت مشتری را د آدم دادہ

استعاق | ایسے متجانس الفاظ کا ذکر جن کا مادہ واحد ہو۔

منقبت

بسیر طیر بہت کردہ در کا کہ در سیراد ہم در طیر طیار

رد المعجز علی الصد | شعر کے اصطلاح کے موافق، رکن اول مصرعہ اول کو صد

اور رکن آخر مصرعہ اول کو عروض، اور رکن اول مصرعہ دوم کو ابتداء اور

رکن آخر مصرعہ دوم کو عجز اور ہر دو رکنوں کی درمیانی الفاظ کو خشوکتے ہیں۔
پس العجب علی الصدرہ صنعت ہو کہ شاعر جس لفظ کو آخر بیت میں ذکر
کرے اسی کو اول بیت میں لاوے۔

حمد

رقم کو باز نتناسد قلم را چہ داند باز نقتاش رقم را
ردالابتداء علی الصدرہ | جو لفظ مصرعہ دوم کے ابتدا میں ہو وہی مصرعہ اول کے
شروع میں لایا جائے۔

نعت

ولایت داری از توقیع در گاہ ولایت نامہ اولی مع اللہ
ردالعجز علی العودص | جو لفظ مصرعہ دوم کے آخر میں ہو وہی مصرعہ اول کے آخر
میں لایا جائے۔

نعت

ہمیں اور ابجویم سایہ یارست دگر ہر کس کہ منی سایہ یارست
ردالابتداء علی الصدرہ | جو لفظ درمیان مصرعہ ہو وہ ابتدا مصرعہ اول میں لایا جائے۔

مناجات

بخواب غفلتم مگر ازین بیش مرا خود خواب غفلت بہت بیش

رد المحتویٰ علیٰ المحصول | ایک لفظ ہر مصرعہ کے درمیان لانا۔

مناجات

چراغِ را چو خود بخشیدہ نورِ مکن بخشیدہ خود را زمین و
ردالامتداع علیٰ المحصول اول | جو لفظ مصرعہ دوم کے اول ہووے وہی لفظ مصرعہ
اول کے درمیان آئے۔

نعت

نوشۂ از دہاں پر نور منشورِ دہانش نور بل نور علی نور
مراعات الطیر | باہم متناسب الفاظ کا ذکر مثلاً چراغ، روشن، نور، ظلمت وغیرہ
موجودہ مثنوی اس صنعت کا گویا مرقعہ ہے۔

نعت

چراغِ روشن از نورِ خدائی جہاں ادا دہ ظلمتِ ہائی
حسنِ تعبیر | کسی دعوے فرضی یا واقعی کے اثبات پر ایسے برہان قائم کرنا
کہ بہ اعتبار واقع وہ دلیل نہ ہو مگر تشبیہاً بحیثیت برہان دعوے کو ثابت کر دے
مثلاً نبی کریم کے اتحاد ذاتی پر حضور کے نام کی صورتی ترکیب کو برہانِ قطعی
بنانا۔ یہ صنعت بھی اس مثنوی کا جزو لازمی ہے نعت

بدانساں گشتہ در وحدتِ یگانہ کہ ناگنجید خود ہم در میانہ
در احمد از احد کاملِ جمالی ست چو احمد بے احد صفِ خالی ست

مدہا علوی | کلام کا اکثر حصہ جو دلائل براہین پر مبنی ہو۔ امیر خسرو کا اکثر حصہ کلام اس صنعت کے محیط کا مرکز ہے۔

نعت

دل خصاں گوا بر صدق ذات گواہی دادہ سنگ از بحر تاش
 الف و التمر مت، الف و التمر عبرت | اول مصرعہ یا فقرہ میں چند اشیاء کا ذکر کرنے کے بعد دوسرے مصرعہ یا فقرہ میں اور ایسے چند اشیاء کا ذکر کرنا کہ بہ ترتیب یا بغیر ترتیب باہم کر کسی قسم کے تعلق رکھتے ہوں۔

حمد

نہ دانا ز خوب در دہ آواش کہ حربا نیل ز کو آید حقیقتش
 نہ دریا گنج در اسرار آئی نہ دریا گنج در اندر گوش ماہی
 مسالہ | مطلق کسی کام میں حد سے زیادہ کوشش۔ اور اس کی تین قسمیں
 تبلیغ | اگر صفات محمودہ یا مذمومہ میں ایسی زیادتی کی جائے کہ بظاہر مستبعد
 عساق | یا محال معلوم ہو عقلاً ممکن ہو تو مبالغہ تبلیغ ہے اور اگر بہ اعتبار عقل
 ممکن اور بہ اعتبار عادت غیر ممکن ہو تو مبالغہ (غلو) ہے اور اگر عقلاً و عادتاً
 ہر طرح غیر ممکن ہو تو مبالغہ اغراق ہے چونکہ اشیائی شاعری کے قصہ رُفیع کی بنیاد
 اسی صفت مبالغہ پر قائم کی گئی تھی اس لئے ہر طبقہ کے شعرا ہر دور اور ہر
 زمانہ میں اس شاہد رُخا کی غازہ طراری میں ہمیشہ ترقی کرتے رہے۔

اسی بنار پر امیر خسرو نے اُس کو سب سے زیادہ اوج کمال پر پہنچا دیا ہے۔ چنانچہ
موجودہ ٹنوی میں بھی اُس کی تجلیات کی ہر جگہ جلوہ افروزی ہے۔

اول مہج شیخ

بستقش کردہ جبریل آشیانہ فلک در صحن او کنجک خانہ

دوم مہج سلطان

ستارہ رایتش اٹختہ در زیر فلک با جملہ او کند شمشیر

سوم مہج سلطان

فلک اگر در محنت ہفت جلیج بہت ادا دہ میدانش و شطرح

سچ موازنہ | ایسے چند الفاظ کا ذکر جو وزن میں اکثر موافق ہوں۔

معراج

گریبان بہت آپارہ کردہ جہان بے بہت نظارہ کردہ

انتہات | کسی مہج کی مہج کے وقت کبھی ضمیر غائب اور کبھی ضمیر حاضر ہے

اُس کو یاد کرنا۔ اگرچہ اس صنعت کو قصائد کے ساتھ مخصوص سمجھا گیا ہے مگر ٹنوی

میں بھی اس کا التزام موجود ہے۔ اول مناجات و دوم توحید و سوم پھر مناجا

کا سلسلہ اُس کا شاہد ہے۔

مُعْتَنا | کسی خاص خوبی کے ساتھ بقاعدہ ریاضی وغیرہ کسی شعر سے کوئی نام

یہاں کرنا، امیر خسرو نے اس فن میں بھی اپنی جدت طرازی کو اوج کمال پر

پہونچا دیا ہے جس کا ذکر پہلے بھی کیا گیا ہے۔ اس مثنوی میں بھی اپنے ایک موقع پر اپنے فکر بلند پر از کے جوہر دکھائے ہیں جس کا اجمالاً صرف نشان بتا دینا کافی ہے تاکہ حمد و نعت کا سلسلہ باقی رہے اور خلافت ذکر صنائع الہیہ محاسن رسالت نبیانیہ و سرائر انہ زبان پر نہ آئے۔

صلی اللہ علیہ وسلم | ایسے الفاظ لانا جو زیادہ تر مل کر لکھے جاتے ہیں۔

نعت

ریاحیں بخش باغِ صبح گا ہی کلیدِ مخزنِ گنجِ الہی

نتائج کے اعتبار سے مثنوی کی روحانی عظمت

انگریزی تحقیق کے موافق تمام اقسام کے قصے اور افسانے دو قسم پر تقسیم ہیں، ناول، ڈراما اور ان میں باہم فرق یہ ہے کہ کسی واقعہ حسن و عشق کو صرف زبان سے نثر میں بیان کرنا ناول ہے اور اس کو عملی صورت میں مختلف طریقوں سے دل چسپ بنانے کے لئے نظم میں دکھانا ڈراما اور پھر اس کی دو قسمیں ہیں (کامیڈی) اور (ٹریجڈی) ڈراما کو سب سے پہلے تو یونانیوں نے اختیار کیا مگر اہل یونان کی عورتیں ایسے تماشوں میں شریک نہیں ہوتی تھیں حضرت عیسیٰؑ سے صد ہا سال قبل اہل ہند نے اس تماشہ کو دل کش بنانے کے لئے

پرسے ایجاد کئے اور ان کی عورتوں نے اپنے گانے بجانے اور خوشنما تعلقوں سے اُس کو ہوش برباد یا چنانچہ والیک نے بیان کیا ہے کہ اجودھیا میں چار ہزار (منشی) عورتیں موجود تھیں۔ بعدہ یونان سے روم میں اور روم سے باقی یورپ میں اُس کا رواج ہوا اور ناچنے گانے میں ایسی ترقی ہوئی کہ جو شیخ ڈراما کے لئے بنائے گئے وہ اس قدر وسیع ہوتے تھے کہ دو دو لاکھ آدمی ان میں بہ آسانی آجاتے تھے۔ پھر اہل جرمن و فرانس وغیرہ نے اُس میں ترقی کی چونکہ اسلام اخلاقی و مذہبی اعتبار سے اُس کا مخالف تھا عرب ایران وغیرہ ممالک میں اُس کا رواج اُس حد تک نہیں ہوا کہ جیسا دو سکریٹوں میں عملاً تھا۔ بالکل شکیسپیر نے کچھ ترسیم کے ساتھ ڈراما کو ایسی ترقی دی کہ آج زمانہ اُس کا فریفتہ ہو مگر وہ (ٹریجڈی) قصوں کو جس کا ترجمہ (غم انجام) ہی مقابل (کامیڈی) افسانوں کے زیادہ پسند کرتا ہے جس کے معنی (مسرت انجام) ہیں اب ہم اپنی پیش نظر مقصود بالذات مثنوی کو پیش کر کے یہ امر ظاہر کرنا چاہتے ہیں کہ فی الواقع یہ قصہ بھی کس قدر دل چسپ (ٹریجڈی) ڈراما ہے اور کس مرتبہ کا دل کش افسانہ اور امیر خسرو نے (ٹریجڈی) ڈراماؤں کی ضرورتوں سے ڈراما کے وہ بعض ضروری خصوصیات جن کی آمدی نے شکیسپیر کے مسٹر ٹریجڈی ڈراما (Macbeth) (میکبٹھ) کو قبولی عام اور شہرت و ام کے فلک لاف ملک کا ہر عالم تاب ما دیا ہے جسٹیل ہیں۔

اسالی رمل کے اہم اور خطرناک حالات کی سخت روحانی حدت و رصاصہ قسم کا امر، سماجی کی تقدیری آمد، گہرا اور سنجیدہ مستقبل کی تعلیم اسالی ہمدردی کمی معمولی اور طوطا طوطا اقباب کا ذکر، ادب کی سنجیدہ طاقت و تسحر، حیالات کا علو و معین کا مسلسل سلسلہ وارک خیال، کسی خاص مار کے خاص طبع اتھاس کے اقباب کا حلی کے تھامان، خود مال گذر و دیگر واقعات کا تذکرہ العاطفیوں اور موجودہ مہوی امیر خسرو اور تمام جوہوں کے شہاد کو قصصات کی جامع ہے۔

کو ایسا پورا کیا ہو کہ ٹیکسپیر کے ایجاد و اختراع بہ نظر تحقیق گویا انھیں خوبوں کا ایک پردہ ہیں اور اگر اُس کو علی ڈراما بنایا جائے تو وہ بھی کسی طرح (ٹیکسپیر) کو منتخب اور مشہور ڈراما سے کم حیرت افزا ثابت نہ ہوگا اُس کی ترتیب کا پورا لطف اُس وقت حاصل ہو سکتا ہو کہ اُس کی مختصر خلاصہ کو بہ نظر غور دیکھا جائے اور (ٹیکسپیر) کے کسی پسندیدہ (ٹریجڈی ڈراما) سے اُس کا مقابلہ کیا جاوے یا اسے امیر خسرو کی سخن طرازی کا اعجاز یہ ہو کہ آپنے ایک (ٹریجڈی) ڈراما کو اپنی جد پسند طبیعت کی پُر زور قوت کے اثر سے ایسا اخلاقی پسند نامہ اور ادبی گنجینہ بنا دیا ہو کہ اول سے آخر تک ہر داستان کے ضمن میں دنیا کی بے ثباتی، زمانہ کا انقلاب، حکیمانہ نضائح، صوفیانہ مواظظ، مسکلمانہ مباحث، شراب کے نقایص ہو اور ہوس کی تنقیص، حکمرانی کے اصول، معاشرت کے قواعد، منہیات سے اجتناب، عدل و داد کے فضائل، جو رجحان کے قبائح، عبادت الہی کی تاکید اسلام کی خوبیاں، مذہب کی ضرورت وغیرہ وغیرہ جلوہ آ رہیں۔

اجمالی طور پر قصہ کا اختصار

شاہزادہ ساسانی خسرو پر دیزبن ہر مزدبن نوشیرواں اپنے باپ ہر مزد کے قتل کے بعد تخت نشین ہوتا ہے اور سب سے اول اپنے باپ کے سپہ سالار بہرام چوہیں پر حملہ کرتا ہے جو شہر مدائن پر حکمراں تھا آخر کار غلبہٴ خصم کی وجہ سے اُس کو

شہر مدین چھوڑنا پڑتا ہے۔ اُس کا ندیم و رفیق شاپور سفر میں بھی اُس کا ہمراہ ہے، وہ اُس کی تفریح طبع کی غرض سے سفر کے مختلف واقعات و عجائبات سنانے کو ضمن میں شیریں کی تصویر بھی خسرو کو دکھا دیتا ہے۔ جو ارمن کی ملکہ میں بانو کی عصمت شعائر بھی تھی خسرو کا دل خود دھت ہو کر شاپور سے تدبیر وصل دریافت کرتا ہے اور اُس کے مشورہ کے موافق بحیثیت سکالر ارمن کی طرف قصد سفر کرتا ہے جس اتفاق شیریں بھی اسی شکار گاہ میں جلوہ آرا ہے جہاں خسرو کا قیام ہے۔ شیریں اپنی ایک گیند کنیز کو سفیر بنا کر استفسار حال کرتی ہے۔ شاپور حسن تدبیر سے جواب کو خود شیریں دریافت کرنے پر موقوف رکھتا ہے اور شیریں کے طلب پر شاپور حاضر دربار ہوتا ہے اور بعد اصرار خسرو پر وزیر کا نسب نامہ سنا کر شیریں کو اُس کا غائبانہ تئیں بنا دیتا ہے۔ شیریں اپنے جذب شوق کی بے اختیاری سے مجبور ہو کر بزم خسرو میں پہنچ جاتی ہے خسرو اظہار تئیں ملاقات کے ساتھ اپنے قصد سفر سے شیریں کو مضطرب بحال بنا دیتا ہے اور افسوں گری کی تاثیر سے واقف ہو جانے پر لطف تقریر سے اُس کو اطمینان دلاتا ہے کہ ایسا ارادہ محض بطریق امتحان تھا۔ شیریں کے اصرار پر خسرو پر وزیر اُس کا ہمان ہوتا ہے اور ملکہ میں بانو اُس کے آنے پر شاہانہ طور پر سامان ضیافت ہم پہنچانے میں مبالغہ کرتی ہے۔ بزم نشاط گرم ہے، شراب کچے دور حل ہے ہیں خسرو جو شہ نشہ و سرور سے مست ہو اظہار تئیں پر مجبور ہے مگر شیریں اپنی سچی عصمت شعاری سے ہر موقع پر اپنے آپ کو

محفوظ رکھنے میں کامیاب ہی۔ کچھ مدت کے بعد خسرو شیریں سے اجازت لے کر
 قیصر روم کی خدمت میں حاضر ہوتا ہی شیریں کے پیش کیئے ہوئے دونوں صبا
 رفتار گھوڑے شہید و گلگوں اُس کے ہمراہ ہیں۔ قیصر اپنا تاج و تخت اُس کو
 دے کر اپنی مہ پارہ لڑکی مریم سے اُس کا عقد کر دیتا ہی اور بے شمار خزانہ
 افواج سے اُس کا معین و مددگار ہو جاتا ہی اور خسرو اپنی مخالف قدیم بہرام
 چوہیں پر دوبارہ بمقام مدین سخت حملہ کرتا ہی جنگ شدید کے بعد بہرام شکست
 کھا کر بھاگ جاتا ہی اور خسرو اُس وقت اطمینان کے ساتھ حکمراں ہو جاتا ہی اور
 طالع کی یادری سے قیصر روم کے بہتے خزانے گھر بیٹھے خسرو پر وزیر کے ہاتھ
 آجاتے ہیں، اور خسرو آزادی سے زرخشی اور نرم آرائی میں مشغول ہی۔ ایک
 مدت کے بعد مریم ملکہ جہاں رنگ شیریں سے گھٹ گھٹ کر جان دیتی ہی اور
 خسرو اُس کے غم و الم فراق کا حیلہ کر کے شیریں کے خیال میں پھر سفر کرتا ہی،
 اور شیریں سے مل کر نرم نشاط گرم کرتا ہی۔ خسرو ہر چند شیریں کے ساتھ ہلکا
 کا قصد کرتا ہی مگر وہ ہر حالت میں اپنی عفت و عصمت کی پاسبان ہی۔ خسرو نے
 ایک ورحیلہ پیدا کیا ہی کہ تمام ماہر و کنیزوں کا عقد اُن کے خواستگار مہ جبیں
 کے ساتھ ہو جائے اور پھر بھی وہ اپنے حصول مقصود میں کامیاب نہیں اور
 شیریں ابھی تک اُس سے دور ہی۔ شاہ و خسرو کی حالت تباہ دیکھ کر طح طرح سے
 اُس کو شیریں کی طرف سے بغتی کے خیال پر آمادہ کرتا ہی مگر اُس پر کچھ اثر

نہیں ہے۔ آخر کار شکر ملکہ اصفہان کی حُسن جہاں گیر کی ثناء و صفت سنا کر وہ
 خسرو کو شکر کا دلدادہ بنا کر سفر اصفہان پر تیار کر دیتا ہے۔ خسرو اپنی طبعی عیش
 پرستی سے مجبور ہو کر اصفہان پہنچتا ہے اور شکر سے اُس کا عقد ہو جاتا ہے۔
 جب شیریں کو یہ واقعہ معلوم ہوتا ہے وہ آتشِ رشک سے سوختہ جگر ہو جاتی
 ہے اور شبِ روز گریہ و زاری کے ساتھ مناجات میں مشغول ہو اور کبھی کبھی
 سیر و شکار سے دل بہلاتی ہے۔ ایک روز کوہِ بیتون پر اُس کا گزر ہوتا ہے اور
 فرہاد کو کہن کو دیکھ کر اُس سے ہم کلام ہوتی ہے وہ نظرِ اول میں اُس کا دلدادہ
 ہو جاتا ہے۔ شیریں اُس سے جوئے شیر کھونے کی فرمائش کرتی ہے کہ جس سے
 تازہ و دودھ بہم پہنچنے میں آسانی ہو وہ بہ عوض وعدہ دیدار اس کام پر
 آمادہ ہو جاتا ہے اور اپنی کوشش میں کامیابی کا اُمیدوار ہے مگر آتشِ عشق
 نے اُس کا کام تمام کر دیا ہے۔

جب خسرو پر دینا اس خبر جہاں کاہ کو سنتا ہے رشکِ قابت سے جل جاتا ہے
 اور طرح طرح سے اپنے حصولِ مقصود کے لئے چارہ جوہی شاپور اُس کا ذمہ خاں
 خسرو پر دینا کو شیریں کے نام خط لکھنے پر آمادہ کر دیتا ہے۔ باہمی خط و کتابت
 بعد خسرو اصفہان سے چل دیتا ہے اور ایک خواب دیکھتا ہے جس کی تعبیر حصولِ عا
 ہے۔ بعد خسرو تبدیلِ لباس کے ساتھ فرہاد کے پاس پہنچتا ہے اور اُس سے
 بطور تماہل منظرہ کرتا ہے۔ خسرو کی تمام کوشش یہ ہے کہ فرہاد خیالِ شیریں سے

باز ہے مگر اُس کا جوش و خروش دُنا ہوتا جاتا ہے۔ خسرو مجبور ہو کر ایک زرگی سیہ کار
 کو مامور کرتا ہے اور وہ کوہ بیتون پر پہنچ کر شیریں کے مرجانے کی غلط خبر سنا کر
 فرہاد کو یقین دلاتا ہے کہ شیریں مگنی یہاں تک کہ وہ اسی صدمہ فراق کے باعث
 پہاڑ سے گر کر اپنے آپ کو ہلاک کر دیتا ہے۔ شیریں اس دل خراش خبر کو سُن کر
 بے اختیار ہو جاتی ہے اور گریہ و بکا و آہ و زاری کے بعد مرہمِ تعزیت بجا لاتی
 ہے اور شاہانہ طور پر اُس کی تجنیز و تکفین کر کے اُس کو دفن کر دیتی ہے مگر اُس کو
 کسی طرح صبر نہیں آتا وہ اُس کے عوض ایک دلالہ سیرزن بد خصال کو مقرر کرتی
 ہے کہ اُس کی حریف شکر ملکہ اصفہان کا کام تمام کرے۔ وہ اصفہان پہنچ کر
 اپنے مکر و فریب سے اُس کے محل میں دُخل ہو جاتی ہے اور اُس کی مُنہ بولی ماں
 بن کر فرصت کے وقت اُس کو زہر سے ہلاک کر دیتی ہے اور محلِ شیریں میں واپس
 آ کر اپنی اس ظالمانہ کارروائی کی داد چاہتی ہے۔ شیریں خسرو کی طرح اپنی اس
 بے گناہ کشتی پر نادم ہے۔ خسرو اس خبر کو سُن کر سمجھ لیتا ہے کہ فی الواقع میرے اُس
 گناہ کا عوض ہی ہونا چاہیئے تھا۔ اب خسرو قصرِ شیریں پر حاضر ہے مگر شیریں دُار
 بند کر کے محل کی چھت پر چلی گئی ہے اور وہیں سے فیما بین مکالمہ ہو رہا ہے۔
 بہت سے سوالات و جوابات کے بعد شیریں اپنے دل دُادہ خسرو کو محل میں
 بلا لیتی ہے اور پھر بزمِ نشاط گرم ہوتی ہے اور بار بار بد خصل کی طرف سے اور
 نیکیا شیریں کا ہم زبان بن کر غزل سرائی سے بزم آرا ہیں۔ با سچلہ منگنی

کے مراسم ادا ہونے کے بعد خسرو شیریں کا باہم عقد ہو جاتا ہے اور وہ دونوں
 مغموم و مہجور عیش و عشرت کے ساتھ اپنی زندگی بسر کرتے ہیں۔ بایں ہمہ خسرو
 حکما کے ساتھ بزم آرا ہے اور اُن کی حکیمانہ پند و نصیحت و فلسفیانہ مسائل حکمیہ کے
 بیان سے ہر دم مستفید ہوتا ہے۔ آخر میں اراکین سلطنت کے اغوا سے اُس کا
 بیٹا شیرویہ اُس کو قتل کرا دیتا ہے اور خود تخت نشین بن جاتا ہے۔ شیریں اس ماجرا
 جاں گز سے واقف ہو کر خسرو کے بالیں پر آتی ہے اور خنجر سے اپنے آپ کو ہلاک
 کر کے اُس کے ساتھ ہم کنار ہو جاتی ہے۔ دونوں ایک ہی سجد میں دفن کر دیئے
 جاتے ہیں اور ہمیشہ کے لئے دنیا میں اپنا افسانہ چھوڑ جاتے ہیں۔

(حصہ سوم) موازنہ زبان اساتذہ

(سلسلہ ۳۶)

الہی نقش اسم ذات خود گرداں بیام را

نہ قطع ماسوا مقراض لا گرداں زبا نغم را

اب اصل کتاب کے مضامین کو سلسلہ کی پابندی کے ساتھ شروع کرنے کا خیال کیا جاتا ہے۔ بعض بعض استعار کے بعض بعض صنائع و بدائع لفظی و معنوی کو ہر شعر کے مقابل بطریق اشارت بنظر اختصار تحریر کر دیا جائے گا اور بعض ضروری خصوصیات فی الجملہ مشرح لکھے جائیں گے۔ لغات و محاورات و مصطلحات خسروی اصل شنوی شیریں و خسرو میں حواشی کے طور پر جا بجا بیان کر دیا گیا ہے اس جگہ صرف جہتہ جہتہ بعض مشکل استعار کے معانی کو چند ابتدائی داستانوں میں ظاہر کر کے آئندہ بخیال اطباء کتاب محض خلاصہ مافی الباب پر ہی اکتفا کرنا ضروری سمجھا گیا ہے۔ مختلف نسخوں کے اختلافات کو بھی اسی اصل کتاب میں ظاہر کر دیا ہے جس کو بغرض طبع مکمل کیا گیا ہے۔ یوں کہ بعض ابتدائی داستانوں میں مولانا نظامی گجوی رحمۃ اللہ علیہ کے کلام سے مقابلہ کرتے ہوئے اور بعض اساتذہ کرام کا بھی ذکر آگیا ہے بناؤ علیٰ ہذا مناسب ہے کہ پہلے امیر خسرو کا خلاصہ

گنج معانی بازار تنقید سخن میں پس کیا جائے اور بعد حضرت مولانا نظامی کے جو اہم
 زواہر معنوی اپنے جلوہ جہاں افراد سے مشتاقوں کی نگاہوں کا کل الجواہر نہیں اور
 سب سے آخر میں کہیں کہیں دوسرے بعض صرافانِ فن کے سرمایۂ فکر رسا کا انتخاب
 بھی بطریق مشتمل نمونہ از خروار حاضر کیا جائے۔ واللہ المستعان وھو المعبود

عروسِ عابدہ حجلہٴ حمدِ کبریا

امیر خسرو	مولانا نظامی
خداوندِ دلم را چشم بکشتای	خداوندِ ادبِ توفیق بکشتای
بمعراجِ یقینم راہ نہماے	نظامی را رہِ توفیق نہماے
برحمتِ باز کن گنجینہٴ خود	دلے وہ کو یقینیت را بتساید
دروغہ خواں بشاد رواں مقصود	زبانے کافر نیت را سراید
دلے بخش از ثنائے خویش معبود	مدہ ناخوب را در خاطر م راہ
زبانے زافرین دیگران دور	مدار از ناپسند دست کوتاہ
در آسائیم شکر اندیش گرداں	دروغہ را بپورِ خود بیفروز
بدشواری سپاسم بیش گرداں	ربام را ثنائے خود در امور
امیدم را بجائے کش عماری	باؤدی دلم را تازہ گرداں
کہ باشد میثاقِ رستگاری	زبورم را بلند آوازہ گرداں

خسر و کا پہلا شعر نظامی کے شعر اول کا اور شعر سوم شعر چارم کا جواب ہے
 مضمون حقیقتاً یکساں ہے مگر طرز بیان اور حسن زبان جداگانہ۔ با ایں ہمہ نقل کو بذاتہ
 ایک مستقل جداگانہ اہل بنا دینا امیر خسرو کے خصوصیات میں سے ہے۔ شعر چارم میں
 مراتب تکرار کی التجا کو جس مرتبہ کمال پر پہنچایا ہے اُس کی اہمیت کو اہل معانی جانتے
 ہیں کیونکہ انسان راحت و آسانی کے وقت جس طرح سکر آتی سے غافل ہو جاتا
 ہے اُس سے زیادہ دشواری و مصائب میں اُس پر غفلت طاری ہوتی ہے۔ پہلے شعر کے
 دوسرے مصرع میں اصل مضمون سے بہت ترقی کی ہے۔ مگر مولانا نظامی کا مطلع کتاب کی
 خصوصیت کے ساتھ ایسا لا جواب ہے کہ اکثر اساتذہ نے اُس کے مقابل طبع آزمائی کی
 ہے، مگر وہ فصاحت و سادگی کی صمن میں بلاغت نہ پہلوایا نہ پیدا کر سکے جو مولانا
 نظامی کے اس مطلع میں موجود ہے۔ اگر بقدر ضرورت تمام خوبیوں کو یوراکرتے ہوئے
 قابل لحاظ ہو تو امیر خسرو ہی کا یہ مطلع ہے جو اس تنوی کا سرنامہ ہے۔ مولانا نظامی کے
 مطلع کے دوسرے مصرع میں ایک دقیق تلمیح قول مشہور سرب ارلی حقائق الایسا
 کے ساتھ جو مضمون اُس نے شعر کو گنجینہ جو اہرِ غیاں بنا دیا ہے۔

امیر خسرو

مده آحر لطوفانِ ہلاکم	(صدا نقل) جو خود برداشتی اول ز خاکم
بخوشیم زندہ گرداں تانہ میرم	(ردم کلام) بعفوم شوے تا یا کی یریرم
تو بخشی مردگاں را زندگانی	میں دیا، نہ دل تیر مردہ دارم ہانی

(شعارہ) برا فرد زایں زیارت خانہ خاک بعقل روشن اندیشہ پاک
 (تعلیم) بجا بغلتم گزارا زیں بیش مرا خود خواب دیگر ہست پیش
 (روح) خیالے را کہ می بندم دریں سج بغفلت زندگانی می کنم خرج
 (تعلیم) سوز بہر گرمی ہنگامہ خویش سوادے می کنم درنامہ خویش
 (تعلیم) چو گرد نقشیں این دیبا کمل بعق النار کس آں را مہل

مولانا نظامی

عروسے را کہ پروردہم بجانش مبارک روے گرداں دہجانش
 سوادش دیدہ را پر نور دارد دہش مغر را مہمور دارد
 معانی را بدودہ سر بلندی سعادت را ماو کن نقش بندی

بیان کی سلاست اور زبان کی فصاحت صنائع و بدائع لفظی و معنوی کے علاوہ امیر خسرو کی ہر شعر سے ظاہر ہے بالخصوص شعر دوم و سوم میں مساجات و التجا کے ساتھ اثبات و دعویٰ یہ جس طرز خاص سے استدلال کیا ہے اس سے آپ کے علم کلام کی پرزور قوت کا اندازہ ہو سکتا ہے۔ کالبہ عنصری کو زیارت خانہ خاک قرار دے کر عقل روشن اور اندیشہ پاک سے اس کے منور کرنے کی درخواست کس درجہ لطیف استعارہ کے ساتھ قابل قدر نمنا ہے۔

امیر خسرو نے اپنی فطرتی جدت اور قدرتی دہانت سے اپنی اس شہنوی میں اس موقع پر اپنے کلام کے متعلق مساجات کے ضمن میں جس العاطف سے او

جو دعا کی ہو وہ اکثر شعرا کے خلاف سراپا پہلی اور واقعی مناجات ہی۔ چنانچہ وہ کہتے ہیں
 کہ جب میرے اس دیباے سخن کی تصویر درجہ کمال کا شرف حاصل کر لے اُس وقت
 اُس کو عتق النار کی مہر سے آراستہ کر دینا تاکہ وہ تیری رحمت عامہ سے میرے
 لئے آتش دوزخ سے آزاد ہو کا فرمان بن جائے۔

توحید باری عز اسمہ

امیخسرو	مولانا نظامی
بنام آں کہ حاں را زندگی داد	بنام آں کہ ہستی نام از ویافت
خلاق را بجاں پاسبندگی داد	فلک جنبش زمین آرام از ویافت
خداوندے کہ حکمت بخش خاک ست	خدائے کافرین در سجودش
کمیہ بخش او جان پاک ست	گواہ مطلق آمد بر وجودش
دو کون از ضلع او یک گل زبانی	تعالی اللہ کیے بے مثل و مانند
ز ملکش نہ فلک و دچراغے	کہ خوانند حق خدا و نداں خداوند
رموز آموز عقل نمکتہ پیوند	فلک بر پائے دارد انجم افروز
شناسائی دہ عقل خرمند	خرد را بے میاخی حکمت آموز
بصارت بخش چشم بیناں	مراد و مایہ تار یک بنیاں
تنائے درون شک نشیاں	انہیں خاطر خلوت نشدیاں

تھیں (جواہر بند ناہید از ثریا غم و شادی نگار و بیم و امید
چراغ افروز در درقعر دریا شب روز آفرین ماہ و خورشید

وحدت باری کا اثبات جو دراصل علم کلام کا ایک خاص مسئلہ ہے۔ امیر خسرو کے
کلام سے ضمناً اور مولانا نظامی کے اشعار سے پر جوش استدلالات کے ساتھ صراحتاً
ظاہر ہے۔ مثلاً تخلیق روح اور روح سے استقامت ماسوا۔ خاک کی حکمت آموزی
ہر دو عالم و نہ افلاک کا ظہور پیش بینوں پر بصارت چشم کی بخشش وغیرہ یہ تمام اشیاء
وحدت ذات کے دلائل ہیں اگر بغور دیکھا جائے، بالخصوص امیر خسرو کا شعر نجم
مولانا نظامی کے پانچویں شعر کا پسندیدہ جواب ہے۔

امیر خسرو

بے گناہی سے (بے گناہی سے) بعنوان عنایت کردہ تحریر حساب کائنات از کمال تقدیر
تیرہ جیل (تیرہ جیل) سیر وہ در جہان بے نیازی ارادت راعیان سرفرازی
تھیں (تھیں) اگر تقدیر او مرگ ست و گرزیت ہم او دانکہ حکمت اندر وحسیت
تھیں (تھیں) نہ دانا زو خبر دارد نہ او باس کہ حربانیز کور آمد چو خفاش
وہ (وہ) تو شوخی ہیں کہ ادراک اندر راہ بجاسوسی کشادہ چشم کوتاہ
رہے (رہے) ز غیرت لطمہ خوردہ خطرناک کنوں تار یک گشتہ چشم ادراک

مولانا نظامی

بجست جوی او بر بام افلاک دریدہ وہم را نعلین ادراک

خود در پیش ہشیار برخواست چو او دیش نیدان چپ راست
 نہ بختہ خبر داند ز دادن نہ آنکس کو ستاند از ستادن
 چناں کرد آفرینش را با غار کہ بے بردن نداند کس بدان
 چنانش در نوردد در سر انجام کہ نتواند زدن فکرت دران گام
 زہر شمع کہ جوئے روتنائی بو حدایتس یابی گوائی

افعال الہیہ و صنائع نامتناہیہ صانع حقیقی کو اس خوبی سے متواتر و مسلسل
 بیان فرمایا ہے کہ ہر مضمون بجائے خود ثبوت و حدائت پر ایک کامل دلیل
 ہو سکتا ہے۔ امیر خسرو کے شعر حیارم کے دوسرے مصرع میں جو دراصل مولانا نظامی کے
 دوسرے شعر کا جواب ہے ایسا بلیغ استعارہ ہے کہ اہل محی ہی اُس کا یورالطفت
 اٹھا سکتے ہیں کیونکہ حربا ہمیشہ آفتاب کے مقابل نظر بار رہتا ہے اور اسی وجہ سے
 اُس کو آفتاب پرست کہتے ہیں اور حقائق اُس کے خلاف سوچ کے سامنے
 کو حتم گیر مگر عالمات ذات کے یقونے مقررمان انوار ذات و محرمان اسرافات
 کو بھی بے بصروں کی طرح خیرہ حیشم و تیرہ نظر ناپا ہے اور (حَرَمُ مَوْسٰی صَمِیعًا)
 اُس پر اسند لالی تہادت ہے۔

امیر خسرو

کے کو آدمی را کرد بنیاد کجا گھد بوہم آدمی زاد
 رقم کو باز نہت ناسد قلم را جہ داند باز نقش رقم را

نہ دریا گنجد اسرار الہی (تبیح) نہ دریا گنجد اسرار الہی
 کجا نابود را در بود اورا (تجسین) خرد از بود او کے گرد آگاہ
 نہ مصنوع ست کو فرسودہ گردد (تصادف) نہ آں لودست کو نابودہ گردد
 دزاں ہر ذرہ تبسج خوئست (تبیح) لشکرش ہر کلونے راز نیست
 طراز معرفت بست آدمی را (تصادف) یو داد از حانور زیور زمی را
 کہ دامنش بدامن ابدست (تجسین) زبان را با بقا زان گو نہ حدست
 بازوئے شریعت داد شمشیر (تجسین) جہاں را تا میار و فتنہ در زیر
 حوالہ کرد باد رواۃ شریع (تجسین) ہدایت را طریق از اصل تافریع
 کرامت کرد شغل خواجگی نیز (تجسین) جو ہر بندگی بخشید ہر چیز
 سپاس خواجگی را چوں گرام (تجسین) چو شکر بندگی گفت نیارم

مولانا نطفامی

فگند از ہیأت نہ حرف افلاک
 رقوم ہندسی بر تختہ خاک
 جہت را شن گریبان در سرافگند
 زمیں را چارگو ہر در برا فگند
 نبات روح را آب از جگر داد
 حیرت دیدہ را پیہ از بصر داد
 خرد بخشید تا اورا شناسم
 بصارت داد تا ازوے ہر اسم
 گہ از خاک کے جو گل گنجد بر آورد
 گہ از آب کے چو ما نفستے بر آورد

زور کلام، جدت استعارات، بیان کی سلاست، ہر دعویٰ کے اثبات پر

کمال استدلال، تمام خوبیاں موجود ہیں۔ اُس پر ایک کمال الفن مونث گاف مصور کا مرقع
 پیش نظر مگر ممکن نہیں کہ اپنے نقشِ ذکاوت کا رنگ جدا گانہ نہ ہو۔ اہل نظر کو غور کے ساتھ
 یاد رہے کہ خسرو علیہ الرحمۃ نے کس درجہ قدرت بیان کو ملحوظ رکھا ہے کہ کسی جگہ تعلید و
 نقل کا دھوکہ نہیں ہوتا اور کس قدر ادبیت کا لحاظ ہے کہ کہیں نظمِ متنوی کا پایہ نیچا نظر
 نہیں آتا اگرچہ مولانا نظامی اس معرکہ سخن میں بہت مجموعی بہت زیادہ پیش قدمی
 کر رہے ہیں اور خاص طور آپ کا دوسرا شعر لاجواب ہے۔ لیکن بایں ہمہ امیر خسرو کے
 شعر سوم کا آخر مصرع اور شعر ششم استعارہ کی خوبی اور اظہارِ شکر کی جامعیت کے
 اعتبار سے قابلِ قدر ہے اور آخر استعار میں ضروریاتِ شریعت کو علمِ کلام کے اصول پر
 تنکلمانہ حیثیت سے جس طرح ثابت کیا ہے اور بندگی و خواجگی کے حسنِ صفات متضاد
 کو زمان و مکان کی وحدت کے ساتھ جس لے مثل طرز پر ایک ہی آئینہ منظر ذات
 میں ایک خاص یر لطف پہلو سے تتلی بنایا ہے وہ آپ کا حصہ ہے۔

مناجات بحضرت قاضی الحاجات شہداءِ بے غایات

امیر خسرو

رقمِ کردی سپیدی و سیاہی	رحمِ کلامِ دہائی تہا نہ تھا حدایا چوں بہ منشورِ آبی
براتِ مردمی برے نشتی	(مراماتِ اہلیر صلح تہا دلا) ز بارانِ غایتِ گلِ سرشتی
بہ توفیقِ کرمِ کردی مسجل	(خود و عطا) مثالِ ہستی ماہم ز اول

راہِ انبیا کریمؐ ز گنج بخشم ہر چیز دادی کلیدِ گنجِ ایماں نیز دادی
 منکلامہٴ بیلافتؑ تو باچنداں کرہائے نوا ساز ز مجلس کے ستانی دادہ را باز
 دعا دالتیؑ چراغِ را چو خود بخشیدہ نور مکن بخشیدہ خود را ز من دور
 طلب مقامِ صا بہرِ فہم کہ گردانی سزاوار رضائے خویش کن با فعلِ من یا

مولانا نطفائی

خدا یا جوں گل مارا سرشتی وثیقۃ نامہ مارا نوشتی
 توئی کا دل ز خاکم آفریدی بہ فضلِ زافرینش برگزیدی
 تو باچندیں عنایتا کہ داری ضعیفاں را کجا ضائع گزاری
 چو رو افروختی جانم برافروز چونعتِ دادم شکر دم درآموز
 ز فضلِ خویش لطف کن مرا یار بہ فعلِ من مکن با جانِ من کار
 بدیں امیدائے شاخ در شاخ کرہمائے تو مارا کر دگستاخ

مناجات عنوان کتاب اور اس التجا و درخواست میں فرق یہ ہے کہ وہ خالص مقامِ عبدیت ہے کہ گدائی و بنوائی کا اظہار ہو اور اصل مدعا سے سروکار۔ اور یہاں طلعتِ انسانی کے عطیاتِ عظیمہ کے افتخار کے ساتھ منعمِ حقیقی کے نعم و آلا کا بطورِ مستے نمونہ از خروار شمار کر کے اُس کو اپنی طرف متوجہ کرنا ہے اور یہ پورا ترانہ بھی نتیجہِ نظر کرتے ہوئے حقیقتاً اسی وحدت کے نغمہٴ حقیقی کا ایک پردہ ہے آدابِ نظم کی تکمیل کی ضرورت قابلِ اظہار نہیں۔ امیر خسرو ہمیشہ آزادی کا پہلو

مد نظر رکھتے ہوئے مولانا نظامی کے ہم پہلو رہنے کی کوشش میں کامیاب ہیں مگر وہ گل سرسبز چمن فصاحت جس جگہ اپنی بسیاختہ بہار آرائی کے رنگ و بو کے انہار پر مجبور ہو جاتے ہیں، نگاہوں کے دامن اور دماغوں کے پردے دامن گلچیں سے زیادہ رنگین و معطر نظر آتے ہیں۔

نعت سید الانبیاء خاتم الرسل علی نبینا وعلیہم الصلوٰۃ والسلام ہیسر خسرو

(علم کلام و علم الہی و علم معنی و بیان و علم تفسیر و حدیث کا آئینہ)

اتنا ادریت حضور محمد کمال مہتی شد وجودش	جہاں گردی نہ شاد و ان جویش اشتقاق
اتنا ہایں حقہ چراغ روشن از نور خدائی	جہاں ادا دہ از ظلمت ہائی تقابل
اتنا موت عالمہ دل خصمان گواہ بر صدقہ نقیش	گواہی اودہ سنگ از معجزاتش تیجانات متوارہ
اسات یحییٰ ہلک و مخلقش کہ جاں دادہ عبا	فروکشہ حیرانغ ولولہ اتنا تار و قال
اسات کس لاری شدہ بر عنکبوتے سوئے غارے	گلے گیرے شدہ عنقا شکارے مراعات لطیفہ
اسات میحییٰ ملک و و قرباں یافتہ زوزندگانی	دو زندہ گشتہ ازوئے حاودانی تقابل و تصاد
اسات ہمارا مائے نجیب کون دیش را بودی	خضر ثنائی و دو فرزند حامی ایہام مصوی
معرات مستورہ گشت آہو سخن گوو گے شیر	گمش حجت ربان گاہ شمشیر استعانت و تال
حتم موت و طراز حاکمیت لغزش لگینش	کلیدہ فلک در استینش ایہام و ماس

مبارکی کل

سائیکوہ ہوتا سکوہ آفتاب از پایہ او بخڑوے ہرکہ باشد سایہ او تقال
 ے ساگی صورتوں ہمیں اور انگویم سایہ یارست دگر ہرکس کہ منی سایہ ارست تناس
 اتحاد الی ثلاثہ ہاں ساں گشتہ در وحدت یگانہ کہ ناگنجید خود ہم در میانہ مراعات ہطیر

مولانا نظامی

محمد کا فرینش ہست خاش ہزاراں آفریں بر جانِ کاش
 چراغ افروز چشمِ اہلِ بنش طہ از کار گاہِ آفرینش
 ریاحینِ خستِ باغِ صبحِ گاہی کلیدِ مخزنِ گنجِ آبی
 جواں مرد و رحیم و تند چون شیر ز بانش گہ کلید و گاہ شمشیر
 یتیمان را نوازش از نسیمت از نیجا نام شد در تمیش

مولانا جامی

محمد کت قلم چوں نامور ساخت ز مسیش حلقہ طوق و کمر ساخت
 خطِ لوحِ عدم زاحفِ مکشد ازاں سر حلقہ ملک ملک شد
 تواند شد ز سر حاش آگاہ خرد با جملہ دانش حاشا شد
 دریں دیر رسد ز دستِ روشن شمنِ وضہ از ہشت گلشن
 چو پآراست از خجلِ دلش سردیں پرداں شد پائش
 چہ نام ست این کہ در دیوانِ ستی برو گرفت نامے پیش دستی

امیر خسرو کا پہلا شعر بلنچ اور مولانا نظامی کا شعر اول فصیح ہی اور آئینہ کے

دولوں شعر ہر دو اصحاب کے نفس مضمون و سلاست بیان کے اعتبار سے ہم پہلو سمجھے جاتے ہیں مگر امیر خسرو کے آئندہ اکثر اشعار ایمانات پسندیدہ اور دقاتق معانی نو نو و اختراعات استعارات و تشبیہات جدیدہ کے اعتبار سے مضمون نعت میں اس جگہ مولانا نظامی کے علاوہ اکثر شعراے متقدمین و متاخرین کے منتخب کلام پر فضیلت و فوقیت کے شرف کے ساتھ متنازع ہیں۔ چنانچہ آپ چوتھے شعر میں فرماتے ہیں کہ حضور حبیب اکرم کے اخلاق کریمہ کے اسی دم عیسیٰ نے جس سے تمام عرب کے مردہ دل زندہ جاوید ہو گئے تھے، بولہب کے چراغ کفر کو ایک دم میں بجھا دیا اور مسیحائی سے بڑھ کر اپنے لب جاں بخش کو صفات متضادہ کا منظر بنا دیا جو فی حدوۃ ایک جداگانہ اعظم المعجزات ہے (سبحان الملك القدوس) اس کے علاوہ بولہب کے چراغ کو دم حلق سے کشتہ کرنے میں جو ایہام لطیف و استعارہ بلیغ ہے اس کا پورا لطف چراغ کے مقابل لفظ لب اور دم کے معنی پر غور کرنے سے اہل معنی حاصل کر سکتے ہیں۔ اگرچہ علامہ ہر وی نے بھی تعلیلاً اس مضمون کو خاص طرز پر لکھا ہے لیکن میر بھی اس کا پہلا مصرع کسی قدر بے لطف پایا جاتا ہے۔ وہ کہتا ہے

دم علت زوہ بوجہل راسر

چراغ لب راکشتہ صرصر

بعد شعر پنجم میں امیر خسرو نے عکبوت کے مضمون تار و پود کو جس آب و تاب کے ساتھ اہل نظر کے پردہ چشم کے لئے عینک نورنا دیا ہے وہ آپ کا حصہ ہے

آپ فرماتے ہیں کہ حضور بے کس نوازا اپنی رحمتِ عامہ سے جس وقت غارِ حرا میں ایک اذیلِ حشراتِ عنکبوت کے فرقِ افتخار پر سایہ گستر ہوئے، حضرت سلیمان سے بدرجہا افضل و اعلیٰ طور پر آپ کے کرمِ عمیم نے اس ادنیٰ حیوانِ گس گیر کو عنفاً شکار ہونے کی عزت سے سرفراز بنا کر اس درجہ کے مرتبہٴ مسیحائی پر پہنچا دیا کہ خود حضور اقدس اور آپ کے یارِ غار ابو بکر صدیق نے جو دراصل رضائے الہی کے میدان کے شہید اور تسلیم کے قربان گاہ کے قربان تھے اسی عنکبوت کی حکمتِ مسیحائی کی وجہ سے جو حقیقتاً اسرارِ حکم بالغہ الہیہ کا پردہ تھا از سر نو حیاتِ تازہ پاکر زندہ جاوید ہونے کا خلعتِ فائزہ حاصل کیا اور یہ مضمون آئندہ اور بعض مضامین کی طرح خصوصیت کے ساتھ جدتِ خسروی کے اعجازِ سخن کا ایک پاکیزہ نتیجہ ہی مگر بعض وجوہ پر نظر کرتے ہوئے ممکن ہے کہ دو قربان سے مراد حضرت اخیل فیج اللہ اور حضرت عبدالمطلب ہوں جو بغرض قربانی پیش کئے گئے تھے اور جن کی نسبت بروایت صحیحہ حضور اقدس کا ارتداد ہی (اما ان الذین یحیی) ایسی حالت میں ازو کا مرجع خود ذاتِ اقدس کو قرار دیا جائے گا کہ آپ ہی کی برکتِ عامہ و رحمتِ خاصہ سے آپ کی اجداد ہی سے حضراتِ مذکور الصدر کو حیاتِ جاودانی کا شرف حاصل ہوا اور گویا دوبارہ زندگی پائی۔ ستعرِ مہتمم۔ نجیب کون الہ جس کے الفاظ مختلف نسخائے حیدر آباد و حبیب و حماں گیری میں صورتِ مختلفہ و اشکالِ متنوعہ کے ساتھ جاوہ آرا ہیں اور اُس کو اصل کتاب میں بصراحت ظاہر کر دیا گیا ہے دراصل معنی خیر نہیں معلوم ہوتے

اور کاتبوں کی تحریف و تصحیف سے غالباً شعر کی صورت تبدیل ہو گئی ہے۔ مگر تاہم بدقت تمام جس نسخہ کو اس جگہ اختیار کیا گیا ہے وہ من وجہ کچھ معنی رکھتا ہے کہ حضورؐ کی حدیث صحیح کے موافق تمام عالم میں شریف و نجیب اور برگزیدہ موجودات جہاں ہیں اور جمیع دیار و امصار اور وادی و کسار میں حضرت خضرؑ آپ کے دین پاک کے ثنا گو اور نغمہ سرا اور خود آپ کے دونوں فرزند حسین علیہما السلام جو محض بغض اشاعت اسلام خالصاً لوجہ اللہ میدان رضا و تسلیم میں شریک شہادت سے سیراب ہو کر شریعت مذہب حق کے باعث ہوئے یا حضرت جابر بن عبد اللہ کے وہ دونوں کشتہ فرزند جن کو بنی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نے بروایت ضعیفہ مشہورہ اپنے لب جاں بخش کی ادنیٰ جنبش سے زندہ فرمایا تھا اُسی دین حنیفی کے حدیٰ خواں اور زفر منہ سنج ہیں اس نسخہ کی صحت پر امیر خسرو کی روش کے موافق لفظ نجیب کا دقیق ایہام جس کے معنی لغت عرب میں ناقہ شریفۃ النسب کے ہیں بمقابل حدیٰ خوانی قوی استدلال ہے اور ثانی کا لفظ اگرچہ عرف عام میں ثنا گو و نغمہ سرا کے معنی میں مستعمل نہیں ہے لیکن اگر اس کو ثنا مشائے مصادر سے جن کے معنی ستائش و نغمہ کے ہیں مشتق سمجھا جائے تو لغتاً کوئی استحالہ لازم نہیں آتا اور ایک دوسرا ایہام پیدا ہو جاتا ہے (فاقم)۔

امیر خسرو کے شعر ہستم کا مصرع آخر مولانا نظامی کے شعر چارم کے دوسرے مصرع کا پورا خاکہ ہے۔ مگر پہلے مصرع نے کچھ لطف مٹھا دیا ہے آخر اشعار میں

ے سائگی کے مضمون کو اگرچہ پسندیدہ طور پر بیان کیا ہے لیکن اس بارہ میں زیادہ تر قابل قدر ظہوری ترشیزی کی موثر گانی ہے جس کا خلاصہ حسب ذیل ہے۔

ظہوری

سب پی چنانِ رطلِ قطرہ نخت کہ سایہ ز فرطِ گرانی گرنیت
چو مروتوسنِ حدش ہے زدند زہمِ آتش سایہ را پے زدند
کجا دید کس سایہ آفتاب کجا درِ ظلمت کجا نورِ تاب
ازاں تمنع قدش نینداخت ظل کہ خورشیدِ تاباں نگر دخیل
از و گردند سایہ تشریف یاب شدے ابرہ او آستر آفتاب
بکوشش شد از سایہ خود جدا جدائی چہیں باید از اسوا

ظہوری کے چند اشعار نقل کرنے کے بعد اس امر پر غور کرنے کی طرف توجہ دلانے کی ضرورت ہے کہ ظہوری نے آخر شعر میں اپنے کمال قدرت سخن طرازی سے اگرچہ مضمون اتحاد ذاتی کو جس خوبی سے ہمیشگی کے اوج کمال پر بھونچا دیا ہے وہ اہل نظریہ ظاہر ہے۔ مگر امیر خسرو کا شعر آخر جس کی واقعی خوبی کو آئینہ شعر کے ساتھ بیان کیا جائے گا گویا آسمان توحید و اوج وحدت کا ایسا آفتاب نصف النہار ہے کہ جس نے بہت سے چمکتے ہوئے نجوم کو دروں سے زیادہ بتیا بنا دیا ہے اور اس سے امیر خسرو کے علم کلام کی قابلیت ظاہر ہوتی ہے۔

مولانا جامی نے اس موقع پر لفظ محمدؐ کے حروف مفردہ کے اسرار و نکات

جو بیان کئے ہیں وہ بجائے خود نہایت پسندیدہ ہیں۔ مگر امیر خسرو نے دوسرے موقع پر جو ایک شعر لکھا ہے اس کو ہم اس کے مقابل اس غرض سے پیش کرتے ہیں کہ معلوم ہو کہ اس سلسلہ میں بھی آپ کی جدت طرازی قابل تعریف ہے۔

نہ فلک از نام محمد مقیم ہر دو جان رخداش دوم

امیر خسرو

«آیات خدا» و «احمد از احد کمال جمالیست» جو احمد بے احد شد صفر خالیست علم کلام والی

«ساقی تکیہ» بنام احمد اندر سجدہ نہ بام مگر لحم سجدہ است اندراں نام = اشتقاق

رداحی ملائکہ ملائک خواندہ سمیع آسمانش دُخان نور روشن از زبانش = لیلی

تجلیات صفاتی نوشتہ از دُخان پر نور نشور دُخان نور بل نور علی نور = تلیج

مطالعہ تجلیات کلامی ناخست در مہربانے کہ از نور القلم نہ ہرستانے = تلیج

رد اللہ بنانش خرمن مہ کردہ حوجو زیمیم معجزش نیمہ مہ نو = اشتقاق

تبیہات ز حکمت نامہ اوحی کلاست باعلی پایہ ادنہ امقاش = لیلی

ہمارے پہلے دعوے کے موافق امیر خسرو نے اس جگہ بلاغت کی خصوصیت کے ساتھ

مضمون آفرینی کے اوج کمال پر اپنے آپ کو مہر عالم تاب بنا کر چمکا دیا ہے۔ چنانچہ

فرماتے ہیں کہ اُس آئینہ منظر اتم ذات نے اپنے تعین صوری کو جو برائے نام پردہ

حقیقت تھا، بحر وحدت میں مستغرق ہو کر ایسا یگانہ بنایا اور نشان دوئی اس رصہ

مٹایا کہ خود اپنی ہستی ذاتی کے شمار کی بھی گنجائش نہ رہی اور اُس پر سرہان قطعی

یہ ہے کہ اگر احد کو احمد سے جدا کر لیا جائے تو صرف نقطہ سریم کے سوا جو حقیقتاً ایک خالی صفر اور نفی کی علامت ہے اور کچھ باقی نہیں رہتا اور بحالت موجودہ ترکیب صوری بھی احمد سراپا تجلی عین احد ہے جس کا فرضی پردہ مردم صورت کے دیدہ ظاہر ہیں کے لئے وہی نقطہ سریم کے سوا جو خالی صفر سے زیادہ وقعت نہیں رکھتا اور کچھ نہیں ہے۔ واللہ درکاً قائل۔

علم معنی و بیان و فن صنائع و بدائع کی تکمیل کو مد نظر رکھتے ہوئے متکلمانہ حیثیت سے کسی مسئلہ اہم تصوف کو سلسلہ سخن میں اس طرح ثابت کر دینا کہ ہر صحیح تفکر شخص اس کو تسلیم کرے اور طرزِ ادا بھی لا جواب ہو، امیر خسرو کے خصوصیاتِ خاصہ سے ہے۔ احد اور احمد کے اس اتصال حقیقی کے پیچیدہ معنی کے عقدہ مالا نیخل کو جس قدر موٹنگا فوں نے اپنے ناخن فکر سے باوقاتِ مختلفہ حل کیا ہے اس سے بہتر کوئی مثال ہم نہیں ٹھنچتی۔ خیالِ خیر اس دعوے کے ثبوت پر چند منتخب مثالیں پیش کی جاتی ہیں۔

مولانا نظامی

تختِ اول کہ الف نقش لب	بر در محو بہ احمد نشست
حلقہ حار کا لفظ اقلیم داد	طول زوال کو کماز میم داد
لاجرم او یافت از ان میم و دال	دائرہ دولت و خط کمال

زلالی

زمیم ست آنکہ احمد را کمر بست فگندہ در میان او احد دست
کہ سوئے خلوتِ حاصش کشاند بہ معشوقی براور گش نشاند

اس کے بعد کے شعر میں علم کلام کا دوسرا پہلو اختیار کیا ہے کہ دلیل قطعی کے ساتھ جب احمد کا پرودہ احد ہونا ثابت ہو گیا تو یہی وجہ ہے کہ نہ افلاک اور تمام عالم احمد کے نام پر سجدہ کر رہے ہیں اور اس کا ثبوت وہی حکم سجدہ آدم علیہ السلام جس کی مضمی حکمت عظمت نور (اولی ماحلق اللہ موری) تھی یا سب اسری امامت و حصول قرب احدیت ہے اور وہ کیوں کر سجدہ تعظیم نہ کریں۔ آپ کے اسم شریف (احمد) میں حکمت ازلی حکیم مطلق کے موافق سورہ حم سجدہ کے انوار اسرار (حاویم) کے اتصال سے جلوہ آ رہے ہیں اور وہ ایک خاص سورہ قرآنی ہے جس پر آیہ سجدہ واجب موجود ہے جس کا تفصیلی ذکر اصل کتاب کے تحت میں کیا گیا ہے۔ اس جگہ یہ امر قابل غور ہے کہ ایسی دقیق مسئلہ اتحاد ذاتی کو کس خوبی سے ثابت کیا ہے۔ علیٰ ہذا استعرسوم و چارم میں آپ کو ملائکہ کی زبان سے شمع آسمانی قرار دے کر بیان کیا جاتا ہے کہ آپ ایسے شمع افلاک حسن و جمال الہی ہیں کہ اس شمع کی زبان اپنے رخ انور و گیسوئے منور کی تجلیات صفایتہ سے سورہ دخان و سورہ نور کے انوار ظاہر کر رہی ہے اور حضور اقدس کے زلف مشکیں کا نور جو سراسر سورہ دخان کا ظہور ہے، آپ کے روئے روشن کی سورہ نور

پر متجلی ہو کر گویا نور علی نور کا منظر اتم بن گیا ہے

پانچویں اور چھٹے شعر میں ایک اور عجیب و غریب بیغ استعارہ اور دقیق ایہام سے شاہد نظم کے عارضِ تاباں پر اور چار چاند لگا دیئے ہیں کہ آپ کے انگشت مبارک کے ناخن کا ایسا کون سا بدریا ہلال ہے کہ جس سے سورۃ الن قلم کی درخشاں تفسیر کے عالمتاب انوار چکپتے نظر نہیں آتے گو دیدہ ہائے مردم خیرہ ہوں کیونکہ اگر پشتِ ناخن کے ضیائے بدر کو اظہارِ تجلی جمال (ن) میں یہ بقیضائے کمال حاصل ہے تو آپ کا تراشہ ناخن جو اوجِ حقیقت کا ہلال ہے والقلم کے جملہ جہان آرا کا مشرقِ شانِ جلال بن رہا ہے اس کے علاوہ قلم کے ایہام پر بطف نے جس کے خود معنی تراشہ قلم کے ہیں اور خرمنِ مہ اور جو جو کے دوسری صورت کے پاکیزہ ایہام اور تناسک کے دل فریب انداز نے کلام کی حسنِ بلاغت کو حیرانہ کر دیا ہے۔

اب ہم اس جگہ مولانا نظامی کے اور چند اشعار اس غرض سے پیش کرنا چاہتے ہیں کہ ہمارے دعوئے تفضیلِ خسروی کی تائید ہو اور یہ غرض نہیں ہے کہ کلیتہاً مولانا نظامی کا نعتیہ کلام پائے فصاحت و بلاغت یا مرتبہ شاعری سے گرا ہوا ہے بلکہ ہر شعر کی فصاحت اور بیان کی سلاست پسندیدہ ایہامات کی لطافتِ مضامین کی آمد قابلِ تعریف ہے۔ صرف مضمون آفرینی کی جدت اور معانی کی شوخی اور بلاغت کے اختراعات کے اعتبار سے امیر خسرو کی نظم کو اس موقع پر ضرور

نظمی

بمعنی کیمیائے خاکِ آدم صورت تو تیاے چشمِ عالم
 ایازِ خاص و از خاصاں گزیدہ زمسعودی بمجمودی رسیدہ
 سریرِ عرشِ افغلیں و تاج امینِ وحی و صاحبِ سترِ معراج
 برنج و راقش در کوہ و غارے حرمِ غارے و محرمِ سوہمارے
 گمے دندانِ بستِ سنگِ داوہ گمے لبِ بر سرِ سنگِ نہاوہ
 لبِ دندانِ زانِ درگِ زحکاپ کہ دارِ دعل و گوہرِ جائے در سنگ

وصفِ معراجِ شہسوارِ میدانِ دئے افتدئے

مولاناظمی

امیر خسرو

شے رخ تافہ زینِ دیر فانی شے تگ آمدہ زینِ حجرہ تنگ
 خلوت در سرائے اُتمانی زبستی سوائے بالا کردہ آہنگ
 رسیدہ جسریل از بیتِ معمور رسیدہ پیکِ حضرت ار رہ دور
 براتے برق سیر آوردہ از نور براتے غیبِ پنج آوردہ از نور
 ز رنگِ آمیزیِ ریحانِ اس باغ ہمائے جلوہ در نہ باغ کردہ
 نہادہ چشمِ خود را مہرِ مازاغ بہ زنگِ سر مہرِ ماراغ کردہ

نہ اختر لیک اختر پاک جاں تر نہ ابراز ابر نیان در نشان تر
 نہ گردوں بیک از گردوں داں تر نہ باد از بادستان خوش غماں تر
 دواں چاکاں ناسودہ دوشش نگاریں صورتے چوں صورت باغ
 صغیر انصاف نشودہ گوشش سرش یکہ از بجام و رانس از داغ
 زمین تا آسمانش نیم گامے براں پرندگی طاووس اختر
 زگامش سیر گردوں نیم دلمے فلک اندر سرکش ہم بال و ہم پر

موجودہ اشعار جس ترتیب سے مقابلتاً سلسلہ وار مذکور ہیں ان پر نظر کرنے سے
 باہمی فرق ظاہر ہو سکتا ہے کہ خسرو کے کلام میں جدت و اختراع اور نظامی کے اشعار
 میں سلاست و فصاحت کس درجہ پائے جاتے ہیں۔ دوسرا شعر نظامی کا نہایت
 صاف اور شستہ الفاظ کے ساتھ ایک بولتی ہوئی زبان کی تصویر ہے۔ اگرچہ
 خسرو نے نقش ثنائی کی رنگینی میں بہت کوشش کی ہے۔ علی ہذا شعر سوم خسرو
 بطاہر جدت اسلوب کو مد نظر رکھتے ہوئے اگر اس کو براق کی طرح قرار دی جائے
 تو ابک تازہ خیال ہے لیکن بہتر یہ ہے کہ اس کے آنکھوں پر محویت جمال انور کی
 وجہ سے مازع کی مہر فرض کی جائے تاکہ آداب لغت نبوی کا دامن کسی حالت
 میں ہاتھ سے نہ چھوٹے۔ بالکلہ فضا تے معراج میں طائر فکر نظامی کی بلند پروازی
 قابل تسلیم ہے گو امیر خسرو پہلو بہ پہلو رہنے کی کوشش میں ہر دم بال افتان ہیں
 لیکن باایں ہمہ امیر خسرو کی ہر شعر میں استعارہ کا پہلو حد اگانہ تشبیہ کی جدت

زالی۔ بندش کی حیثی بے مثل۔ مثلاً کہنا یہ تھا کہ براق ایسا اسپ تیز رفتار تھا کہ کسی سوار نے اُس پر سواری نہ کی تھی اُس کو جس ترکیب سے بیان کیا ہے اُس کا جواب نہیں ہو سکتا۔ الفاظ کی خسروانہ شان و شکوہ جملوں کا شاہانہ جاہ و جلال

دلوں کے ہادیہ میں جذب مقناطیسی کا اثر رکھتے ہیں۔ فرماتے ہیں سہ
دوال چابکاں ناسودہ دوشش صیغہ انصاف نشودہ گوشش

مولانا نظامی کا جو شعر اس کے مقابل ہے وہ اپنے حسن سلاست کے ساتھ اس قدر پر زور نہیں ہے۔ براق کی تیز روی و سرعت پر متقدمین نے اگرچہ مختلف طور پر طعنے مائیاں کی ہیں اور بالخصوص مولانا نظامی و امیر خسرو نے اکثر مقامات پر اس کے متعلق موشگافی کو درجہ اعلیٰ پر پہنچا دیا ہے۔ لیکن متاخرین میں مرزا غالب نے براق کی صفت کو جس خوبی و نازک خیالی کے ساتھ ملاغت و فصاحت کے ہیلو کو مد نظر رکھتے ہوئے عروج کمال پر پہنچایا ہے وہ بے عدیل و بے نظیر ہے۔ اگرچہ امیر خسرو نے تنوی و دلرانی و خضر خاں میں اُس کا خاکہ قائم کر دیا ہے۔

غالب

براقے زمقراض لاتیزتر جمالے زالا دلا ویزتر
لیکن مولانا نظامی نے اس موقع پر بھی جس قدر مضمون آفرینی کی ہے وہ نقش اول ہونے کے اعتبار سے بہت زیادہ قابل تعریف ہے۔

امیر خسرو

مولانا نظامی

نخست از بیتِ اقصی در کشوده	چو مرغی از مدینه بر پریده
باقصی قبله دیگر نموده	باقصی الغایت اقصی رسیده
چو در محرابِ اقصی رنجیده بود	بروں رفته ز دهم تنیز نشان
جنیت را نده سوائے بیت معمور	ز خرگاه کبود سبز یونشان
لش کرده بچندین رشته در	فلک را قلب در عقرب رسیده
گر بیان مه و حبیبِ فلک یزد	اسد را دست بر جبهت رسیده
ز شادی زهره بر بطگیر گشته	ازین گردانه چون بادِ بهشتی
عطار دیشم بد را تیر گشته	به ساحل گاه قطب آورده گشتی
چو دیده ی تو آن نور جاوید	ز رفعت تاج داده مشتری را
بخوابش بر زین غلطید خورشید	ربوده ز آفتاب انگشتی را
سیاست در کف بهرام داده	چو یوسف شربت از دلو خورد
سعادت مشتری را وام داده	چو یونس وقف در حوت کرده
راقص چون به کیوان در رسیده	نریا در رکابش مانده مدیهوت
ز لعلش گوشش حوین هند و پریده	ببر سبکی حامل بسته بردوش
ثوابت راه او از دیده روباں	چو بنوشت آسمان را فرش بر فرش
دویده در رکابش مایه کوباں	باستقبالش آمد تارک عرش

سلاست بیان، طلاقت لسان، حسن معانی، روانی و درفشانی وغیرہ وغیرہ نظم کی تمام خوبیاں ادھر کلام خسرو میں موجود ہیں اُدھر نظامی کی نظم کی بلندی۔ الفاظ معانی کے باہم روابط۔ بندش کی بیانتگی مصامیں نو کی آمد، فصاحت کی صفا اہل نظر کو آمینہ حیرت سار ہے ہیں نظامی نے بعض ثوابت و سیاروں کے ساتھ اکثر بروج کا ذکر جس طرح سیدیدہ طور پر کیا تھا خسرو نے اپنی خدا داد جدت اور فطری ذہانت سے اُس کے مقابل ترتیب کے سلسلہ کو مد نظر رکھتے ہوئے کل سبہ سیار کے تیر لطف نظارہ کو ایسی خوبی سے دکھایا ہے کہ ارباب نظر حیران ہو جاتے ہیں اُس پر اکثر اشعار میں ایسے استعارات عجیبہ و ایماتِ حریبہ ہیں کہ جس کے تجلیات کے یرو سے دیکھنے والوں کی آنکھیں تملتا جاتی ہیں آئینہ منازلِ افلاک کے طے کرنے کے بعد سیرِ عرش کا ذکر کرنا مقصود ہی جس کو نظامی نے نہایت فصاحت کے ساتھ اس طرح بیاں کیا ہے۔

نظامی

چونہوشت آسمان اورن برزخ
باستقبالن آمد تارکِ عرس
مگر اس کے مقابل خسرو کی جدت طبع قابل دید ہے۔

خسرو

کشادہ بندِ غلین فلک مال ازود رساقِ عرش افگندہ حلال
(مسحاں الدی اسری لحدہ) بلاغت کی وہ آب و تاب ہے کہ برگ گل

اور پردہ چٹم ماہ میں چھینی ہوئی عروس فکر کی جدت ہی کہ مریم کی طرح وصف بکارت کے ساتھ مسیحا نفس معانی کی حامل۔ طحال اور ساق کے بے عدیل استعارہ لے حضور اقدس کی نعلین مبارک کے غزو جاہ کے بیان میں خسرو کے اس شعر کو ورق عیش سخن کا گویا درۃ التاج بنا دیا ہے۔

مقام سیر میں جس طرح حضور اقدس ترقی کر رہے ہیں اسی نسبت سے آپ کے شیدائیوں اور دلدادوں کے ذہن رسا و بلند پرواز فکروں کو معانی کی اوج گرائی میں روز افزوں افزائش ہی (قاب قوسین) یر آہ کا گزر ہے۔ واقعہ نویسی کے طور پر کہا جاتا ہے۔

نظامی

فرس ہیروں جہان از جملہ کوئین علم رد بر سر یر قاب قوسین
فضاحت نے بڑھکے قائل کا موہ چوم لیا دوسرے صاحب دل اسی نعمت
دل کش کو اپنی جوش انگیزے میں کچھ ایسے دھس سے لاپتے ہیں کہ بلاغت
فضاحت کو ساتھ لئے ہوئے آپ کے ہیروں پر گر پڑتی ہے۔

خسرو

شدہ عین الیقین راقۃ العین گزشتہ ہیچو تیرا قاب قوسین
حضورِ حاکم کے مقامِ تقریب کے سیر کو سلسلہ ترقی کا خاکہ دکھتے ہوئے قرۃ العین
یقین ہوئے اور تیر کی طرح قاب قوسین سے گزرے کے ساتھ تعبیر کرنا ایسی

مشہور بیانی ہے کہ آس کا لطف (درگفتن نبی آید) آئندہ حضور اقدس حبیب اکرم
مکان لامکان کی بزم قرب میں مسند نشین ہیں اور ذات بحت کے دائرہ انوار
اپنے آغوش شوق کے احاطہ سے آپ کو مرکز محیط بنا کر حجابِ دولی اٹھادیا
ہے نہ تعلقات امکانی کا کچھ اثر باقی ہے نہ لوازم انسانی کا کوئی نشان۔ حوش گفت
آں کہ گفت۔

نظامی

مکان را نیز برقع مار بستند	جہت را جعد جہیت شکستند
حجاب کائنات از پیش برداشت	قدم برقعہ ز رقصے خویش برداشت
خداوند جہاں را بے جہت دید	کلام سردی بے نقل بستند
زہر مومے دلش حشمتی را آورد	بہر عصوے تنش رقصے را آورد

بے جہتی کے مضمون کو پہلے مصرع میں جس بلاغت سے بیاں کیا ہے وہ آخر شعر کے
حسن ادا کے ساتھ لاجواب ہے اور آس کا مقابلہ خسرو کے سوا دوسروں سے دتوا۔

خسرو

خفیت جہت کردہ از جیہ راست	راہت گرد وہم از پیش و پس راست
ہلکِ لامکان کردہ دلیری	گرشتہ از حدِ بالا و زیری
جہاں بے جہت نظارہ کردہ	گریاں جہت را پارہ کردہ

بیان میں سادگی ہے مگر طررتقریر کا پہلو جدا گاہ اور جہت کا زنگ ظاہر

جہات ستہ پیش و پس چپ و راست بالا و زیر کی تشریح یروہ اجمال میں اس
 حویلی سے سیاں کر دی ہے کہ اُس کا جواب ہیں ہو سکتا اس کے علاوہ جنیت قصید
 نوی کا میدان چپ و راست سے جست کرنا اور گریبان جہت کی دریدگی کے ساتھ
 عالم بے جہت کا نظارہ امیر خسرو کے حسن نظم کے جلوے ہیں حضور اقدس
 الاعمال النبیہ سے مالا مال ہو کر گدا فواری مد نظر رکھتے ہوئے جہان صورت میں
 واپس تشریف لاتے ہیں اور معسلاج کا مضمون ختم ہو جاتا ہے۔

مولانا نظامی

امیر خسرو

شده نفس از سلام غیب شادش	دراں دیدن کہ حیرت حاصلت بود
حدیث از نفس کردہ خیر بادش	دلش در حشیم و چشم اندر دلش بود
جو مالا مال گشت از نعمت پاک	چو پوشید از کرمت خلعت خاص
بہ بذلِ نعمت آمد جانب خاک	بیاید باز پس ما گنجِ اخلاص
بہ یاراں کرد در جہت فرودہ در	گلے تند سرو قدے لود کاہ
رسد غور عنایت شقہ بر شیت	ہلاے رفت و بدرے لود کاہ
بر ات رحمت از غیب اس و حال	خلاق را بر لتے شادی آورد
خط آزادی آتش جہاں را	زد و رخ مائے آزادی آورد

مولانا نظامی کی اوج نظم پر بلند پروازی ایسی نہیں ہے کہ ہر شاعر کا طائر فکر
 آپ کا ساتھ دے سکے یہ امیر خسرو ہی کی خصوصیات سے ہے کہ وہ ہر موقع پر قدم

بہ قدم رہنے کی کوشش میں کامیاب ہونے کا قصد رکھتے ہیں جیہاںچہ مولانا نظامی کا پہلا اور تیسرا شعر بلاغت اور فصاحت کے اعتبار سے ایسا نہ تھا کہ اس کا جواب ہو سکے۔ لیکن امیر خسرو نے پہلی شعر میں بلاغت کے ساتھ نفس مضمون کو نہایت خوبی سے بیان کیا اور آئندہ اشعار میں حضور اقدس کی درہ نوازی اور (السلام علیہا وعلیٰ اعداء اللہ الصالحین) کی تلمیح کو کامل نتیجے سے ثابت کر دیا۔ ہر شعر کا جداگانہ مقابلہ کرنے سے امیر خسرو کا کمال سخن ظاہر ہوتا ہے۔

مدح شیخ الاسلام نظام الملک والدین علیہ الفضل الصلوٰۃ والسلام

امیر خسرو کو چونکہ اپنے شیخ کے ساتھ فانی الذات کا مرتبہ حاصل ہی اسی وجہ سے وہ ایسے موقع پر ہمیشہ بے اختیار وہ بے خود پائے جاتے ہیں جیہاںچہ بنی کا مازویٰ اسرارِ قضا کا محرم مقام (لی مع اللہ وقت لا یسعہ) یہ ملک مقرب ولا ہی (رسول) کی ولایت تائید کا والی، میراثِ نبوی کا کامل نصاب، آپ کی کرامات کا معجزات کے ساتھ توام، مقام طیر میں حضرت جعفر طیار کی نظیر، سررید اللہ فوق اید بھم) کا منظر، حجرہ مبارک کا آشیانہ مرغانِ فردوس، جبریل و ملائکہ کا صحنِ حارہ انور میں ہر دم ہجومِ سیح خرد کا موردِ قرار دنیا ایسے تمام صفات کا درِ آب کی محویتِ تامہ و فنایتِ کاملہ کے راہینِ قاطع ہیں با این ہمہ حدتِ اسلوب و ادعاع و اختراع استعارات و ایماہات و ایجاد و الترام تشبیہات

وضائع کا دامن کسی وقت ہاتھ سے ہیں جھوٹا ہر سادہ اور معمولی مضمون کو مصاحبت کا پسوا اختیار کئے ہوئے ایسے پسندیدہ طریق بلاغت سے بیان کرتے ہیں کہ رگ سخن کی بہار ہزار گونہ بڑھ جاتی ہے۔ مثلاً بیان کرنا ہے کہ شیخ المتناح مود اسلام ہیں اور آپ کا مرتبہ آسمان سے زیادہ رفیع ہے۔ آپ سعادت ابدی کے سرمایہ دار اور اسرارِ یدِ اللہ کے واقف کار ہیں اور ایسے مضامین کو اور شعرا بھی لکھا ہے مگر آپ کا طرزِ ادا تابلِ لحاظ ہے۔

امیر خسرو

نظام الحق نبی را بازوی راست کہ چرخ از نقش عطف مصلحت
ہمیشہ ہم سعادت شست و درشت ہمیشہ سر یدِ اللہ چوں کف دست

دعویٰ تائید اسلام کو اول اس شان و شکوہ خسروانہ سے بیان کرتے ہیں کہ آپ بازوی راست نبی ہیں۔ پھر تانیاً متکلمانہ طور پر اس پرودہ استدلال ہے کہ مخالف کو جائے دم زدن نہ رہے (کہ چرخ از نقش عطف مصلحت) اسی معمولی مضمون کو اسی دقیق پیرایہ بلاغت سے بیان کر دیا ہے کہ اس کا فیصلہ ارباب معانی ہی کر سکتے ہیں کیونکہ اظہارِ رفعت کے محل پر فلک رفیع کو شیخ المتناح کا عطف مصلحتاً قرار دیا کس درجہ مرتبہ ارفع جاہ و جلال کا علو اعلیٰ ہی اور ہم سعادت کے شست و درشت ہونے کے ساتھ سر یدِ اللہ کا کف دست کی طرح میں نظر نامادفت ایہام و بلاغت کلام کے علاوہ کس مرتبہ کی نازک خیالی

اور جہت طرازی ہے۔ سم، شست، یکف، دست کا تناسب اور ایہام
لفظاً و معناً اُس یرحیت بندن الفاظ کا طرہ فصاحت و بلاغت نظم کے لئے
گویا گوہر گوشتش ہے۔ پھر دوبارہ شیخ المشائخ کی رفعت و برتری کو اُسی آسمان کے
مقابل اعلیٰ بیان کرنا ہی نہایت بے ساختگی سے فرماتے ہیں

خسرو

یکے دور از کلاہش آسمانست اگرچہ سر بر رگی در میانست

استعارہ کا یہ لوح جداگانہ ہے اور تشبیہ کی جدت لطیف۔ وہاں آسمان عطف مصلیٰ
تھا اور یہاں کلاہ معنی کا ایک دور اُس یر سر بر رگی کا کلاہ و فلک کے مقابل
درمیان ہوا بلاغت خاداد کے ساتھ کس درجہ کی فطری فصاحت ہے۔ شیخ مسواک
کر رہے ہیں اور دندان انور کی ضیائے مہر تاب گویا امیر خسرو کے پس نظر ہی کس
سرستی سے کہتے ہیں۔

خسرو

بیاید حودے از دندانش ناک نثر یا رادادہ سدرہ مسواک

دوسرے مصرع کے استعارہ کی لطافت اور تخیل کی جدت قابل لحاظ ہے کہ

ایک یس یا افتادہ مضمون کو کس درجہ اوج کمال پر پہنچا دیا ہے۔

امیر خسرو کی نسبت یہ دعویٰ کہ انھوں نے لے تہا رتقیس، لے حد استعارے

سیکڑوں سے سچے خیال، ہزاروں جداگانہ بندتوں کو ایجاد کیا غزل کی

تاعری کے سوا ان کی تنویات سے بھی ظاہر ہوتا ہے

شیریں کی ہوش بہا تصویر اور میدان صید افگنی میں اُس کا دل کش نظارہ

امیر خسرو

نہ برس ہم عروساں مقع انداز	کلہ داری ست چو شاہاں سرفراز
نگیرند آہو نش زیر کہ شیر ست	بشکل آہو بدل شیر دلیر ست
نہ نیزہ کوہ را سوراخ کردہ	بناؤک موئی را صد شلخ کردہ
گس را با سلیق از پتہ قیغال	بتاریکی زندان تیر قتال
درونش آہن ہر یونش سیم ست	برش کر لطف چوں قریم ست
شکستہ دیدہ گردوں ز گوشتیں	کشیہ جوں بچو گان آرزویش
بچو گانش از تواضع باز دارد	جو گویش خاک بوسی ساز دارد
کہ این صورت بدیں مہی گواہست	حالت خود صفت کردن نہ است
کلید کس نیابد ردرش بار	زاہن کردہ گنج خویش مسار

سیماں چوں یہ یقینا فکندست چہ زیبا باشد این غام بران دست
ہر شعر کے تناسب العاطف و مراعات معانی و التزام لزوم مالا یزیم آپ کی ایک
مستقل روش شاعری کے لئے فی نعمت تہ ہیں۔

جب وہ چوگان بازی کا ارادہ کرتی ہے اُس کی گوئے گردوں سے کہ وہ
دیدہ گردوں کو کور بناتی ہے اور جب اُس کی گیند زمیں پر گرے کا خیال دل میں
لاتی ہے وہ بذریعہ چوگان اُس کو تواضع اور خاک بوسی سے بجاتی ہے۔ سبحان اللہ
بظاہر اس میں غلو و اوج کے مبالغہ کے سوا حشیم ظاہر میں اور کوئی خوبی نظر نہ
ہیں آتی لیکن حقیقتاً اگر دیدہ غور سے دیکھتے تو سمجھا جاسکتا ہے کہ اُس کو جس
چوگان بازی میں یہ مہارت حاصل ہے کہ کھیل کے وقت ہمیشہ اُس کی گیند آسمان کی
طرح ہر دم چکر لگاتی رہتی ہے اور زمیں تک نہیں آ پاتی۔

آئندہ اور صفات کے بعد اُس کی عصمت اور عفت کا ذکر خاص طور پر
بیاں کیا ہے کہ باایں ہمہ عشرت پرستی اُس نے لذات نفسانی اور خواہشات شہوانی
کے دروازہ کو سیداری دستی ہر حالت میں بند کر رکھا ہے اور اُس نے اپنے
گنج عفت کو لوہے سے اس طرح مضبوط و مستحکم کر دیا ہے کہ کسی کے کلید آرزو کو اُس کے
قفل در تک رسائی نہیں اور کوئی اُس کے سامنے شوی و جنت کا ذکر نہیں کر سکتا۔
آخر کا شعر خاص طور پر من سخن گوئی کے کمال کو ظاہر کرتا ہے کہ اگر سلیمان کو
ملتیں یہ قبضہ ہو جائے تو اس سے بہتر اور کوئی صورت ممکن نظر نہیں آتی کیونکہ

یہ خاتم دست سلیمان ہی کے لئے زیبا ہے فصاحت کے ساتھ تناسب و تقابل و مراعات^{نظیر}
تمام خوبیاں موجود ہیں

اب ہم چند اشعار اس مضمون کے متعلق مولانا نظامی کے پیش کر کے اس امر کو
ظاہر کرنا چاہتے ہیں کہ ایسے ملک سخن کے زبردست حکمران اہل زبان کے مقابل جوہر
مبداء کا قصب السبق رہا تھوڑا ہی قلم اٹھا کر سرحدی حاصل کرنا امیر خسرو کا کام
تھا ورنہ بڑے بڑے نام آور شعرا ایسے میدان میں افتان و خیزاں سر اسیمہ نظر آتے ہیں۔

نظامی

(صفت شاہ)

قلمن چاہے صورتِ گچیت کہ لے کلک از خیالِ نقشِ ہست
چنانِ لطف و دشتِ آگ دے کہ برآب از لطافتِ نقشِ بے

(علاضہ سرایے شریں)

شبِ فردوسی چو مہتابِ جوانی سیہ جیتے چو آبِ زندگانی
کیتہ قاتے جوں نخلِ سہیں دورنگی بر سرِ مجلسِ رطبِیں
تو گویٰ بنیں تیغِ ستِ اریم کہ کرد آں تیغِ سیبِ رابدیم
صبا از زلفِ رولینِ طلیہِ توست گئے قائم گئے نند ز مردش ست
موکلِ کردہ بر ہر غمرہ عجب نرج جوں سیبِ غنچِ جوں تنج
زلعلتِ بوسہ را یا سخ نہ خیزد کہ قفلِ ایرکتاید در ریرد

بچشم آہواں آں چشمہ نون دہ شیر انگناں را خواب خرگوش
نماہ گردن آہو گردنش را بآب چشم شستہ دامنق را
مولانا لطافی نے ایسے اور چند سراپا کا مرقع اپنے اسی ثنوی میں کھینچا ہے
جس کا نمونہ پیش کیا گیا۔ قال غوریہ امر ہے کہ امیر حسرو نے اپنی ذہانت اور ذکاوت
سے کس قدر جدید اور یکیرہ ہیولینڈ کیا ہے کہ وہ ایسے موفعوں پر اپنی روش کو بدل کر
رفعت حاصل کر لیتے ہیں ورنہ موبہو کا مقابلہ سخت دشوار ہوتا۔

رسیدن خسرو و شیریں در شکار گاہ و نظارہ با ہم دگر

دوسرے تعرب شیریں کے تکرار نے قند مکر کا لطف پیدا کر دیا ہے۔ تیسرے
شعر میں تشبیہ کی حدت اور استعارہ کا لطف شاعر کا کمال ظاہر کرتا ہے کہ وہ کس قدر
نازک خیال شخص تھا۔ جو تھے شعر میں ایسا ایک دقیق ایہام ہے کہ ہر شخص اُس کا لطف
نہیں اٹھا سکتا کیونکہ ماہ در حرم کے معنی چاند کے ہالہ میں آجانے کے ہیں جو قمر کی
حاصل حالت ہے جس کو ہر شخص نہیں عور کر سکتا۔ ادھر شیریں غمزہ و تیرے آہو کو شکار
کر رہی ہے۔ ادھر یرویز صحرا نور دی کرتا ہوا اور اُس کے شوق میں بے خبر و
مدہوش آوارہ گردی میں مبتلا اُس کے مقابل آجاتا ہے اس نظارہ کو دیکھنے
کیسی بے مثل تصویر ہے۔ بار چشم رخسار استادند نظر در دیدہ رو بر و نماندند۔
ایک ایک شعر پورے مرقع کا جلو گاہ ہے۔ یرویز ہر جہاں گوشتہ چشم سے مگراں ہے مگر

اُس کا دل شیریں کے توشہ خانہ حشمت کی مہمانداری سے سیر نہیں ہوتا وہ ہرچیز چاہتا ہے کہ دل کو قائم رکھے مگر حالت طوفان میں کوئی شخص کس طرح زمین پر جم سکتا ہے تشبیہ کا پہلو ملاحظہ ہو۔ آخر حیار و ناچار ضبط سے کام لے کر گھوڑے کو چلا دیتا ہے۔ مگر ۵

زحیرت در قفا میدید و می رفت

جار ہا ہو اور گردن کو موڑ موڑ کر بار بار پیچھے دیکھتا جاتا ہے۔ واقعہ نگاری اس کو کہتے ہیں کہ اصل حالت کی تصویر آنکھوں میں کھینچ رہی ہے۔

خسرو پر ویز جلدیا ہے اور اس کی جویندہ شیریں اُس کے فراق میں تباہ حال ہے اور وہ اُس کے پیچھے اس طرح روان و دوان ہے کہ گویا تاجن اپنے رمیدہ شکار کبوتر کا متلاشی ہو ہر موقع پر تشبیہ کا نیا پہلو ہے مگر محفل کے مناسب اور شاہ مقصود سے دست دگریاں اس کے علاوہ آئینہ شعر ۵
سہم بر خمیہ ز دوزیر چنارے

جداگانہ لطف رکھتا ہے۔

شیریں کی طرف سے ایک کنیر سرو قد پیا سہرں کر قیام گاہ یر ویز کی طرف جاتی ہے۔ یہاں کس خوبی کے ساتھ جماعت پر ویز کو بیگانگان آشنا روکھا ہے تا پور جواب میں صاف کہہ دیتا ہے کہ ہم ہر شخص کو اپنے پیام و سلام کے قابل نہیں جانتے اگر خود مانوس رہا نہ تمھاری ملکہ ہم سے دریافت کرے تو ہم اپنے

رازِ نہاں کو ظاہر کر سکتے ہیں۔ آخر شاہ پور بھایا جاتا ہی اور خسرو پرویز کے حالات کے سلسلہ میں کہتا ہو ۛ

فرس گلگون آں سر و بلندست

اس مصرع کی ترکیب اور الفاظ کا تناسب کس درجہ دلچسپ اور فصیح طرز پر تیریں چوں کہ مدت سے پرویز کے حالات سنکر اُس کی مشتاق اور دلدادہ ہو رہی تھی اور اپنے آپ کو اُسی کے مناسب سمجھتی تھی اس لئے اُس کی ملاقات کی غرض سے روانہ ہو جاتی ہی۔ اس سادہ مضموں کو کس درجہ بلیغ طریقہ سے بیان کیا ہی کہ اُس کا جواب نہیں ہو سکتا ۛ

نثار شاہ را رہ رفتہ می داشت کہ مرواریدِ خود ناسفتہ می داشت

پرویز نے جس وقت شیریں کے حسن و جمال کو اس تازہ روی سے دیکھا ۛ شدش تازہ ز سرودیوانہ خو ۛ

دوبارہ از سر نو دیوانہ ہو گیا اور گھوڑے سے اُتر کر شیریں کی پابوسی کرتا ہی اس کی تصویر ملاحظہ ہو ۛ

چو سبزہ بوسہ زد بر پائے شمشاد

گویا ایک خاص منظر نظر آ گیا۔ مقابلہ کا میدان ہی اور برابر کا معرکہ ۛ

دو عاشق، دسے در روست، دیداً نظر بر کار ماندہ عقل بے کار

تخیر کا عالم ہی اور حیرت کا منظر۔ شیریں متعما ۛ نقش دیوار بن کر کہتی ہی ۛ

کہ یارب اس چہ دولت بود مارا کہ ابرے جوں تو مہاں شد گیارا
 مگس جلاب شیریں را بود قید چہ شیر نیم کہ عنقا کردہ ام صید
 سبحان اللہ تشبیہات حدیدہ اور استعارات عدیدہ کا ایک سلسلہ لا انتہائی کہ نیم
 میں ہوتا۔ فصاحت کا دریا موجزن ہے۔ بلاغت کے درشا ہوار گوہر گوش اہل ہوش
 ہیں بالآخر خسرو پر وزیر اپنی ضرورت ظاہر کر کے شیریں سے رخصت سفر چاہتا ہے
 شیریں معشوقانہ ناز و انداز و شہانہ جاہ و جلال کے ساتھ نہ تقاضائے عشق اظہار
 عجز کرتی ہے کہ ۵

اگر خورشید ریایم زند بوس ز نشیت یائے حوشیم آید امسوس
 چو خودی بوسم کنوں نشیت یایت تونشیت پازنی شاید رہایت
 خسرو بعدہ مجبور ہو کر اظہار عشق کر دیتا ہے کہ میں کسی طرح جانا نہیں چاہتا صرف
 تیرا امتحان و داد مقصود تھا۔ آئندہ خسرو پر وزیر شیریں کا مہمان ہے اور میں مانو خود
 اُس کی میران ہے۔ بزم عشرت قائم ہے اور جام کا دوریل رہا ہے۔ ارباب نشاط
 نعمہ سرائی کر رہے ہیں عود و عہر سلگ رہے ہیں اس مجمع عشرت و محفل شادمانی
 میں تیریں در پر وزیر کی صورت یہ نظر کیجئے ۵

چو ماہ چارہ بستہ حسد پری بوش در تواضع جوں مہر
 مرچا تواضع میں بھی شاں محبوبی نہیں گھٹتی اس موقع پر شیریں کی حاص یہ
 حالت قابل دید ہے کہ سون اُس کو بتیاب کر رہا ہے مگر مار و کرتبہ جو حیا کے ساتھ

ہم پہلو ہیں اُس کے مانع بہر حال سے

دو مشتاق از غم دوری مشوش فرقتے درمیاں چوں کوہ آتش

اس مضمون میں امیر خسرو نے جس جگہ غروب آفتاب پر ایک سادہ مضمون نہایت

شان و شکوہ سے لکھا ہے اُس کے مقابل ہم مولانا نظامی کا خیال ظاہر کرتے ہیں

حس کا مقابلہ سخت دشوار ہے سے

چو مشکیں جعد شفا نشانہ کردند حیران روز را پروانہ کردند

بزیر تخت نرد آہنوسی نہاں شد کعبینِ سند روسی

خبر یافتن شیرین از عقد خسرو با شکر و بصر ارفتن و بفریاد در آمیختن

شیریں خسرو کی عشق تازہ اور عقد جدید کی خبر سکر آتشِ رشک سے

بھڑک اٹھتی ہے اور سوزِ فراق کے شعلے اُس کو جلا جلا کر تباہ حال بنا رہے ہیں وہ

تباہ روز و حیران و سرگردان ہے کہ ایسی مصیبت میں اُس کا گزر کوہِ ستون پر ہوتا ہے

فریاد اُس کو دیکھ کر والد و دلدادہ ہو جاتا ہے۔ شیریں حوئے شیر کھودنے کی فرمائش

کرتی ہے اور وہ اُس کو منظور کر لیتا ہے۔ بالآخر شیریں اُس کو اپنا بھائی بنا کر لے آتی ہے

اس مختصر مضمون کا مرقع عامہ سحر کار سے ہر ایک حاد و گار متاع لے کھینچ کر اہل نظر کو

حس و عشق و سوز و گداز عشق و ناز و عجز و یاد کی بولتی ہوئی تصویروں کا دلدادہ

مادیا ہے مولانا نظامی جس جگہ کسی لفظ کو اویکے سروں میں لاپتہ ہیں امیر خسرو

اُس کو بدھم کر کے اور کسی موقع پر ایسے سر لگاتے ہیں کہ گنبد گردوں پر دہرہ کے کان
کھڑے ہو جاتے ہیں۔ مولانا نظامی نے شیریں کی خستہ حالی کو جو اُس کی مناجات اور
وعائے سحر کے الفاظ میں ظاہر کیا ہے وہ قابل قبول ہے۔

امیر خسرو

خبر شد چوں شیرین متوشش	کہ خسرو شد بہ شیرین دگر خوش
کہ از جوہر فلک دل تنگ می بود	گسے با بخت بد در جنگ می بود
نزد لداری ز کس نے یاری ازیا	ہم از دل دور ماندہ ہم نزدیکار
دلے و صد ہزار اندوہ بردل	ز بے سنگی غمے چوں کوہ بردل
بہ تنہائی نشستے در شب تار	ہمہ شب تا سحر بگریستے زار
کشیدے ہر دم از دل دور باشے	فلکندے چشم انجم را خراشتے
شبش تا صبح گاہ ایس کار بودے	بروزش کار خود دشوار بودے
خیت را بردوں رائے زائدوہ	گسے در دشت بودے گاہ در کوہ

نظامی

چو شیریں کیمیائے صبح دریافت	ازاں سیما بکارے رفتے بر یافت
شتاں را برے خوشی تن رفت	زارے با خدائے خویش می گفت
حدادند اشہم را روز گرداں	چو روزم در جہاں فریوز گرداں
شبے دارم سیاہ از صبح نو مید	دریں شب و سیف دم کس جو حوشید

ندارم طاقت و بیمار چندیں اغثنی یا غیاث المستغین
توئی یاری و فرایہر کس بفراید من سر یاد خواں رس

اس مساجات کے بعض اشعار و رد بنانے کے قابل ہیں اور آئندہ اس مساجات میں اکثر ایسے اشعار ہیں جن میں قسمیں اور واسطے دلا دلا کر نہایت الحاح و زاری کے ساتھ دعا مانگی ہو وہ خصوصیت کے ساتھ قابل دید ہو۔ ہم آئندہ امیر خسرو کے قسمیہ اشعار کے مقابل ان کو پیش کریں گے۔ اسی سلسلہ میں مولانا نظامی نے اس موقع پر فرہاد کے تفصیلی حالات بیان کئے ہیں۔

مردن فرہاد در عشق شیریں و حالت او

اس مضمون میں زنگی فرہاد کش کا سراپا یہایت دل کس طریقہ پر لکھ کر ثابت کر دیا ہے کہ نازک خیال شاعر کا قلم فی الحقیقت کسی رنگیں گکار مصور کے خامہ موسے نقاشی میں کم نہیں جس طرح صنعت کار مصور ہر قسم کی تصویر اور ہر منظر کا نقش صورت کھینچے پر قوت رکھتا ہے۔ اسی طرح روشن دماغ شاعر شاہان مہ حبیب و حسینان مہر طلعت کا مرقع تیار کرنے میں وہی دستگاہ رکھتے ہیں جو قدرت اُن کو کریم منظر عفریت خصال و بہت نازیبا اشکال انتخاب کی تصویر کھینچنے میں حاصل ہوتی ہے جس طرح اُن کا جہیز منظر سرمہ دیدہ اہل نظر ہو سکتا ہے، اسی طرح اُن کی ہجو کا نظارہ بھی دقیقہ رس سحر میں ارباب کمال کی نگاہوں میں مردم دیدہ سمجھا جاتا ہے۔ ہر نقش و نگار کا واقعی

کمال یہ کہ وہ اصلی واقعہ کی صورت کا رہنما ہو علیٰ ہذا اس غلام جفا کار کے سراپا کو دیکھ کر بھی اُس کی قابلِ نعرہ شکل آنکھوں کے سامنے آجاتی ہے۔

وہ تیسریں کے مرنے کی غلط خبر فرہاد کو سنا کر اپنی یا وہ گولی سے اُس کو یقین دلادیتا ہے کہ دراصل شیریں کا انتقال ہو گیا۔ امیر خسرو کی روایت کے موافق فرہاد پہاڑ سے سرٹکا کر شیریں کا نام لیتے ہوئے خودکشی کرتا ہے اور عشاق کی جماعت میں ہمتیہ کے لئے اپنا نام چھوڑ جاتا ہے۔ آئندہ زمانہ کی جفاری بے مہری بے وفائی عداوی، ستم شکاری کو مختلف مثالیں بے مثال و دلائل و براہین متکلمانہ سے نہایت فصاحت کے ساتھ ثابت کیا ہے۔

مولانا نظامی نے بھی اس موقع پر فرہاد گش مایمون سیہ کار کا حلیہ مختصر طور پر بیان کیا ہے جس کو ہم بطور انتخاب لکھیں گے مگر امیر خسرو نے اپنی عادت قدیم کے موافق اس پہلو کو خالی پا کر یورازور دے دیا ہے۔

انخیزو

ہلک را بود ز گلی یا سبانی	ترش رسارہ و کج مج زبانی
چو دیوِ دوزخ از عفریت روی	چو زلغ کہنہ در بسیار گوئی
تہی گاہش فراخ و حوصلہ تنگ	چو زار و غ ترش سببت شدہ تنگ
شکم یوں دیکھ ان آتش اندود	دہن چوں ام دارِ دیر خوشنود
دہانتِ راکے مادیہ ماہم	لبش با آشنائے نافسراہم
خصوصیتِ یتیمہ و ابلہس جوئے	عوانے مشتِ خواری جگہ جوئے

چو دیدے دوری کس درمیانہ زمرب او خبر گفستہ بہ خانہ
 بما تم ہا بخندیدے طرب ناک نکلندے در عروسیا بسر خاک
 اگر کردندے از چویش فرد کوب زباں جوں ارہ کر دے در تہ چوب
 وگر سنگے زندہ ش خلق در خباک چو آہن تیز گشتے در تہ سنگ
 گنہ در سبلمت بیضہ نہادہ بموئے بینش رشک افتادہ
 سکے سگ چہرہ باخوئے پلنگاں خرے خر زہرہ نام او خرنگاں
 نہ میتا نیت دانے بر کشیدہ چو خطے در خطاے در کشیدہ

نظمی

چو سگ رو داوے بطل ستیزے چو کبھی زود خفت ویر خیزے
 یکے خروازان حور دی بے زوہ ہزار افسانہ بشنیدے دل کور
 نکر دہ ہیچ کارے پائے بر جائے وگر کردے فرواد فدا دے از جائے
 چو قصاب از غضب خونی نشانے چو ہفت از ہر و اتن نشانے

صفت پیرزن ندیمہ شیرین و کشتن او شکر ملکہ اصفہان را

زنگی حاکم قاتل کوہ کس فرما دما شاد کے بعد یہ دوسرا حاکم اسی قسم کی ایک
 اور دلالہ ستمگار حاکم پیرزن کی تصویر کا ہی جس کو شکر کے ہلاک کرنے میں
 گویا اس رنگی کی مرسیہ ماں ہوئے کا شرف حاصل ہو وہ شیریں کے حکم کے موافق اصفہان

پہنچ کر شکر کے محل میں داخل ہو جاتی ہے اور موغہ بولی ماں بن کر کچھ عرصہ کے بعد
 رہ رہا ہل سے اُس ناکام کام تمام کر دیتی ہے اس موقع پر اُس پیرزن کی خیالی عیاری
 اُس کی چالاکی دہوشیاری اور زہر کے اثر کے وقت شکر کی گریہ و زاری، پاس
 حراں کی حالت اور آخر وقت اُس کی درد انگیز تقریر کی دل کش تصویر ایسی لطیف
 کھینچی گئی ہے کہ اہل نظر ایک خیالی نظارہ کو دیکھ کر ایک حقیقت حال کا لطف اٹھا سکتے
 ہیں اُس پر ہر جگہ مناسب حال زمانہ کی شکایت اور حکیمانہ نصائح جدت اسلوب کے ساتھ
 بیان کر کے مرقع کو مختلف نقش و نگار سے آراستہ بنا کر گویا ارتنگ چین بنا دیا ہے
 مگر مولانا نظامی نے اس روایت کو نظر انداز کیا ہے۔

امیر و

چو شیریں برزد از قفلِ شکر بند	سرافگندند خوبانِ شکر خند
بخدمت بود فروتِ کہن سال	جو گردوں در جہاں سوری شد نہال
نگوں پستے دیکین کز خزاں	مے در سلخ و نامش ماہِ سامان
بدادہ در جوانی نیزہ را داد	بہ پیری نیز چو گاہ باز آستاد
لبش در در و سحر و درسِ بزرگ	بروں سادہ لباسِ از دروں نگ
کشادہ گریہ تزدیر چوں مے	ہزاراں اہرن حل کردہ در مے
فریب گیرے از گیرائے گھت	کہ کردے پستہ و سیمرخِ راحت
گیا ہائے تیغِ آرزو مودہ	بہر ذرہ دو صد ابلیس سودہ

چو در گوش آیدش گفتار شیریں بدندان خست لب ان کار شیریں
بجا آورد بشرط خاک بوسی سخن پردا ز با صد چالپوسی

شب سیاه کی حجلہ آرائی

امیر خسرو

شبے تارک چوں دیئے از قیر بدریا د فلکندہ چشمہ شیر
ز جبیدین فلک بے کار گشتہ ستارہ در ترشش مسمار گشتہ
ذنب پائے کو اک رانده حار کجک دست دہل زن رانده مار
ز ظلمت گشتہ تہاں خانہ خاک چو چاہ بزن زندان ضحاک
سواد تیرہ چوں سودائے خاماں بدامان قیامت بستہ داماں
سدا بے خوردہ حیج آبستن گاہ ستردن گشتہ از خورشید ازماہ
عمودہ در عدم صبح شب افروز بقیر انیا شستہ دروازہ روز
بگنج صبح قفل افگندہ افلاک کلید گنج را گم کردہ در خاک
بریدہ تیغ شب از کینہ خواہی گلوئے بلبان صبح گاہی
خروساں را بگاہ بانگ تکبیر خمیر سیر ز گشتہ گلوگیر

شبے زیں گوہ تارک جگر سوز

ز غم بے خواب شیریں سپہ روز

وظیفہ مناجات بحضرت قاضی الحاجات

چو شیریں یافت نورِ صبحِ دم را	بروشنِ خاطرے بر زدِ علم را
بسکینی جہیں بر خاک مالید	بدرگاہِ خدائے پاک مالید
کہ لے در ہر دے دانندہ راز	بہ بخشایش و رت بر تہنگاں باز
نشا طے وہ کزین غم شاد گردم	ز زندانِ فراق آزاد گردم
بسر کبیر یا در پردہ غیب	بوحی انبیا در حرف لاریب
بنورِ مخلصاں در رو سپیدی	بصبرِ مفلساں در نا اُمیدی
مداں اشکے کہ شوید جامہ را پاک	مداں حسرت کہ گرد دہرہ خاک
بخونِ غازیایں در قطع پیوند	بسوزِ مادرایں در مرگِ فرزند
باہے کز سرِ ستورے بر آید	بجناکے کز سرِ گورے بر آید
بہراندودہ دلہائے کریماں	بگرد آلودہ سرہائے یتیمیاں
بشہائے سیاہ و تنگہ ستاں	بدلہائے سفید حق پرستاں
بعشقِ نو در آغوشِ جوانی	بنہائے کمن و دل نہانی
مداں بے دل کہ ہستی ناید تن یا	مداں دل کو بود درستی شاد
مداں سینہ کہ دارِ عشق جاوید	بہولنے کہ ہست از وصلِ نوید
کہ برداری غم از پیرامن من	ہی مقصودِ من در دامن من

اس جگہ مولانا نظامی کی مناجات کے انتخاب کا ذکر لطف سے خالی نہ ہوگا
 اگر ارباب سخن ہر سر شعر کو میزان انصاف میں وزن کر کے فیصلہ کریں تو بالیقین
 امیر خسرو علیہ الرحمۃ مولانا نظامی کے ہم صیغہ ثابت ہوں گے، بلکہ بعض نغموں میں زیادہ
 بلند آوازہ۔ لیکن شبِ سیاہ کے بیان کرنے میں مولانا نظامی کا یہ اوج کمال تک
 پہنچا ہوا ہے۔

مناجات نظامی

نیکبائشِ مرغان را پر افشانند	خروس صبح مفتاح الفرج خواند
ندارم طاقتِ این کورہ تنگ	خلاصی دہ مرا چوں لعل از تنگ
بآپ دیدہ طفلانِ معصوم	بسوز سینہ پیدائِ مظلوم
بپاک آئینے دیں پرورنت	بصاحبِ ستری پیغمبرانت
ہاں زاری کہ زندانی نماید	بزاہد کوشنِ خوانی نماید
ہردیوسف و اندوہ یعقوب	بقرآنِ خلیل و صبرایوب
مداور داوید فریادِ خواہاں	بیارب یارب صاحبِ گماہاں
مرجانِ نثارِ اشک ریزاں	بقرآنِ حیدرِ باغِ صبح خیزاں
بسکینی مسکینانِ مسکین	بغسگینیِ غمگینانِ غمگین
نورے کز حلاوتِ درحجابست	مانعائے کہ ہر دراز حساست

کہ رخصتے بردل پر غم آور وزیں غرقاب غم بیرونم آور
اگر ہر مہرے من گردوزبانے شود ہر یک ترا تسلیع خوانے
ہنوز از بے زبانی خفتہ باشم ز صد شکر تیکے ناگفتہ باشم
بدرگاہ تو در آمد و در بیم نشاید راہ بردن جز بہ تسلیم

وصف شب سیاہ

شب تیرہ چو کوہے زاغ بر سر کز ان خنیش چو زاغ کوہ بریر
شبے دم سرد چوں دہائے بسوز برات آوردہ از شبائے بے روز
کشیدہ در عقیقہ سیاہی پرومقار مرغ صبحگاہی
گرفتہ آسمان را شب را آغوش شدہ خورشید را مشرق فراغوش
ز ناشوی ہم خورشید مرا رحم بستہ بزادن صبحگہ را
ز تاریکی جہاں را بند پرپائے فلک چوں قطب حیراں ماند برچائے
شمالی پیکراں را دیدہ در خواب جنوبی طالعان را بھضہ در آب
سواد شب ببرد از دیدہ ہا نور بنات النش را کردہ ز ہم دور
نماندہ در خم خاک تراود در آتش خانہ دوراں بجز دور
مجڑہ بر فلک چوں کاہ بر راہ فلک ز زیر او چوں کاہ رچاہ
نہ سوید را زبانی زند خوانی نہ مرغان را نشاط پرقتانی

شہیدم گریب دیوے زندراہ خرویس خانہ بردار دلی اللہ
چرخ بیوہ زن را نور مردہ خرویس پر رباں را غول بردہ
بہر گام از برائے نور یا شے ستارہ زنگی بادور با شے

غزل باربد از زبان خسرو بجناب شیریں

ایک ہی ترانہ ہے اور ایک ہی نغمہ مگر اس کو کس قدر سازوں کے مختلف پردوں
میں کیسے کیسے دل کش اور خوش نوا دھنوں میں گایا جاتا ہے حقیقتاً نہ مار بکا وجود
ہے اور نہ نگیساکاراگ نظامی و خسرو ہی دونوں نواز زندہ ہیں اور یہی ساز زندہ
آوازوں پر قابو ہے اور گلوں پر قبضہ گویا قانون قدرت کے دو شعبے ہیں جس سے
بے شمار شاخیں اور بے تعداد اصول ظاہر ہو رہے ہیں بظاہر تیریں و خسرو کی
سیندیدہ بزم آرائی ہے اور فی الواقع نظامی و خسرو کا میدان معرکہ آرائی فصاحت و
بلاعت کے فنون ظاہر ہو رہے ہیں اور نازک خیال اور مضمون آفرینی کی گرم بازار
کا سودا ہے۔

امیر خسرو

رباب باربد شد سحر پرداز بزخمہ خوں چکانید از رگ ساز
چنان کہ سینہ غم را بچہ بر کند فروگفت این غزل را در نہاوند
دست حاجت گیر بخت حوائج سر زلف تو خلوت گاہ جانم

چہ دولت مند بوداں چشم روشن کہ جاں را از جالت کرد گلشن
 ہمیں ز آئینہ روئے صبحِ امید کہ در آئینہ نتواں دید خورشید
 بیاں سختی مدار آئینہ در پیش در آبِ چشم من بین صورتِ خویش
 تو آخر رحمتے کن بردلِ خلوت حجابِ آئینہ یکسو کن از پیش
 چو بالعلت بے ہمدست باشم ہوئے تاقیامت مست ماتم

نظمی

نکیسا چوں زد ایں طیارہ بچگ سہ تارے بار بدر داشت آہنگ
 تاوا ز خیز چوں غر خواہاں رواں کرد ایں غزل را در صفِ ہاں
 مرا در کویت اے شمعِ نکوئی فلکِ داندہ پر اگندست گوئی
 بیاں چشمِ سیہ کا ہونٹ کا رست کز آہوئے تو چشمِ راغب رست
 مرا فنج بود روئے تو دیدن مبارک باشد آواز ت شبنم
 تیرے بر فروزا فرودہ را ہوئے زندہ کن ایں مردہ را

تزیینِ بحر و شیریں و صفِ سراپے برادر خواندہ شیریں

اس مضمون میں شیریں کے ایک خادم پرانہ سال دیو خصال کا سراپا
 ایسی خوبی کے ساتھ دکھایا ہے کہ اُس کی ایک خوف ناک عجیب و غریب بد نما صورت
 کی تصویر سامنے نظر آ جاتی ہے۔ اُس پر طرہ یہ کہ جدت اسلوب و جہت طبع کے ساتھ

جو امیر خسرو کا جذبہ فطری ہی صنائع و بدائع لفظی و معنوی کے کمال کو اوج ترقی کے آسمان تک پہنچا دیا ہے۔ اس تنوی کے جہز خصوصاً معرکہ آرا مقامات میں سے یہ بھی شاعری کا ایک خاص میدان ہے اس داستان کا ہر شعر نئے نئے استعارات اور تازہ دلوں کی تشبیہات کا مرقع ہے۔ اور اس خصوصیت کی وجہ یہ ہے کہ مولانا نظامی نے جو اس موقع پر شیریں کی ایک خادمہ پیرزن کی تصویر کھینچی ہے وہ بھی اپنے نقش و نگار میں لاجواب ہے۔ چونکہ اُس کے مقابل میں نقش ثنائی پیش کیا جاتا ہے، اس لئے حاتمہ مو کی صنعت کاری میں پوری قوت سے کام لیا گیا ہے اگر ارباب نظر اس مناظرہ پر لطف حاصل کرنا چاہتے ہیں تو فرداً فرداً ہر شعر کو باہم مقابل کر کے فیصلہ کریں غالباً کسی طرح وہ امیر خسرو کو اس معرکہ میں پیچھے نہیں یائیں گے۔ بلکہ بعض اوقات قدم آگے بڑھ جاتا ہے۔ امیر خسرو کے بعض اشعار کے ساتھ اس حکہ مولانا نظامی کے چند اشعار بطور انتخاب درج کئے جاتے ہیں۔ زیادہ تفصیل کا محل نہیں ہے۔

امیر خسرو

(سراۓ خادمہ برائے سال سیر)

صم را بود بردر خادم پیر	جوستان دیو و چوں دیوانوں گیر
ز پیری ست خیز و سال فرسود	جو طفلان زود خشم و دیر خنود
برواز پوست و رگ جوں خیاستہ	دہں بے آب و دناں زنگ بستہ
زیر گشت لعاب ز لب وانش	لکس ریدہ فراواں دردناست

سرے چوں پستین کہنہ نشین سنے چوں فوطہ مالیدہ پر چین
 پلک سرخ و نظربے کار ماندہ پراز خیال جسم زار ماندہ
 بنود از بس کہ در رو چہچ موش کہوئے تلخ دامن ستاروش
 دودستش ز استین خواجگانہ چو کفش کہنہ زیر چا فغانہ
 دوساق پست پاپائے فرودہ چو غوک خشک پیش مار مردہ
 کلاہ کافری بر سر چو دیگے زوقیانوس ماندہ مردہ ریگے
 شکم چوں بر بطر ناساز کردہ دو پاہمچوں عصائے کرم خوردہ
 بالین گاہ شیرین دل افزونہ ز بیکاری لکس کشتے شب روز
 در اندمکز طرب معزول بودے ز دل تنگی بد و مشغول بودے
 برہنہ خفتے اندر شب الف دار دو یار لام الف کرے مدیوار
 بالیں خفتہ بود از بادہ مست میان ہر دو پایش چوں کف دست
 چو دید آں دیور ناگاہ جمشد فادہ سایہ در پیش خورشید
 گرفتش چوں عقابے کر گسے را ز جابر داشت چوں دریا خسے را
 برج ماہ برد آں جسم نحوس جو بوتیار در پہلوئے طاؤس
 چو سبیل را قرین یکسیم کرد خود از ہر تماشایا کیس کرد
 اس جگہ نہال نظم کو گویا استعارات و تخیلات کا گلہ ستہ بنا دیا ہے۔

نظمی

عجوزے بود مادر خواندہ او ز نسل مادران و اماندہ او
 جہ گویم چوں کن گرگے بہ تقدیر نہ چوں گرگ کن چوں وہ پیر
 دوپٹاں چوں و خنک آب فتنہ ز زانو زور و زن تاب فتنہ
 تنے چوں خرکماں از کوزہ لشتی برود دوشے چو کمینت از درشتی
 دوش چوں جو ز ہندی ریشہ ریشہ چو حنظل ہر یکے زہرے بشیشہ
 دہان بفسش از بس شاخ شاخے بگو رتنگ می ماند از فراخے
 شکنج ابرویش برب فقادہ دہانش راشکبہ بر بنادہ
 زہنی خرگے بر روئے بستہ نہ دندان بلکہ زہنج شکستہ

ہم آغوشی خسرو شیریں خلوت زناشوی

امیر خسرو علیہ الرحمۃ کے صحت کاری و جدت شکاری کے کمالات سے
 اس مثنوی میں شب زفاف کی جلوہ آرائی کا یہ دوسرا نگین و پیرنگار حیرت افزا مرقع ہے
 جس کا ہر حصہ اور ہر شقہ گویا اصلی واقعہ کی جداگانہ ایک صورت نما تصویر ہے۔ سخن کے
 اس چمن زار میں دو منظر دکھائے ہیں اول شیریں کا زرین و مکمل زیوروں اور
 شاہانہ بوقلموں لباسوں سے آراستہ ہو کر برم آراے وصال ہوا اور اسی سلسلہ میں
 اُس کے عشوہ واز، غمزہ و انداز، گلگونہ و عازہ حوشبو، خندہ شکرین دل جو

رخ گلگوں، عارضِ سبیں، مَرگانِ دل فریب، چشمِ نیم باز، گیسوے پر خم، سیدِ
 زرخندان، چاہِ غمغیب وغیرہ وغیرہ تمام پسندیدہ اعضا کا ایسا سراپا کھینچا ہی کہ
 بڑے بڑے کامل فن مصور اُس کو دیکھ کر انگشت بدناں ہو جاتے ہیں۔ دوسرا
 پُر لطف نظارہ خسرو شیرین کی ہمنامی اور اُن دونوں کی بے تکلفی کے ساتھ
 ہم آغوشی کا بے حجاب آئینہ ہے جس میں فی الواقع ایسے ایسے بدیع استعارات اور
 مادرِ تشبیہات و لاجواب دقیق ایماات کی دلچسپ صورتیں نظر آتی ہیں کہ غالباً کسی کی
 نظر فکر و چشم خیال نے اس سے پہلے اُن کو نہ دیکھا ہوگا۔ شکر کی بزمِ مواصلت اور
 اُس کی سراپا نما صورت کی دلکش تصویر دیکھنے کے بعد کوئی خیال نہیں کر سکتا ہے کہ
 آئینہ کسی ستارے کی قوتِ متجملہ اس سے بہتر اور نیا خیال پیدا کر سکے۔ مگر حدِ طبع
 اور فطرتی شاعرانہ جذباتِ خسروی نے ثابت کر دیا کہ آپ کے سخن کی بحر و قناری
 ایسی بے شمار موجیں ہیں جو وقتاً فوقتاً تمام عالم کو سیراب کر رہی ہیں مگر اس جگہ
 جو شش طبع اور اضطراری شورشِ فکر نے آپ کو کچھ ایسا از خود رفتہ بنا دیا ہے کہ
 اخلاق کا دامن ہانٹھ سے چھوٹا جاتا ہے اور تہذیب کے جامہ سے مضمون آفرینی کا
 نشہ باہر کئے دیتا ہے۔ خاص وجہ یہ ہے کہ مولانا نظامی نے بھی اسی ہوشِ بافصل ہوا
 میں خصوصیت کے ساتھ ایسی جین طرازی کی ہے کہ بارغِ سخن کے ہر نوہال اور
 ہر شجر کا تہالہ آپ کی گلرزی سے دامنِ گلچیں کو نشہ مانتا ہے۔ بے اختیاری کا وہاں
 بھی یہی مدہوشانہ خمار اور مستانہ اضطرار ہے۔ اگرچہ امیر خسرو ہمیشہ ایسے موقعوں

پہلو تھی کر جاتے ہیں جہاں مولانا نظامی نے بہت زیادہ زورِ سخن دکھایا ہے اور اس کا عوصن دوسری جگہ پورا کر دیتے ہیں جس کا اظہار باوقات مختلف ہو چکا ہے لیکن اس تنوی میں یہ ایک خاص موقع ہے جس میں دونوں صاحب ایک جام سے سرشار ہیں۔ اس جگہ مولانا نظامی کا دونوں قسم کا کلام انتخاب کے ساتھ مگر کچھ زیادہ ضرورتاً پیش کیا جاتا ہے کہ لطف میں کمی نہ ہو اور علیٰ ہذا امیر خسرو کے موقع کی بھی چند تصویریں شمعِ رزم اہل نظر ہیں۔

امیر خسرو

صنم چوں خرمین گل غاست از جائے عروسانہ بیارہست آں سڑپائے
حریر آب گوں براہ بر بست بگیسو شیم بدرارہ بر بست
نور د پریناں برگل بر افگند کشاد از درجکے راہنیں بند
مکل زیورے درخورِ دشاہاں بہائے ہر دے دخل سپاہاں
داں بالائے شہر آراے پوشید عروسانہ ز سرتاپاے پوشید
بروں آمد چو از آفتابے موکل کردہ بر ہر غمرہ خولے
(سہ ایلے تیریں)

حسرو

دولب ہم انگبین ہم بادہ دردست دو حیم شوخ نے ہیشارے مست
خمار ز گشت در فتنہ خوئے میان خواب بیداریت گئے
بترگاں داد بہر جاں خراشے گئے جاں داوے و گہ دور باشتے

فرب غمّہ جادو زباں بند شکافِ پستہ شیریں شکر خند
 بے از چشمہ حیواں سرشته ہلاکِ عاشقاں بروے نوشہ
 بے پر خندہ شیریں مہیا حیات افزائے مردم چوں مسجیا
 زخاںش کہ برد از مشتری تاب بغضب چوں گوے کافد تگر داب
 رخسارِ اسکہ ز دخالے درم دلا درم بے مہر بود و نقرہ بسیار
 خوں کز روے آں طناز میرخت کرشمہ می چکید و ناز میرخت
 بنا گوشے چو برگِ یاسمین تر برد اندانے از گل نازنین تر
 در اندر گوش نپاری کہ بردوش فرد خواہ چکید از زمہ گوش
 دو گیسو کوزر آہش خاک میرفت فرد میرخت مشکِ پاک میرفت
 زمستی زلف او در ہم شکستہ ہزاراں توبہ در ہر خم شکستہ
 جہاں سوزی چو خورشید جہاں تاب میانش تشنہ و بر آتش سیراب
 بتے کز دیدنِ آں شکل و رفتار بہ بستے زاہد صد سالہ زمار

(ہکٹاری خسرو شیریں)

چو فایغ شد ز شر تہاے چوں نوش کشید آں سرور اچوں گل و آغوش
 چنان در برگرفت آں قامتِ راست کہ نقشِ پرنیاں از پوستِ برافست
 بہ تیزی در عقیق الماس میزدند نہالے در زکافِ غنچہ می شاند
 ز حلقہ در دل شب تیر می جست کہ گلگونش بجوے شیر می جست

نہ جوئے شیر ناک آں حبے خوں بود روانہ فرما د پریش کن کہ چوں بود
 ریش بر سرمہ دان علاج می شد زمیںش سرمہ دان تالاج می شد
 ہمیشہ با معنوس پیشگان زلیست سہ یکٹ راضیہاں میداؤست
 خضر سیراب گشت اندر سیاہی چکید آب حیات از کام ماہی
 دہانش بردہاں دوش بردوش میانش بر میان دوش بر دوش
 چناں باوجوانی در سر آورد کہ شور از چشمہ شیریں بر آورد
 گلے دید از بشتش آنچہ روئے ز تالاج خزاں نادیدہ گردے
 چو چشمہ برکش دہنچہ بنگفت خرد سیدار گشت آرزوخت
 فرد خستہ ہر دسرد آزانہ چو شاخ یاسمن بر برگ شمشاد
 ستارہ وادچوں خورشید رشت بیک دم صبح شمع ماہ راکشت

یہ نظارہ ہر حیثیت سے بہت زیادہ پر لطف ہے۔ سخن کے ہر دو چمن آرا اہل کمال
 نے جس درجہ اور جہاں تک گل نشانیاں کی ہیں ان کے باہمی مقابلہ کا بہت اچھا
 موقع ہے۔ اس باب میں اس کا فیصلہ آسانی کے ساتھ کر سکتے ہیں۔ ہمارے نزدیک
 اس جگہ حدت اسلواں بہریدہ و اختراع تشبیہات تو بہت ہیں امیر خسرو پیش قدم
 رہے ہیں۔ اور بدیش کی چستی اور لطف زبان کے ساتھ مضمون آفرینی کا
 ہوش اور بین کی صفائی مولانا نظامی کا حصہ ہے۔ مگر امیر خسرو نے ہر شعر کے جواب کی

پوری کوشش کی ہے۔

نظامی

بروں آمد ز ظرفِ ہفت پردہ	بنام آیزد رخِ ہر ہفت گردہ
چکیم چون شکر شکر کہ ام ست	طبر ز در چہ کہ او ہم نام نام ست
چو سرے کو بود در دانش نوش	چو ماہے کو بود ماہِ مقب پوش
مہ و خورشید باخوبیش درویش	گلے از صد بہارِ مملکت بیش
جہاں افزو ز دلبندے چہ دلبند	بخزمنہا گل و خروار ہا قند
بہارِ تازہ چوں گلبرگِ خند	سزاوارِ کنتِ ہر ہوشمند
ز خالِ چشمِ بد را خواب رفتہ	ز دیدہ نقیش او بر آب رفتہ
لبِ دندانِش از نور آفریدہ	لبش دندانِ دندان لب گزیدہ
ز گوش و گردنش لولو خروشاں	کہ رحمت بر چنین گوہر فردشاں
رخ از باغِ سبکروی نیسے	دہاں از نقطہٴ مہموم میسے
نیمش در بہا ہم سنگِ جاں بود	ترا زوداری ز نقشِ جاں بود
عقیقِ سیم ز گش سنگِ درشت	کہ تا بر حرف او نہند کس نگشت
کشدہ گرد مہ مشکیں کندے	چراغے بستہ بر دودِ سپندے
بنازے قلبِ ترکشاں دریدہ	ہوے دُخلِ خونہٴ ستاں خریدہ
تے چوں شیر با شکر سرشتہ	طبائشِ شیرش برابر شیرشتہ

سپید و زرم چون قائم بروشت کینده چون قائم ده نگشت
 کرشمه کردش بر دل شان زن خمار آلوده چشمتے کاروان زن
 گل و شکر کدایں گل چه شکر بد و دامانده بس الله کبر

(بزم صال)

شہ از اول گل چیدن در آمد چو گل زان گل بختیدن در آمد
 پس آنگاہ عشق را آوازہ در داد صلائے میوہائے تازہ در داد
 گئے از بس نشاط انگیز پرواز کبوتر چپہ شد بر سینہ باز
 حصارے یافتہ چون قفل بدر چو آب زندگانی مہر پرور
 شکر خورے کرد تا خازن خبر داشت بیاقت از عقیقش مہر برداشت
 بابریق عقیق آور جمعش شدہ بر در بلوریں طشت و شمش
 خندگ غمزہ با پیکان شدہ حفت بہ پیکان لعل پیکانی ہی سفت
 گر شہ خضر بود شب سیاہی کہ در آب حیات افگند ماہی
 چو تحت میل شدہ تحت راج حساب عشق رفت از تحت آماج
 بضر و دوستی بردست می زد دہیرانہ یکے در نصرت می زد
 طہر زو با نباش ساز می کرد ز عنابش شکر با بازی کرد
 نگویم بر شانہ تیر می شد رطب بے استخوان شیر می شد
 چکیدہ آب گل در سیمکوں جام شکر بگذاختہ در عناب دام

ز رنگ آمیزی آل آتش دآب شبتاں گشتہ پُشتِ کُرفِ سیاب
صدف بر شاخِ فرجاں مہدستہ بیک جا آبِ آتشِ عہدستہ

مناجاتِ آخر کتاب

خدا یا خاک من چون خوشترستی
 نه در خور بود مغز من بدین بوک
 ازین هنگامه چون بیرون وم فرد
 چنان کن دست پنجم را خاک نیز
 بویک شایند فردا پرده راز
 چو بر خسرو سبکد زندگانی
 سخن بر من بجا بگ خود نوشتی
 تو دادی و ده بازدم درین کس
 گرداں گرمی باز از من سرد
 که باشد تا قیامت رغبت انگیز
 نه پرسی از من این باز بچه را باز
 گناهش عفو کن باقی تو دانی

وہاں سلطانِ وفا کا نام

نئی

جہاں تہا ابد شاہ جہاں باد
ہر آنچہ امید ز در گاہ چہاں باد
معاذتہ یار اور در کھمائی
مساعیہ با معاریت زہد گاہی
سخن پرست و ست ختم کردہ
ورق کا بیجاں با ہونہ رونم
روایتی و ایستہ شاہ کاش
کہ گوید باد صحت بر تہائی

[illegible]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

عروسِ قاعہ جملہ حمد کبریا

خداوند اولم را چشم بختائے	بمعراج یقینیم راہ بنمائے
برحمت باز کن گنجینہ جود	در وغم خواں بشاد روان مقصود
نئے بخش از ثنائے خویش معمور	زبانے زافرین دیگران دور
در آسائیم شکر اندیش گرداں	بدشواری سپاسم پیش گرداں
امیدم را بجائے کش عماری	کہ باشد پیشگاہ رستگاری

توضیح :- نظر اختصار نسخہ صیب کو حرف (ح) اور نسخہ جہانگیری کو حرف (ق) کے ساتھ تعبیر کیا گیا ہے۔
اور نسخہ حیدرآباد کا ذکر نہیں ہے اس وجہ سے کہ وہ نسخہ صیب کے مثل ثابت ہوا اگر نسخہ (ح) مثلاً نوٹ میں ہے تو اس کے
مقابل متن کا نسخہ (ق) صحیح سمجھا جائیگا علیٰ ہذا بالعکس کہیں کہ ہر نسخہ صحیح کو متن قرار دیا گیا ہے۔ لائق - بر

چو خود برداشتی اوّل ز خاکم مدہ آخر بطوفانِ ہلاکم
 بغفوم شوئے تا پاکی پذیرم بخویشم زندہ گردان تا میرم
 نہ دل پڑمردہ دارم نہانی تو بخشی مردگان را زندگانی
 برافر و زاین زیارت خانہ خاک بعقل روشن و اندیشہ پاک
 بخواب غلظتم گذار ازین پیش مرا خود خوابِ دیگر بہت در پیش
 خیالے را کہ می بندم دیں رنج بغفلت زندگانی می کنم خرج
 ز بہر گرمی ہنگامہ خویش سوادے میکنم در نامہ خویش
 چو گرد و نقشِ این دیا بکمل بعق السّار کن آنرا مستجیل
 حساب من کہ این دیدن نیز زد پھر من از من کہ پرسیدن نیز زد
 کرم را شمنہ باز از من کن غنایت را کفیل کار من کن
 بامرزش امیڈم تازہ گردان امیدم را بروں زاندا زہ گردان
 چو ز امرزش رسید امیدواری بگو بسم اللہ انّہ فاعل ہر چہ داری

توحید باری عز اسمہ

بنام آن کہ جاں را زندگی داد خلایق را بجاں پایندگی داد

لُح - مسل لُح - عزان لُح - آن دیوان لُح - جزاوان لُح - کردار لُح - کھیلی
 لُح - زبانی لُح - اینک تا پہ لُح - طبیعت

خداوندیکہ حکمت بخش خاکست	کمینہ بخش اوجان پاکست
دو کون از صنہ او یک گل زباغے	ز ملکش نہ فلک دو د چراغے
رموز آموز عقل نکتہ پیونید	شنا سانی دہ جان خرموند
بصارت بخش چشم پیش میناں	متنائے درون شب تیناں
جواہر بند ناہید از ثریا	چراغ افروز در دوقعریا
بعنوان عنایت کردہ تحسیر	حساب کائنات از کلک تقدیر
سپردہ د جهان بے نیازی	ارادت راغان کار سازی
اگر تقدیر او مرگست گرز میت	ہمو اند کہ دژائے مصلحت چیت
نہ دانا ز خبر دار نہ او باش	کہ حربا نیز کور آمد چون خاش
تو شوخی ہیں کہ ادراک اندیراہ	بجائے سوس کشا د چشم کوتاہ
ز غیرت لطمہ خوردہ خطرناک	کنوٹ تار یک گشتہ چشم ادراک
کے کو آدمی را کو بنیاد	کجا گنج بد بو ہم آدمی زاد
رقم کو باز نشا سد قلم را	چہ داند باز نقاش رقم را
نہ در ما گنج د اسرار الہی	نہ دریا گنج اندر گوشیں ماہی
خرد از بود او کے گرد آگاہ	کجا نابود را در بود او راہ

لے نامید زہرہ مطربہ فک سوم لائق عنایت لائق حکمت اندراں لائق نظری فکندیا
 لائق کنواں لائق قلم کو باز نشا سد قلم را چہ داند او حکم را و رقم را شے گوش ماہی صدف کہ بدریا پیدا شود۔

نہ آن بود دست کو نابودہ گرد
 نہ مصنوعست کو فرسودہ گرد
 ز گردِ نیستی آسودہ ذاتش
 ز آسیبِ زوالِ اِمنِ حیاتش
 بخشش بندگانِ اوست گیرد
 فراوان بخشد و اندک پذیرد
 کے کو ظلمتِ نقش کند دُور
 ز توفیقش فرستد مشعلِ نور
 و گر خواہد شب کس را درازی
 کشتہ شمعش بیا دے نیازی
 چو خواہد روشنی در جانِ تاریک
 نماید رہِ حکمتِ ہائے باریک
 میں خوار کے گم گشتہ سازیت
 کہ دولت را در پوشیدہ راسیت
 بشکرش ہر کلوتِ راز با نیست
 وزاں ہر ذرہ تبسیمِ خو نیست
 بیکاری بگلش یک گس نیست
 تصرفِ بکارش دسترس نیست
 نصیب ہر کہ داد از قسمتِ نیش
 نہ کم گرد و دازاں یک ذہ تے نیش
 چو داد از جانورِ زریور زمرے را
 طرازِ معرفت بست آدمی را
 عنایتِ انگر کیں سوغناں داد
 کہ ہم دل داد ما را ہم زباں داد
 زگو ہر مرد را پر کرد سینہ
 زباں را ساخت گنجِ حسنہ
 زباں ابا تقازاں گو نہ حد بست
 کہ دامنش بدامانِ ابد بست
 کفایتِ را بحر دم داد منشور
 کہ تازو گرد دایں ویرانہ محمور
 جہاں را تانیار و مستنہ در زیر
 بہا زوے شریعت داد شمشیر

ہدایتِ اطریق از اصل تافرع حوالہ کرد بر دروازہ شمع
 چو بہر بندگی بخشید ہر چیز کرمہت کرد شغلِ خواہی نیز
 چو شکر بندگی گفتن نیاریم پاسِ خواہی را چوں گزایم
 نیاردم مردم از چندان کرمہت یکے را شکر کردن تا قیامت

مناجات بحضرت قاضی الحاجات و شمار العامات بے غایات

خدایا چوں مبنشورِ الہی رقم کردی سپیدی و سیاہی
 ز بارانِ عنایت گلِ سرشتی براتِ مردمی بروئے بنشتی
 مثالِ ہستی ما ہسم ز اوّل بتوقیعِ کرم کردی مستجل
 ز گنجِ بخششم ہر چیز دادی بکلیدِ گنجِ ایمان نیز دادی
 کریمانِ کرم خرمین کشانید چو بخشیدند گردش باز تانید
 تو با چندان کرم بٹائے نواساز ز مغلس کے تافی دادہ را باز
 چراغِ را چو خود بخشیدہ نور مکن بخشیدہ خود را زمینِ دور
 بہر فعلم کہ گردانی سزاوار رضائے خویش کن فہل من یار
 بقہر نفسِ نیر و مندیم دہ بہر چہ آید ز تو خرمندیم دہ
 ز غلبہم نعمتے فرمائے بے خواست کہ امشب تو شدہ فردا کنم رست

چناں دہ پایہ ہمت بلندم کہ از ہر دو جہاں دل باتو بندم
 ببادِ خویش کن زان گونہ شادم کہ ناید ہیچ گہ از خویش یادم
 چناں دہ مردم چشم مرا نور کہ بنود ہیچ گاہ از مردمی دود
 چناں نزدیکِ خویشم کن یگانہ کہ از خود دور ماتم جاودانہ
 مدہ بخت مرا آن شرمساری کہ سر بر ہر دے کو بد بزاری
 چناں بر عیبِ خویشم دیدہ کن باز کہ از عیبِ کسان بنام آواز
 ہوائے دل چو چپک در غم را ز خونِ خود توانا کن تخم را
 چو افتد لاشہ در سیلابِ ختم فرو گدازد در سیلابِ ختم
 ازین طینت کہ ماندم پائے در گل روانم کن بسوئے عالمِ دل
 چو بیکاری کند نفسِ علفِ خار ز توفیقش قوی کن بازوئے کار
 بر مویم کہ در اندام روید ز بانے دہ کہ تسبیح تو گوید
 بر دی کن چو شیراں زور مندم مکن چیں لگ بشہوتِ پائے بندم
 چو نفس بد کند شہوتِ پرستی بدہ دستے کہ برگرد دوز پرستی
 من خضہ کہ دیوم داد بازی بدریائے صلحام کن نمازی
 بہ نرمی گو شمسالم دہ گہ خواب کہ سختی را نذارم طاقت و تاب
 ز غوغائے قیامت دہ نجاتم بگنجو رعنائت کن براہم

دلے دارم دیریں کا رخ گل اندود کہ نقدے باویت از گنج مقصود
زعصمت پاسبانی دہ دیریں کا رخ کہ دزدِ فتنہ در ناید ز سوراخ
دلے کو نیست در دیریں یار با من اگر خود جہاں بود مگذا رہا من
براں کن گھر کہ دار و نور جاوید بدست من کنڈٹے دہ ز امید
امیدم را برائے کن حوالہ کہ باشم پیرِ ختمِ سالت

نعتِ سید الانبیاء خاتم الرسل علی نبینا

وعلیہم الصلوٰۃ والسلام

محمدؐ کا صلِ مہی شد جو ش جہاں گرے ز شاد روانِ جو ش
چراغِ روشن از نورِ جُدائی جہاں ادا دہ از ظلمتِ رہائی
دلِ خصماں گواہِ صدقِ ذاتِ ش گواہی دہ سنگ از معجزاتِ ش
دہمِ خلقِ ش کہ جاں دہ عرب فرد کشتہ چسبِ بولہب
شدہ بر غلبہ تے سئے غاے مگس گیری شدہ عقابِ شکاے
دو قرباں یافتہ ز روزِ زندگانی دوزندہ گشتہ از دے جاوِانی
نجیبِ کن و شیرِ شِ ابوادی خبر ثنائی و دوزِ زندِ حادی
تحتِ نغانِ دیش را ابوادی خضر ثنائی و دوزِ زندِ حادی

نجیب کون دُشمن ابوادی	خبر ثانی و دو فرزند عادی
نجیب کون دُشمن ابوادی	خضر ثانی و دو فرزند عادی
گمش آہو سخن گو و گے شیر	گمش حجت زبان و گاہ شمیر
طراز خاتم نقش نگینش	کلید نہ فلک در آستینش
شکوہ آفتاب از پایہ او	بجز ہر کہ باشد سایہ او
ہمیں اور انگویم سایہ یار است	دگر ہر کس کہ بینی سایہ دست
بدانساں گشتہ در وحدت یگانہ	کہ ناخجید خود ہم در میانہ
در احمد از احد کامل جمالی است	چو احمد بے احد صفی غالی است
بنام احمد اندر سجدہ نہ بام	مگر حم سجدہ است اندراں نام
کتاب انبیا کا مدز پیشی	ہمہ برنامہ پاکش حویشی
ملایک خواندہ شمع آسمانش	دخان و نور روشن از دہانش
نوشہ از دہن اں پر نور نشو	دخان و نور بل نور علی نور
زمویش چرخ را نشور لولاک	ز زلفش کعبہ را زنجیر فلاک
مسیحا از دم خود در فتہ جایش	خضر از آب حیوان شستہ پایش
بر اہل قتلوار اندہ غضب ا	بلوچ فاسقم خواندہ ادب ا
کہ اُمی ناخشن در ہربانے	کہ از نوں اقصا م نہ ہر نشانے

بہ دولت گیری نخت جہانگیر لوئے شرع را کرد آسماں گیر
 زہستی نور او بود او لیس چیز چہ صادق بود صبح اولین نیز
 قضا بر کرد چون بہیز داوش قیام فرض شد ذات العاوش
 بگویش سبیل آب سبیل ست برویش چرخ یک نقطہ زینل ست
 بنانش خرمین مکرده جو جو زیمیم معجزش نیمہ بنو
 ہدایت را بگردوں برودہ رت گدایان درش صاحب ولایت
 ز حکمت نامہ اوحی کلامش با علی پایہ ادنی مقامش
 ندارد ہفت مرد و چار زن نام مگر زان شاہ ہفت ایوان نہ نام
 براں آئینہ دل و جب ست آہ کہ در معراج او شک ادہ راہ
 دل خمر کہ ہست آئینہ کردار ز زنگار شکش یارب نگہ دار

وصف معراج شہسوار میدان دنی افتد لی
 ویکہ تار عرصہ قاب قوسین او ادنی

سخن آن بہ کہ بہر اجبندی ز معراج نبی یا بد بستی
 بر لے کا سماں را پایہ دادہ رکابش عرش را پیرایہ دادہ
 شے تنگ آمدہ زیں حجر تنگ زیستی سوئے بالا کردہ آہنگ

رسیدہ پیکِ حضرت با پُر نور
 ہمارے جلوہ در نہ باغِ کردہ
 دوالِ چابکاں تا سودہ شوش
 نہ اختر لیکِ اختر پاک جاں تر
 زمیں تا آسمانِش نیم گامے
 شدہ بر پشتِ آں خوش چمانگر
 دِلِ ہکِش قدم تا دور می بست
 نخست از بیتِ اقصیٰ در کشودہ
 چو در محرابِ اقصیٰ بخت نہ نو
 لبش کردہ بچندیش رشتہ در
 ز شادی زہرہ بر بٹا گیر گشتہ
 چو دیدہ پر تو آں نورِ جلاوید
 سیاست در کفِ بہرام دادہ
 براقش چوں یکواں در رسید
 تو بیتِ راہِ اواز دیدہ رو بہاں
 براقِ غیبِ سنج آوردہ از دواں
 بہ نرگسِ سرسُہ مازنِ کردہ
 صفیرِ رایشاں نشودہ شوش
 نہ گردوں لیکِ انگر دواں تر
 ز گامش سیر گردوں نیم دلتے
 سوارِ آسمانی آسمان گیر
 ہمی رفت و غبار نور می بخت
 باقصیٰ قبلہ دیگر نمودہ
 جنیتِ راندہ سوسے بیتِ محو
 گریبانِ مہ و حبیبِ فلک پر
 عطارِ چشمِ بد را تیر گشتہ
 بخواہش بر زینِ غلطیہ نژید
 سعادتِ مشتری را و ام دادہ
 ز نعلش گوش چوں ہند و بریدہ
 دویدہ در رکابش پائے کوہاں

چو طو کرده با طرخ نیلی باطن گشته پیر بربیلی
 بمرکب داریش ناموسِ اکبر خراماں گشته چوں طاووسِ خضر
 بهر اہی چو دامنِ راشکستہ ز سدرہ خارش اندر پاشکستہ
 از انجائیل میکائیل کردہ از و منزل با سراسیل کردہ
 بعزرائیل تیز ارکانِ عالم نمودہ کیمیائے جانِ عالم
 برفرف خود بفرقش سایہ دادہ ز پائے خود بکمرسی پایہ دادہ
 کشادہ بند نعلینِ فلکِ ہال از و در ساقِ عرش افکندہ خلجی
 چو پا از عرش بالا تر نہادہ متاعِ خاک را بر در نہادہ
 ز سرش گردِ دہم از پیشِ دست جنیتِ جہت کردہ از چپِ دست
 گزشتہ از حدِ بالا و زیری بملکِ لامکاں کردہ دیری
 شدہ عینِ یقینِ اقترۃ العین گزشتہ ہچو تیر از قابِ قوسین
 گریبانِ جہت را پارہ کردہ بجانِ بے جہت نظارہ کردہ
 شدہ نفسِ از سلامِ غیبِ شادش حدیثِ از نفسِ کردہ خیر بادش
 چو کردہ وعدہائے لطفِ در محو نکر دہ زبردستانِ افروموش

نوح - زلف خود برفرف نوح - بال - چش چپ دادہ و از راست در راست
 تھے جہاں بے جہت - مقامِ لاہوت کہ محلِ ذاتِ است شے سلامِ غیب - تمیج بہ انعامِ الہی
 رَا لَسْلَامُ عَلَیْکَ اَیُّهَا الَّذِیْ کہ شبِ معراجِ از سلامِ غیب ارشاد شدہ تے تمیج بہ (اَللّٰہُ رَحْمَہُ
 عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَامٌ) کہ حضورِ قدسِ اُمتِ مرحومہ ز درانِ انعامِ شریکِ نمودہ

دعائے کز در رحمت شنیدہ
 چو مالِ مال گشت از نعمت پاک
 ازاں سو خواندہ و زین سو دیدہ
 بیارایاں کرد حجت مژدہ دشت
 بید از ذیل خلعت رقعہ چند
 بدایاں پویند کرد از تیز بوشی
 بدرویشاں میکین داد پویند
 اگر امت بعصیاں راہ دارد
 گناہ عاصیاں را پردہ پوشی
 حوالہ گاہ از عون الہی
 کہ بخشایش کند چندان کہ خواہی
 براتِ رحمت از غیب الن جان را
 خطِ آزادی آتش جہاں را
 مثالِ آسمان بر دشمن دہشت
 کہ شیخ من مبارک نسخہ است

مدح شیخ الاسلام نظام الملک الدین علیہ افضل تحیۃ الصلوٰۃ والسلام

نظام الحق بنی را باز مے بست
 بہر حرفِ فلکِ اکیسہ پرداز
 کہ چرخ از رفعتش عطفِ مصلّا
 ولایت دارے از توقع درگا
 بہر کائے قضا را محرم راز
 یکے دور از کلاہش آسمانست
 اگر چش سمر بزرگی در میانست

بگنجیدہ حسین آں یگانہ	درون نہ کلاہ صوفیانہ
ز دیوانِ ازل وصلِ خطابش	زمیراٹِ بنی کمالِ انصافش
دش گنجینہ تحقیقِ ہیراں	جنبیش آفتابِ صبحِ خیراں
دو کون از ہر خویش از غیبِ حقیقتہ	باب دیدہ دست از ہر دوشہ
کہ ادا تہ کہ بیش از ممکن است	یعنی تو امانِ معجزات است
بسیر و طیر ہمت کردہ در کار	کہ در سیراڈ ہم و در طیر طیا
ہمیش ہم سعادت شست و شست	ہمیش سیریداشتہ چوں کف دست
بدیدہ را از چرخ از چشم سنینہ	چو صورت و در حجابِ آبگینہ
غلط کردم کش از مینائی خویش	حجابِ آسمان ہم نیست پیش
پناہ مقبلان و مدبران ہم	سہر صاحبِ دلان و بے دلال ہم
مریدانے کہ پیش دست بستہ	بسیلی گردنِ شیطان شکستہ
باید جوئے از دندانِ ماناک	ثریا را بدادہ سدرہ مسوک
بگنج غلو تہ کہ ز خلد را ہی است	عروسانِ خضرا جلوه گاہی است
در آن حجرہ کہ تیرش بود در توں	پیالے بیضہ مرغانِ فردوس
بستفش کردہ ہیرا آشیانہ	ملک در صحن او کج شک خانہ

لے نہ کلاہ صوفیانہ غالباً نہ خاوادہ مشہور صوفیہ نوح - عیب سے سیر و سیر - رفتار و پرواز مقام عروج اہل سوک کہ اہل شد اور فضائے لاہوت سیر و طیر نمایند۔

بجایش کن بزرگی نکستہ اند
بزرگانِش مسیح خرد خوانند
گرمشہ ہر شبے چرخِ رواں را
پیش روشن نگشتہ انس و جان را
قدمگا ہش بوجہ اندر نیاید
کہ پے بر روی دریا بر نیاید
بہر چشمے کہ در راہ امیدست
ز خاک پائے او کھل سپیدست
در آن درگاہ کہ دولت را مدارست
طریقت را طریق نامدارست
نہ تنہا خست از دج سنجال
کہ مردم تن بہ تن ناچار بر جال
دل از نور حضورش باد معمور
جزین نور حضور از ہمتش دور

مح سُلطان علاء الدین محمد شاہ

چو در بختا دبر من خازنِ از
ز دل گشتم چو دریا گوہر انداز
ہمہ دل چوں خرد شد مشتری ہوش
ہمہ تن چوں صدف گشت آسمان گوش
زعتر افشانی با کورہ مرغیب
معبر شد جہاں ادا من حبیب
عطارد دبر من آمد خاک بوساں
خطی بردست چوں زلفِ عروساں
کہ گردوں دادت ایں فرخندہ بنو
کہ اقطاعِ دولت شد بیتِ محمود
میسخت خواندہ روح اللہ ثانی
نفس بتاں ز روح اللہ کہ دانی

نق - تن سے باکورہ - میوہ نور سیدہ کہ بیشتر از ہمہ انواع خود پختہ شود و با کورہ مرغیب شاہد رعائے سخن کہ از فیض
مبدی فیاض بدل زبان اہل سخن جلوہ کند نق - از مرغیب سے روح اللہ ثانی شاعر مہجربیان پہ پہچان
حسن بیان مضامین نو بخورازندہ گرداند و در مصرعہ دوم مراد از محمود -

خضر کش داد آب از چشمه خویش نخورد از چشمه خویش آبِ نخبِ دیش
 بدیں خوبی زلال خوشگواراں چه میریزی بہر خاکے چوباراں
 بجام شاہ ریزا یں شربتِ ناب کہ اسکندر شناسد قدر آں آب
 علاء دین و دنیا شاہِ والا بزیرِ چترِ ظلِ حق تعالیٰ
 ستارہ رایتش رختِ زریں فلک با حملہ او کند شمشیر
 بیتخ اسلام را پیرایہ کردہ جہاں راز آفتابے سایہ کردہ
 دلِ خمش نہ سنگِ سستِ ریویں کہ مفاطیس پیکانہاے تیہیں
 کسے کز جاں نباشد شکر گویش زباں شمشیر گرد و در گلویش
 کسے کو حبت جانِش راختے تمش را گشت ہر مود و ربا شے
 فلک لرزیدہ برے شامِ بگیہ جو بر فرزندِ زیرک مادرِ پیر
 دل پاکش کہ ہست از کیہ مصوم ہیجا آہن و در بزمِ چوں موم
 گزشتہ ز انجسمِ اختر کلاہش گرفتہ مشرق و مغرب پاہش
 فلک کردہ خوش ہفت جابرج بہت ادا دہ میدانِش دوشِ طرح
 درش پیدا و درباں ناپدیدست درش بے قفل و پوش بے کلیدست

لُح - بخور دآب زلال از چشمہ خویش لُح - گریدہ سے بگیہ از لغات متضادہ بمعنی شب و سحر گاہ
 و در پنجاہی آخر مرادست لُح - گشت سے دوشش با صطلح ترد بازاں داؤ۔ و دوشش طرح دادن
 بات کردن و مغلوب نمودن لُح - درش بے آہن و در بے کلیدست -

ننادہ سر بسر گنج و درم را کلیدش دادہ گنجور کرم را
 بہ بخشش ہر کفش معما عالم ہر بخشش کلید کا عالم
 رضائے حق بہ تسلیم خریدہ دعائے را با قیسم خریدہ
 رہ دیں بس کز بچہ اماندہ سلاح عنایاں بکار ماندہ
 ز بانٹش کز گزند آزاد زادہ فلک را توبہ بسید او دادہ
 ز خون خود بہم بخش دیر خو نیز وہاں بستہ چو ہماراں بہ پرہیز
 چو عدش ذرہ ذرہ فاش گشتہ وہاں فتنہ پرستخاش گشتہ
 ز عدلش جانِ مظلوماں سحر گاہ فراموش کردہ تیر اندازی آہ
 ترا ز ویست انصافش جہانگیر کہ ہم سنگست دُش چاکر و میر
 زہیں را دوراں بس کز بد اہفت ہمہ جادو دم دو پاساں خفت
 جہاں اخلعت امن آن چنان داد کی تیغ از ننگِ عریانی شد آزاد
 ہمیشہ خشمش در چاہ ساری بظالم سوزی و عاجز نوازی
 سیاست را چو در دل راہ کرد تکل را شفاعت خواہ کردہ
 بر آرد آفتاب از خاکیاں دود لوائش گر نہ بخش خطِ مہدود
 فروغِ لعلِ خورشید از گنجش طلوعِ صبحِ قبال از جنبش

لاج۔ سوبو لائق قلم لاج۔ ز مادر از گزند لائق تیغ لاج۔ فتنہ را جاش
 تے لے وہاں فتنہ خاموش شد زیرا کہ اثر خفاش ساکن نمودن مست لائق بخش آئینے لاج بہتاد

زہرِ سجد پیش گاہِ لبِ گاہ
 کلاہِ فگند ہم خوردیم ماہ
 مہ و خوردیم مغرولند ازان نام
 کہ نورِ ویشِ فستِ صبح تا شام
 بخاکِ پائے او چرخِ آرزو سنج
 چو درویشِ حریص از فکرِ گنج
 بد لگا ہنِ بصفِ پیل زوراں
 سیلِ ماناں کمر بستہ چو موراں
 شد و کج بردش کینِ خر و جم
 چو بہنگام لبِ ساغرِ مزیدن ق
 نیم خلقش آید درو زیدن
 بضمّ ایشکر بے بسد گردود
 نباتِ زہرِ شاخِ قند گردود
 چو درِ جو خوردنش مستی حرامست
 حلاش باد ہرنے کش بجامست
 جہاں بانیت آن نے می پرستی
 کہ پاسِ عالمے دارِ دبستی
 بشادی چون خنخندش جہانے
 کہ دار و ہجو سلطاناں پایانے
 رعیت از امن از خواب کم نیت
 چو بیدارست بختِ شاہِ غم نیت
 بلا و فتنہ بانہم خواب دارند
 قضاے عیدِ ماسی ن گزارند
 چو غافلِ سپید پاسِ شاہاں میش
 بخوابے ہم نہ بیند گرگِ در میش
 نہ بیدارِ تماشایست تجنیت
 کہ ہم جز بہت ہم رایت ہم تجنیت
 دلش چون تختِ اعلمت مگالد
 فلاطون را بجا ست کوش مالہ

لے مرگین لوق بزرگانش لوق ہم
 لے ہم کیں لے لے لے لے لے لے لے

زہوج خاطرش در قعر طوفاں فروفت جہانِ فیلسوفاں
 تو جرات ہیں کہ من نہیں رشتہ دُو زخم دم پیش دریائے چنیں پر
 ولیک این دُرہم از دریائے شاہی کہ لطفش آبِ فخر و گوشِ باہی
 چو بارانِ کرم داد و صدف داد قضا زان لطفہ پاک این خلف زاد
 کنوں این زادہ گوہر تمام ست مرا فرزند و سلطانِ اعلا ست
 چو یابی پیش آں سلطانِ کونین محلِ خاکبوس لے قرة العین
 در آندم کاساں سویت کند گوش مکن اندر زماں مارا فراموش
 چو دولت مند گردی دہر چہ چیز در آں دولت مراد آوری نیز
 دین دولتِ نیر دالِ یاریت باد ز لطفِ شاہ برخورداریت باد
 خدایا تا مدارست آسماں را مکن زیں باد شاخالی جہاں را
 فلکِ جوں خامش زیرِ نگین باد کلیدِ عالمش در آستین باد

در خطابِ میں بوس

زہی در ملکِ دیں فیروزِ تو جہاں اہلِ بہر و زہی تو
 توئی آوازہ آفاقِ سبخت بہنقمِ حیرتِ نوبتِ کردہ نچت
 مائے کاشاں دستکم دُو نشہ منتظر کش کے کنی یاد

نوحہ کنز لائقِ محراب نوحہ - زہین لائقِ مزدولت نوحہ - کس

چنیں دولت بجاں عاشق تست کہ نگذار و عنایت یک زمان تست
 نگویم کت ز بختست ارجندی کہ خود بخت از تو دار دسر بلندی
 نگویم زیر حکمت شام تاروم کہ گوئی دل بدست مهر موم
 کلیک تیغ از فتح عدوبند کشاده عرصہ دوران دور بند
 سنان کوه را سوراخ کرده خدنگت مئے را صد شاخ کرده
 ترا هر چند بر عشرت نوش عروس ملک باشد اندر آغوش
 دے بکر مر اگر دے زیبا دے در سینه نگذار دشکیبا
 تماشا کن کہ گرازد و پیزی سر پر شاہ را باشد کنیزی
 ز احسان خودش بخش ارجندی ہم اورا ہم مرادہ سر بلندی
 کہ تا چوں جلوہ در گاہ یابد بشا در وان عزت راہ یابد
 گریش بختست گرد و گرد و گاہ و گرنہ خاک رو بد برگز گاہ
 ز بخت چن تو دوری گرہ بخت درین خاک فتن نیز بختست
 قبول بختش گیتی حسد اند کہ یابد بادل پاک تو پیوند
 کہ زمان یک پذیر قاری خاص شود بر فرق ہر دانندہ رفاص
 فلک را ما جوائے کار گردود نہیں بخت زین امر ارگردود

نقشہ بخت از تیغ بھوبند سے حصار و دروازہ نکاح خاک نکاح بخت

نقشہ بخت از تیغ بھوبند سے حصار و دروازہ نکاح خاک نکاح بخت

بزرگان خازنِ کائناتش خوانند
 حکیمان عیسیٰ جانناش خوانند
 شہاں شانند بر چشمِ سیاہش
 سراں سازند تعویذِ کلّاہش
 سخن دانے کہ دارد ذوقِ جانی
 ہمیش جان خواند و ہم زندگانی
 چو زین گوئے در آئینہ و بجانا
 چو جال پایندہ ماند بر زباننا
 سخن باید کہ در جال جائے گیرد
 کہ چوں پیوند جال یا بد نمیرد
 سخن مائے بسے گویندہ زان مرد
 کہ نتوانست پی در ملک جال برد
 حدیثے کوئے و در ہرزبانست
 نشاید زندہ خواندن گرچہ نسبت
 سخن چوں کس نخواند مردہ خویش
 و گر ہست آبِ حیات در دہانش
 تن مردم کہ یک جانست در دہشت
 سخن گرو صید جان باشد ز جدیش
 قیاس زندگیش از حد برونست
 سخن من ار لاسے زعم و رنامہ خویش
 حیاتش تا چہ حد باشد بیندیش
 من ار لاسے زعم و رنامہ خویش
 کز ان سر نایب کہ بجای زند کوس
 نذارم، هیچ مرد من جز افسوس
 چہل سال اندر بستان دم گام
 نخوردم میوہ کش خوش کند کام
 برین فرزند دل بستن نہ راست
 کہ ایں چل سالہ طفل ہست ہست
 رہا کن تا شود آں تارہ پائیز
 کہ نابالغ بود بعد از چہل نیز

—

مے خام لپٹہ اچھیریت ہفت
 ہمہ عمر اچھیریت ہفت
 درینا اچھیریت ہفت
 زایبے شود تصنیف پاک
 دگر لایق نمی باشد تعظیم
 چو محکم سکے باشد بفرنگ
 من ان خود را کم زین سکے نامی
 چو اول تیر بود الماس گفتم
 کنوں کز مہرہ کردم لعل افوق
 بے دل گر سخن بخشہ نیست
 چو در دریا رود جویندہ
 بد رخصت چو دستم نیست گناہ
 گم این مہرہ است فردی نیست
 گر فتم ہر سیر خود عیب ناکست
 اگر کا لایب عیب ست خود
 متاعے کس کا دجا و داس فیت
 ہماں ناچختہ باشد کروش کم فیت
 چو رفت از گوشہا گوئی بگفتم
 قلم بر آبت راندم تیشہ برباد
 چو نقش مند ہی بر تختہ خاک
 ز سہلے بگذرد از حکم تقویم
 بماندجا و داس چو نقش در سنگ
 بنحسرو کے رسد ملک نظامی
 گھر بگذشتہ خرمہرہ ستم
 ز رخصت بازماندین طبع چو سقا
 گمے دریا دہد گہ قطرہ ہنمیت
 گمے مشتہ تہی باشد گمے پڑ
 ضرورت می کم خرمہرہ سوان
 نہ ترسم چوں پذیرندہ کریمیت
 چو تو پوشیدہ عیبی چہ باکست
 ہنرمند خرمہرہ دست و جاہ
 خریدارش بہ از تو کے تہاں فیت

بسیدے کہ دیدم درخور تو	بضاعت باز کردم بردر تو
ز تو بهتر نمی یابم خریدار	تو دانی خواه بستان خواه بگذا
الا تار و زار باشب و رنگیست	زمانه گاه رومی گاه رنگیست
بر دم وزنگ بادت پادشاهی	بفرمانت پسیدی و سیاهی
منظر بادت از دولت نشانه	مبادایک زمان بے تو زمانه
پہرست رام در عالم کشائی	خدایت یار در کشور خدائی
دلت بر آرزو ہا کا مراں باد	ہر آنخت آرزو باشد ہماں با

گفتار در پرورش این دستان

بشے کا قبال راطلح قوی بود	ق سعادۃ کار ساز خضریٰ بود
در آمد خازن دولت بہ پیشیم	قوی کرد از بشارت ہائی خوشیم
بخوش گفت کای نظم چو موت	گرفتہ گوش جاں آوردہ سویت
مرا پذیر جو خاص بندگی کن	بفرخ روز من فرخندگی کن
انیں مشیت کہ یار بودم از دو	پو خوشیدے کہ بر خاک افکند نور
نگر کر یاری من قانونہ تا قاف	چہ گنج آشناندی از فکریت راطر اف
کنوں کر بندگی می بومست پائے	دو عالم بندہ گشت حکم فرما

گرفتگیِ این جہاں را از معانی
ز تو بر دُشانی دل نہادن
ز تو طالع شدن نیک اختر را
ز تو خوش خوش نشید آغاز کردن
ز تو کردن کشت و طبعِ حبیب
ز تو بر مفلسان بخشند بودن
زمن بر گنج عالم رہ نمون
کہ داری کمیائے غیبِ مشت
چرا داری دیرین از تشنگان آہ
بسوی نیست کز خوردن کم آید
زلالاش ہر زلزلے بیش گردد
کہ چہ چون چشمہا بند شود کو
کہ خورشید آیدش در پردہ داری
کہ افسانہ سیرید گاہ افسوں
کہ چشم بدنیاد سوئے اوراہ
بعیش و شہرت و در کامرانی

گرفتگیِ این جہاں را از معانی
ز تو بر دُشانی دل نہادن
ز تو طالع شدن نیک اختر را
ز تو خوش خوش نشید آغاز کردن
ز تو کردن کشت و طبعِ حبیب
ز تو بر مفلسان بخشند بودن
زمن بر گنج عالم رہ نمون
کہ داری کمیائے غیبِ مشت
چرا داری دیرین از تشنگان آہ
بسوی نیست کز خوردن کم آید
زلالاش ہر زلزلے بیش گردد
کہ چہ چون چشمہا بند شود کو
کہ خورشید آیدش در پردہ داری
کہ افسانہ سیرید گاہ افسوں
کہ چشم بدنیاد سوئے اوراہ
بعیش و شہرت و در کامرانی

نہایت - یہ - نے شعر خوانی فرمود - تاج - گردوں - تاق - کہ فیض دم دم

نے بحر کات منہ تسمیہ - پارچہ بیٹی کہ سیدہ ہار

من این پیغام کز دولت شنیدم	چو دولت سرگبر دوں بر کشیدم
فلکدم مرغِ همت را به پرواز	دلِ گم گشته را در دادم آواز
در بُرجِ جواهر باز کردم	ز دل پر لب نثار انداز کردم
امید از ہتم بارے شکر گست	کہ بازوئے مرا کارے شکر گست
گر آید گوہرے در خورد گوشتے	ستد از دامن گوہر فروشتے
دگر بود چنان شایستہ چیرے	ہم از زونزد وانا کم پیشیرے
خرومندار نخواہد از ملاش	چو فالی بیند از معنی خیالش
بوند آخر چو من نیز ابلے چند	کہ ہم زافسانہ گردند خرسند
ندانپوں کے افسون جانی	بافسانہ گذارد و زندگانی
شتر کو سونے نخلتاں زندگام	اگر خائے خورد ہم خوش کندگام
نہ در عالم ہمہ خوش اختیارست	کہ زشتی نیز چوں خوبی بجاہست

حکایت کلاہ دوز

کلہ دوزے ز شغلِ خویش روزے	ہمی ز دوزخہ بر کفشِ دوزے
بعدش کفشِ گفتے را فرازے	بتقویم کہن چہ سیدیں کن نازے
بپایخ من تو اتمِ عذیر تو جوہست	کہا پافراہ سرداں کردہ امہست

گر فتم از تو خلع شد کله پوش نشاید پائے خود کردن اموش
 کلاهت نزد من نرزد پیشیزی که محتاجت نیم در هیچ چیز
 تو محتاج منی از روئے تمیز و گر پرسی کله داران تو نیز
 سرے رلبے کله آزار نبود برنج پدا اگر اقرار نبود
 میں اگر قیمت بیش باشد برخت سہل حاجت بیش باشد
 اگرچہ قیمت ترکاں بود بیش بردہند وہم آخر قیمت خویش
 سخن فی الجملہ گر لعل است گرنگ بروں خہم فشانند نین لنگ
 خردمند کہ گفتائے شنید فسون جادوئے پیشینہ دیدت
 یقین دالم کہ چوں بنیدین حر بکم قدری کسند قدر مراض
 بخند دکیں نہ باآں ہم عنایت منش معذور دارم کا پچنانست
 چو چپہ و تندہ دریکیے پود اگر زنجیر باشد بگلد زود
 بموئے بگلد تا خستہ نام اگر سختش کند پستش گذارم
 برنجند ابہماں از ہوشمنداں کہ سگ سگ تواند خورد و ندان
 چہ باک از نوک انداز غرض گیر چو من از جاں شدم پر خاشاک تیر
 بر رخ سنگ خواراں کو زنجیر فرخش کردہ باشد روزی تنگ
 بجایم نین ل بے حاصل خویش کہ پیش آں گل افشتم گل خویش

خرد بچو دشو دزین نقش مینی که زنگی نازده مالد پیش چینی
 زند صد قمقمه کبک اندرین باغ که باطاوس رقاوسی کنت ذراغ
 بخت دیدن در آمد خبر با دواز چو بوقی پیش طنبوری کنت ساز
 کشد چون کوسه بر ریش آوران ریش دو مئے را در اندازد به تشویش
 در انصاف ست خوبی متباہی چو رفت انصاف میگوهر خجہ اہی
 دے چون جوش طبع گرم خیر ست خرد را در ہوس بازار تیز ست
 دروں صد رخنہ شد زین آب خیرم خلاصم نیست تابیروں بریزم
 چو دیگ از گرمی خود گشت جوشیل کف از کاش بروں نیز دزد ویشیل
 چو سیلے بر بخت در گذر گاہ ز زیر پل کنت بالائی پل راہ
 چو در کسار دار دہشتمہ جاتنگ شگاف رنگ بے بیرون آید از رنگ
 دلا چوں غنچہ لب بستن نہ کار ست بروں ریزار بخاطر خار خار ست
 مگر خارے بود کو گل بر آرد نشاط در دل مرغاں در آرد
 گلے تا شگفت زین حسا خام چگونہ بلبلاں را چشم دارم
 بکار آرم کنوں طبع گم ریز بجان کندن کنم پولاد تیز
 عجب بنود گرازا کاویدن نگ گرامی گوہر ہستم آید فرخنگ
 ورق دچیم از بسیار گفتن کہ در فتن بہ از خاشاک فتن

نخواہم دل کہ بیش اندیش باشد
 که از بیشی خصومت بیش باشد
 چو باز آن شو بکم گوی فسانه
 مگوبیاری چوں کنجشک خانه
 نظامی چوں سخن ناگفته نگذاشت
 زخوبی گوهرے ناسفته نگذاشت
 مرا بادِ هوَس کز جنبش گرم
 ربود از پیش سنیش برقعہ شرم
 چو نگذارد کہ برخو دیگرم آتش
 صداع اندک دہم بای ہم آگوش
 دماغ از گفتِ ناخوش گیر دآزار
 دل اندک توانِ دُشک بیا
 زحوا القمہ بر گیسو دہم کس
 در آن گنجی کہ بست از گنجہ بنیاد
 ز سر کہ در نوالہ قطرِ بس
 من از مے چیدہ ام پیرایہ چند
 دگرگون کرد و گنجور دگر یاد
 کہ مانند قیامت پیکر آرائے
 دیں گنجی نہ خواہم کردش بند
 خداوند اچو زین فرزند چالاک
 عروسِ عالم از مے فرق تاپے
 چنانش دہ فروغِ جِبا و دنا
 مَبَارکِ رُفے گردِ دما در خاک
 نند از ظلمتِ خاک از دوائی
 کہ باشد مردمِ چشمِ زمانہ
 در جس تم گرفت خلق پیشِ ست
 بہر خانہ چسبِ رُشنائی
 در آموزم بہ تلقین دہم چیز
 گر قناریم خود زانند وہ بیشِ ست
 گواہی میدہد دل زانِ سَیِّم
 جوابِ خویش زانِ دیگران نیز
 کہ در حضرت قبولِ ست این عالم

دربیان کو اکب و افلاک فرماید

گراگاہی خبر گویاے خردمند کہ چون میگردد ایں گردندہ چند
 چہ شکل ست ایں گویا لگے زیر کہ شیرش زو بدینی ماندنش دیر
 چہ گونه است ایں بساط ظلمت نور کہ گاہی مشک بنزد گاہ کافور
 اگر منزل زین شد آسمان حسیت و گر عالم ہین خاک ست آن حسیت
 کجا سردار دایں گردندہ دولاب خیالست اینکہ جے سینم یا خواب
 دریں چرخہ نظر کردند بسیا سر رشته نشد بر کس پدیدار
 ہمہ جستند و گنجینہ نہاں ماند ہمہ خوردند و دریا بچپاں ماند
 بسے اندیشہ را دادند پرواز ازیں گنبد برون نگذاشت آواز
 و گر بیودہ فریادے کند کس صدائے باشد اندر گنبد ہی بس
 زمینے کے شناسد کاسماں حسیت کسے کاینجا سست داند کہ آن کسیت
 قدم تا بر فلک نتوان نہادن فلک را چوں توان منخل کشادن
 دریں اندیشہ اے پیچ در پیچ دروغ افسانہ بینی و گریہ پیچ
 نہ بینی راستی زین کثر حروفان کہ برناید کلوخ از قعر طوفان
 کجا داند فلک را راز و تقسیم و نقش مہندی بر لوح تقویم

نبینی ہر زماں اُتاد چالاک کہ خود خاک اُفلک بر تخته خاک
 دریں پردہ نشاید نقش بینی کہ نابینا نہ بیند نقش چینی
 مگر ایں تیز رو چرخ کلالست کہ حاصل زین دوش مشیت سفاست
 ورق چوں بشکند عقل از چنین جا کہ چرخ آنجا نماید کاسہ اینجا
 کہ کرد ایں کاسہ گرز نیست ایں ساز دگر او ساخت چو نش بشکند باز
 بباید خاک را منزل بریدن از اینجا بر فلک نتواں پریدن
 ملک شود تاسانی از فلک داد کہ ایں تخته نخواہد دست آدمی زاد
 تو پنداری کہ عالم جز بہیں نیست زمین و آسمانے بیش ازین نیست
 بہیں گری کہ در گندم نہانست زمین و آسمان درے نہانست
 بر آں کنگر کہ قدرت را کندست چنین لشکر خد داد اند کہ چندست
 چہ آگاہی کہ شب گردان ایں راہ کجا دارند ہر شب نوبتی گاہ
 ہماں بہ کیں ورق را در نور دیم بگرد فکر بحیاصل نگر دیم
 فرد بہیم ایں خورشید سایہ سریر عرش ابوالشیم پایہ
 دلاور دامن اسلام زن جنگ کہ او دار و کلیب بہفت اونگ
 برافروزار توانی مشعل نور کہ شب تیرہ ست مرکب رنگ و دود
 گرفتہم خود بجدول مے مرقوم ق ہمہ احکام آنجہم گشت معلوم

چہ سوداں جملہ چوں دُعا لِم پاک
 گزارش بے ایں حرفِ رُق گیر
 بتائے کاندیں محراب گاہند
 ہماں دُرن کہ ایں خوبانِ فرخار
 رولے کیں کس مینا دوار
 فلک بتخانہ بینی بلبندے
 بصیرت چوں دل بند خردمند
 تو نیز اے یکشہ مہمان ایں در
 زمانے یاد کن نیں جانِ دمساز
 اگر بیداریے داری بندیش
 بخوابند اہلمان منکر ہوش
 چودہقال سمر خفتن بر نیارو
 جہاں چاہیت بربن بر سرِ راہ
 یکے افسانائے خفتگاں گفت
 سخن بقی شبِ دُگفت دُگرفت
 نشاطِ زندگانی شبِ بہ پایاں
 نہ آنجسم اہمی داند نہ افلاک
 چہ خواند باز بافتانوں تقدیر
 بریں چوں من تو خاک اہند
 فراواں سبجہ را کر دند زمار
 کہ داند چپ چوں مایا دوار
 نوشتہ بر سرِ بتخانہ پندے
 فروریزد ز دیدہ قطرِ حید
 حرفے چند ازاں بر خوانِ بگذر
 ازاں فتن کہ نتواں آمدن باز
 ازاں خفتن کہ نتواں خاستن بیش
 بخفتن باز باشد چشمِ خرگوش
 ہمہ خرمن بکجشکاں سپارد
 شایدست خفتن بر سرِ چاہ
 چو دایمی فسانہ گوی ہنم خفت
 سفیدہ بر دمیڈمہ فرو رفت
 جنبیت پیش اند آشتایاں

کجایند آن جو اندر دامن چالاک کہ پیش از ما فرو رفتند در خاک
 از آن منزل نیاید کاروانی کہ از آن گم گشتگان گوید نشانی
 چه نازک بر دمید این لاله در باغ مگر کہ ز خوب رویاں در دایں باغ
 از آن خورشید است این گلہا و خود رو کہ از خون جوانان در دایں بود
 بنال بے بیل مجور ماندہ بیاد دوستان دور ماندہ
 درین دوران کہ سرتاسر خمار است کسی کو مست باشد ہوشیار است
 نہ آن متی کہ چوں از سر نہ پیش از آن خرد در خروش آید بیک نوش
 از آن متی کہ چوں نو کرد بنیاد سر و شش غیب کرد و آدمی زاد
 پس از جامے کہ یک قطرہ بہ پیشا نہ بخشد تانہ کرد و تانگوں سا
 برافروز از شراب شوق سینہ کہ ہست آن آفتاب این آنجمنہ
 مباش افسردہ چون کہ شب افروز کہ آتش پارہ بیند بے سوز
 جز از پروانہ ناید عاشقی خوش کہ پاکوہاں رود بالائے آتش
 خدایا ہر کہ ابوسیت نہیں باغ زیادت کن دلش را آتش داغ

دعائے عاشقانہ و فضائل عشق و اہل عشق

جہاں بے عشق سامنے نہ دارد فلک بے میل دورے نہ دارد

نہ مردم شد کسے کر عشق پاک است کہ مردم عشق باقی آب خاک است
 چراغ جملہ عالم عقل دین است تو عاشق شو کہ بہ زیر جملہ این است
 دولت برگزیدہ اگر مرہبان است نشانِ صحتِ ایمان ہمان است
 دگر گر بُد و گرشیر نبرد است برو پیشِ سگ اندازش کہ مر د است
 نداری گر ز عشق گر بُد سوز وفاداری ز سگ بایہ بیاموز
 اگر چہ عاشقی و خود پرستی است ہمہستی شمر چوں ترک ہستی است
 بعشق اربت پرستی دین پاک است و گر طاعت کنی بے عشق خاک است
 نئی کم زان زن ہندو دین کو کہ خود را زندہ سوز داز پے شو
 با گبرے کہ پیش بت بہ تسلیم بزیر آ رہ شد خوش خوش بدویم
 تو کہ ز عشق حقیقی لانی اید و ست خراش سوز نے بنائے در پوت
 تو کہ با نگ سگے از دیں شوی فرد نداری شرم ازین ایمان بیدرد
 چو قمری را دہی بے جفت پروا ز بتان در نفس رغبت کند باز
 کبوتر در ہولے یار چالاک فروفتد زابر تیرہ برخاک
 ترا اگر پائے در سنگے در آید چو بیدردی ز دردت جان بر آید
 فدائے عشق شو گر خود مجازیت کہ دولت اوراں پوشیدہ را زیت
 حقیقت در مجازانیک پدید است کہ فتح آں خزانہ زین کلید است

حکایت سلطان محمود و ایاز

شنیدستم کہ محمود جوان بخت
 در آن تلخی کہ شربت نوش میکرد
 یکے گفتش ز مقبولان در گاہ
 بگو تا دل کینت زار ز و پاک
 بگریہ گفت مرحمت نہ پردہ
 چو پرسیدی کہ در جان حزین چیست
 نظر تمامی تواند بود باز م
 کہ یکدم در رخسار نیم نہانی
 طلب کرد دنیا را زین پیش
 ایاز آمد کرشمہ ساز کردہ
 چو عاشق کام دل را دید حالی
 اگر چه عشق خود آشوب جانست
 درین کئے اردری توان کشا و
 چو وقت آمد کہ در صحراندرخت
 نوید آن حبانی گوش میکرد
 کہ گریہست آرزوئے در دل شہ
 شاید بر حسرت در دل خاک
 کہ اے مہمان یکدم را نواساز
 بگویم کار زوئے واپس چیست
 بگردہ نیست رخ سوائے ایاز م
 برم با خود نصیب آن جہانی
 کہ تا ماتم کنت بر گشتہ خویش
 جہلے نیم کشت ناز کردہ
 بیک نظارہ قالب کز خالی
 سعادت نامہ ہر دو جہانت
 بگویم پائے یسر باید ستادن

لے اے مفرغ عالم آخرت کند لے شاد کند نآج - غین

لے اے بجائے پامر باید نہاد

ایں درد اور چہ زیر افتد سر مرد
فدا بادا سر من بہ لبسین فرد
چو سر در دم دہد زین بادہ ساقی
بہائے درد و سرشکرانہ باقی
خدایا باز کن راہ ہم بکویے
کز اں گلزار بتواں یافت بکویے
از اں مے جرعہ در کام رنیم
کہ تار و ز قیامت مست خیم

در نصیحت فرزند

الائے مردم چشم گرامی
کہ چوں سعد فلک مستعد نامی
چہ نامے کز در امید داری
سعادۂ نامہ جاوید داری
امیدم بہت کز جولان مقصود
زمسعودی بمجودی رسی زود
چو آید پایہ عمرت بدہ سال
ز تودہ گونہ فرخ شد مر حال
چو زین بالا شوی ہم چشم ام
کہ بالا تر شود ہر روز کارم
ہماں شب یافت فرقم تاج شاہی
کہ لولہ توست از گوش شاہی
کنون کتہ دہی شد سکہ پاک
زخم نہ گانہ بر نہ بام افلاک
چراغے چوں تواند دود ماغم
چو از روی تو شد چشم منور
چرا روشن نباشد چشم جانم
اگر بپذیری لے فرزانه فرزند
ز رویت بادیا رب چشم بدو
پدر وارت بگویم نکستہ چند

کنوت لُحِ دل پوشیدہ فرست خرد خُرد دستِ نماندانی شکر فرست
 کم ہر چہ پت آگہ زیں معانی ندانی متدیریں رانا ندانی
 چو شہد از سر کہ بشناسی بر انجام شناسی قدریں لوزیں خام
 خدا آفرود ہم روزی کنادت کہ پندیں ل آفرودی کنادت
 کسے را گودیں گیتی خرد مند کہ دل بر نکتہ دار و گوش بر پند
 دل و گوشے کہ بے تمیز باشد ستوران و خراں را نیز باشد
 چو در گوشے کراں گوید کسے از کند گردیگراں را نیز از آواز
 سختیں پندم آں شد گریوئی کہ جز در طاعت یزدان نکوشی
 ہمیشہ ز اعتقاد پاک پیوند خدا را بندہ باشی نفس ابد
 دراں کوش از نیازِ سینہ پرو کہ دامن پاک داری استیں تر
 مکن یارانِ ناپرہیز پیشہ در پرہیز گاری زن ہمیشہ
 بصفِ نیک مردان شو کماں گیر ز بدناماں گریزاں باش چوں تیر
 بمنعم دارِ بچوں مومنان گوش مکن چوں کافران نعمت فراموش
 در آبِ گلِ مکاراں دانہ خام کہ بار آرد پشیمانی سر خجام
 چو در مغز آفت بد جوش جوانی عنانِ دل بگردان تا توانی
 چو شیراں در کمار اندازستی چو خوکِ گسگ مکن شہوت پستی

چوپراں نختگی کن گاہِ خامی
 که نیک ست از جواناں نیکانی
 درت پیری کند روزی خداوند
 خدائی شو چوپراں حسد مند
 بطاعت کوش چوں دشمن خیراں
 مکن کاسے کہ نہ پسند پیراں
 چو آن دیوانه باشد از همه روءے
 ز دیوانه بست پیر چو آن خوے
 کماں را کور باید چوں کماں بود
 چو خواهد تیر گرد دیش کند زو
 اگر خواهی نکو باشی نکو باش
 همیشه رستگار و رست گوی
 مترس از تهمتے گر رست گار
 که مرد از رستگاری رستگار
 گریزاں باش از آن کشایر بکیش
 که باشد رست یدار و کج اندیش
 رقم زن امیں کو خط کشد رست
 که چند آن نقش کج را رستی سخت
 مزاج کنو حاکم تا توانی
 که تا با کج مزاجاں دشمنانی
 دو کج را باشد از پیش نیچے
 نیفتد رست ایار است پیچے
 دو حلقه گرد و از پیش فرم
 دو سوزن درینا ویزند با هم
 بجعتی بایدت خورشید روی
 چو صبح دومی کن رست گوی
 نختیں صبح کا خربے فروغ بست
 سیه رویش با پوش دروغ بست
 کسے کورا هوس در جمع مال بست
 نشان رستی از مے محال بست
 بصدق آنکس تواندش دبود
 که تواند ز حرص آزاد بود
 امل را ره من پیر امن دل
 بنه نقدر رضا و دامن دل

گرت خوردے پوشے بہت بجا
 گرت درخانہ نائے باشد از جو
 بنائے صبر کردن با دشمن است
 اہل در دل خرد مندی نباشد
 طمع را در ہمہ جا دے زردست
 چو با کم سازی و افزوں نخواہی
 مباش از بہر تخت و تاج محتاج
 گرت دندان ہمہ بندی سپر ہیز
 بخش پیش ہمہ بے مزد خوئے
 مواجب ہمہ کساں در کام کردن
 مرزا ندر گل آں سیل شربی
 بجام مردماں بکشت مکن بست
 دگر گرد بزرگی نعمت اندوز
 کرم را شکر گئے زندگی باش
 زیادت امنہ بیرون در پائے
 میفت از بہر گندم در گاد
 دویدن دپے گنجے گدایت
 سریرے بہ زخورندی نباشد
 خوی پشانی آب و دمر دست
 علم بر ایم دولت زن کشاہی
 زیں راتخت دامن چرخ راتاج
 بحال مردماں دندان مکن تیز
 مخواہ از خوان کس بے مزد ہائے
 لونڈی را حریفے نام کردن
 کہ در بنیاد عقل آرد خرابی
 شراب لعل گولش خوشنایست
 بخدشت دایم آں نعمت ہی دوز
 نمک اتق گذار بندگی باش

لے سامان خوش پوشش لڑج۔ دوا دو
 لے غائباً دام دو غنیمت معنی دام تیار کردن باشد
 لے کون دہی و نامزدی
 لے غازی مکن و اظہار فروئے گی ساز لڑج۔ تو
 مراد آں کہ آں نعمت را از دام رہا مکن

نہ کمتر زان گے کز مہربانی بود بر منعم خود پاسبانی
 گرت باشد ز سلطانان فتوحی بہ بنگاہ گدایاں کن صبحی
 درت را فضل برد رویش گشت توانگر خود نہ محتاج درت
 دہانِ مغلماں شیریں کن از قند کہ بر جملہ اکنذ منعم شکر خند
 شکم لے تی را پر کن از قوت کہ مرغ سیرا حنظل بود قوت
 صلائے منعمان گفتن بخانہ فریب طوطیاں باشد بدنام
 چو ناں ادبی بپایش کر کردن کہ بائے نانت می از دوزخ ورن
 بہ منت چشم مہماں را مکن ریش بہ منت لبے بر دیدہ خوش
 چوپایاں باش پیشانی کشادہ نہ چوں موراں گز بر سینہ دادہ
 چو نتواں رفتنی را داشت در بند گرہ بستن چو موراں بر شکم چند
 مشو بائے ترش روتا توانی اگر شیرینی نہ دہ تو دانی
 بدہر از دوست روئے نام باشد کہ دشمن روئے دشمن کام باشد
 چخاں ہم خویش را مکرم مکن نام کہ از سرمایہ داری دست بردام
 کسے کز دام شیریں شد شمارش ہمیشہ تلخ باشد روز گارش
 نمی گویم کہ گر نہ ہی فرج نیست اگر باشد بدہ - ورنہ حج نیست

لے فضل گست کردن فضل را نمودن لے غالباً این لفظ درینجا مَثَلًا قوتانی باشد و اس خوشیت شیریں
 مگر کہ بارش را ہم قوت گویند ورنہ قافیہ درست نہ گردد - اسیر لائق - رضیتی نہ نہ ہی

نہاجت پیش در دنیا مجو چیز وگر ناجستہ یابی رود کن نیز
 چو گرد و ابر دولت بر تو دُربار فروتن باش همچو شاخ گلنا
 بستی بہ کتہ تنگار باشی کہ خود در نیستی ناچار باشی
 تواضع کن ولیکن با کم از خویش کہ بامیش از خودی لابد کنی پیش
 چو دنیا باشد از خواہی سعادت بخویشا و نہد پرسی گیر عادت
 چہ خوش گفت آن برادر با برادر کہ کن تعظیم حال از بہر ماؤ
 گراز دنیا بسوئے دیس پناہی نیت خوش دار ولیکن ہر چہ پناہی
 نیت را گر ز حق باشد فراغ گیارہی را بود پاداش باغ
 بخوہی آخر اندر کار ہا بخش توکل را مکن اول فراموش
 بہر کالے کہ باشی تا توانی خدا را یاد کن باقی تو دانی

آغاز داستان خسرو شیریں

بتاریخ عجم دانندہ راز چنین کرد این حکایت آفرغ
 کہ چوں خورشید ہرگز رفت ز خاک کشید اکلیل خسرو سر بر افلاک
 جہاں آخر و از سر کار نو کرد کرم را در جہاں بازار نو کرد

لے غالباً در اینجا بجائے چو دنیا بدینا باشد و نہ معنی صحیح نکر دو لے اگرچہ در اصل بفتح اول تشدید لے تھا نیست مگر

فارسیاں بخفیف استعمال کنند ن-ج- افلاک ن-ج- بر

بہ ترتیب جہاں بوئے شبِ مژد
 گویا شکر کش و گہ مجلسِ افروز
 چو بیداراں بیاس ملکِ اسباب
 ز بیداریش عالم رفتہ در خواب
 سراں از تیغِ او اندیش کہ روند
 ہمہ گرگاں شبانی پیشہ کردند
 چنان آ رہست ملک از دانشِ فرد
 کہ شہر آسودہ گشت و کشور آباد
 میمان زمین راں مسہرانی
 ہمہ مشغولِ عیش و کامرانی
 باشکِ نالہ کس نہ نمودی آہنگ
 مگر چشمِ صراحی و رگِ چنگ
 چو شہ را با رعیت دل بود در دست
 ز خوابِ خوش نیار و فتنہ بر قفا
 ہم از غارت بہد کالائے محتاج
 زمینے کو خزان میسہر باتش
 ہم از تاراجِ خصم امین شود تاج
 بظلمِ شاہ خلق انجاں شود میر
 ہوئے معتدل باشہ حیاتش
 چرخ از روشنائی ارجمن دست
 بود اشکِ گوزن از خندہ شیر
 گیار پرورش بخش آفتاب دست
 چو در کا لاریاں آرد گزید دست
 کنداب از لطافت سبزہ دست
 چو از گرمی کند خشکش غدا دست
 دہد بارانِ بخشہ انہ چوں در
 چو سیل آید دختاں اکن بہ دست
 ز انصافے کہ دورِ خسرو یافست
 چو بار و ذرا لہ ریزد خوشہ پر
 ولایت ضبط کرد از قاف تا قاف
 بگیتی عہدِ نو شرواں نوی یافت
 ستمکاراں فرو مردند ز اطراف

نماندند بجاں صاحب کلاہی کہ پیش نرفت از دیدہ راہی
 کلمہ دلے کہ سرکش بود و بیباک سرش را با کلمہ فلک بختاک
 خساں اپاک سفت از ہر جایے بگلزار زمیں نگذاشت خاے
 بحر چو بہیں کہ در رہ خابو دس وزاں پائے مراد افکار بودس
 بنود از کیں دراں فرخندہ ایام کس آہن دں تر از چو بینہ بہرام
 دلیرے بود چوں شیراں مستی چو بہرام فلک دچہ سرتی
 بعد ہر مزار تیغ و خونین مسلط گشتہ بر ملک مداین
 از او زنگ بہر مزار نوی بود کہ ہر مزار سپہداری قوی بود
 بگرگان ظن نہ کردہ ان دلیر گئے شیرے و گا ہی شیر گیر
 چو ہر مزار سے خاکانش فرستہ بکوشش ناک خاقاں داد و بر باد
 رسید اندر مداین باد و گیسر کشیدہ پور خاقاں را بنہ خیر
 گلوبتہ بے میر ولایت غنیمت نامی پینی بے نہایت
 چو آن فیروز مندی دید از شاہ تغیر یافت اندر خاطر شش راہ
 ز خجالت کرد وطن سپیکر نش نوید پینے داد و دو کدانش
 ازین وحشت کہ در بہرام رویت چو جوشی حبت فروی از مرد می ہا

لے نام شہرے دہم جمع گرگ می آید ن ج - از امیری ن ج - حالتش لے محاورہ خاص است گویا
 ترا پند و دوک مبارک باد لے چرخ کہ بر آں ریاں رسید لے دار و گیر

بروں آہچشم ازیرے خوش حصارِ خویش کرد ازبانے خویش
 نطاعت گہ بعضیاں دورے بود گے پیدا گے مستورے بود
 چو بہر ہر سر آمد بادشاہی زخسرو تازہ گشت آں کینہ خواہی

رفتن خسرو از مدین حبت استیلاۓ بہرام

برائے شکر کاش دل بر فروزد وزاں بہرام چو ہیں را بسوزد
 بنودش برعدو فیروز مندی قراواں داد رایت را بلندی
 اگرچہ پایہ کسری نگہداشت فراز تخت ہر فرخو باگہ داشت
 نخفت آں خاک در بسترش بود گس در تھے پیراہن درش بود
 دگر بارہ بکوش گشت کس توڑ کہ دشمن چہ پیشہ ریز بار بود
 مصافحہ کر دچوں فیروز مند و لے یاری نہ کردش سخت چنداں
 مظفر گشت خصم در ہر ش علم لشکست نہ آسب پہر ش
 رواں شد بادیرے چند کرش دلش از شعلہ چو ہیں در ش
 مدین را درو و بیکراں داد پس ادہم را بہ پرتیدن عنان داد
 ہمیرفت از طلبکاراں نہانی غبار آلودہ چوں بادِ خزانہ
 بسے روزا و کشتن در خاک و در ز نعل رخس می برید فرسنگ

برفتن ہر کا پ شاہ شاپور
 ہی کرد از سخن کو تہ رہ دور
 زہر در نکستہ و افانہ و پند
 عبارت را بجاں میداد پیوند
 عجائب ہا کہ دید از ہر ولایت
 ہمہ میکرد پیش شہ حکایت
 کہ در چین دیدم از کشتاد پرکا
 کہ کرے دایرہ بے دور پرکا
 دگر دیدم ز روم از پیشہ ورزاں
 کہ از بلور کردند آب لرزاں
 زنجاری بدیدم نیٹ در کنخ
 کہ گوئی گرد کرد از تیشہ چرخ
 دگر دیدم در اقصائے خطاہم
 کہ دہفت اشنگ آمد فراہم
 ز بس دعوی کہ بے سنگ و قناد
 بدعوی در میاں سنگے نہادند
 قرار آں شد کہ از یک ضربہ گیس
 دویم زد باشد از ہم ہشگاہ پس
 بنوع ہر یکے یک تیشہ زد در بہت
 کہ از دہ زخم کامل پکیرے بہت
 ز سر تا پایے اواز بیچ رے
 بجز جہاں در نمی بالست مے
 ز چندین گتھا گم گشت لب تر
 ندیدم ہیچ نقشے زان عجب تر
 کہ دچیں بود یارم نقشبندے
 کیشدہ نقش شیریں بر پرندے
 چو من جادو گرم و صنعت چیں
 گرفتہ منحتے زان نقش شیریں
 نمایم گر خسرو را پا مداری
 دل اندر دیدش بر جائے داری

لے لے از لطیفہ گوئی راہ دور را خسرو مان میکرد لٹح۔ زرمزد لٹح۔ یکایک کرد

لٹح۔ زنگی مے لے آب موجزن لٹح۔ تیر لٹح۔ گتھائے لٹح۔ بنشتہ

از اں دعویٰ تعجب کرد پُر ویزر کہ نقشے کے بو ذریں اں دل آویز
 بگفتش چند لانی از نگارے و گر از زو بد اں بنماے بارے
 بفرمان ملک گویند در حال نور دست نہ را پشنا و مثال
 تماشا کرد شاہ آں پیکرِ حُست کہ شیریں جانے از نقشِ قلم سست
 درونِ جانِش تا پا کے در افتاد بہر بند دلش چاکے در افتاد
 ہمی دید اں خیالِ بوالعجب ا بدن اں می گزید انگشتِ لب ا
 بگفت گفت کس ازے نمونہ است تعالیٰ اللہ کہ اں صورت چگونہ است
 ازیں صورت مرشد کار دشوا بگو تا چوں بود تدبیرِ ایں کا
 بپاسخ گفت رنگِ آیتِ شاپور کہ لے در سیرت صورتِ ہمہ نو
 شنیدم کز زلفِ بلبلِ زوایی نے دارد بار من بادشاہی
 امورش از رقمِ لے مسلسل بتوقعِ میں بانو بجل
 بتی کس تخت ازے در پرست نیابتِ دارِ او بختِ بلبست
 میں بانو نمودار سیت بر بخت بدو دار و نظرِ بینائی بخت
 بر رسمِ بند گانِ پیشِ کمر بند ہمیش بندہ است ہم فرزند فرزند
 بدیدہ خدمتش را برگزیدہ است ہمیش خاکِ وہم نور دیدہ است

ن ا ح - نوک لے بضم کاف و فتح بار موحده زاہد کو نشیں و بکسر اول صرف و گجور - ویرنجامعی آنز
 مراد است ن ا ح - آل

خلافت در دل بانویاید اگر بند و جہاں را در کشاید
 کلمہ دار است چپ شاہاں سرفراز نہ بر رسم عروسان مقنع انداز
 بشکل آہو بدل شیر دلیرست نگین نہ آہو ووش نہیر کہ شیرست
 سوا چہ کز خوش بیک خیر فرو آید در آید در تگاب تیز
 خود آموز دہنزاوک زنانہا ریاضت خود نماید توسنہا
 بناوک معنی راصد شاخ کرد بینہ کوہ را سولخ کردہ
 بتاریکی زند از تیر قتال مگس را با سلیقہ از پشہ قیفال
 برش کز لطف چوں دریتیم دروش آہن و سیر و نش سیمست
 کشیدہ چوں بچوگاں آرزویش شکستہ دیدہ گردوں زگویش
 چو گویش خاکبوسی ساز دارد بچوگاںش از تواضع باز دارد
 زہر حریف کہ مرد دلہست بخور ہمہ مست و نکور و نیش بر سر
 جمالش خوبصفت کردن راہ است کہ ایں صورت بدین معنی گواہ است
 نہ تنها آفتاب از حسن و تابست کہ در ضبط جہاں نیز آفتابست
 براق دولتش کز کیس پے افتد سہراں را در زمیں یکسر نہ برد
 بعمدش بہر کہ در سر کرد بادے سہراں بر پردے الیتادے
 سہراں در راہ او خاکے مثالند کہ چوں غشاک شاعر پایمالند

لے نام رگے کہ از دل و جگر تعلق دارد لے نام رگے کہ بسر و رو و کلو تعلق دارد تلے روک

نمایندش بگشن ہیچ خائے کہ درد امانش آویزد بکائے
 ہمہ ہموار گشتہ عرصہ بخت چو گشت پر کلویخ ازالہ بخت
 چونیزہ سخت باشد داوراں را تہو رہش کند زور آوراں را
 اگر سوہاں نہ دندان دار گردد در شیتہا کجا ہموار گردد
 دروں چوں بستہ باشد آیانگ بہ پیکاں چوں کند با آیانگ
 سپہ کش بلخس و خاجہ جئے چو آتش رئے باشد از ہمہ رئے
 ملک چوں لپٹ داد اہل عمارا ز پشت کار دھک نتوان خطارا
 اگر خاک از ہوا آبے نہ بیند غبار ہر زینے کے نشیند
 چنانست ایمن آں ملک از چاں شاہ کہ کس خائے نہ بیند رستہ از را
 ز شب تار و ز کار آں ہما نگیر نشاط و مجلس ست و گشت و نچیر
 سرش ہشیار و علش دہشت دلش بیدار و چشمش مست خواب
 خود اندر خواب تا ز عمدہ بخت حوالہ کردہ بر بیداری بخت
 بہ بستہ باچنیں عشرت پرتی در شہوت بہ بیداری مستی
 از آہن کردہ گنج خویش مہار کلید کس نیابد بر درش بار
 اگر چہ از خوب روئی ہست بخت حدیث جفت نتوان پیش گرفت
 چناں نخلے کہ گر بتو اش رجوڑ نباشد جز بباغ شاہ در خوڑ
 جہاں خمر کہ مثلش در جہاں نیست حدیثش در ہمہ عالم نہاں نیست

چو خورشید را بر دای سو تا بد از دو
مه نور اکمالے بخشد از نور
سیلماں چون بقیل افکنده شد
چه زیبا باشد این خاتم بر این دست

رَسیدنِ خسرو شیریں و شکارگاهِ نظارِ باهمگر

چو صورت گرفت و آن صورت حال
بدام فتاد مرغِ فراغِ البال
ملک را گرفت آن حال شیریں
که شیریں آمدش مثل شیریں
سوی ازین تناباں شد بیک خیز
چو عنصر کو سئی مرکز دوان تیز
چو سایه در سوادِ ارمین انداخت
بهر دونه می در خرمن انداخت
بصحراداشت شیریں گشت پنخیر
گله از غمزه آهوزد که از تیر
ز تیرش کز روش در خورد زده بود
پنگاں را به پیشانی گره بود
قضا را از اتفاق بخت قابل
مه و خورشید شد با هم مقابل
بگری بسکه دلهامایل افتاد
نظر شد گرم و آتش در دل افتاد
برابر چشم بر چشم ایستادند
نظر دزدیده رو بر رو نهادند
شدند از تیر یکدیگر نشاند
که بود آماج داری در میانند
بے کردند تدبیر سخن ساز
ز حیرت هر دورا بر نامد آواز

لے بقضه آورد لے اثر کرد لاج - مرکب لایق - شود لے دریغ خیرین بعضی باله

۱۰ است لے جایوں لاج - رود درود

نگہ می کرد شہ از گوشہ چشم دلش پر نمی نگشت از توشہ چشم
 بے میخو است دل بر بجائے دارد بطونفاں بر زمیں حوس پائے دارد
 اگر دُل راعناں میسدا دجانش کرشمہ باز پس می زد عنانش
 چو نتوانست از ودل راجدا کرد جنبت راند ودل بر جا رہا کرد
 بے بصری جفا میدید وی فیت ز حیرت در فطامید دید وی فیت
 روندہ سرکش و چونیدہ بے حال بکو ترمی شد و شا پس بدنبال
 چنین باشد گزر بر مرغ زارے سمبہ خیمہ نہ دزیر چنارے
 اشارت کرد و خواہاں را کہ پویند غریباں رخسار باز جویند
 دوید آزا دسرے شد خبر جوی از اں بیگانگان آشناروی
 ملک فرمود تا شاپور فرخ بگوید در خور پر سنده پاسخ
 جوابش داد تا پورا ز سر ہوش کہ نبود راز ما در خور دہر گوش
 اگر خود پر سدا ز ما بانے دہر بگویم آنچه ایم از جہاں بہر
 پرتار آنچه بشنید آمد و گفت سہی سرد از خوشی چون لالہ گفت
 بخدمت خواند شاپور گزین را نشاند و از جہیں بحث چسپا را
 بدو گفت اے دلم بایل بسویت نمودار خرد سپید ابرویت
 کجا و کیستند ایں رہ نور داں چنان دار دہمی زینگو نہ گرداں

دعا را با تواضع داد پیوند	تواضع کردش پاورِ خردمند
سعد و چرخ بادا، منشیت	که اے نورِ سعادت و جنیت
بقا زان پیش نجات که خواهی	خدا اندر سرفرازی و شاہی
صداعِ رایگانِ دادن نہ سست	حدیثے را کہ پر سیدی در است
بگویم آن قدر کار زد و شنو دن	مے چون ناگزیرست از نمودن
فرس گلگون آن سر و بلندست	در آن فوج آن سواری کار جہند
کہ نیکومی شناسد روزگارش	مگر تا سہل نہ شماری شمارش
کہ شمع آفتاب آن سپہرست	با وزنگِ عجم پوشیدہ بہرست
کہ آمد نور آن دولت بدیں سو	سعادت ہیں کہ داداں سلطنت
خطابش خسرو پرویز خوانند	بزرگان دولتش اینزدانند
نماند از ناشکیبی در مرش ہوش	چو شیرین نام خسرو کرد در گوش
ز حدیروں حکایتائے خسرو	کہ بود از رہ رواں بشنید و نو
کہ اورا خواہد ار ممکن بود خواست	گرفتہ در نماں با خوشتن رست
کہ مر و اید خودنا سفتہ میداشت	نثارِ شاہ را رہ رفتہ میداشت
تمنا را کلیدِ کارِ جہت	بکارِ خوشتن ہتجارِ جہت
در آن اندیشہ حاجت نیست تدبیر	موافق شد چو باندیش تقدیر

چو وقت آید کہ قبال اندر آید با استقبال حاجتہا بر آید
 چو خواہد گشتہ را از خوشہ پر بار ہمہ در وقت بار و ابرہ در بار
 نباید در پے دولت زدن گام کہ خود ناخواندہ پیش آید سر انجام
 ز بخی کا مدش ناخواندہ در پیش سیارک پد شیریں طالع خویش
 خراماں رفت با جان پر امید زمیں اسایہ شد در پیش خورشید
 بصد تعظیم خاک راہ بوسید فرا تر شد رکاب شاہ بوسید
 شہ از شیریں چو دید آن تازہ رونئی شدش تازہ ز سر دیوانہ خوئی
 سرش میداد دستوری خرد را بصد حیلہ فراہم داشت خود را
 فرو داد ز پشت سپ چوں با چو سبزہ بوسہ زد بر پائے شمشاد
 چو سر بر کرد در لفظ ارہ نور بنا میزدہ ببنید چشم بدور
 جہانے دید از عشق آفریدہ جہانے پردہ عاشق دریدہ
 ازین سو این ز دیدن گشت مدہوش و زالسول از گفتن گشت خاموش
 دو عاشق رویے در روست پیدار نظر بر کار ماندہ عقل بیکار
 چو شیریں یاد کرد از خود زمانے کشید از راہ شیرینی زبانی
 کہ یارب این چہ دولت بود مارا کہ ابرے چوں تو ہماں شد گیار
 مگس جلاب شیریں را بود قید چہ شیرینم کہ غنقا کردہ ام صید

بقطرہ کے رسد دریائے پر شور
 کجا در ذرہ گنج دہر روشن
 چو آمد آفتاب از بیت معمور
 سخن را کرد خسرو باز بستے
 ہر آن مردم کہ اورا مردنی نخست
 مرا خود ہست بردل بیکران
 مرا کا رست اینجا بوم بر بوم
 چو ز اینجا باز گردم شاو و خندا
 بزاری گفت شیریں کا و دعا باز
 اگر غور شید بر پام زند بوس
 چو خودی بوسم کنوں پشت پیت
 ملک انصت آن لعل چوں قند
 پس آنکہ گفت با صد گونه زاری
 من از عطف عنان مطلق خویش
 و گر نہ من کجا آں پاسے دارم
 بود زنجیر اسیراں را گلو گیر
 سیلماں کے خیزد در حنائے مو
 کہ از تابے برق آید ز روزن
 سزد گر کلبہ را دہد نور
 کہ از آسب فلک دارم شکستے
 نخواہد بار خود برگردن دوست
 شمارا ہم چہ گردانم گر انبار
 ہمائے خویش خواہم را ندانم
 شوم همان لطف ارحمت را
 چو دل بردی ز من چندیں کن ناز
 ز پشت پائے خویشم آید آفوس
 تو پشت پازنی شاید ز ریت
 نہ داندر پائے شیریں بوسم چند
 کہ لے در دل نشاندہ تیر کاری
 ترافی از مودوم در حق خویش
 کہ از کویت بر فتن لے آرم
 مراد گردن جانست زنجیر

چو در شستِ خودم بستی چو ماہی
 کشائی بر بہر جانب کہ خواہی
 نوائے نو در آغازِ جوانی
 بہم چوں آتش و بادند دانی
 چو رازِ عاشقانِ نیکو نہ شد فاش
 عنایتِ گفتِ حیرتِ اکہ خوش باش
 شکرب گفتِ با خسر و کہ ہاں خیر
 چو دولتِ سایہ بر سرِ قِمارِ یز
 بر آمد بر صبا آزاد سروے
 رواں گشتند دریاوانِ شیریں
 کہ تا خسر و شود مہمانِ شیریں
 فرستاد اگلی شیریں سے تخت
 کہ سوئے دولتِ آمیدہاں تخت
 ہمیں بانوازاں دولتِ خبریت
 کہ مہ در منزلِ پرویں گز رفت
 با استقبالِ پیش آمد چو شاہاں
 بجائے آورد شہرِ ٹنکِ خاہاں
 طریقِ خدمتِ از غایتِ برون برد
 نثارِ افشاں با یونش درون برد
 بزرگاترا فرود آورد دہر جائے
 ملک را بر سرِ سیرِ دولتِ آرا
 بر ہم خسرواں مجلسِ بیارہست
 خردمندانِ شستند از چپ و راست
 نسیمِ خوشداند رجاں نوازی
 در آمد ساغر اندر بوسہ بازی
 پیالہ برد بر رسمِ ظریفان
 زیں بوسِ صراحیِ با حریفان
 خواہاں گشت ساقیِ بادہ در دست
 فے از می مستِ مینو اراں از دست
 زہر سائے کہ در آوازی شد
 فے از می مستِ مینو اراں از دست
 سہر قزاقیہ فے از می شد

شدہ درد دل شگافے زخمہ راز بدل دوزی رواں ابریشم ساز
 بطان بادہ و مرغان آتش بشادی گریہ می کردند خوش خوش
 چنای دراج و مرغ از سوز بگریست کہ آتش ز اشک شال نمود دوسے بست
 پسندے گشت ہر سوا آتش افروز سرور گرم و قصش از سر سوز
 بخور انگیزے عود قیاری معطر کردہ گردوں را عمار می
 ز بجے خوش کہ جاں از دست میرفت فرشتہ میرسید و مست میرفت
 چو ماہ چارہ نہ شستہ خمر پری و ش در تواضع چوں مہ نو
 لبش میخواست ہماں ادا ہدوش کہ شمعہ بانگ بر میزد کہ خاموش
 ز خاطر خصبت دوری نمی فیت ولیک از ناز دستوری نمی فیت
 کہ این جاں پارہ کرداں پردہ می خست کہ آن دم داد و ایں در پردہ می خست
 بنود اندر میاں گستاخ رونی کہ در گنج ہوس اکا محوئی
 تنہا کو بدل تار و رہ می سو بر شوت خون دل میخورد و می بود
 نظر مستغرق دیدار ماندہ و کیلاں را خرد بیکار ماندہ
 بروں می حبت ہر دم جان بیتاب زباں میداد امیدش کہ شباب
 دوست شوق رزاں ہم شرابی بظاہرستی و باطن حسرتی
 بدیناں تابش نام از اول چست مے خوردند کہ زجاں چاشنی شست

چو آمد در غنودن چشم خورشید
بمقدرفت چوں ضحاک جمشید
ملکِ خوابِ بگاہی راست کرد
کہ از چرخِ طلسم در خواست کجند
شراب و عشرت و نقیصہ بیا
کینراں پنج و شش همچوں شراب
ملک در خواب گشت باده دیر
ہوئے سوسن آزاده در سر
ہمہ شب ماندہ بودش چشمِ براه
کہ طالع از کدایں سو شود ماہ
ربطہا دید رغبت کم فزودش
کہ تلخش بود چوں شیرین نوش
ہوئے گل ہی خورد از درو خا
بیاد گنج مے سچید چوں ما
صنم در خواب گاہِ خویش تنیر
میرا ماندہ بود از ہوش و تمیز
زنگ نامِ خوں در پردہ می خورد
ولیک از پردہ اراغی دہ می کرد
دو متاق از غم دوری مٹوش
فوتے در میاں چوں کوہِ آتش

اطہارِ عشقِ خسریہ شیریں

چو صبح از پردہ آہِ عاشقاں کرد
بروں زد شعلہ گرم و دمِ سرد
دگر رہ باز شیریں مجلسِ آراست
حریریاں جمع گشتند از چپ و راست
دو بیدل باز در زاری درآمد
جگر ما دجگر خواری درآمد

لے پنج و شش - چند در چند لے شراب - نام شش تار ہائے خود لائق کہ تلخی چوں بود
لے لے بنصبِ نغمہ کی سچید

ز نوشِ ساقیان و نغمہ ساز
 می از دلہائے صافی گشتہ غماز
 ز آہی کرد و غم پروردہ میخواست
 حیار اندک اندک پردہ میخواست
 در آن صحبت کہ شوق از حد بردن
 ز روزِ اول آئینش فزوں بود
 بدیں گونه ز جانِ نابرومند
 ہی بودند صابر و فکے چند
 نم اندر گل اثر میکرد و نو نو
 ز نیلِ تند میفرستند جو جو
 چو طوفان موج سر بر ز رستی
 خصل رہ یافت در بنیادِ ہستی
 چنان شد دیگہائے پختہ در چش
 کہ از سر با فروافت و سر پوش
 شے زانودہ دل با ہم شستند
 سخنِ رقصِ دل سبکستند
 نخست از دیدہ خسرو خوں تراوید
 پس آزا جب گریہ دل تراوید
 بشیر گفت کای چشم مرا نور
 مشوزین گونہ نیز از مرد می دور
 کہ مہمانِ خودم خوانی ببازی
 پس استوہ آئی از مہماں نوازی
 نہ مہمانِ شکم گشتم بکویت
 کہ جاں از دیدہ شد مہمانِ رویت
 و گر نہ تابقت را خم نیاید
 شکم داری کسے را کم نیاید
 مرا حلوائے شیریں کے کند رو
 کزاں حلوائی بنیم بجز دود
 نہ لب شیریں ز نامِ قند بشد
 ز بوئے بادہ مستی چتد بشد
 چہ سود از اطلس و زیبا ز بر پوشر
 بجاہ دے چو نتواں کرد بر پوشر

بجلاں ازاں کوت چہ خیزد کہ اند طبہ ناپوشید ریزد
 غیبے رچو خواندی بر در خویش بحر می نشاید راندن از پیش
 لے آنکس کہ زاد از نجات محروم نیابد برہ بیش از رزق مقسوم
 چو بنود لقمہ روزی نہ کردہ بر دل اندازی از لب نیم خوردہ
 چرا بنود مراد لسو زی از تو کہ تا اکنون تدارم روزی از تو
 دلم خوں شد ز دورت چند نیم جدائی در حضورت چند نیم
 بروزم چوں رسد شبائے دیجو کہ باشی روز بام شب من دور
 چو سرخاں ز تقدیر خدائی بروز آیمیش شبہا جدائی
 چو پیش آوردی از لوزینہ خوانے رہا کن تا کنم شیریں مانے
 چو خوانی تشہ را بر چشم سار بتر کردن بے بگزار بارے
 شکر پاسخ شد از پاسخ شکر نیر کہ شیریں با دامن عشق پرویز
 ہمہ آتش لبوے خود مکن ساز کہ داری دریکے سودا و انباز
 دگر تو نا صبوری کن تو دورم چہ پنداری کہ من لعین صبورم

لاج۔ بہ پردہ لاج۔ دولت سے بضم اول نام طائر معروف کہ باب نشینہ و چوں مادہ ش بخلاف
 تمام طيور بوقت مہود خون حیض آرد اور اسرخاب گویند سے اظہار قدرت عجیبہ صانع عالم ہو کہ سرخاب تمام روز متصل
 یکجا اور شب کو بچو اور ایک دوسرے سے دور رہتے ہیں اور یہ نئی تشبیہ ہے استاد سخن ناسخ نے بھی اردو میں اس مضمون کو
 بطرف خاص لکھا ہے

فاصل سرخی لب ہوگی تھر میسی شام کو کہتے ہی سرخاب کا جوڑا ٹوٹا

بجان تو کہ در جان وفا دوست
 شبِ روزم دل آنجا و تن اینجا
 چرا خوش نایدم با چوں تو یار
 دے ناموس و تنگ باد شاہی
 بنامیز و میان خاصہ و عام
 مرا زینگو نہ می باید ہی سوخت
 ملک گفتا کہ بایں رغبت گرم
 سرت گردش کلمہ در در ہمہ چیز
 بتاباں میں بے آبی حے
 بے برگی میں درے چمن را
 گراکنوں نہ عیش تازہ داریم
 ورا خروست کردن دشمنی فاش
 ہمہ یار نہ بہر قیمت گنج
 دگر بارہ شکر لب گفت بارے
 ہر انچہ از دست ما خیزد زیری
 نیا یم اربسرباے کشیدن
 تو جانم گشتہ و جان من پوست
 تو آنجا زاری باشی من اینجا
 گرفتن کاٹے زبوس و کناے
 فتد ز آسیب فق اندر تباہی
 نکو نایا چہ سرم و حرمت تمام
 کہ عصمت چہ بزد کم تو اں خست
 توقف از پے عارست یا شرم
 کلاہی و سرے داریم ماییز
 کہ گرد و باز دریائے بہر سوے
 کہ بگے ہم دہر سر و دامن را
 امید از بخت بے اندازہ داریم
 تو اندر دوستی با ما یکے باش
 کہے یارست کو قیمت کند رنج
 کشیم از دیدہ رنج چوں تو یار
 بفرماتا کینمت جاں سپاری
 تو انیم از قدم خائے کشیدن

ورت گرنے ز دل شستن ندانیم غبارے ز آئیں رفتن توانیم
 ورت در جنگ نتوانیم یاری تو انیمت دعا خواندن بزاری
 پنوشید است زیر آگ بولوں رود ہم کنجشک آتش گاہ فرد
 نہ من ایں میکشم دامن ز رایت کہ روزے چند تنگ آید قبا
 ازاں بالا تر آمد نو رخورشید کہ گرد داز کسوف ذرہ نو مید
 لے من ارم ایں لوزینہ تاویر کہ اندک لقمہ چشمیت شود ویر
 چو باز از طعمہ تر گشت مسرت بخواندن باز کے گرد و سوی دست
 دلم زان کردنگ خویش پیدا کہ معیار زرت گرد و هویدا
 چو خالص بنیت سازم گلو بند و گرنہ در گداز ارم دے چند
 زرت چوں نچتہ شد سازم بنا کاٹم بزر نچتہ تیغ نقرہ خام
 فراواں کرد خسرو کوشش گرم نشد پولاد یا رسیم بر نرم
 ضرورت غم است از شیریں بزاری وثیقہ راطریق استواری
 کہ جز خسرو نخواہد جفت دیگر وزیں گفہ بنا شد گفہ دیگر
 شکریہ گفت ایں خود گفہی نمیت چنین دے بازی سفینیت
 چه پنداری کہ گر من رام گشتم بگفت نفس بے آرام گشتم

لے آسان لے غالباً مراد از گریہ ابراهیم کہ بظاہر ہرچہ ہم کنجشک کم قدری نمود مگر آتش گاہ فرد را پوشیدہ کرد
 لے آتش چشم لے ایہام بقدر خویش لے ق۔ مہر خاتم لے استواری عمد

نہ من آں آہوم کز اوستی چو خاک و گدگد شہوت پستی
 مرا بر خویشتن ہست آں قدر و کہ بشام تنے شوریدہ از شور
 حریف ار آپ خضر آرد نگیم و گر خود مردنی ہستم ہیرم
 بسویت زان غلاد ادم ہوسا کہ از یک جفت بنو دچار و کس را
 و گر بر تو کسے دیگر گزینم بہ از تو کیست کورا بر گزینم
 مہ نو گرد گر جا دیدے امید نگشتے کچھ دستش پیش خورشید
 کنوں سو گند فرمے میکنم یاد کہ گیتی جفت جفت افگند نیاد
 کہ تارونے کہ خواہم در زینت بجز خسر و نحو اہم در جہانت
 و گر جان مرا غارت کند نقد زمین نکشایدش یک عقد بے عقد
 با سہاں ہم بعقد اندر نیام دلش را تا فداواں نازیم
 چوشہ دید آنچنان سو گند و عمدے و گر در کام دل بنود ہمدے
 بزلف و عارضش قانع شد از دو بنوعے دل نہاد از مشک و کافور

قصہ سفر خسر بجانب قیصر روم و اظہار بہ شیریں

حلاوت پنج شیریں شکر خند چہیں برداشت ہر از حقہ قند

لے قابل مرگ لے معمول طریقہ ارباب تنگ و دم لے حق - بہ از تو نیست گر شوبہ گزینم

لے حق - خوردی لے دت کرد و راضی شد

کہ باخسرو چو شیریں بخت پیاں کہ ایں بقیس گرد آں سلیمان
 ملک بر رسم اول چند گاہے بہر از دور میگردش نگاہے
 بے میکرد دل آتشیں دود ز لب دریا کش از دل تشنہ می بود
 بشیریں گفت میدانی کہ کارم پریشانست بچوں روزگارم
 مراد ملک خود کائے در افتاد رسیدم با تو کائے دیگر افتاد
 کنوں کا میدم از تو یافت یاری بملکم نیز ہست امید یاری
 گرفتم از رخت فال مبارک کہ تا بجم باز گرد دسوائے تارک
 گرم دستوری باشد ز رایت بر آرم سر بروم از زیر پایت
 سپہ بستانم و راتم بہ تعبیل بکالم بیدق چو ہیں تہ پیل
 بہ نیزہ بردم ہفت آسمان لباس تنگ پوشم دشمنان
 بدیں تیزی کہ گردم خصم راسخ من بلہائے شیریں مے تنخ
 چو خوار از راہ خود یک یک بچنیم بفساخ خاطری با گل نشنیم
 صنم گفت ارچہ ماطاقت نہ ایم کہ دامانت ز دست آسان گیرم
 ولے چوں ہمت بیدار داری بہ آں باشد کہ بالین کار داری
 چو مردان پاس دشمن شدن گیر نہ باشد دوست کش گرد و عنان گیر

نوح - مگر لائق - تباہ کارے تے پیادہ - پیادہ کو پیل سے پامال کرنا خطر خج کا ایک خاص ایام ہے۔

لائق - چو پوشم شے پوست کندین لائق - تو روق وہ

توڑو نوکن اساسِ بایستہ ہی	کہ من خود با تو ام ہر جا کہ خواہی
چو کشتی آتشِ دشمن کہ تفتہ است	نشاطِ دو تہاں جائے ترفتہ است
اشارت کن بابرئے چو چو گل	کہ من از سر دوم چوں گئے غلط
قرارِ کارِ شاں چوں محکمِ فیت	دلِ خسرو ز شیریں بے غمی فیت
نہیں بانود وہم جولاں بہم ثبت	کہ ہر یک دیوئی درد ہر کم ثبت
کیے شبنوں کہ نامش کردہ شبیز	گرد بردہ ز صرصر دنگ تیز
سیاہی جنگ گرووں را غماں گیر	بدو د از آتش خویش آسمان گیر
دویم گلوں ہماے در ہوا بود	کہ گرم و نرم چوں بادِ صبا بود
ز آتش پائش نعل اندر آتش	گئے رفتن چو آب تیز رو خوش
تو گوی مہر را ہر یک با فوں	کشدند از دہانِ ما بریں
صنم فرمود کاوردند در حال	برسم خدمتی پیش آں دو ہمال
ولیکن در زمانہ نیست پنہاں	متاعِ مورو در گاہِ سلیمان
متلح من کہ سرتا پاکادست	سلیمان وارہ پذیرار چہ باست

ناتق۔ تورونق وہ۔ ناتق۔ نال دوم۔ تہ شبیز کو شبنوں کن اظہار واقع کے عدادہ دلچسپ تقریر ہے۔
 تہ اسپ سفید رنگ۔ تہ شبیز جنگ گردوں کا غماں گیر ہے اور گلوں صبار قرار۔ تناسب لفظی معنوی قابلِ اُ
 ہے۔ تہ بقیرار۔ تہ آتش پا ہونے پر آب تیز رو کی طرح سبک خرام ہونا کس درجہ لطیف خیال ہے اور
 پاکیزہ استعارہ ہے تہ ہدیہ تہ ہم عمر ناتق۔ سرتاسر

بخوابش گفت مار برگ نیست کہ آید خدمتے درخور نہاں نیست
 چو مورم من کہ از بس ہوشمندی کہ تم پیش سیماں باد بندگی
 چو شد دید آں دوباؤنگ بست صبا را ابر دوگونہ رنگ بست
 در ان نظارہ حیراں مانندادیر نیمش چشمش از دیدار شاں سیر
 نظر سوائش بدشیر بود کہ نوے زان سیاہی در بصر بود
 بگفتش بود بر من بیکراں با کنوٹ خود پیشتر گشتم گراں بار
 چو آرد گرد شد نیرت بمن باد بسان سرمہ در چشم کشم شاد
 چو خاکے بر کندش نیرت از پائے بسان سرمہ در چشم کند جائے
 خدا بختم ہد تباے کم و گست تو انم عذر چندیں مردمی خواست
 بگفت این وجہیں بکشاہ چوں بد پذیرفت از مہ خویش آن شب قد
 بر آمدہ عجمہ از شام دیجور سواد سیاہ شد خورشید پر نور
 بروں انداں شب فہ خند و زان بوم مبارک روتے شد بر قیصر روم
 ز ریش دل بترگاں جو کجوں دلو پس از دل ناوک چو ہیں برون دلو

لائق - چو مورم من گراں من ہوشمندی لے بقدر بختمائے دور از کار لے دوباؤنگ بست شیزوگونگ

لے یہ ایک مصرعہ ہزار اشعار کا جواب ہے اور اس کی خوبی بیان سے باہر ہے۔

لائق - نیمش چشم او از دیدنش سیر لائق - کنوٹ پیشتر کردی گراں بار

لائق - بسان سرمہ در چشم کند جائے

پیوستنِ خسر و بقیصر روم و لشکر کشیدن بکین و شکست دادن بہرام چوہیں

چو قیصر دید ز اوج پایہ خویش	چنان خورد و اندر سایہ خویش
بتاج و تختِ ادش سر فرازی	کمر بستہ در مہماں نوازی
پس از چندے بخویشی مرده اویش	بدامادی کلمہ بر سر نہادش
ز قدرِ مریش چوں نخل برداد	وزاں نخلِ ترش خرماے تر داد
چو دریا لشکرے دادش فرہایش	کہ بنشان غبار و شکنج خویش
غبارِ قلب دریا خیر بودش	کہ دریای غبار انگیز بودش
رواں شد شاہ با قلبے و خزان	ز قسطنطنیہ شد سوئے مدائن
خبر بر دند بہرام سرکش	کہ خسر دیر بہ چوں کوہ آتش
نکرد از چیرگی در دل ہرے	مقابل گشت چوں ناحق شناسے
دو لشکرے دئے در روسا ز کردند	بکوشش یا زئے کیں باز کردند
بخونیزی رواں شد تیر دل و	براورد از دل مہماں ہا و شان سوز

لذائق - خوبیش لے مریم کے ساتھ نخل کا ذکر ایک خاص ایہام رکھتا ہے اور پھر اُس کے سلسلہ
میں خرمائے ترے اور زیادہ لطف پیدا کر دیا ہے لذائق - لشکر لے فوج میانہ کہ
خاص تر باشد لذائق - خیرگی

دہن دگر گوش مرداں کرد سوافار سخن می گفت کینک نوبت کا
 شاں جاسوسی دلسا نمودہ زبانے دادہ و جانے ربودہ
 زیر اندازی زنبورک از دور مشک سینہا چوں خانہ زنبور
 نئے ناوک فیلے زار میگرد نوائے اوبدلسا کار میگرد
 خدنگ ازینہ دل میگرد غارت کماں میگرد از ابر و اشارت
 مبارز تہ و تیش می گشت بخوں آشامی از خوں سیر گشت
 باستقبال مرگ از تیغ خوردن ہی شد پائے کوباں سہر ز گردن
 جگر ماکنہ پلا رکش چاک می شد بگردون بانگ چاک چاک می شد
 ہی خندید زخم از گردن مرد بگریختہ خونیں ہی کرد
 بگری بوتاں چوں برق گشتہ میان آب آتش غرق گشتہ
 ز خشت آہنیں ہر سو حصائے زنگیں برآہ ہر سو کوہائے
 اجل امن بختن چست کرن زین نغہ بخوردن سست کرن

لے ایک خاص اتمہ کی کسی افعی تصویر ہے کہ تیر اندازوں نے جوتیروں کی سوافاروں کو زہ کمان تک کچا ہی تو گویا تیر
 پنا منہ ان کے کانوں سے لگا کر کہہ رہے ہیں کہ جنگ کا وقت آگیا ہے۔ لے تیروں کی نوکیں لوں کو تلاش کر رہی ہیں
 اور وہ زبان سے کرجان لیجاتی ہیں۔ لے زنبورک دراصل بندوق کی ایک قسم ہے اور غالباً اس جگہ مراد تلنگ سے ہے
 جو ایجا اہل ہند جو اور اس سے تیر اندازی کرتے ہیں ورنہ معنی میں اشکال ہوتا ہے۔ لاق۔ ان خود شے تیغ وہم جو تیغ
 لے چک چک آواز زخمائے تیغ سے جھپک جھپک۔ شرح۔ بخندہ گریہ بخوں تیر کرد۔ لے نیزہ کو چاک۔ لاق۔ بہن
 لے یہ سست گردن یعنی مہر سست گردن است۔

جنبت بس کہ آتش پائے گشتہ ہلال نعلِ پرویس زائے گشتہ
 زبانِ تیغ از چاکر و میر شدہ در کاسِ سرما چاشنی گیر
 تنِ افتادگان میداد و گل صلائے کرگساں از دیدہ بول
 شکم پائے کہ میگشت از سان سیر چو برگ گشتہ نمایم خورشید شیر
 شدہ خسرو بکین چو شانِ ترویل چو کوہِ آہنیں بر کوہِ پیل
 بہ پیرامن بزرگانِ سپاہش ز چشمِ بد باہن بستہ ریش
 بزرگ امید بارائے فلک تاب نہادہ چشمِ بر چشمِ صطراب
 نظر سے فلک پرتاب کردہ فلکِ چشمِ اصطرلاب کردہ
 چو طالعِ رازمانے دید فرخ بہ پیل شاہ کرد از فرخی رخ
 بشہ لقا کہ دولت را ثبات ست براں سلیت کہ دشمن شاہ ماتت
 رواں شد پیل شدہ با سرفرازی بیک شہ پیل برد از خصم بازی
 بدالتو تعبیت زان گوئے شکست کہ مہر لگائے شد دست برست

لے گویے کے آتش پائے پر اس کے ہلال نعل کا پرویس زار ہونا واقعی واقعہ کے ساتھ کس درجہ بیغ مضمون ہے۔
 لے خاک و خون میں پڑے ہوئے مقتولوں کے جسم بہر چشم کرگسوں کو آواز مہمانی جیتے تھے جدت کی کوئی حد نہیں ہے۔
 ناق۔ صلائے لے گندنا گیا ہر ہمت چھو سیر کہ برگش بہ تیغ کشیدہ می نماید لے کوہ پیل ہچو کوہ شتر
 لے ز چشمِ بد باہن بستہ بلعہ زیدی سجدہ است لے مرد از فاصدہ دور دراز لے نق۔ بیتاب لے ترازو
 آفتاب کہ آہ نجوم است لے پیل مات کا لطف اہل شطرنج سے پہچھے لے ح۔ پیل ماتت
 لے شدہ پیل و برد بازی کا ارباب فصاحت کے ساتھ کس درجہ خاص بات ہے۔
 لے آہستہ و ساختہ لے مفت و بیقدر

از بجانب حریف از بر کرانه
 مبارز سرنگوں از زیر ہی گشت
 بخون در مہرہ گردوں زیریں سنج
 با تن پیش نہ کا ندر گل آمخت
 شد از خون حریفان خطرناک
 دورویہ کاسہ بیدقتا نمادہ
 نہ از منصوبہ رنداں سپاہ
 چو خود را در تنزل دید بہرام
 فرو گشتہ پیشماں راہ برداشت
 گریزاں می شود دھسر و بدنبال
 بسے چون با پے در پے دویدن
 شکستہ لشکر او فوج در فوج
 نہ آں سرکشگان ابا میداد
 چو زیناں از شکوہ بخت فیروز ق
 ہمیر اندہ است خود خانہ بختانہ
 بدیناں بیدقتاں فریزیں ہی گشت
 چو رنگیں مہرہ از یکسو و شطرنج
 حریفش گویا مہرہ فروخت
 بساط روئیں از شطرنجی خاک
 دونیمہ رخ شدہ سر ہا فتادہ
 کزاں منصوبہ برد افتادہ را
 بہ برداں زلزلہ از جانش آرم
 خود را حملہ کرد و آہ برداشت
 روندہ سرکش و جویندہ قتال
 بصحرادر زیں گردے ندیش
 زخول آمد بدیریا موج در موج
 بجان و مال شاں ز نہار میداد
 منظر گشت بر خیم سیہ وز

نہ ہی شطرنج کا سلسلہ جاری ہوئے پیادہ کا فریق ہوجانا بازی شطرنج کا کمال ہی لڑا۔ بدیناں بیدقتاں
 فریزیں ہی گشت نہ گویا بازی فرماند لڑا۔ بساط روی ازاں شطرنج چوں تاک نہ سپاہ۔
 نہ بصنعت اہم تخیل اہل شطرنج نہ مات گردید۔ اہل شطرنج کے تلازم و تناسب کو کہتا ختم کر دیا۔
 لڑا۔ خود گشتن رفیق راہ برداشت نہ لے بر خود حملہ نمود لڑا۔ زجوی

بدارالملک شہ با صد روانی	زمر نو کرد اساس پادشانی
برآمد بر سریر ملک شاداں	چو خورشیدے کہ تابدا ماداں
خرد را مایہ داد از کار سازی	بدشمن سوزی و مخلص تواری
سپہ را شاد کرد از نعمت وجود	رعیت را براحت کر خوشنود
چناں کرد از جہاں گردستم دو	کہ شد خاک درش درویدہ انور
ز دولت گر چہ فرج بود روزش	ز چوہیں خار خاے بدہنوزش
نگیر دہل ہرگز صاحب تخت	غم دشمن بخصوصاً دشمن سخت
غم دشمن زد دشمن بیش کیے	کہ بیزدست دشمن او بیستہ
خلع چوں چوٹ از بیرون تر شد	خلع در دل نگر تا چوں حس شد
بترس از کیستہ از نیم کشتہ	کہ بدگیستہ ند ما ر نیم کشتہ
چو بہرام از سیاست گاہ خسرو	عناں ادر نہر میت داد میر و
نہ بدزاں ترکتا ز می ہجو بادش	بجز در حد ترکستان تا دوش
رہا کرد از میانہ کشوے چند	دراں کشور درآمد با مہرے چند
برہم چاکراں چوں سخت ساتاں	کمر بستہ بردر گاہ خاقاں

لے رواج درونی لائق گشتہ لائق غم ہر شتہ لے آلمہ تیز نو کردار شل سیح و نیزہ
لوح پست لوح خراشد لے اسے بد فرض می کنند لے عناں را میر و داون غالباً یعنی
عناں گزاشتن است فافہم لے قرار لے سخت لائق ہر دم قیام دار

چو لشکر کش مے بدکار فرمے زخا قان نامزد می شد بر جلے
 فراواں داد در کوشش غناں را ہم آخر در سر آں کرد جاں را
 زمانہ بازی کاں باکباں باجت چو آمد وقت اوبا اوہاں ساخت
 شب روز از بیدان سبک خیز خبر می شد ز حالش سوسے پر ویز
 چو در دل مردن چوہیں لقیں دید بنائے دولت خویش آہنیں دید

در افتادنِ خزینہٴ روم بدستِ خسرو پرویز

چناں خواندم دریں دیرینہ منشور کہ چوں خسرو سراں را کرد مقبور
 بشاہی بادل آرا و بشت غم از خاطر بشت و شاد بشت
 چناں از تیغ کرد آفاق آرام کہ گشت از نیم روزش عرصہٴ شام
 چو از کیس شستہ شد ہر مرز و بوش رواں شد حکم تا دریاے روش
 چو آں نیر و جہاں را گشت معلوم بلرزید از ہمیش قیصر روم
 ز نزدیکانِ خسرو نیز چندے کہ در دل داشتند از بے گزندی
 یکے گشتند با خسرو نہانی کہ با قیصر کنندش بدگمانی
 از اں گردندگی قیصر خبر یافت بہ پیشی کا رخو در وقت دریافت

لشکر کشادی ہے ہاں ولایتِ سیستان ہے نام ولایت ہے منزل و مقام

شے مقرر شدند ہے گردش زمانہ

زدیگر خسراں بودش باخلاص طرفدار حبش دردوستی خاص
 پس از چند آزمون شہیاری یکے گشتہ در و ہما ز ستواری
 چو دید آں بستگی مرد فرمند کشادہ از گنج زریں آہنیں بند
 بکشتی کرد گنج بیگراں بار زرے کز مے شدی دریا گر انبار
 چو مال مال شد بحر از خزانہ ندوم اندر حبش کردوش روئے
 پر از دیبا و زر ہنقا دشتی چو گلہائے تراز باغ بہشتی
 ز گوہر شہمت کشتی چوں ثریا تو گوئی مایہ بیرون داد دیا
 دگر بر فقرہ صد کشتی سراسر کہ ہر یک بود بادریا برابر
 بنجائز گفت کیس سرمایہ ملک کہ ہم ملکست و ہم پیرایہ ملک
 بجبنا ندہب از بارکش را رساند زود سلطان حبش را
 بگوید کا عمتا و آں دل پاک مراد دل داد کیس گنج خطرناک
 کئی اندر امانت زینہاری کاماں وزینہار روزگاری
 امانت دادمت در پردہ راز برم ہنگام حاجتمندیش باز
 رواں شد خازن آزاد میرفت کہ اسپ چو پیش از باد میرفت
 مخالف گشت روزے قوت باد ہمہ کشتی زرہ یک جانب افتاد

لے آزمائش امتحان لے بست و کشاد گنج و زر کا قبل قابل دید ہو نہ ح کشتی

لے بق کہم اندر زمانت زینہارے ہے اسپ چو کشتی

ہی شد ہر یکے پرندہ چوں طیر
 بدیناں تار سید از جنبش تیز
 خبر بر شاہ رفت از مہر آب
 اشارت کرد شہ کا نجاشا بند
 طلبکاراں رواں گشتند دشا
 ز دریا بر کشیدند آں خزینہ
 رسانیدند ازایشاں بادہ در سر
 چو کا لار البحر ض آورد گنجور
 ز درویدند دریائے نہادہ
 گہر ٹائے ہمیں دیدند ابنوہ
 در آں نظارہ بنیش خیرہ می شد
 فرستاد از پئے نظارہ خسرو
 خزینہ با خزینہ شد بہم خاص
 ازاں مایہ کہ در دولت نوی یافت
 چراغ ملک از روغن زغال مست
 چو ماہ نو فلک خیر و نیک سیر
 بانطالیکے در سرحد پرویز
 کہ روزی برد آمد زود بشتاب
 خدا آورد ہمارا باز یابند
 بسوئے گنج باد آورد چوں باد
 چو لولؤ ز آب بادہ ز آبگینہ
 بقصر خسرو از گنجو قصہ
 زمیں تا آسمان روشن شد از نور
 ز زر کا نے بہر جائے نہادہ
 نہ در دریا شود حاصل نہ در کوہ
 نظر گہ روشن گہ تیرہ می شد
 سوئے گنج کمن گنجینہ نو
 دو دریا را یک جا کرد غوص
 دل پرویز نیزے قوی یافت
 بقائے مملکت ز رجال مست

لے اسم غلط ترکیبی ہے نام شہرے ازنام سے ساحل بندرگاہ سے بجائے خدا داد سے گنجیکہ
 باز آورہ بود لڑج۔ مہر بر سر سے کثرت دروہ لڑج۔ دریاں بنیش کہ آخر خیرہ می شد

گد باشد ملک بے زر خدائی نیاید از گدایاں بادشاہی
 سپاہ آراستن لشکر کشاں را ز را بختی است یکسر ز کشاں را
 نہ بے زر لشکرے گرد و فراہم نہ بے لشکر ز آید نیز باہم
 بزرگاں گر بسر افسر نہ داند اساس مملکت بر زر نہ داند
 ولیکن نے ز را ز بہر خزانہست کہ بہر نام و ننگ جاودانہست
 ز بہر آئکہ گر صلحت و گر جنگ کفانی را نہ آرد بہر چشم تنگ
 چو ماند لشکری بے توشہ ناچار بنا کامی شود باد شمنے یار
 ز توشہ واجب چو بر قدر کفایت زیادت گردہد و نہ معافیت
 تصرف کرد گنج قیصری شاہ نہ داد اندیشہ خویشی بخود راہ
 بتاج و تخت خویشی دگر گیرد بخیل گرگیشی در نگیرد
 کند غارت دلیرے را دلیرے برد شیرے شکار از جنگ شیرے
 ملک اسلم شاہی خود ہمین بہت کہ باہم باز توشے خود و دیکین بہت
 بباہد پردلی گز باز توشے خویش زند مسرینہ باہم پہلو و خویش
 چوشہ ترساں بود در ہر شامے ز ترسندہ نیاید پہچ کاے

لے قبضہ زر لڑج۔ زرہ بخت یکسر کشاں را سے الفج۔ نعت غیر متعارف مشابہ ترکیب الفاظ عربیہ معروف
 بالام۔ مصدر الفجیدن کا امر یا حاصل مصدر یا اسم مفعول جس کے معنی مصدری جمع کردن و انداختن و برہم چیدن
 ہیں۔ یہاں معنی اول مراد ہیں لڑج۔ خزانہ لڑج۔ کفانی را نہ آرد بہر چشم تنگ سے خیال دہادی
 سے اثر کنند سے حریف ہم پتہ لڑج۔ نیروی

پندیدست ترس بادشاہاں ولیکن از قیصر دادخواہاں
 خسر بود اچہ خسر و راشہ روم ولیکن نخلِ مریم بودش از موم
 چو او خرمے نخلِ استیں دشت بقولِ این آں در استیں دشت
 ہمہ کس نخلِ شیریں اگزیدست نہ نخلِ موم کز شیریں برست

نغمہ سرائی بار بد بہ نرم خسر و گنج باد آورد باو بخشیدن خسر

ملک بشت رونے خرم و شاد بخشش گنج باد آورد بجناد
 ز زینت ہر نگہ ساخت گلشن ز موج زر زمیں را کرد روشن
 در افتاد اندراں باغِ بہشتی کف دریاوشش کشتی بکشتی
 ہمہ روز آں خزانہ شاد میداد ز آتشِ بخت بد ویر باد میداد
 ہی گفت آنکہ ندہد خود زر خویش چنین تاراج بندہ گوہر خویش
 دہم بہ یا بریزم در مغاکش کہ از بادشن برم بدہم نجاش
 ببانگِ کوس میداد از دروہم صلائے عام بر بہر خاصہ عام
 چناں شد خانہ و کوہ پر خزان کہ کس مفلس نہ اندازد رمان

لہ بنودی ترس خسر از شہ روم بالغیم ہر دو پدر شوہر زن

لہ ہماں نخلِ خرم کہ مریم بہ گم دروزہ باو پناہ گرفت و از برکتش سرسبز گردید۔ و نخلِ مریم از موم زیبا و آرا
 یا بقدر لہ ق۔ زرافندے دران لہ بست ز بادش

از آن شبش که داو آفاق را بہر
 مثل شد گنج باد آور و در دہر
 سخن گویاں سخن را تازہ کردند
 ثنا ہا رہبت آوازہ کردند
 فراوان نخت از لوئے منتو
 بدامان بزرگ امید و شاپو
 نواسانے کہ بودش باربد نام
 نوئے ساخت آن ذرا نگین نام
 نمد از زخمہ چوں بر ز تماش
 چو در مجلس فزایش کرد از خود
 دل شدہ را کہ بدیش اندر تو
 ہر آن کال نواد جانش از فروخت
 بہر زخمہ خراشے یافت بر سر
 زیادہ روغنش میداد و میخوت
 چو کار عاشق از غم زار باشد
 شود دیوانہ گر ہنسیار باشد
 دوحیر افزوں کند و عشق آتش
 شراب جاں نواز و نغمہ خوش
 بے کرنے کشاید دل قحط
 بی باز آید او یا در سماع
 سماع و عاشقی دے پرستی
 چو این ہر سہیستی جزیکے نیست
 سبب شد ہر سہ چیز از بہرستی
 در آمیزند با ہم شیر و جلاب
 حواریا ماد را آمیز و شکے نیست
 در آمیزد بیک جبار و غن و آب
 دو ہم پستان شمرانگور و انجیر
 کز آن شکر توان خوردن از این شیر

لہ۔ ق۔ بتائے تے نام ندیم تے نام منصور تے نام مفتی تے نواسے انجیس دام
 تو ایکہ انجیس از و شیرینی بوم میگرفت و انجیس فام بنظر یادہ لہ۔ ق۔ انجیس فام
 تے مضرب تے نام خوشبو ساز لہ۔ ق۔ از دروں

نہ ہستی بخش پیدا گنج ہستی است مرصورت مکن کایں بُت پستی است
 طرب و طرب آورد آن ہم است گرانبار از عطاءے شاہ بر عت
 نوار نام شادرواں برہ بود کہ آں پر وہ ز شادرواں شہ بود
 نوئے ساخت از می طبع کش تر بے از گنج باد آورد خوشتر
 بشادی برد شادرواں بجانہ زباں تر کرد در دیگر ترانہ
 چوم و ارید ہا بر سر فشانیش کہ شادرواں مروارید خوانیش
 بآریش چو آن ذیل گم یافت کہ شادرواں مروارید ترفیت
 بدرگاہ ملک شد خاک بوسید چو زہرہ دامن افلاک بوسید
 بشہ گفت از ہر زین حضرت پر بخشش برد شادرواں نے از دُر
 دریواں آورد از شان دیگر زمر و ارید شادرواں دیگر
 بہ تری ہر دری چو آب بار سترائے گوشوار تاجداراں
 گوش شہ کنم گوہر فشانہ بہ بخشش از گوش را باشد گرانی
 شہنشاہ پیش از آن کو بادہ گشت ہم از آواز ساقی بے خبر گشت
 نو برداشت مرغ ارغنون سا بصد جادو زبانی شد فسوں سا
 دل شہ کر کشش مطلق غماں بود کشاں شد ہم بدن حاجی کجانبود

لائق - نہ ہستی بخش باشد اپنے ہستی است لائق - اورندان شان لائق - گوشہائے
 سے نام زیوریکہ گوش اویند لائق - بخشش سے معنی بادہ نوش

بیارا ارچہ کشش بسیار بوش
ولیکن نخلِ مریم خار بودش
نمالے باہوئے یاری سخت
بامیدِ طب باخاری سخت

وفاتِ یافتنِ مریم

شناسائے معانی مو بپر پیر
چنین کرداں سخن در نامہ تحریر
کہ چون خسرو تہ گنجی نہ دم
خلافتش رومیانِ اگشت معلوم
چو غالب گشتہ بود از تیغِ کین خواہ
نذا داندیشہ را با خوشی تن راہ
نمالے پورے شے کا ندر حرم کرد
زمیم چند گاہ ازین کم کرد
ترشیریں عیش مریم بود چوں تلخ
ازیں کاہش قناداں ماہ در تلخ
بہ تن عیسی جانش مانند بے دم
تنش چوں شستہ مریم شد از غم
ز بیماری بہ بستر خفت ماہی
وزاں پس جست فیگرو با گاہی
ملک بایست نہا بایست بر سخت
بصد شادی بساط ماتم آست
دل از سودای شیریں دہم افگند
بہانہ بر فراقِ مریم فگند
بگریہ کش خروشِ دم بدم بود
بما تم کرد پیرا ہن بے چاک
ولیکن در ہوائے یار چالاک

لے نخلِ مریم ہاں نخلِ خرماکہ در زماں ولادت حضرت عیسیٰ بیکت عفت مریم سرسبز و بار آور گردید و درینجا
باضافت بیانی مراد از مریم دختر قیصر روم کہ در عقد خسرو پرویز بود۔ اسیر لے حکیم و دانشمند مجوس۔ دینجا
مراد موعظ لے۔ ایں خبر لے غدر لے شق۔ بود بے غم لے ہاں زشتہ مریم کہ از باریکے خود تابا نہ شد

بشیریں کاری اندر پر ڈھ چندے
 ترش می بود پھچوں درد مندے
 بہر خاشاک شکر در شام و شبگیر
 نشا باں گشت پکیاں نیز چوں تیر
 چو شیریں دید گز خس رفتہ شد راہ
 بہ بے صبری نشا باں گشت چوں
 رسیداں دُر بے قیمت بدریا
 چو خور در پردہ و مہ در ثریا
 دروں آمد بہ خلوت گاہ مقصود
 گلش نوشد خزاں را باو بست
 چمن بے خار دیدہ شمع بود
 جہاندار از نسیم گیسوے دوست
 بازادی چو سہر و آواز و شبست
 زہر جانب کہ دولت رخنہ داشت
 چو خچہ خواست بیڑ افتد از پست
 بغان خاطرے شد مجلس افروز
 خود از پولاد و زریک یک با نشت
 کمر بستہ بتان نازینش
 قلع میخورد و خوش می بود ہر روز
 یکے گشتہ دو شمع روشن از نور
 شکر خندی چو شیریں ہم نشینش
 اگر چہ خوشدلی کردند تادیر
 بگرداگرد شاں پروانہ نشاپو
 دراں عشرت کز آلاش بردن بود
 نگشتند از جمال یکہ گریہ
 تجوید شہوت آں کو عشق بازو
 نشاط عاشقی ہر دم فزوں بود
 کہ ہر گز عشق با شہوت نازو
 محبت با غرض باشد نہ با دوست
 غرض باشد محبت را چو در پست

لائق - بزم سے ہم برد و حرکت ضمہ صحیح
 لائق - غرض لائق - چو پکیاں پے تیر
 لائق - بجائے در بے با لے اے باد خزاں و در شدہ - دیں تعقید سخت کردہ است
 لائق - رخنہ گرداشت لائق - ہر داشت

ملک بود از مزاج دلبر آگاه	کہ نتوان خوشہ چید از خرمن باہ
نہرے دست بر خرماء و انگورے	بیداری قناعت کرے از دود
دو سلطان کرد در یک کشور آرام	بدل گشتہ بگیتی تیغ با جام
مداین گرچہ زارمن دور تر بود	دو صاحب چوں یک شد در بدر بود
میان ہر دو کشور زان دو معمار	از اینجا تا بد آنجا گشت بازار
ہمہ معمور شد ز آرایش و ہر	ولایت با ولایت شہر با شہر
طرب کردند آں ہر دو بہانگیر	گے در بزم و گہ در دشت پخیر

عشرت خسرو شیریں بر لب شہر دو افسانہ گوئی

شبے ہمچوں سواد دیدہ پر نور	ہو اے غیر فشاں چوں طرہ حور
زمانہ برگ عشرت ساز کردہ	فلک دہائی دولت باز کردہ
فردمردہ چرخ صبح گاہی	نشا ط خواب کردہ مرغ و باہی
مقیمان زمین در پردہ راز	عروسان فلک در جلوہ ناز
کواکب در میان سرمہ ناب	درست افگندہ مردار و شہ تاب
کشادہ شب میں طاؤس گوں باغ	دم طاؤس زابر سینہ ز باغ

لے بلبل دہاں یکند روتغوش لائق شمع لے مقابل لے یعنی کواکب لے یعنی سیاہی شب

فرو برده زمانه جامِ حمشید^۱ شده مددِ زینِ همانِ بخورید^۲
 ز زلفِ شب که دامنِ برزینِ سو^۳ بساطِ خاک گشته عینِ آلود^۴
 بازی در هوا^۵ عینِ انگیز^۶ مُعلقِ زن شده مرغانِ شبِ خیز^۷
 شده زهره بصدِ دستِ اغوش^۸ ثوابتِ رابرِ قص آورده ز آواز^۹
 ز قصرِ آبنگِ صحرَا^{۱۰} کدِ خسرو^{۱۱} کشته بارگه در سبزه نو^{۱۲}
 لبِ شهر و دوطرب^{۱۳} خمه در رو^{۱۴} غبارِ غمِ جہاں را کرده پدر و د^{۱۵}
 بروئے لاله و گلِ خرگه شاه^{۱۶} چو بر قطع کو اکبِ خرمنِ ماه^{۱۷}
 بساطِ سبز و تر بر سبزه پاک^{۱۸} فلکِ اساخته بمخوابه خاک^{۱۹}
 مُقنبرِ شمعائے مجلسِ افروز^{۲۰} کثاده در دلِ شب و زنِ روز^{۲۱}
 بخورِ مجمر از عودِ قناری^{۲۲} زده ره بر نسیمِ تو بهاری^{۲۳}
 صبا کا بنجا عیر انداز میگشت^{۲۴} بیائے پس بزمِ از ره باز میگشت^{۲۵}
 سپند از سوز خود پر شور میشد^{۲۶} ز دودش دیده بد کور میشد^{۲۷}
 نمانی مجلسِ کز پنج سوئے^{۲۸} بحرِ محرمِ نمی گنجید موئے^{۲۹}
 ملکِ ادا و ده گردون و تپشت^{۳۰} بشارتِ نامه مقصود و مرشت^{۳۱}
 صنم با او برسمِ دلِ تُواری^{۳۲} نشسته بر سرِ سرِ سرفرازی^{۳۳}

۱- آفتاب ۲- نام رودیست از عراق ۳- مضرب ۴- خیمه بزرگ ۵- فرش حریرین
 ۶- قفسه از عود ۷- پائے یسین که بر زمین پس خیزد و پس ماند ۸- دانه که برکے دفع نظر بد سوزند

بگردِ تختِ خوابِ سرائی ز چہرہ دادہ شبِ اروشنائی
 ازیں سودہ غلامِ نازک اندم ز جہد از بہرِ دلما بافتِ دلم
 نسیم و لالہ و گلرنگ و شمشاد گلابِ نور و میمون و نوشاد
 دگر طاؤس کز خواباں گرو برد دگر جوا کہ پرویں پیش او مرد
 و زانسودہ عروسِ ناز پرورد ز چشمِ بندیدہ روئے شال گرد
 بہار و موس و گلزارِ گلبرگے ز لال و کوثر و پرویں مہ روئے
 ہمایے قح و مینوے و کش نشاطِ تازہ و سیارہ خوش
 بہ پیشِ تختِ شاپور بہرِ سرخ مہیا چوں کلیدے بردِ گنج
 کنیزے بود دیگر مشتری نام کہ خورے مشتری بر یادِ اوجام
 ز طفلی تا جوانی یا شیریں بہ شیرینی نیابت و ایشیریں
 نشہ شاد و خنداں پیش شاپور چو شمعے کو دہر پر و انہ را نور
 چو سبابِ غرض باشد مہیا بود خانہ ز مردم چوں شریا
 مبادا ہچکس را تنگی حال کہ سایہ نیز گبریزد و نہال
 بہا چنداں بود گل را بگلزار کہ باشد بر سو آتش برگِ سیا
 چو خالی شد نسیم و زندگنار برے خاک بگذازند خوارش
 چو بے برگ از خزاں شد گلبن باغ نہ ببل بر برش بینی و نہ زباغ

بریشم زن رو عشاق میزد سر و کش بر دل مشتاق میزد
 کرشمه ساز کرده ساقی مست زغمزه ناوک افکن شست و رست
 خراماں جام بکف چون تدری شگفته لاله بر شاخ سرو
 نرم مغز بتاں را جوش میداد رطب را چاشنی نوش میداد
 انداز میں بران ہر خوش خرامے خیالے داشت پناہاں با غلامے
 سخن گویاں بغیرہ دوست با دوست ہولے دل نمی گنجید در پست
 بے گشتند دل را برقع انداز ق کہ پوشند آرزو در پردہ راز
 نشد ممکن کہ در ہر لایۃ بوس مژہ غماز بود و چشم جاسوس
 زابر و گشتہ ہر موئے زبانی زہر لب خندہ شرح داستانے
 از اں دلما کہ صید یکدگر بود دو صید اندازیدل را خبر بود
 اگرچہ شہر یار و شاہ بودند ولیک از درو عشق آگاہ بودند
 غم ہر یک یکے را صد گرفتند قیاس کا عشق از خود گرفتند
 چو گشت از جام نوشین قہتا خوش قنادانیشہ رانعل اندر آتش
 بخوابش گفت شبہ با ہر باناں زجاں بیرون مہید اندوہ جانال
 پس آنجا ہے بتعظیم خداوند وثیقہ یاد کرد و خورد سوگند
 بنا ز نرگس رعلے شیریں بچشم خویش و خاک پائے شیریں

لے مطرب لے گرفت سو فار لے چایوسی و خوشامد

نکاح - آشوب

کہ نام سرگرمی پہنچ رہا ہے کہ من ہم زینِ نمودارم کلاہی
 کسے کز راستی بینم شمارش مراد اور سام در کنارش
 صنم کشنیش ہجراں ناؤ کے بود دریں اندیشہ باخسرو لکھے بود
 چو خوباں یا قندیں استواری زبانہا بازست از پردہ داری
 زمستی و خوشی باد لبِ خوشیش بروں میداد ہر یک گوہرِ خوش
 نسیمِ اولِ بطیبت غنچہ شکافت کہ دئے بادِ بہار آنسو گزریافت
 مرا از خود در بودہ طرفہ کاے کہ بر باید نسیمے را بہارے
 بہار از سوائے دیگر گفت خداں کہ بتاں بونسیمے ہست زنداں
 اگر بر بونے اویم نیست بیمے کہ باشد ہر بہارے را نسیمے
 در آمد لالہ ز گلیں بگفتار کہ محو شتم سحر گاہاں بگلزار
 دلم را سوسنی بگرفت در زیر ز بانم داد و بر من را اندیشیر
 بازادی زباں بختاد سوسن کہ در باغے شدم با بختِ روشن
 بجامِ لالہ عشرت ساز گشتم قبحِ ناخوردہ بخورد با ز گشتم
 سخن را رنگِ بونے داد گل رنگ کہ درستی بگلزارے ز دم چنگ
 چو شد در مغز ازاں گلزار بوم رواں شد اشکِ گلناری بوم

لے کلاہ نمود کلاہ درویشانہ و در انجام دآں کہ من ازیں حالت خبرے دارم۔ ایسر لے موافق
 نآج۔ جسے لائق۔ کہوے لے نام کینز لے نام غلام لے نام کینز
 لے نام غلام لے نام کینز

بنجدہ گفت گلزارِ شکر خند کہ برجاں بارِ جرمِ عشق تا چند
 نہ دل آنکس بسینہ سنگ دارد کہ صبر از عاشقِ گلزارِ نگ دارد
 چو شانہ صد زباں بکشا دشتا د کہ آمد ساقی و دولت بن شاد
 زلائے ریخت اندر کامِ من دیش کہ کردم چشمہ حیواں فراموش
 زلالِ خوش زباں بکشا دکامرو گذشتم بریکے بجئے دل افرو
 رسیدم زیر شمشادے کہ جستم چو شستم پایش از خود دشتِ ست
 چو دور کوثر آمد گفت کامشب بشادی جام را کردہ لبالب
 گلابے یافت با من آشنائی کہ ناممکن بود از شے جدائی
 گلاب صاف گفت آن آشارا کہ دیششہ مکن نرسنگونہ مارا
 گلابے رارسد نیکو بیندیش کہ در کوثر چکاند قطرہ خویش
 بروں داد الوزار از دل حشمہ نور کہ خواہم نیست در بہمائے دیو
 چناں شد دیدہ در پرویں سیرم کہ گر پرویں نماں گرد و میرم
 بنجدہ گفت پرویں کز نگ و خیت چو دولت چشم النور بر من اندخت
 جمال من از نورے بکف کرد کہ مہ با نور خویش از دی شرف کرد
 سخن برداشت میمونِ نجستہ کہ بودم شاد ماں روزے نشستہ

لے نام غلام لے نام کینز لے بخود گردیدم لے نام کینز لے نام غلام
 لے نام غلام لے نام کینز لے نام غلام لے نام کینز لے نام غلام

ہمارے سایہ کرد از بوج بر خاک کہ من میمون شدم زان سایہ پاک
 ہمارے بخت فرخ گفت کاری فصول در خور بود با سایہ داری
 چو میمونے تواند بود جائے کہ ماند استخوانے از ہمارے
 لب نوشادین از شاد می نو ز سر و تازہ کرد آزادی نو
 کہ جام راز شادی ناگزیرست کہ از بخت نشاط در ضمیمہست
 نشاط از عشق نہاں پردہ بکشاد کہ غم ہائے کن دارم ز نوشاد
 دلش از من نشاط آباد خوانند مرا از مے بت نوشاد خوانند
 بزاری خندہ ز دطاؤس کافوس کہ بے مینو بماند زندہ طاؤس
 نہ چوں طاؤس گشتم گم دریں باد بجز مینو رسد شخصے بفریاد
 درآمد حور مینو نام در گفت کہ مینو کے شود طاؤس رحفت
 رقیب من کہ مینو را ندخار مگر رضواں کہ ہم دیوست ہم مار
 سخن برداشت جزا کا ندیں دل مرا شیارہ کردہ است منزل
 سعادت ہیں کہ چوں در ما در آید ہماں شیارہ در جزا در آید
 بجزا کر درو شیارہ و گفت کہ جزا بہ بود شیارہ رحفت
 من آل شیارہ ام کا نذر روانی ز جزا دارم اوج روشنائی

لے نام کینر لے ج۔ اوج اختر لے نام غلام لے نام کینر لے نام غلام
 لے نام غلام لے نام کینر

چودہ رآمد بشا پور سخن گوئے رواں کرد از لطافت آبِ رچوئے
 کہ در خواہم نمود ہست آسمان دوش کہ گوی مشتری دارم در آغوش
 مرا زیں یار خوش نیک اختر ی باء عطار در اقران مشتری باد
 بپاسخ گفت ما مشتری نام کزیں افسوں نگردد مشتری ام
 کہ یار دکر دسوی مشتری راہ مگر بر آسمان تو رشید یا ماہ
 بزیا بانی منم آل نقش جاش کہ سویم رہ نیاید ہیچ نقاش
 ہمہ را نقش بر ایوان نگارند دے نقش مرا بر جاں نگارند
 چو آمد نوبت پرویز در گفت صدف بخشاد و مروارید میفت
 کہ بود اندر کین فتنہ جائے نشستہ در زہ صید اثر دہائے
 ز زہ شیریں نگارے باز خوردا بشیرینی شکار خویش کرد شر
 منم آں اثر دہائے آہنیں جنگ کہ شیریں کرد چرخیم بہ نیزنگ
 دگر خود از دہا گیرد اسیرم چو شیریں جان من باشد فیرم
 ز شیریں نام آں شیریں زبانت از آں شیریںش میخوانم کہ جانت
 مگر شیریں از آں خوانند جان را کہ چیزے مانند آں شیریں بیاں را
 لب شیریں چو پاسخ راغان داد زباں را در سخن پونید جان داد

لے نام کینز لے میتواں کرد سہ کیسکہ در بازی غالب بود و ہم بمبسنی شوق و دلیر
 لائق - بر سر لائق - برہ شیر نگاری لائق - دلے لائق - تاہر باں

اجازت داد از چشم دغا باز
 که باشد غمزد را دستوری ناز
 بشوخی کرد باز از سخن گرم
 بگفت اندر میان شوخی و شرم
 که شیر افکن غزلے بوده امست
 بسے ناوک زناں را برده از دست
 قنادا ہو کشی راستے من رائے
 بیک تیر خدنگم دوخت بر جائے
 چناں انم کزاں پکبان شیریں
 نخواستد برد شیریں جان شیریں
 ازیں بیش از فرار تجت دلشاد
 دلہ آسودہ بود و جام آزاد
 جوانی عشق بازی را صلاداد
 شکیم رابست راج بلا داد
 چودل بردست یارم شد گرفتار
 کنوں چشم من و خاک را دیار
 گرم گردن تابا پس چرخ رو
 نتایم گردن از من زان خسرو
 نظر سحرے صلح بود چنداں
 کہ با من بود رائے ہو شمنداں
 خرد را چوں ز من پوشیدہ شد نام
 چه تحیس بر من از خلق و چه دشنام
 چو رضی گشت بر شمشیر جاغم
 چه پاک آید ز شمشیر ز بانم
 مرا بادوست بودن نرگز آفت
 گرم دشمن بدے گوید معافست
 امید نام نیک از عشق خایست
 چو عشق آمد چه جای نیک نامیست
 بعش آں کو ز گفت و گوئے ترسد
 چه میخواستے بود کز بولے ترسد
 بر آنکس نام غواصی بود زرق
 کہ ہم در جوید و ہم ترسد از غرق

کسے کا ندیشہ از غوغائے زنبور
 بہ بیند انگبین را لیکن از دور
 چو گل چینہ کسے از مرغزائے
 گریزش کے بود ز اسیب خائے
 شہنشہ کز طریق مسربانی
 ز شیریں یافت اس شیریں زبانی
 بسجہ پائے شیریں تلج سرکرد
 کف پایش بہ بوسہ پرشکر کرد
 ہزاری گفت جائے بوسہ دائم
 ولے آنجا دلیری کے تو ائم
 کجا بخت من آں سر پنجہ دارد
 کہ لعلت را بوسہ رنجہ دارد
 اگر اندیشہ گرد دو ہم عنانت
 بنوسم جز بدستوری دہانت
 شکر لب ان نواز شہائے چوں شود
 ہما دہ گوش می شد حلقہ در گوشا
 دل از ہمیش چو شد یکبارگی گرم
 می از طبعش لشت آلاش شرم
 سد جام شراب از دوست ساقی
 دے خور دو بخسرو داد باقی
 کہ من چوں چاشنی گیرم ازین جام
 از ان کن چاشنی لعل من دام
 دو بوسے زان بنوش و باز بتاں
 یکے وامم دہ و صد باز بتاں
 دہاں زان جام در جلاب تر گیر
 از ان می و ز لب من نقل بر گیر
 نشاط انگیزی آں جام پر نوش
 ملک را بر دیش از چاشنی ہوش
 بصدوق آں نال روح پرورد
 ست زان شوخ و ہم بر روی او خورد
 ز دریا گرچہ نشکستے خارشش
 بدان یک جرعه رفت از دست کشش

چو بادہ بر رخِ خوابِ خورد کس بود دریا کشتی را حبسِ عمر بس
 نشاید عاشقان را مے پرستی کز اں دیوانگی خستِ دینِستی
 شرابِ عاشقی چون شد بہم پای معاذ اللہ بر سوانی کشد کار
 بجائے کالتش اندر خرمن افتد کجا میرد چو درے روغن افتد
 چو خورد اں بادہ مست جگر خوا بدستوری شد از شیریں شکر خوا
 دہاں را بردہاںش ہم نفس کرد لبش بوسید و ہم بر بوسہ بس کرد
 لبش خوش بود ہم ز لالایش جام اگرچہ ترنگشت از شربش کام
 چنان وقت خوش و عیش دل فروز بر نیابائی شبے خوشتر ز نوروز
 دو یارِ نازنین در بادہ ہم دست جوان و عاشق و دیوانہ مست
 زم مقصود اپنے باید در نظر گاہ غم و اندیشہ ز حمت بردہ از را
 گئے جتند از می جاں نوازی گئے کردند با ہم بوسہ بازی
 گئے سر پیش یکدیگر نہادند گئے در پائے یکدیگر افتادند
 گئے از جا روئے گاہ خاک فیتند گئے ز الماسِ دندان لعل سفند
 گئے آں در زلف ایں شکیں کر دے بگردن زلف را زنجیر کر دے
 گئے ایں جود و بکشا دے از ناز دل در ماندہ را کر دے گرہ باز
 گئے ایں جتے از اں خونِ تلنگ بدین دعوی زدی درد اہنش چنگ
 گئے آں با ایں عتاب اندیش گشتے شفاعت خواہ جہرم خویش گشتے

گہ ایں افانہائے ناز گفتم ز ہجر ایں سرگزشتے باز گفتم
 گہ آں از دل بروں دادے ہوا بگریہ باز راندے ماجرے
 در ایں مجلس کہ بود از عشق بازار خرد و خواب بود و وقت نہ بیدار
 زیں عشرت ہمہ شب تا سحر گاہ بہشت ایں جہانے بود و تر گاہ

عقد خواستن خسرو دختر از اربابے مشتاقان خود

چو خداں گشت صبح عالم افروز زمانہ داد شب را مژدہ روز
 نماز اندر فلک انجام نشانی بہ نیلو فر بدل شد گلستانے
 ملک بروعدہ و دوشینہ بر سخا حریفان پیش خواند و مجلس است
 درآمد بار بد بر نسبت دوش نوائے ارغنون و نغمہ نوش
 خمار عشق بازی در سرفقاد دل از جوش شراب از پاد اُفتاد
 اشارت کرد و خواندن موبدان ہمہ کارا گمان و خجروان
 چو مجلس ساز شد خسرو چنین گفت کہ گرد دہر دے با گوہر و جفت
 کے کہ عشق کس باشد خیالش شود ہمہ سر بجا بین جلالش
 بفرمان دو صاحب چارہ سازا ہمیں جہتند راز عشق بازاں
 ہمیکروند یک یک را فراہم دو گنا عقد می بستند باہم

چو گشت آسودہ خاطر ہا ز پیوند
 بجے وصل دہا گشت خورسند
 ملک دیش شیریں زار بگرسیت
 کہ چند از یکدگر فغان تو اس بے
 نہ پایندہ است بر مردم جوانی
 نہ کس را اعتما و زندگانی
 چو اسباب جوانی رخت بر بست
 بے لعل گرد و چشم نرگس مست
 گل از بو گرچہ باشد نامہ مشک
 چو شد پیر مردہ خاشاکے خوشک
 بحر می مکش یا چپس را
 غنیمت دار بازار چپس را
 چہ بخت است اینکہ چوں من بادشاہ
 بود محتاج رویت چوں گدائے
 کنونم وہ زکوٰۃ خوبی خویش
 کہ فردا من غنی گردم تو درویش
 روا باشد کہ رویت قبلہ خور
 منست و منیم و مے میرم از دُر
 مگس گر جاں کند و جام جلاب
 بہ از گریہ است در دکان قضا
 زلال آں بہ بود کز لب رود زیر
 کہ از دیدن نگر د آدمی سیر
 ازاں حجے کہ نتوان خوردن آبی
 ہلاک تشنہ را باشد سہرابے
 دیں دولت کہ گردوں پایہ ہست
 زمین تا آسمان در سایہ ہست
 سریر پاکہ دارد بر جہاں ہست
 درو بخیر نیستی دیگر ہمہ ہست
 چہرا نقد رضا در سبند داریم
 بے نسیم خویش را خورسند داریم
 بیاتابا ہم از بخت جہانگیر
 در آمیزیم ہچوں شکر و شیر

ز سودا بہ کہ مردم سود گیر
کہ سود اندیش در اندیش میرد
متاع را کہ قیمت ہست بیار
ز من پر مایہ تر بنو خسیدار
بتر مغفل کہ بس میمون خیرتم
بہ پشت پاکمن دُورم کہ بختم

پانچ شیریں بجنرو

شکر پانچ ز شکر بند بجناد
بپانچ لعل شکر خند بجناد
کہ بخت آں روز ما را داد مایہ
کہ اقبال تو ما را کر و سایہ
کہ با شتم من بخدمت زیر دستے
کینزان ترا آئیں پرستے
نہ چنداں قیمتی دارد متاعم
کہ رنجد گوش دلال از صدع
وگر نرد تو قدرے دارد خاک
بمژگاں روم از راہ تو خاشاک
گرم در جگہ خدمت وہی راہ
وہ را ز تو خویش را بھو رہ نیم
کہ از تو دور بودن رائے دام
بجان تو کہ جاں مہیت بصد داغ
چہ پنداری کہ دل بر جائے دام
غمت من دامن دایں جان خوئی
ازاں بہتر کہ بے روی تو در داغ
گرا ز من میری چوں گل سببا
تو ہم دانی کہ در جام درونی
توا ز دل دور مانی من از جاں

ولیک اینست خود سولای شیریں کہ شربت آرد از حلوائے شیریں
 بزرگال گفته اندایں نکته دیرست کہ ہر کو سیر باشد زودیرست
 کے کو را بود صد کاسہ دیریش بیک سبکبا کجا بند دول خوش
 کسے کو شربت ہر دم کند نوش تواند سر کہ را کردن فراموش
 چومغے خرمغے بیند بہر گام بیک آتہ دلش کے گیر آرام
 چرا گل دامن از بلبل نچسند کہ ہر دم برگل دیگر نشیند
 من آں شرمہ شیریں گو ارم کہ آب زندگانی نام دارم
 تو میخوای بجویم راہ جوئی بنوشی شربتے و دست ثوئی
 بگو تا در کشم دست از عنایت غبار خود برویم ز استمانت
 کنم در خاک خواری منزل خویش نہم سنگ صبور ی بردل ریش
 کشم در دامن اندیش پائے زد و رت بینم و خو انم دھائے
 و گر بر من زند بے طاقتی راہ کنم نظارہ در خورشید در راہ
 کیمن من متع اندازہ قصب پوش کہ خونم با کلمہ داراں زند جوش

لائق۔ کہ سیری دارد لے بکسرین دسکون کان و بے موحہ قسمی از طعام کہ بہ بلوغ گندم و سرکہ
 و نبات و گوشت و کشمش تیار سازند لائق۔ در لائق۔ خرمن لے توار و بمصرہ
 شیخ سعدی ہست کہ ہر دم برگل دیگر سر آیند۔ وہم از اینجا فرق زبان ظاہر میگردد لائق۔ بچشمہ
 لائق۔ بنوشی لائق۔ کہ من متع اندازی لے جامہ ایست ابریشمی و درینجامہ را از
 قصب پوش کسیکہ جامہ از پوست نے دارد کہ پوشش گدایانست

باتش در قرن چو شیدہ را مکن بے پردہ رو پوشیدہ را
 کہ من گر چہ زغم کار آزمایم رہا کن تات بسیار آزمایم
 تو ہم دانی کہ من چوں در تو دیدم دو عالم دادم و مہرت خریدم
 ندانم یاد روزے در خیالت کہ بودم خالی از یاد جمالت
 اگر جز من کسی بودے دریں سو نمائے زندہ زین درد جگر سو
 تو عصمت میں کہ با ایں بقیرای چہ ساں کردم ز تو پر ہیر گاری
 گلے از باغ وصلم بر خپدی بجز لطف ارہ کز دور دیدی
 مراے کت برے من نخل کرد گناہی بود نتوانم بحل کرد
 دو بوش از لعل من کا مدو بالنت حرامم باد گردارم حلالت
 حلال آنشد کہ با من چند گاہے بحرمت باشد از دورت بگاہے
 گرت زحمت بود ز اندیشہ خام چو کام خود بگیر گیری آرام
 درت بخت سودائے کہ داری بیانی خود و تمنائے کہ داری
 مرا نیز اعتمائے باشد از بخت کہ آسان نگلد پیچے کہ شد سخت
 بنائے دوستی چوں محکم افتد خلل ز آسیب دورانش کم افتد
 چناں پیوند کن چہ ابد را کہ دروے رہ نمائے چشم بد را

لاج - خوشیدہ ن - ح - ندانم ن - ح - کم کہ بہترین عفو و معاف ل - ح - دو بوش
 کاشنم آمد تہ گراں و دشوار تہ عزت و ارجمندی ل - ح - بیانی گیرم ل - ح - شد

ملک گفتا کہ بریاراں جانی بدیں غایت نشاید بدگمانی
 مرا کا ندیشہ آں سہے چوں ماہ رسا ندیر فلک ہر شب علی اللہ
 ازاں گوشہ ز سودائے جمالت یکے شد ہستی من با خیالت
 کہ چوں در خاک گم گرد و نشام دہد بے تو خاک استخوانم
 ہم اول بر سر من بود تقدیر کہ در جانم چکد مس تو باشیر
 چو باشیراں ہوں فست رکام ز تن با جان من آید بنا کام
 دو جان اگر ازل با ہم وصاست کنوں از ہم جدا کردن لست
 نہ مرغے را بود صبر از گل و بید کہ نیلو فر تابد روز خورشید
 نہ کم گرد و گس را ذوق جلاب نہ ماہی زندہ داند بود و آب
 نہ بنیم تازہ ماند سبزہ نو نہ بے شیریں تواند بود خسرو
 چہ را بآید کہ آخر چوں تو یائے زمن جز دوستی گیر دشمائے
 مگو گفتند دانا یان پرخواست کہ دل را دل بود آئینہ رست
 دو آئینہ چو رود ر و ر و بخت نہ نزدیک گیر خیال رست بند نہ
 خیال رست بآستے کہ در تن من از موم آئینہ دارم نہ زہاں
 میگوین بر دل از دوری خراشم مکش ہر دم بر خستہ دم در باشم

رید و نفس لاج۔ نہ نیلو فر تابد سے نتیجہ اشکال سابقہ لاج۔ مگر کاں گفت دانا یان رست

غالباً بمعنی دانا یان پرودا و اہل محبت باشد۔ مگر بنظر نیامد۔ ایسر سے لے دور شو

من از بہر ہلاک خوشتن فرد
 تو پنداری کہ گرد و خاطر م سرد
 دل من کاتشش ہرگز نمیرد
 ندانم خود کہ سردی چوں پذیرد
 چو عزت داری از خواری بینی
 فکر کا نر و ز خواری نایدت پیش
 غم روزی کہ دروے سوز شد
 ہماں روزی خوری کا نر و ز شد
 چو پیش از غم دل از غم خاک شد
 ہم عمر آدمی غناک باشد
 بشادی غم مخور چن دین سکیار
 ز بہر روز غم چیزے نگہدار
 کہے کہ آفرینش بے گزشت
 ہمہ وقت ہمہ جا سر بلندست
 گر آرد کس کہ یا قوت خطرناک
 ز دین ز رفعت بردا من خاک
 دے کاں تلج سلطان افروزد
 کسے در بند تعلینش ندوزد
 نئے کا ین عزت شد شمارش
 کہے ہرگز تو اند کرد خوارش
 بسے زینگو نہ نقل افشا پذیرد
 حریف گرم دل شکست پرہیز
 خجالت در دل خسرو اثر کرد
 دل از شیریں شد و یجا رنومید
 بزائوسر نما و دیدہ تر کرد
 دل از شیریں شد و یجا رنومید
 بخشم از پدے دلدار برخت
 جہنبت جہت سنا ز رفتن آست
 سنے شکوے مشک آلود شد تند
 ز شیریں کرد و ندان ہو سکند

شرح - گویم خود کہ چوں سردی شرح - چو عشرت شرح - گر کا نر و ز خواری آیدت پیش
 شرح - سر بلندست شرح - اجمندست شرح - گزٹے معنی - قوت پیش با نظر نیاید
 شرح - عشرت شرح - حریف گرم دل شکست پرہیز شرح - راہ

ز زلف او گرہ ہاداشت باخویش یکے درابر و دودہ در دل خویش
 غزالاں خاکبوساں پیش رفتند سوائے فرمانروائے خویش رفتند
 نہ کس آید و نہ با کس سخن گفت زمر کب جست بر بستر فروخت
 اگر از خوشدلی خسید ہمہ چیز بے باشد کہ خواب آید ز غم نیز
 بخفتن گر چہ راحت یار باشد ولیکن خواب غم و شوار باشد
 چو عاشق مخی خنید یک زماں ہم دے گر خفت بیدارست آن ہم
 درست اندوہ بیماراں نداند کہ خفتہ حال بیداراں نداند
 چو سر بر کرد از اں خواب سحر گاہ بنو میدی بر آورد از جگر آہ
 ببادہ گر چہ لب مشغول بود دل از عیش و طرب معزول بود
 ز مژگان سیل آتشاک بر خیت جگر میخورد و خون بر خاک خیت
 مے اندیشہ را پرواز میداد لبش میخورد و چشمش باز میداد

نصیحت کردن شاپور خسرو را بہت شیریں و دلالت کردن شکر

سخن پرداز گویای خردمند چنین برداشت از بوج گمربند
 کہ چون خسرو یا عصمت اندیش بشکوے خود آمد بادل ریش

ز سوزِ سینه ماند افتاده بخور
 چو تشنه کز لب کوثر شود دور
 بشکو چند گاہے بود غناک
 دش چو دامن دامن چو دل چاک
 ز غم خوردن چو رفت از کف عنایت
 ز مشکو میں صحرا کر دجانش
 باہنگِ شکار از خانہ برخواست
 بدولت خانہ زین منزل آراست
 رواں شد با غلام چند و لخواہ
 کہ بودند بے بخدمت گاہ و بگاہ
 ندیم خاص شاپورِ خردمند
 بہمراہی سخن رنگت پیوند
 فرو گفستہ بچستی ہر زمانے
 بر آئینِ ندیمان دستمانے
 با فوں بر کشائے مشکلاں
 ہستی کر دے ز غم لختے دلش را
 کہ تا گردون گرداں را رواں آست
 نیارِ بچکس را شاہ دیدن
 بنائے کار او بر بوفانی است
 ازاں بہتر نداند کوشش کار
 نیک دل از رنج آزاد دیدن
 جواہش باز گفستہ خسرو از درد
 کہ یاسے راجہ اگر داند از یار
 اگر شیریں ز راہ بیوفائی
 کہ با تقدیر نتوان دادری کرد
 لگوئیں تنخ از شیریں نکونیت
 بُرید از آشنایاں آشنائی
 بہرنیک بے کاند میبانت
 کہ عیب از خوئے بد خوشت از دست
 گنہ بر بخت و تہمت بر زانست
 چو تخی میکند بختِ نژدہم
 گنہ بر گیوئے شیریں چہ بندم

چو در ترازو بند بادہ باقی شکایت چوں توں کردن نسائی
 چو بابل قطره نفشان از غیب اگر بستان نخند چوں کنم عیب
 چو شب بنو دچرخ خانہ را نور اگر دیدہ نہ بیند بہت معذور
 بے زین فتنہ میگردد کراں گیر چو بادل بس نمی آیم چہ تبیر
 میان شاہ و شاہ پور از شکایت فراوان زین نمط بودے حکایت
 ہر آتش کردل شہ بر زوے تباہ رواں شاہ پور بر زوے ریختے تباہ
 بے سودا چو زیناں در سر افتاد سخن در خوبی خواباں در افتاد
 ملک گفتا کہ دار کس ز عشاق بتی شیریں تر از شیریں را فاق
 کز ان گاہی کہ من ہستی گزیدم بے چوں او بہ شیرینی ندیدم
 بپا خ گفت شاہ پور سخن سنج کہ اے در بہشت کثرت نو بہت سنج
 بلذت گر چہ شیریں بہت چوں نوش تر از شیریں ترست انجان پر خوش
 چو طبع از عشق باشد نا شکبیا نماید نقش مفرش نقش دیبا
 ز آتش گاہہ سر ما خوش بود تاب بقدر تشنگی شیریں بود آب
 گر سہ کش نباشد صبر چندان خوش خلقوزہ باشد زیر دندان
 نہ من زان می کنم این نکتہ بر کار کہ شیریں را کم است از حسن بازار

لے شیشہ و صراحی بادہ لے غالباً یعنی کنارہ گیرست کہ بمعنی جدا باشد لے زود
 لے کجہ لے سیاقۃ الاعداد لے جامہ خواب لے نام میوہ

چہاں سرے کے در عالم نچیز و بدش گویم زبانم چوں نریند
 ترا کیرے اوگر صد نگارست بچشم من کیے زان صد ہر است
 تو ہم دانی کہ از داناؤا و باش نداند نقش را کس بہ ز نقاش
 بمجودے کنم سو گند را یاد ق کہ نیکی را از بود دست بنیاد
 کہ در نیکوئی و شیریں زبانی ۲ بشیریں کاری و شکر دہانی
 زمین آسمان گریا ہسم آئند ۳ چو شیریں بیش فرزندے نریند
 ولے چوں نہ دل شہ در و منست و زان یک در عالم در گزندست
 صلاح دولت شاہ اپنے دامن ضرورت گفتنی شد تا تو انم
 عنان گرداں نہ آخر تاجداری مکن چنیں تاج و تخت خواری
 خلکما یا بد اندر کار مارا ۵ کہ دارد طاقت رنج دل شاہ
 مزاجت رہست بہر آں بت سیم عیاذ باللہ از دیوانگی بیم
 نیاید جو شش سودا بیش گردد خرد را چشم بنیش ریش گردد
 تہ باشد از ان در زیر نہ طاق نہ حال شہ کہ حال جملہ آفاق
 ہاں دل کو زبوں آورد تن را زبوں کردن نشاید خوشیتن را
 ولے کہ ز میل با دشمن شود یار نہ دل بل دشمنے باشد تمکار

لٹح - شیریں زبانی لٹقی - مستندست لٹقی - از ان یکدل دو عالم

نہ - خل می باید مھے کلمہ اجتناب و پرہیز

بہ است آن دشمنی کو دوست بست
 حذر از دشمنی کو دوست بست
 چو نتوان عشرتے بایار کردن
 نشاید خوشتن انوار کردن
 چو اورا نیست برپوند توراے
 تو نیز از دامن عزت مکش پائے
 کسے کو عزت یاری نداند
 ز عزت فرق تا خواری نداند
 براں باشد کہ باز آری دل پش
 بخوبان دگر داری دل خویش
 کنی تنگیں دل اندر سینہ تنگ
 کشتی دستے بہنجار از تہ سنگ
 چو رفت آن گلبن نوخیزت از یاد
 ہمہ عالم پرست از سر و آزاد
 چو جان بجاست جان چند خواہی
 چو دولت هست چہاں چند خواہی
 دو خیز است اتفاق ہوشمندان
 ق کزاں باشد ہلاک مستمندان
 یکے چوں بیوفا باشد نگارے
 ۲ بدل کردن بدیگر گلزارے
 دگر زانجا کہ عشق آتش شکستیز
 ۳ باہنگ سفر گشتن بیک خیز
 کسے کز عاشقی بگست بخیر
 یکے بس باشدش زیں ہر دو بدیر
 مرا خود ہست در خاطر ہمہ چیز
 بشنیدم در سپاہاں بہت ماہی
 شکر نامے و شور انگیز عشاق
 بشیرینی چو شیریں در جہاں طاق
 یگانہ دلبرے در نیک خوئی
 نذار داد و دیم در خوبروئی

دونا رنج ترش در حله نور بدل نزدیک لیک از دستگه دُو
 درش ز آشوبِ شقائق چو شتر بے سرگشته سرگردانِ آں در
 بزرگانِ جہاں در آرزویش گدایاں خود کجا میتند رویش
 رسد از ہر طرف صاحب کلاہاں خریدارِ شکرے سپاہاں
 خیالش دیدہ را سازند محراب خزینہ بردرش سیزند چو آب
 چو خانِ دمان شاں را کرد مالج پس از عمرے نماید رو بحتاج
 ہمہ روز از طریقِ عشق بازی بنقل وے کند عاشق نوازی
 شبانگہ سے مہمانِ پر امید فرستد سایہ بر جلے خورشید
 چنان انجامِ نوشینش کند غرق کہ سبکبار اندانہ بگیم فرق
 فرید بر ہموچو طفلِ نازنینش بانجیرے بردانگشت ریش
 دہد زینگو نہ بہا چوں ظریفان کینہاں را در آغوشِ حرفیاں
 خود اندر مہدِ عزت شادماند سمن در بند و سر و آزادماند
 بے دادند شاہاں قیمتِ پُر نشد خاریدہ ز الماس کس آں دُر
 عجائب گوہرے باشد کہ در کار بود پوشید رو با صد خریدار
 فراوانش رسید اندر زمانہ ز عشقِ خسرو و شیریں فسانہ

لُح۔ از دوست تر دور نَاح۔ دو جام چو شانش
 بجانِ عربی قسمے از طعام کہ تحقیقش گذشت ۳۔ جان و مال ۴۔ بے بہاں سبک
 خل ہندست ۵۔ لے قیمت بسیار ۶۔ بیک انجیر انگشتی از دست طعن

وفاتے شاہ بس کا فرزند شہیدست
 بصل جہاں مہر شہ را برگزیدست
 زہر آئیدہ با جہان پر سوز
 خبر ہائے ملک پر سد شب و روز
 بجز تو دل کبس مائل ندارد
 بجز پیوند تو در دل ندارد
 رکاب دولت ارجنبہ دریں راہ
 تو اند شب کہ خوشیدی کند ماہ
 نہ با شیرین ست شیرینی ہمہ جفت
 شکر را نیز شیریں می توان گفت
 گرت جلاب شیرین ست فرجام
 شکر ہم خوش توان ذکر دنت کلام
 ہمہ مستی نہ با انگور یارست
 کہ آب نیشکر ہم مست کارست
 چو گل نبود در منہ مشک نابست
 چراغ اندر دل شب آفتابست
 شکر نامے کہ از بہر ہوس را
 بختست از شکر بیار کس را
 چو در جانا شیریں جا نگہ داشت
 تو اند جائے شیریں انگہ داشت
 شہنشاہ زان فسون رغبت انگیز
 شد از بہر شدن کیا بگی تیز
 ہمہ روز آہوا گلن بود در دشت
 شا نگہ سوئے مشکو آمد از گشت
 دران سودا کہ بودش فتنہ دل دوز
 ہمہ شب پاس دل میداشت تاروز

متن خسرو یا صفہاں و ولالت کردن با شکر صفہاں

چو شد بارخ مشرق صبح کا ہاں سفید و سرخ چوں سیب پا ہاں

۲۰ بختیں گیا ہی کہ گلش ہجو درم باشد

۲۱۔ اندازنی

زمانہ گشتِ ازل تا بحال سازی
 برآمد شمع شاد روانِ خورشید^۱
 بخد مت^۲ خواند و ستور گزین^۳ را
 کہ تنگ آمد دلم زین منظر تنگ
 چنان باید کہ باینکو ترس^۴ لائے
 نگہداری طریقِ نیک خواهی
 چو کردایں رعنونی با خردمند
 ہماں خصالِ دولت ہم کیش
 بہر ہی بزرگ امید و شاپور
 دوا شتر پر زگوہر ہائے شہوار
 کہ تا ہر جا کہ حرجش سہل ماند
 ہولے دلبہر نو کردہ در دل
 رہا کردہ ہمہ ترتیبِ شاہاں
 طلب کرد از گذر پوشیدہ جائے
 بزرگ امید را در حال فرمود^۵ ق
 کہ رہ گیر و بد کانِ شکر زود
 مشعبد وار و زنا سنج بازی
 فراز کرسی زر ہمو جھشید^۶
 ز لعل افتانہ لولوئے شمس^۷ را
 دو ماہی سوئے صحر ارم^۸ آہنگ
 شوی در ملک دولت کار و فرا
 ندانی غائبم ز اورنگ شاہی
 برآمد بر کمیت با دیو بند
 کز پیشاں طبع بوئے نائیکش
 وز انسو بار بد بانائے وطنپور
 گراں در رخ و در بردن سبکبا
 بدے دغل اتیلیمے تاند
 ہمیشہ وہ بدہ منزل بمنزل
 در آمد بے سپاہ اندر سپاہاں
 زموکب ساختش دولت سرا
 کہ رہ گیر و بد کانِ شکر زود

۱۔ نواح جھشید ۲۔ خورشید ۳۔ ج۔ بخلوت جبت ۴۔ نواح۔ دارم
 ۵۔ مدت تازن بار بد بار و وطنپور ۶۔ ق۔ دوا شتر پر زگوہر ہائے غلطاں ۷۔ کہ کس قیمت نماند ہر کیے زل
 ۸۔ بصنعت ایما ممراد از دولت خانہ شکر

بروسلکے زمر وار یثب تاب
 رسا ند تحف شہ برد لارام
 کہ آمد بہترین پادشاہاں
 ستر دگر برگ مہماں را بازاری
 رسول کارواں پیغام را برد
 شکریہ چوں پیام شاہ بشنید
 بران دل شد کہ پیروں افتد از کو
 ازاں شوخی کہ در چشم سیہ داشت
 زجا برخاست با صدد بقراری
 ز سودائے کفن با رغبت نو
 ملک خود و ویدہ سوئے رہ بود
 در آمدنا زمین و دیدن را
 چو جاں از جمال شاہ خوش کرد
 پذیرفت آں ہمہ خسرو کم و بیش
 تماشا کرد حسن با کمالش
 بیک رشتہ دروں صد قطرہ آب
 پس آنکھ ہش دہد پوشیدہ پیغام
 خریدار شکریہ سوائے سپاہاں
 ترار رسم ست خود مہماں نوازی
 بآئینے کہ در خور بود بسپرد
 بگوش خویش نام شاہ شنید
 برہنہ پا و سر پوید و ران سوئے
 بطنازی عنان دل نگہداشت
 چونہ شبست در شگول عماری
 رواں شد تا بمنزل گاہ خسرو
 کہ شیرین نوش در خواہگہ بود
 بفرنگاں رفت خاک بارگہ را
 متاع قیمتی را پیش کش کرد
 نشاندش زارچہندی پہلو بخوش
 موافق دید با شیریں جاش

دے یاد آمد از پیشینہ پویند ز شیریں ہم بشکر گشت خوردند
 صراحی حُبّت جام بادہ برداشت بر دو دے دل افتادہ برداشت
 باہنگِ طرب مے نوش میکرد ازاں می خورد و زیر درگوش میکرد
 نوائے بار بد بر ماہ می شد دل زہرہ زرہ بیراہ می شد
 برو داد زہر ترانہ آب معرفت بہر سو آدمی در خواب معرفت
 ظرافتہائے شاپور از سر حال عطار در ورق میکرد پامال
 بزرگ امید ہم در خوردہ کاری ز لب میکرد ہر دم شہد باری
 شہنشہ گاہ بوئے از ظرافت سخن را آب میداد از لطافت
 شکر چوٹنیشکر جانے دگر بود کہ سرتاپا ز شیرینی شکر بود
 بجانہامی نقاد از چشمش آشوب مژدہ معرفت دلہارا بجا روب
 دہانش دادہ چشمش را ولایت زباں خاموش مژگاں در حرکت
 چو بچون شہدادے زباں را بہ پیوستے جراحتمائے جاں را
 قہج بر کف گرفته عاشقانہ خویشتن میر خیت از رخ دانہ دانہ
 لے کو آب برد از دانہ خویشتن بہانجا و شست از خانہ خویشتن
 میش چوں در مزاج طبع رہ یافت بہر جولان خود را جا نگہ یافت

لاج - بزور لاج - بر لاج - خورد لاج - شہر یاری
 لاج - کافے بود لاج - خود لاج - ولایت دادن حاکم نمودن و قائم مقام خود ساختن
 لاج - کان

زرامشگر تپِ چنگِ خوش آواز رواں دستے فرود آورد دریا
 نوارا بر طریقتے ساز میگرد کہ گوشس یار بدر باز میگرد
 چو شد پرداختہ ترتیب سازش نوازش یافت لحن جاں نوازش
 بلند و خوش نوائے کرد پر کا کز اس شد قہنائے نختہ بیدار
 بنوکِ غمرہ مرواریدی سفت کہ شاد روان مرواریدی گفت
 نواچوں گفتہ شد بکشاد نونو^{لنا} ز راہ خسروانی عشق خسرو
 بردوں برد از دل جوشاں خلل^{لنا} ز جوش دل بر آورد این غزل

غزل سرائے شکر در مجلس خسرو

چہ فزخ روزگار تے باشد آرزو کہ گرد و ہمیش یار دل افزو
 ہمہ سرمایہ عشرت تہیا ز بوج شادمانی دل چو دریا
 مراد خوشدلی و کامرانی نشاط و عیش و آغاز جوانی
 کسے را کین ہمہ کجا دہد دست گراز دولت بنا زد جائے دست
 مرا کین دولت امروزست در پ بدولت چوں نوشم جام گلنگ
 زما چوں برد دولت روز بدرا غنیمت داشت باید روز خود را

لناح - جو جو تہ درینجا غزل مطلقاً مراد از نظم عاشقانہ است

لناح - ساعتے باشد در آن روز لناح - دو یار و دلوز

کے رازندہ گیر اندر دلِ خویش کہ بردار و نصیب از حالِ خویش
 کسے کمزبری بد حال باشد نباشد زندہ اگر صد سال باشد
 مرادِ زندگانی کامرانی ست چو آن نبود چه جائے زندگانی ست
 بشادی کوش گر سرمایہ داری بقا چند ست کا ندر غم گزاری
 زمانِ حقِ دیگر یافت نتوان عنانِ زندگانی تافت نتوان
 ز سالِ رفتہ نتوان یافتن روز نہ دے را باز گردانیدنِ امروز
 ویریں شیشہ کہ نہ ہر شِ در شراب ست جہانے زان بہر دورے خراب ست
 کسے را باشد آں شربتِ گواراں کہ داند خوردنش بروئے یاراں
 تو چوں عقل و دلِ چالاک داری بخور کین نہ ہواں تریاک داری
 تہی دل کو بحرِ موی ز بولست چه داند لذتِ عالم کہ چو نیست
 نہ ہر لذتِ منزلے ہر زبانیست نہ ہر میوہ برائے بردہانیست
 منزلے کا ہم ہر کس نیست ہر چیز نہ سگ خرم خورد نہ گربہ کشینز
 شکارِ صیدِ کنجشک آمد انجیر بید چون سگ پتاں خورد شیر
 خرے کو روزی اندر خاک جوید گرش رجاں دی خاشاک جوید
 تو گر مردِ مزاجی لقمہ خور پاک رہا کن کنڑ مزاجاں انجاشاک

لٹاح۔ کش درنگداری لٹاح۔ نزد سے نون زاید شاق۔ ہر دو ان سے سب پتاں شربت
 محاب۔ در دیشکل پستان سگ کہ بہ پستان شربت در دو از شیر و کنجشک اگر قمار کنند لٹاح۔ خرم مزاجان را

چونگزار دجہاں در کام راندن
 بزعم اوبساید کام راندن
 چون خورے روزگار آمد حرونی
 نشاید کرد با دشمن زبونی
 کے رکومتد بامشت زن جنگ
 قدم بے نگ باید دست برنگ
 چوسگ در کوچہ دندان خائے باشد
 برو زن بانگ تا بر بجائے باشد
 نہ پابرنگ باید سنگ در دست
 چوپا بر سنگ آمد اوقتی پست
 حریفے کو زبوں آید ز قتیہ
 زبوناں نیز گردنش زبوں گیر
 مگس چنداں کہ حبست از کنج دیوار
 نرست از عنکبوتیاں آہن کار
 چو خواہی کا سماں آگوش مالی
 مباحش از کیمیا بے ہوش خالی
 چو بامیش از خودی گردن فرازی
 بہنجارش توانی داد بازی
 چو باقی نیست کس در گردش ہر
 خوش آن کز شادمانی باشد شہر
 خوریم امرو ز آب با صفا را
 کہ فردا خاک خواہد خورد مارا
 گرت نقدیت امروزش بخور خوش
 مگر تبرک نشیہ فردا متوش
 ترا کامرو ز عیش آسودہ باشد
 غم فردا خوری بہودہ باشد
 بسا کس کا ندہ فردا کشید
 کہ مے مردند و فردا ندیدند
 پس آن تہر دریں دیرنیہ بنیاد
 کہ داری دل بر مے دوستاں شاد

نلق۔ آرام مے سرکشی نلق۔ قدم برنگ مے غضبناک مے امرا از دن
 نلق۔ برتا جائے نلق۔ بجاہ جنگ برنگ آیدت دست مے پابرنگ آمدن اتفاق
 نلق۔ مگس خوار نلق۔ تواند نلق۔ زاندریش

بود عالم برے دوستان خوش کہ باشد از ریاحیں بوستان خوش
 خبر گویند ز آب و سبز و ہر کس جمالِ دستان نزدیک من بس
 چو ہمان نو آمد خسر و امروز مبارکبا داقبالِ نو امروز
 شکر چوینیں ترانہ باز پر دخت حریفان را غلامِ خویش تن خست
 ملک ازاں سرود شکر میں ساز شکر و عشق با شیریں شداں باز
 بعش اندردونی بر چند خوش نیست کہ درے چاشنی از قند خوش نیست
 مے چوں شہ بجای بود از غم دست خلاص جان خودے جست در پست
 بدل میکرد یارے را بیاسے بسوزن میکشد از پائے غاے

بردنِ شکر خسر و را بخانہ خویش بہتِ ہمائی

چو گیتی کرد صافِ خویش را در پہر بوالعجب خنجر فرو خورد
 بصد خواہش گری شہ را پر مے بعشرت گاہ خود شد بہماں جوئے
 شہنشاہ نیز فلذشت از رضایش بہماں رفت در مہماں سرایش
 کینراں مے اواز ہر کرانہ نشائے رنجتندش خسروانہ
 شکر فرمود تا بہر ماہ و روئے حریفے را برد مہماں بسوئے

نالج - بصر جویند نائق - تو نالج - درود نالج - میداشت

نالج - برد

چو ہر گل ساخت با ہر بل خوش
 ملک بس ماند و آرام دل خوش
 بران دل شد کہ آرد تنگ در بر
 خورد زان شاخ نازک میوہ تر
 شکر گفتا کہ چون من ہستم برانم
 کہ باقی عمر دولت با تو را نم
 تو ہم بر دل من گر تو دانی
 حدیثم گوش کن دیگر تو دانی
 شہنشاہ زان حدیث آمد بخود باز
 صنم برداشت مہر از حقہ راز
 کہ گر خسرو نداند اند آفاق
 کہ من چون رستم از غوغا و عشاق
 چہ شیراز را راہ افکندم اینجا
 چہ شاہاں را کلاہ افکندم اینجا
 چہ زر با پاک شد بر استانم
 چہ سراہا خاک شد بر استانم
 کہ با چندین حریفان در بر من
 نیا بود از لب کس ساغر من
 نہ مقصود من اس بود اندرین کار
 کہ رودر پردہ دارم پار ساوا
 ولیکن بس کہ نامت می شنیدم
 ہوایت را بصد جاں می خریدم
 خیالت گرم گرم از جنبش درد
 مرا میگرد میل دیگر اس سرد
 غمت نہ آسیب خاتم دور میداشت
 ہمہ خلقم بدین معذور میداشت
 درین فکر تہمت ہا کہ ہستم
 کہ یکدم نیست کہ تہمت نہستم
 چہ خوش گفت اس کہ نگاہ تہمت
 کہ تہمت ہست متفاطیس مقصود

لٹح - چو ہر گل کرد خوش با بلبلے جائے ملک ماند و بہار عالم آرامے
 لٹح - حدیثے گوش کن زان پس تو دانی
 لٹح - خود
 لٹح - چہ زر با خاک شد در دستانم
 لٹح - بردر
 لٹح - پشت از

چومرغے بیضہ را زیر پر آورد بہمت مردہ را جاں در بر آورد
کنوں اقبال کرد آن کار ساجا کہ از وصلت کنم گردن فرازی
ردا باشد کہ چندیں کردہ پرہیز سرانجام از قساوتش کنم تیز
چو مینی زیر دامن عقد بست بعقد من کجا دامن کئی چست
ہمی خواہم کہ نفت زاشتیت بجز تزیوج با من اتفاقت
ملک گفتا کہ ہست این سہل کار بکاینے خوش از دچوں تو یار
ہیں دم موبدا انرا شو طلب گار کہ تا فردا اندارم صبر ای کار
صنم گفت ارچہ جاغم نا صبور را بیا امشب کہ فردا ہم نہ دورا
ملک ناما کام ازاں شیریں شکریہ با غوثے و بو سے گشت خورند

عقدِ خسر و باشکر و تزیوجِ ایشاں

عروسِ صبحدم چوں پردہ برداشت جہاں اجلوہ خود در نظر داشت
پہر اندر تنہا جب لوہہ حالی طبق بار از گوہر کرد خالی
دو کار افتادہ با چند مہید شد تذاذ پرے پیوند جاوید
طلب کردند موبدا رہنمائی کہ عقدی بست بر رسم معانی

نہج - مرا خواہی تو کنش خواہ ہشتیاقت + کہ بے تزیوج دورم ز اتفاقت نہج - بیرزو
نہج - دو کار افتادہ کمتر با صد مہید نہج - شدہ

چو شد شرط ز ناشوی همه رست مراد آما ده گشت دواوری سست
ملک در پرده بادله از نبست بتا راج شکر شد طوطی مست
در و چپ چون گل در گیاہ غلط کردم کہ در گنج اژدہا
پراز صد گونه نعمت دید خوانی در و پالوده و حلوا جانے
نخست اندر نمک شد چاشنی گیر نشاندانکہ نواله عسرق شیر
شکر خایده شد در زیر گازش بجلواد رشدا گشت رازش
بگنج انداخت مارش مهره خویش صدف بستد ز باران مهره خویش
چو شیرین دید شربت را خردمند فتاندا ز آب در می قطره چند
دے باد لبر اندر کام دل ماند دلش آسوده شد چون کام دل اند
شمارونے کشیده در برش تنگ ہی پیودره فرنگ فرنگ
بدانں کرد حلوئے شکر نوش کہ شد حلوئے شیرنش فراموش

خبر یافتن شیریں از عقد خسر و با شکر و بصرا

رفتن و بفر باد در آمیختن

خبر شد چوں شیرین مشوش کہ خسر و شد شیرین دگر خوش

لے اے بمقدار یک جہاں پالوده و حلوا متیا بود لرح - اندر لے بحاف فارسی

گلگیر شمع کہ نوسے از مقراض مست درینجا آله خسر و پرویز را باں استعاره نموده

لرح - جلاب گلاب بفکر آمیختہ لے پریشان حال

گم از جورِ فلک تنگ موبود گمے با نجاتِ بد در جنگ موبود
 ندلداری ز کس نیاری از یار ہم از دل دور مانده ہم زدلدار
 دلے و صد ہزار اندوہ بردل بے سنگی غمے چوں کہ ہر دل
 بہ تمنائی نشستے در شب تار ہمہ شب تا سحر بگریستے زار
 ز بخواہی شدے چوں ماہ بر یام فرستے بدستِ باد پیغام
 کشیدے ہر دم از دل دور با فگندے چشمِ انجم را خراشے
 شبنم تا صبح گاہ ایں کار بود بر درش کار خود دشوار بود
 جنبیتِ ابروؤں اندی زانود گمے در دشت بودی گاہ در کوہ
 فراواں صید کردے دام و دورا بدینہاداشے مشغول خود را
 شاگمہ باز گشتے سوئے خانہ نشستے ہم بر آئینِ شبانہ
 چو لختے کوہ از میاں پڑ پیر کرد بکوہ بے ستوں روز گزر کرد
 فرس نیراند روی بادلِ تنگ ز غلِ خوش مے برید فرسنگ
 زخار دید جوئے ساز کردہ رہے در غرِ خار با باز کردہ
 دریش سگد تراشیدہ چو سدا سپید و نقر چوں گجر گندا
 ہمواری و صفت چوں بلور کہ بر رفتن نمی یارست مور

تے آہ و نالہ تے پے پیر کرد۔ غمزد

لے بیدل کہ صل و صف عشاق ست
 لہجہ۔ درد مے تمنائی و بگرزیدگی

بھرت گفٹ کاحنت آن جو انرد^۱ کہ ز اہن بنگ او اند چنیں کرد^۲
 ہی شد در نظارہ بر لب جھٹے^۳ نظر میکہ در روی موئے بانوئے^۴
 غناں میداد خوش کو دتن را^۵ کہ دید از دور ناگہ کوہ کن را^۶
 ثنا باں شد بصد رغبت بیش^۷ و زان پس کرد لختی تجست جوش^۸
 جوئے دید خوب و سرو قہات^۹ بکوہ انداختن کردہ قیامت^{۱۰}
 ازو ہر بازوئے آہن ستونے^{۱۱} ز تیشہ بے ستوں پیش زبونے^{۱۲}
 بپرسش گفٹ کائے مرد سخن شنج^{۱۳} بکوہ از تیشہ آہن زرا لفسنج^{۱۴}
 چٹامے و چہاں نیز نگ ساریت^{۱۵} کہ پیش صنعت از رنگ ساریت^{۱۶}
 بگوش مردکاں آواز در شد^{۱۷} چو آں بشنید از خود بے بھر شد^{۱۸}
 نکالتے دید در زیر نقابے^{۱۹} نفقہ زیر ابرے آفتابے^{۲۰}
 بزاری گفٹ فرہاد دست نامم^{۲۱} دریں حرفت کہ می بینی تمامم^{۲۲}
 بسختی چوں کنم پولاد را تیز^{۲۳} بہر زخمے بود کوہی سبک خیز^{۲۴}
 دگر تیشہ بہنجار آزامایم^{۲۵} بصنعت پوست از مو بر کشایم^{۲۶}
 چو روشن کرد مت کین کہ کینست^{۲۷} تو نیز ہم بازگو تا نام تو چست^{۲۸}

۱۔ کلمہ تحسین و تعجب۔ بمقابلہ اندامیت فعل نائب آید نہ حاضر اسیر ۲۔ لٹح۔ ہنرمند ۳۔ لٹح۔ کند
 ۴۔ لٹح۔ در موئے ۵۔ لٹح۔ فن ۶۔ لٹح۔ جواں خوب روئے ۷۔ لٹح۔ ز اہن
 ۸۔ لٹح۔ ہنر سنج ۹۔ نام مصوچین حریف مانی ۱۰۔ لٹح۔ چو آواز از شنیدن
 ۱۱۔ لٹح۔ بہارے ۱۲۔ لٹح۔ زود خیز

کہ تا گیت تو در گوشم رسیدست ز بیہوشی ہمہ ہوشم رمیدست
 صنم گفتا کہ ایں پریش نہ سازست رہا کن سرگزشت من درازست
 ولیکن خواہمت فرمود کایے کشیدن حجے اندر کوہ سائے
 بحریم کا چوں زانوے رانی ضرورت کا زنت طرہ را بدانی
 بکوہستان ارمن از بزمیش گلہ دارم ہمہ سرو از عدویش
 ز شیر آرنندگان جمعے ابنوہ درآمد شد بر بخت از سر کوہ
 بیاید ساختن جوئے بتدبیر کز انجنا تا ہما آساں رسد شیر
 چنیں کائے جزا تو بر نیاید تو کن کیں از کئے دیگر نیاید
 فنت را کو گو با خویش دارد شناساں کہ دانش بیش دارد
 دراں منگر کہ من خود شیر خوارم کہ گرچہ شیر خوارم ہوشیارم
 چو بنیش را بود آئینہ بے رنگ نہ بیند صورت آئینہ بے رنگ
 جوابش داود مرد سخت بازو کہ مرد دست من نہ در ترازو
 و گر نہ کے گذارد عقل چالاک کہ بہر نیسہ نقدے را کنم خاک
 شکر لب گفت اینجا چیست بہن کہ مرد چوں قے ریزم بد بہن
 براثری بر زمین غلطی زنت داد زمیں بوسید و را زینہ بخشاد

نطرح - ز بیخوشی نطرح - گفت از من سٹہ بر آوردن نطرح - بریدن
 نطرح - دمہ نطرح - بنیش نطرح - شیرستم نطرح - بخواری

بگریہ گفت مقصودم نہ مالست کہ مزدکارِ من دید جمال ست
 ہر آن صنعت کہ بر بنی بآلے بہائے گوہرے باشد سقالے
 مرا مرزا ز چناں رخسار دل دزد تماشاے کہ باشد دیدنش مزد
 زابرے ہلالی پردہ بر کن من دیوانہ را دیوانہ تر کن
 چو شیریں دید کو دلریش دارد ق تمنائے بجائے خویش دارد
 گراں پنداشتش کہ خوبی خویش ز کوائے را نگہ دارد ز درویش
 بدست ناز برقع کرد بالا کہ چوں پوشد کسے زینگو نہ کالا
 دل فرہاد ازاں نظارہ چست ز سر تا پائے گشت از بخودی
 ز جبرانی زمانے بے خبر ماند دلش در خون و خوش در جگر ماند
 چو حالش دید شیریں داد آواز کز اں آواز جانش آمد بہ تن باز
 میاں بر بست نماز کار بردشت رہ مشکوے آں دلدار بردشت
 شکر لب در پس مولد آدہ در پیش شد نداز کوہ سوسے مقصد خویش

اظہارِ عاشقی فرہاد با شیریں

چونہاں کرد و خویشید بخشاں درون کہ چوں لعل بدخشاں

لائق - بزرنج ہنر کردن دباست لائق - تماشاے بود و اں باشد مرد لائق - صنم چوں
 لائق - بجباں لائق - گرم گدازشتش لائق - چلم حصہ سیم کہ ببا کینان وہند
 لائق - تن لائق - عیار لائق - فرہاد

طلب فرمود شیریں کو بکین را کہ تا مشغول دارد خویش تن را
 ز بیرون سریش پیش خود خواند بہ تعظیم کہ واجب بود بنشانند
 در آمد چاشنی گیر شکر خند درختے از نبات و سروی از قند
 فرو آورد بہر قوت و قوت نہ فرقِ مطنجی خولے ز قوت
 درو آریشتے بر رسم شاہاں منرا وارد ہاں نیک خواہاں
 چون نعمت خورد شد ساقی پیایے نشاط انگیز شد از میوہ میے
 فرومے برد خوش فرما دیکیں شراب تلخ را بر رتے شیریں
 شراب خلوت و زان گو نہ یار کجا باشد ازیں بہ روزگار
 چو سر خوش دید شیریں میہاں را طلب کرد از دلش از نہاں را
 کہ در سیامے تواز فرق تاپایے فراہست را چو گشتم کار فرمایے
 گواہی داد دل کر خسروانی کز میناں با فرو دستان غمانی
 جوان کارداں گفت ایس نصیحت گدا را تمہت شاہی محالست
 کجا با خسرواں ہم سنگ باشد کہے کز سنگ روزی می تراشد
 گدائے کوزدوراں تنگ روست بہ از من کو نہ چوں من سنگ روست
 بکاں کس دن و دہر کس بکاں مرا با کو دجاں کندن بود کار
 رود ہر موعے اندر گوشہ خویش من اندر کجا و کجا و گوشہ خویش

ہم کس بادہ کش درجایگا ہی
 من اندر خاک خوارشی زیر چاہی
 تنہ در عمل بہت سز جولاہ
 ازیں معنی کہ ایں راہست آں چاہ
 چوزد بخت ایں گرہ در کار سخت
 ستیزہ چوں تو اتم کرد بخت
 ہر آن مرغی کہ روزی سنگ داد
 نہ بس زیبا بود گر رہست خواہی
 ولیکن بر غریب آرزو مند
 چو چشم از مردمی دارد نشانی
 چو اقبال آدمی را رو نماید
 بخندہ گفت شیریں طرفہ حالی
 مرا زینکو نہ نیز ابلہ پندار
 کہ سنگ از لعل شناسم گل ازخا
 بدای دانا کہ مارادانش آخت
 کہ با من باز گونی گوہر ت چست
 بہر مغر از خروشمعے برا فرخت
 تامل کرد مرد از ہر صوابے
 دیارت از کجا و نسبت از سیت
 زلب بخشا و فضل را ستکاراں
 ندید از راستی بہر جوابے
 من اندر نسبت خاقان چنیم
 کہ کج بنود خیال بختیاراں
 بگوہر صاحب تاج و نگینم
 کہ کج بنود خیال بختیاراں

۱۔ خوردن ۲۔ باشیاء حرکت لام تساج و سفید باف دہم یعنی غلبوت آمدہ کہ تساجی دارد ۳۔ ست
 ۴۔ نر ۵۔ لے صاف گوئی ۶۔ دیارت را چہ نام و گوہر ۷۔ نر ۸۔ کز

طراز مهر می بستند بر سنگ	بقصر دولتتم مانی و ارژنگ
که چون ایشان تویم استاد چالاک	برانم داشت ایس طبع هوسناک
که کردم دولت شاهی فراموش	درین صنعت چنان آشفته شد پیش
که ماند از تاج شاهی گوهرت دُو	خبر در گوش خاقان گفت و ستود
هوس نه برنگین بر سنگ دارد	مدام از تیشه مغز سنگ خارد
بیا قوت و زمر دکنه چشتم	چه باشد مهره سارا کار با چشم
زند مقبل بکار بدیراں چنگ	چو دولت ابرفتن باشد آهنگ
دلش کاهل شود و جفت رانی	چو آید بخت دهنقاں را گرانی
هوشناکی کند و کفش دوری	چو خواهد گشت زرگر رنگ روی
به تیشه کرد پاره تیشه من	پدر کا گاه گشت از پیشه من
نیامد زین هوسناکی دلم باز	بسی تا دیب کرد از هر مطناس
باب دیده است از کار من دست	برنجش داشت از آزار من دست
بر آهنگ سفر و ستوریم داد	بصد تو میدی از خود دوریم داد
ازاں کشور دیر کشور زدم گام	رواں گشتم ز شهر خویش نا کام
چونیکان دست مزد خویش خورم	چومرداں دستکاری پیشه کردم

لح- سحر ۱۵ یعنی شوم ۱۶ لح- چنانم شوی شد ۱۷ لح- مایل ۱۸ لح- بره
 ۱۹ گاه و راتی زیرا که جفت یعنی هر دو گاه و قلبه آمده ۲۰ لح- هوس بازی ۲۱ لح- باران

چو دیدم بادشاہی خود ہمیں بود
 ز خون دل در گشتم نکلیں بود
 نیم زیں پس بتاج و تخت محتاج
 خوے پیشانیم بس درۃ التاج
 سرود آرزو بازوئے رزق
 مدال کم کاں و آذر ہاست گنج
 چو شیراز است خرد از پیش خویش
 چہ سال جائے و گر چہ بیش خویش
 برد نام دہریج از پئے قوت
 کشد مرد از میان سنگ یا قوت
 بگو بہر قانع ہم با اندکے فرد
 نہ کارم با عس و عجم از دزد
 بہ تنہائی زیں کا سودہ کارم
 سر را بنوہی مردم ندرم
 نفیر خلق جستن بردر خویش
 صداع باشد از بہر سر خویش
 بیدار کسے شد خلق مشتاق
 کہ دار نام و نام سے در آفاق
 پیر نہ بچس گم نام را حال
 کہوں کیں دولت شد کار فرمائے
 کہم جوئے در راں خارائے و گیر
 کہ جدی آرد فرو داز آسمان شیر
 بشرطے کا فکری در کار من نو
 زروئے خویش بخشی مزد مزدو
 بگردن برآئی گاہ گاہے
 غامی آفتاب از بعد ماہے
 چو بیدل دید شیریں کو بہن را
 بر حمت در پزیرفت ایں سخن را

لے ہماں زرد اندوز کہ ذکرش گذشت لڑچ۔ چو لڑچ۔ در لڑچ۔ شان
 لڑچ۔ رود نام دیگر گنج لڑچ۔ گوی لڑچ۔ نہ تنایم شے فریاد خلق لڑچ۔ چوں
 لڑچ۔ کہم لے بخت اول دسکون ال بر جوست از بروج آسمان لڑچ۔ بر راہ لڑچ۔ آفتاب

بوعده شاد شد فرہاد جاں کن چو بر امید گوہر مرد کاں کن
بدان عہدہ ہمہ شب خرمی داشت زجاں شادی زجاں ناں بنہی داشت

صفت جوئے فرہاد کہ حکم شیریں از کوہ بر آورد

بروں آمد چو صبح عالم افروز لبان جوئے شیر از خیمہ روز
بکوہ انداختن نیرانہ فرہاد بکوہ سنگ شد چوں کوہ پولاد
دل خار ابرو نیرے ہی کند کہ در ہر ضربتے جوئے ہی کند
چناں بر کوہ زد تیشہ بے تعبیل کہ نگش سرمہ می شد میل در میل
چناں میڈا ز اہن سنگ تاب کہ ہم آتش بروں می جھٹ ہم آب
چو بر کاوش فائے خیم یارش بچے درودہ شدے نیروی کاوش
بنظارہ شدے گہ پری رے نشے تین مانے بر لب جھے
چو دیدے دشت گاہ کوہ کن را گزیدے پشت دست خوشتن را
امیدش را بوعہ بند کر دے بدان عہدہ دوش خورند کر دے
گنجے گرجہ خوش کر دے ضمیرش نہ بر چشمے بگشتے دلپذیرش
چو دل برسم دارد عاشق مست بیاید داشت از سیمین ش بہت

لہ میزد سے تعجب یکر دوبر حاشاں انسوس می نمود ذاق زیر چشمے بگشتے

بجان کن خدمتے کنیا رہا شد کہ خدمتگار زربسار باشد
بجز مردوم ز مردوم خواستن چیز تھی چشی بود نادیدگی نیر

صحرا نور دنی فرہاد در عشق شیریں گریہ وزاری اُو

جو اہر سنج دریاے معانی چنیں کرد از سخن گوہر فانی
کہ چوں بر کوہ شد فرہاد دلتنگ ز غم بے رنگش با آں ہمہ رنگ
نہ جوئے شیر تڑد لچوئے میکند کہ بہر خوں خود او جوئے میکند
نتہما کوہ میکند از پئے جے کہ گاہے جے میکند گے روفے
ز عشق آتش بدامانش گرفتہ زد اماں شعلہ در جانش گرفتہ
از اں دوئے کہ سر بزد و زجانش گدازاں گشت مغز استخوانش
نہ روفے آنکہ رواز عشق تابد نہ ہوش آنکہ خود را باز یابد
ز شوقش محوے بر تن خار گشتہ قرہ در چشمہا مسما گشتہ
از اں نامش کہ او کرے باندہ بنالیکے با و از صد اکوہ
بگریہ راستیں الماس میرفت شکش سنگ راز الماس میفت

د بے دیدگی تہ غالباً بر محض برابر باشد و بلجوبی محبوب د موعے

لکھ مراد از سیداری شبانہ روز و انتظار شدید

نہ سر نیک لعل از الماس میفت

برآوردے چو آو صبح گاہی گرفتے آتش اندر مرغ و ماہی
 پوئیں گے پیش رسیدے نمک بوئے کہ برش رسیدے
 درویدے و نالیدی بزاری میان خاک غلطیدے بخواری
 چو مرغ تشنہ کابے بند از دام نہ آں یا بد نہ بے آں گیر د آرام
 ز محنت ساختہ پیرایہ خویش گریزاں از خود و از سایہ خویش
 سپہا فصول غم درے دمیدہ دلش از ہوش و ہوش ازے رسیدہ
 شدہ از دست چوں شوریدہ کاراں بماندہ بنجر چوں سایہ داراں
 بروزش دیدہ اشک انداز بودے شبش چشم از غمخودن باز بودے
 ز حیرانی بکار خوشتن گم شدہ دیوانہ ہچوں دیو مردم
 نہ در مغزش نشان ہوشمندی نہ خوابش را فصول چشم بندی
 سحر تا شام حاراسوختے ز آہ میان خار غلطیدے شب با گاہ
 بہ پیش خارخونی نیم نیمے خلیدہ چوں درفتے در ادیے
 زیاکی دام و دو گشتہ ندیش نہ ترس از گرگ نہ از شیر بدیش
 گئے نقش پانگ از گریہ شستے کہ از خرگوش خوابے وام جھتے
 گئے در آرزوے چشم دلبند نہ بے بر چشم آہو بوسہ چند

گہ از سودے آن خال ل افروز سواد دیدہ کرے حک شہ رُو
 گہ از دنداں بریدے سبت شیر بخورے وشد از جان خود کیر
 گہے اشک گوزناں پاک کرے زہر زہر غم تریاک کرے
 ہواش را چو عصمت درمیاں بود نہ زنیس سود نہ زانش زیاں بود
 تن مردم چو شد ز آلودگی پاک پنگش آہویت وزہر تریاک
 رسول پاک دُریاک سفتست کہ پاکی را سلاج مرد گفتست
 گہے در گوشہ با مرغان نشسته ز وحشت دل بدیشاں باز بستے
 بقری ماجولے راز گفتمے غم دل پیش بلبل باز گفتمے
 بیفانڈے غبار ہداز تاج بخاریدے باخن پست دُراج
 حرام کبک یاد آورے از یار بگریہ غرق خون گشتے چون قار
 ز عشق رنگ آں زلف خمیدہ نشانڈے زاغ را بالائے دیدہ
 چو در شہر آمدے از قلعہ کوہ شدے نظارگی ڈور گردش انہوہ
 یکے در حالتش بگریستے راز یکے زخم زباں کر ویش بسیار
 یکے وز خذہ لب را باز کر دے یکے از طعنہ ننگ انداز کر دے
 یکے افسوس کر دے بر جویش یکے خورے دیرین از زندگانش
 دواں طفلان نہ ہر سو پست بر پست بد نباش کلوخ و ننگ درشت

نماده او بزخم سنگ گردن	تنش سنگین شده از زخم کردن
بشادی ز آل کلوخ افزود جانش	کلوخ امر و گشته درد بانس
بنود ارچه کلوخ امر وے ازدوست	بگے بود خوش کین از پے اوست
بود و بهقان چو تهر آب دل تنگ	شود شادار بیار و تا سماں سنگ
مدائن عاشق که از آزار ترسد	چه گل صید کس که خار ترسد
بدریا عسر که مردارید جوید	نخست از جوهر جاں دست شوید
بآب زندگانی چوں روی راست	نخست از زندگانی بایست خاست
ز بهر سخت جانان راست این ساز	که از نازک تنان ناید بجز ناز
چو زخم تپک و سندان خورد شیر	بترچی در رود در وید و شیر
نشاید چوں سپر بودن درین کوی	که پیش از زخم بر چسب گردوش روی
سر مردانگی آن مرد دارد	که گر غضبان ز نندش سر بخارد
بباید همچو فرهاد آرد دای	که تا بر سر خورد سنگ بلائی
بدین سنج آں غریب سنج پرورد	ز گرد و منجنیق فتنه می خورد
بدل جز عشق باز اے نبودش	بجز دیوانگی کارے نبودش
ز بس که بنجود ی هر لحه می مرد	شب و روز آرزو می مرگ می برد
مدام از بس که ناخوش بود جانش	حدیث مرگ بوئے برزبانس

نشانید فال بد و خوشی تن را کہ تاثیر ست فال مرد و زن را

حکایت ابلہ بد فال

شنیدم کابلے را خیرہ کاری فرد برد از سر باریجی فاری
 سرش پوشید و مار افسا را گفت کہ ہاں بیداری بنائے کو خفت
 فسوں گرچوں فروشد در شمارش بگریہ گفت رفت از دست کارش
 بچندہ کرد بیدارش دغا باز ز شخص خفتہ بیرون آواز
 چون بکشا دندرویش بے خبر بود دش محتاج افسون دگر بود
 بزدن خویش را چوں فال بد کرد ہاں فال بد اورا حال بد کرد
 نگو گفت آن حکیم فال پیشہ کہ خور فال نیکوزن ہمیشہ

آگاہی خسرو از عشق فرہاد

حکایت فاش گشت اندر زمانہ بگوش عالمے رفت این فسانہ
 چون در شہر گشت این داستان نو رسید آگاہی اندر گوش خسرو
 کہ شیریں را از عشق ست نبیا بدل شد ز غبت شیریں بفرہاد

ملہ افسونگر مار۔ ذق کہ ہاں پیدای بنمای برخت تذیح زمرد

نہ ج مردم نہ ملک شد

ندیاں ہرچہ شبنمہ انیں راز ہمہ گفتہ شدہ رایک بیک باز
 فنادند و دل شدہ خار خاے کہ دمان دلش بگرفت خاکے
 چنانش از عشق شیریں تلخ شد کام کہ درکامش شکر را تلخ شد نام
 فرو بست از سخن بہائے خداں بجایید از غضب لب را بدندان
 ز سوز سینه کشش عیش ناخوش گرفت از غصہ سرتاپے آتش
 چو مرداں شد غیرت لا ابا لی کہ از غیرت نباشد مرد خالی
 چو طبع مردم از غیرت شود دور زنا محرم نباشد خانہ مستور
 ولیکن رخت چوں جند زبالا بیایے خود رود برد ز دکالا
 چو باب خویشتن را بے بند خواہی درت را رسیا نہا چہ نہ خواہی
 کنڈیک مادہ را دہ خوگ در زیر نباشد مادہ شیرے را دوز شیر
 باید مرد کیش خروساں کہ تنہا داشت بتواند عروساں
 چو طاقت طاق شد شدہ راز تیمار طلب کرد از حریفان چارہ کار
 کہ چوں شیریں ماگ بست پیوند ق بیار بہتر از ماگشت خور سہند
 شہا ہم چارہ کارم بجوئید خلاصم چوں بود از زوے بگوئید
 بے خور دم تکریر جالے شیریں نہ شیریں بود چوں حلوائے شیریں

دلخ رشک دلخ بارو دلی عشق دلخ مرد دلخ دیکل رخت چوں خید زبالا

دلخ دزد دلخ نہ دلخ نباید مرد

چو دیدم شور شیریں بچیاں بود کہ در گڑ ما شکر خوردن زیاں بود
 جوابش داد شاپورا از سر ہوش کہ بادت آرزوے دل ز آغوش
 چو امیدے کنی از نخب جاوید مراد ت با د حاصل بیش از امید
 مرغ از بار اگر درے وفا نیست کہ از خواباں وفا جستن روانست
 اگر با کس وفا بیش بودے مکافات وفاے خویش بودے
 چو تو خوردی ز خوان دیگرے چیز نشیند دیگرے برخوان تو نیز
 وے خوش باش کا بت کس بخوردہا گو خوردن کہ لب ہم ترکزدہست
 چو شاپورا ز حکایت باز پر دست بزرگ امید ہم نختے در انداخت
 کہ شاپا دیر شد کا خرتکارست ہمہ گارِ جہاں نا پائدارست
 کو اکب را خلاف اندر میاںست طایع را خصومت ہنجانست
 جہاں در بیوفائی ہست مغرور کہ ہستش تیرگی و البتہ نور
 ز دست شب بدچوں روز را جام نمد خفاش و بوش بیوفانا م
 و گر پوشد رخ روز از شب تار خرد و ز راغ خواندش جفا کار
 ز بھر چشم ز راغ و طعنہ بوم تواند شد ز خوے خویش معصوم

نہج بکوشید نہج کہ شیرینی بود بر جئے شیریں نہج گری نہج گوش نہج بر نہج دیدے

نہج دیدے نہج دیگران نہج شاد و نہج زورے نہج ہمدان جہاں ناسازگار است

نہج ہمنان نہج پابستہ چوں نہج چوں رام نہج ہمنان نہج

کند اقطاع مرغی لابلای باغ کہ ہم بومش بود ہم خانہ ہم زراغ
 پس آنکس کو دورنگی را نشانست حقیقت قرۃ العین زانست
 چو این مادر دورنگ آمد ز رنگ کجا زاید از فرزندانیک رنگ
 ز ابلق کرۂ ادہم نیاید کہ مار پیہ مار پیہ زاید
 و راز صد آدمی یک کس گزیدہ است خداش از رحمت خویش آفریدہ است
 چو روشن شد بتحقق این معانی ق کہ کس را نیست بوسے مہربانی
 شکایت چوں نہ بہ مہراں کنی ما نخست از خویش باید کردن آغاز
 مشو بطرہ شیریں شکن گیر و گر گیری نخست از خویش گن گیر
 ز غیب آزاد دنیا ئے نشیند کہ عیب خود و جہشیم خود نہ بیند
 نشاید بہر خود بود از سر زور بہ نیکی احوال و اندر بدی کور
 ز تیر انداز احوال راست پذیرد زندگر چہ بہ یک ناوک دو تخمیر
 نمود ایر گنجی کہ چشم کز خاست بود نیمے دروغ و نیمے راست
 ز رلے خویش ساز آئینہ صاف بنقد خویش ہم خود باش صراف
 در آں آئینہ بناید ہمہ چیز و گر آئینہ بند دوستان نیز
 شش گفتا کہ نہا چند گوئی چو آئینہ نشاید عیب جوئی
 خیال آئینہ صادق خوانند کہ میگوید دروغ راست مانند

دش خویش بند دش باید دش دوستی دش دش دش بدد

نہ ہرچہ آل کر نماید نیرست	نہ ہرچہ آل راست اندکس سیت
چہ داند کس نہایت را نمودار	کند ہر کس بقدر عقل خود کار
نیاید سیکس را از دہ پریش	ہم اول گرتواں دیدن بد خویش
و گر بیافتد اوں خود ستور سیت	بچاہ افتادین مردم ز کور سیت
پشیمانی نمی دارد کنوں سود	گذشتہ چوں گذشت از بود نابود
کہ از دل چوں تو ایں بار برداشت	کنون آیندہ را باید نظر داشت
منت گویم و گر بہ داں خدی است	بزرگ امید گفتا آنچہ رای است
عتاب و لطف را در دے شمارے	رواں کن نامہ بایادگارے
مراجش ہرچہ باشد باز دانیم	جواب نامہ را چوں باز خوانیم
بدان اندازہ کاے پیش گیریم	و ناں باسخ خیال خویش گیریم
کلید ہر سوالے در جواب ست	ملک فرمود کیس معنی صواب ست
کند نوکِ سلم را عنبر آلود	دبیر خاص را فرمود تاز و د
فشانہ از کلب چو پیش گو ہر گنج	باملاے ملک مرد گہر سنج
سخن را داد منشور لبندی	نخت از زیر کی و ہوشمندی

راج روز پیش نق آنجا ضرورت نق خود نق گشتش
 نق منقول از نسخہ حبیب نق خوبی

عتاب نامہ خسرو بہ شیریں عتاب بفرما د

بنام آنکھ تن را نور جاں داد	خرد را سوے دانائی غماں داد
خدائے کافر نیش کر دبر پائے	درویش جئے دبیریں از ہمہ جائے
نہ چوں مابندگی را ماند در بند	خداوندان عالم را خداوند
چو خواہد دوستان را دوست کانی	کند در چشم یک دیگر گرامی
و گر خواہد چراغ ہر بے نور	ز دلہا مہربانی را کند دور
اگر نیک مت و گرد یکم و کاست	بہر حال آں کند کور ابو خواست
کے را بر مرادش دست نیست	کلید کا کس در دست کس نیست
پس آں بہتر کہ در امید و در بیم	نہ بچہ آدمی گردن بہ تسلیم
پس از نام خدائے آسمانے	بر وں دادہ جراحتمای جانے
کہ شمع دیدہ شیریں شکر ریز	کہ چون شمع و شکر شد خاطر انگیز
نظام از من کہ دل در دام دارم	غلام یک خسرو نام دارم
بجو آہد ہزاراں بقیہ اری	پس از من پیش خود گوئید باری
بگوئید حال من پیش دل خویش	کہ مردم زیں دل بیجا مل خویش

نوح داد نوح شمع شکر نوح سلام من نوح بخواند

نوح نالہ

نیم یک لخطہ از یاد تو خاموش
 فراموشیم شد گوی فراموش
 نہ خوش دارد شراب لالہ زخم
 نہ در گیرد بجوش آواز چنگ
 صراحی دارد در مجلس بونم
 کہ لب پر خندہ ددل پر زخوم
 توئی کت نگذر در دل کہ روز
 بریں در متمندے داشت سوز
 بلے رسمیت رسم آدمی زاد
 کہ دور افتادہ را دیر آورد یاد
 دلے من گر چه صد فرنگ درم
 چو بینی روز تاشب در حضورم
 چناں نزدیک تو گشتم ز حد بیش
 کہ صد فرنگ دور افتادم از خوشی
 نہ از کوسے تو راں بر تافتم ہیر
 کہ دل بے میل شد با طبع بے ہر
 غمے کورا چو جاں باطن وصال
 ز تن بیجاں بروں آید محال
 دلے چوں دید مت کز من ملولی
 نکر دم چوں گراں جانان فغولی
 بچشم افتاندم از خاک درت نور
 وزاں در ہچ چشم خود شدم دور
 چو دیدم خود ترا حاجت ہمین بود
 گلت را مرغ دیگر در کیں بود
 بصد رغبت شدی با او یگانہ
 بصد غم خود بروں کردی رخانہ
 بلے آن اکہ باشد سر بکارے
 نخواہد بر سر خود ہیچ خاکے
 مگس را خورد با جلاب نتواں
 خشک در زیر پہلو خواب نتواں
 اگر با جز منو راضی است رایت
 رضا دادیم ماہم بار ضایت

مرا تو جانی و او جانِ جانست	مرا چون دل بسویت مهر نیست
دل است این جنگ نتوان گد بادل	شود با هر که خواهد آشناد
چو چوید کس خرد مندی نباشد	ستم بر دل خداوندی نباشد
که این کار دل ست از لب نیاید	بگفتن میل در قالب نیاید
منو در زباں بادیت در پوست	حدیث عشق کردل نیست بادوست
بعشق تازه و هم خوابه نو	مبارک باد کن خود را ز خسرو
حلاش باد اگر بر من حرامست	ز علت شربت که را بکامست
نصیب خود بکل کردیم مایه	اگر تو وقف او کردی همه چیز
کے دونه خور و کوراست وری	نشاید یافت کام از حیلہ توزی
که ناری را شنایان کهن یاد	وے رنگونه ہم با او مشو شاد
بجوس دیگران خود میر و د شیر	زہر مایا بے بود تقصیر
که ما ہم رونے آخیاں بودیم	گراویار ست مانے خار بودیم
غلامے بودہ ام آخر بختانہ	دگریارے بنو داند ریمانہ
غلاماں را چنین از دژ نہ رانند	خداوندان کہ قدر بندہ دانند
نہ بندہ بلکہ خویشاوند باشد	غلامے کو کمن پیوند باشد
کمن پر بردہ نواستواری	اگرچہ چیرہ و جلدست و کاری

دل از میلِ کسِ گس که سودست شرابِ کمنہ دارے وجودست
 وراں دل را وفا داری قدیمست چرا اینجا کثرت و آنجا رجمست
 اگر چه آتشِ دوست را دشمن نباشد وے درد وستی چوں من نباشد
 گل اندر تازگی از سرو کم نیست وے دُر تازگی ثابت قدم نیست
 بتاں را گر چه باشد یا بسیار بود بسیار فرق از یار تیار
 نصیم گر ز تو نامهربانی است نہ از تو کمر قضاے آسانی است
 گر فتم گت خودے سرو خراماں نگر و صحبتِ دیرینہ دامال
 مشو غرہ چنان نیست از جوانی کہ یارانِ کمن از پیش رانی
 چو گیری با حریف تازہ جامے کمن را ہم ز دور آخر سلا مے
 چو فرمائی بنزد یکاں بر آتے بد و راں نیز دہ آخر زکاتے
 چو خاصاں را دہی جامِ شرابے بحر و ماں کم از بے کبابے
 چو بختی ہشتیاں را مرادے جدا افتادگاں را کم زیادے
 چو خوانی عاشق نور ابد ہمیز زور خاکے رواں کن سوعے مایز
 جواں مردانِ چو پیش آزند خوانے سکے را نیز بخت نہ استخوانے
 چو باشد در شرابے مغماں سور گدے نیز نانے یا بد از دور

داق اگر چه دوست چوں نہ دیکن در وفا نہ خود کت نہ حق ساماں نہ ح ہاں

نہ کہ از تو تا کمن فرقت ندانی نہ ز ناب نہ ح آں نہ حق ہولے معنی

چوسوزد مقبلے درخانہ جودے رسد مہایگال را نیز دودے
 دگر محروم خواہی نیزم از خوش نگیرم نیز نام آرزو و بیش
 نحو شمع بعد ازین جستن کام ہم دوزم دلب زین گفتن خام
 سرخو ز آستان نور دارم ترا در کار خود مسند و در دارم
 شوم راضی بذل بے نصیبی بمیرم چوں غریباں در غریبی
 بدست دوست نگذارم برت را ز خواب خوش نشور اتم سرت را
 نگویم ہر چیزاں بیاب کردی مگر زین آرزو سیراب کردی
 چو حلوا خورده باشد یا رچالاک من آخر صحن حلوا را کنم پاک
 چومی نوشیدہ باشد عاشق مست شوم از چہ نہ اومن ہم از دست
 متاع نیک داری چوں تو دربار ضرورت باشد از جونی خریدار
 زمستان قان چہ چارہ سیتن را فراواں مرغ باشد یک چمن را
 نہ تنہا عاشقاں مستند و قلاش کہ زیبا نیز حسن خود کند فاش
 بود معشوق عاشق شہرگی دوست کہ گل بے مغز باشد بادہ بے پوست
 دگر تو نہ یکے صد یا گیرری یکے ز اں صد منم گرد پذیرری
 چو آید میمانے کش نخواہند کریاں از درش بیرون نرانند
 اگر خود من بمہمانی گرا نم دروں خواں از طفیل دیگر انم

من خاکِ درت زیرِ پینانی گرم خوانی و گرانی تو دانی
 بعنوانِ چوں سبیل گشت نشور رسید از قاصداں پروانه بر نو
 پری پیکر چو دید آں نامه نغز به حرفی برآمد و دوش از مغز
 پُر از حلوائی شیریں یافت خوان دلے در هر نواله استخوان
 بزی بر خطی رفیع نوشته بهر لوزینه الماسی سرشته
 ز نقش لقمه در لعل خداں که سنگی نامش در زیر دندان
 رطبِ باے که کار خا می کرد فرد میخورد و در دل کار می کرد
 چو خوانداں ماجرا تا بپایاں برفت از جایی چون شورید لایاں
 بموزونی دبیر خویش را حُبت که داند ز آبِ گل او نامه را حُبت
 قلم زن کرد گل بامشک تر حُبت نشان میگرد هر چه آں ماهِ حُبت
 خیالے را که خسرو کرد تحسیر جولے باز می گفتش گلو گمیر
 نخست آغاز آں دیباچه راز که رازِ عاشقاں را بود عمار

جواب نامه شیریں نجس و اهل اعصاب و باره شکر

بنام نقشبند لوح هستی که بر ما فرض کرد ایزد پرستی
 خرد را با کفایت کرد خورسند سخن را با معانی داد پیوند

دو دل را کو به پیوند آشت نکرد	به تیغ از یک دگر نتوان جدا کرد
و گر خواهد دو تن را نافرما هم	بصذر نخبیر نتوان سبت با هم
اگر پیوند خوا صد در جدائی	ستیزه نیت با حکم خدائی
چو شد تقدیر ما را قطع پیوند	رضا دادم بتقدیر حیراوند
چو وقت آید که این غم با سر آید	مراد از بام و نخت اندر در آید
تو تیرای دوست کا زار منت خو	چو روزی باشم روزی نشوی دوست
ز رویت گرچه دورم از همه کام	چو افتاده است می سازم بنا کام
در از بیچارگی ناام شبناک	چه یارم کرد باد و دران فلک
فرستادی بسوی من نهانی	سوادے پر ز آب زندگانی
مفرح نامه کز شوق آں راز	امید مرده در تن زنده شد باز
نه نامه کز غم حرز اماں بود	که تعوید دل و آرام جاں بود
چو دیدم بر سرش نام مبارک	گمش بر دیده سودم که تبارک
بهر خورده خرد کامے دگر یافت	بهر خط خاطر آراء دگر یافت
ز سرتاپائے آں فرخنده تحریر	نبود از مردمی با هیچ تقصیر
در آں پریش که بایا رکمن بود	فرا دل زار زه و مندی سخن بود

نوح چو تقدیر لیت اول قطع نوح آں غم بر نوح آم نوح ذوق

نوح بهر حرف خرد نام دگر یافت

زیادے کز من آمد در دلِ شاہ
 ز شادی پانہا دم بر سرِ راہ
 شدم زان گو نہ باد دولت ہم آغوش
 کہ خود را کردم از دولت غم اموش
 کہ باشم من پرستارِ کمینہ
 کہ روزے بگذرم شہ را بسینہ
 کنیزِ ادیم ار دارِ عسہ نیزم
 و گر خواہد گزار دہم کنیزم
 شدم بڑہر چہ فرماید گانہ
 شفاعت کیت کا ید در میانہ
 چو گرد و سوز آتشِ محبہ افروز
 تو اند گفت عود آہستہ تر سوز
 چو تابستان کند خورشید را گرم
 تو اند گفت حر با کند کے نرم
 چو بیرونِ اوشاہ از دلِ ہم خویش
 کنوں من ہم بیرونِ ریزم غم خویش
 امید از دوستی مارا چناں بود
 کہ خواہم با تو دایم ہمنان بود
 ز آئینہ نش کہ دارد نور با نور
 نخواہی بود از مایکے ماں دور
 گماں نفاذ کا فتہ خار خائے
 بحیث دوستی اندک غنائے
 یقین شد کالِ فاوہر با نی
 فریبہ بود ہر ماں ز با نی
 و گر نہ بر کس ایں تہمت تو اسبت
 کہ خود می نوشی و خوانی مراست
 خود از پیمان من بیرونِ نئی گام
 مرا بر عکس بے پمیاں نہی نام
 کئی خود با ہم آغوش و گر خواب
 دہی گوش من بخواب راتاب

دُح دگر خوارم دُح شکوہ بہر کہ دُح کجا خرم ہاندہ سبزہ نرَم

دُح ز امر ز بخش دُح اندر

خود اندازی بازارِ شکر شور زخوے تلخِ با شیریں کنی زور
 ز شیریں روزہ مریم کشتی بیش پس از شکر کثائی روزہ خویش
 چو آژنگِ شکر برداشتی بند نکردی یاد شیرین شکر خند
 چو در لب جوے شیر آمد کنو نم چو بے مہراں شدی تشنہ بخو نم
 مکش زیں طعنہ شیریں را پیلے کہ جوے شیر شیرینی است بے
 توئی شیریں تھے را چاشنی گیر کہ بر شکر فرو دا در دہ شیر
 مخور چندان کت آب افیوں ناید میں چند آنکہ شیر خوں ناید
 چہ پنداری تو لے نامہاں دوست کہ بے مہم چو تو من نیز در پوست
 بہ بعد مہدی چو گیتی زود میرم بگشتن چوں فلک بالا و زیرم
 من آں یارم کہ تا مہرت گزیم بجز تو در خیالت ہم ندیم
 اگر بندند در پیشیت گروے خیال کو کہن بر من بکوے
 اگر خود را نگہدارم سخن نیست عیان و گیراں در دست من نیست
 ز تہمت بیگنا ہے را منہ خار کہ نہ گل دید ازیں بستان گلزار
 چہ تاب یدن من دارد آں خاک کہ گر مہ بنیدم دامن کند چاک
 کے آروگردن آنکس بادہ را تو کہ آوازِ صراحی گم گند بہوش

ذائقہ کنی ذائقہ خود از ذائقہ چوب در جوے شیر ذائقہ شیریں

ذائقہ مخور خداں شکر کافوں ناید بہیں چند آنکہ شیریں چوں ناید ذائقہ دہل کو کہن بر من چو کہے ذائقہ دل

کسے کز من بگفتاے شو و فرد
 گرم بنید غم جاں بایدش خورد
 من ارپیش دے بے پردہ شام
 بدست خود ہلاکش کردہ شام
 کسے کوئی نہ تفسیدہ را آب
 بدو غن دادہ باشد شعلہ را تاب
 دلش رونے کہ پہلوے من آمد
 نہ من خواندم کہ خود سوے من آمد
 کنوں چنداں میرا غم زبیش
 تنابیش می بینم بخوشش
 من آخر مردم ہر چیز دایم
 طریق مرد می رانیز دایم
 کسے کوئی نہ من کو شد بجائے
 گرکش نہ ہم ٹپے باے زبائے
 دل او چوں مرا می خواہد پس
 بے خواہندہ را خواہد ہم کس
 تو ہم دانی کہ مردم را ہمیں سخت
 کہ دارد و دستار خویش را دست
 تو گر بر من دگر نگر فتی لے یار
 رسیدی بر منت زیں گو نہ گفتار
 چو این بنیاد بد را خود فکندی
 گناہ خویش را بر من چہ بندی
 اگر مظلوم نتواند جز ادا داد
 تو اندظلم ظالم را سزا داد
 برہن چوں باتش در دہتن
 چہ حاجت رو غش گر شست روغن
 تو شاید باچہیں مطلق عنانی
 کہ مرکب باعناں داراں شجانی
 مزن چندیں گرہ برستندے
 کہ دارد از تو برہنے بندے

شوق گرا ز پیش شوق پردہ شوق کز شوق دے شوق تو بر من گر طرح برہنہ

شوق کو بہت شوق توانی شوق بر تو از ہر

مکن زیناں دلِ در ماندہ ریش کہ در ماندہ ہست از دستِ دلِ خویش
 چنان دلِ شستی پیچ در پیچ کہ جاے دیگر اں نگذاشتی پیچ
 مرا خود بس بود داغِ جدائی تو بردا غمِ تنک و گیرِ سائی
 اگرایت اندر فرجِ سنگ و گر موریت اندر رختہ تنگ
 اگر در گرد کو ہستالِ تنگست و گر در گردش دریا ننگست
 و گر مرغیت اندر مرغزائے و گر بہت آہوئے در لالہ زار
 زہرِ جنسِ آنجہ حیواں نام دارد ہمہ با جنسِ خود آرام دارد
 نہ یکدم ز آشنائیاں در فراقند نہ یک ساعت ز جفتِ خویش طاقتند
 نہ انم تا ازینا نام من چسیت کہ تا باید ازین ساں بکیم زسیت
 ہما آسا بغزلت رے کردم بہ تنہائی چو غفا خوے کردم
 رواںم خونِ زمرگاں شاخ در شاخ نہ در دہلیز آسایشش در کلخ
 نہ سودایش کہ بے آرام کردم گئے در صحن و گہ در بام کردم
 کہ ہدم بحسرت آہم نباشد کہے جز سایہ ہما ہم نباشد
 تو شبِ در خواب و من ز آہِ جگر گاہ بشانِ شمعِ سوزم تا سحر گاہ
 بلے رسمیت شاہانرا کہ تاروز شدہ اند خوابِ باشد شمعِ در سوز

لائقِ زیناں دلِ در ماندہ خویش و کہ در ماندہ است باہ و دلِ ریش لُحِ چشمہ لُحِ ز آشنائی

لُحِ رفاںِ خونم لُحِ ز سودا بس

کشد کمتر چراغِ خویش درویش
 که داند سوز اورا سوزشِ خویش
 بزاری چند سوزم چوں چراغِ غمت
 بکبش تا دارم بارشے زواغمت
 غمت جز در دلم ماواند ارد
 تو گوئی جاے دیگر جاندارد
 دلم گم گشته باز آوردنتواں
 چو دل نبود صبوئے کردنتواں
 کجا بیرون شود زین نفس خود را
 رسن در گردن و زنجیرِ پاپے
 منم ہر روز و این شب بے دیجور
 تو خوش خبیثی ز روز چوں مذکور
 من ارصد باز خود را بر تو بندم
 چو باور نایدت بر خود چه خندم
 بہاغم من کت اند دل لقین ست
 رہا کن کوچناں باش از چنین ست
 چه چارہ چوں چنین افتاد تقدیر
 تراروزے شکر آئند مرا شیر
 چو نامہ ختم شد پیک سبک خیز
 ز شیریں بستد و دادش بر پرویز
 ملک زان گنج گوہر ہر برداشت
 عمارتہاے شیریں در نظر داشت
 فگندہ بیچ پیچ نامہ در پیش
 ہی خواند و ہی بچید بر خویش
 بہر خط نکتہ از ناز می یافت
 جواب نامہ خود باز می یافت
 بہر جلا بہاے سر کہ پردرد
 کہ ستا ترا بوداں بادہ در خورد
 مفرح چاشنی ہاے شکر ریز
 چو بادہ تلخ و آم و شکر انگیز
 جگر لے نک بر ریش کردہ
 نہک بیش از قیاسِ خویش کردہ

نق از درد و غمت نق خپ لے نق در نق بادا نق بے نق نام و غمت
 نق پردرد نق قیاس خویش

ہٹی خوردارچہ کاش ریش مشید وے ملیش بخوردن بیش مے شد
 چودر خود خورد شورائیں سخن را بشورایند غم ہاے کمن را
 دلش زال شور شیریں بخرگشت وزاں شوریدگی شوریدہ ترگشت
 بیاراں گفت دریا بید کارم کہ بودن بیش ازین طاقت ندارم
 یہ شیریں باشد از شیرینی کار کہ شیریں یار دمن دور از چینی یار
 بدیں عزم از نشا طیزم بر سخت جنیت حبت ساز فتن آراست
 یکایک بار ہا فرمود بستند غلامانش بہ پشت زین شستند
 چو مگ بہ رفتن شد بک خیز برآمد ہچو مہ بر پشت شبدیز
 چو بادہ صجدم میرفت پویاں گل خوردار کجود و دشت جویاں

بازگشت خسرو از صفہاں خواب دیدن او

بچال شد روشن از تارخ شاہاں کہ چوں شد بارگی را نذر سپاہاں
 غم دل در گریبان نش زوہ چنگ ہی بردش دواں فرنگے سنگ
 چو درامن رسید جستن تیز زرہ داراں شیریں کرد پرہیز
 بکوہ ہستال ہے بودار گزدردور ز آشوب خلائق ماندہ ستور

نوح کہ در خورد نوح آں نوح ز شیریں نوح چاں نوح با طعوم

نوح راہ نوح جنبش

عنان باد پارا تافت از راه
 چون قند ز فام گشت این نطفه سنجاب
 در آن دیرانه نور افکند چون ماه
 زمین چوں لپت فاقم شذر متاب
 جہاں سرد و ہوائی پستیں بود
 سحر گہ چوں رواں شد باد شبگیر
 کشاد از خواب نوشین ز گسِ ناز
 چو از خواب گراں بیدار گشتند
 حکایت کرد کز بیداری بخت
 چنان دیدم بخواب اندر کہ گوئی
 دو ساغر برد و دستش صاف و نایاب
 پرداں ساغر جلاب پر جوش
 جوئے بود دیگر شمشستش
 جواں چوں شد باغ چاشنی گیر
 کنوں این خواب را تعبیر چه بود
 بزرگ امیدش کز ہمہ باب
 تو خود دانی کزین بہ خواب نبود
 چو زال جلاب شیریں کردی کثام
 ز شیریں عاقبت شیریں کنی کام

لُق پرکار لُح از لُق شکوئی لُق ہرود بہر دستش مئے ناب لُق کیں گیر دمن

دِز اں شیریں کہ با او مُرنا شاد بچوے شیرماند شنه فرماد
 در افتاد آں حوالاں اساغوز چنگ در افتد کو کهن ایشیہ برسنگ
 ملک گفت آئے آرد خواب تیار ہماں پیدا شود کا تید بہ تعبیر
 تئایہ خواب پیش اہماں گفت کنیک و بد بزا ید ہر چہ شکفت

فتن خسرو پیش فرماد بطریق تجاہل عارفانہ و مناظر ایشاں

چو صبح دیر سپ از بجائے بہت گزشتہ ساغر خورشید در دست
 سپہرا بخش دوسے کہ اینگخت رواں شد ساغر و شیریں فودیت
 شہنشاہ گفت کز بخت دل افروز بچوے شیر خواہم رفت امروز
 کشید از بر لباسِ مزاباناں بروں آمد بر آئینِ شہباناں
 آراں جا پرس پر سیاں بر سر کوہ بچوے شیر شد تہنا زانبوہ
 تماشا کرد نخے بر شیر جوے بدید آں سنگمارا لے در روے
 بہ نقشِ نہر چوں نقشِ مینے نظر میکرد و می گفت آفرینے
 چو دید آں استادے را بنیاد بہ بنیاد دگر شد سوے او شاد

ذوق کیں گیر دمن ذوق خواب خوش بخت ذوق پر شیر پر دست ذوق روئے ذوق رفتن

ذوق - رواں شد پرس پر سیاں بر سر کوہ - لے پر غصہ و جان پر اندوہ - ذوق لب

ذوق چو دید استاد کی دیر تیر بنیاد

جوئے دید در سیکل چوکو ہے زفر ہمتراں در فے شکو ہے
 گرامی پکیہش ماندہ خیالے چناں بدئے زعم گشتہ ہلالے
 بلا بیش از شمر دن گرد جاش سزاوار شمر دن استخوانش
 رخس پر خون و سرتاپائے در خاک میان خاک و فوں غلطیہ غمناک
 بگفتش کیستی و در چہ سازی بگفتا عاشقم در جاں گدازی
 بگفتش عشق بازاں را نشان چیست بگفتا آنکہ باید در بلا ز نیست
 بگفتش عاشقان زینہ چہ پویند بگفتا دل دہند و درد جویند
 بگفتش دل چرا با خود ندارند بگفتا خوب رویاں کے گذارند
 بگفتش مذہبِ خواباں کد مست بگفتا کش فریبِ عشوہ نامست
 بگفتش پیشہ دیگر چہ دانند بگفتا تخم دہند و جاں ستانند
 بگفتش تلخیِ غم ہیچ کم نیست بگفتا اگر غم شیریں ست غم نیست
 بگفت از دوریش چونی دریں سو بگفتا مردم از غم دور از راں رو
 بگفتش بر تو اندازد گئے نور بگفت آئے و لیکن چوں مہ از دور
 بگفت اورا میں تازندہ مانی بگفتا مرگ بہ زین زند گانی
 بگفت از تو بجاں باشد زیانے بگفت از راں بود چو زین بجانی

نہ مہرے نہ چہرہ پاک نہ چہ یاد نہ بگفت اندوہ خزند نہ حق خوبی

نہ بگفت آنکس نہ چہ جاں

بگفتش دو گن زان دوست یاری بگفت این نیست شرط دوستداری
 بگفت او شهر سوز و خام کار است بگفتا عشق را با این چه کار است
 بگفت از عشق او تا کے خوری غم بگفتا تا زیم در مردگی صم
 بگفتش گر بمیری در ہواش بگفتا در عدم گویم دلش
 بگفتش گر سرت بر دہشیر بگفتا ہم بسویش بنیم از زیر
 بگفت از خون تو ریزد جفاش بگفتا ہم بمیرم در وفایش
 بگفت آخر نہ خونریزی و باست بگفتا اردوست میریزد حلاست
 بگفت اگر بگذرد سوتے تو ناگاہ بگفت از دیدہ رو ہم پیش اورا
 بگفتش گر بند پریم تو پایے بگفت از چشم در جاں زارش جا
 بگفت ازینش در خواب قامت بگفتا بر نخیش نرم تا قیامت
 بگفت آید گئے خواب دریں بابا بگفت آئے بر آدر خواندہ آب
 بگفت اگر بیدار ناخن بکن سنگ بگفتا کاوم از فقر گاہ بفرسنگ
 بگفتش چون خوری چندین غم دوست بگفتا تا زیم چوں جان من است
 بگفت از عشق جانت در ہلاکت بگفتا عاشقا ترا زیں چہ باکت
 نہ ہر چش گفت دارے زمانہ جو بے باز گفتش عاشقانہ
 تعجب کردش زان استواری وزاں سوتے بچندین نچہ کاری

کئے کز عشق خوئی آشام باشد اگر پختہ نباشد خام باشد
 چو دیدش کو وفار پائے دارد قدم در دوستی بر جاے دارد
 زباں را داشت حج لائگی با جبرائیل دگر شد نکتہ پر داز
 مزاجش را پیوزش را ز پر سید و ز اں حال پریشاں باز پر سید
 کہ چونی وز کجا افتاد تیں سوز کہ می سوزد دل من بر تو زیں سوز
 جواش داد مرد غم سرشته کہ بود ایں از قضا بر من نوشته
 چو باشد دست تقدیرم غنا کجا بیرون تو انم شد ز تقدیر
 چو اندر قنمت آمد بھگناں را کہ یار و تافت از قنمت غناں را
 و گرنہ من گیا ہے آنکھ پویاں کمر بندم بہر غور و دیاں
 بجاک پائے آؤ گردم ہوساک ز راہ دیدہ ریزم سے دل خاک
 بگھٹا دیدہ چوں دل مائل افتاد بلائے دیدہ لا بد بر دل افتاد
 ازیں بیشیم نبود ایں بانگ فریاد کہ طعم بندہ بود و جاتم آزاد
 ندانم از کجا برخاست ایں دود کز نیاں سوخت جان محنت اندود
 مبارک رستے شیرین شکر بار مرا شیریں نمود از اول کار
 نیامد و در لہ ز اں ماہ بے سلخ کہ بر من عیش شیریں را کند تلخ

داق درد داق باز داق نبشتہ داق چور و دقمت آرد دق ریگ
 دق شان دق زلفت دیدہ تا گفت دق گفت کش

چو دل را خود غماں دادم به پرواز
 کنون از دست شد که بمیش باز
 باید داشت وحشی را بتدبیر
 که ناید باز چو بگست زنجیر
 چو کنج شک فوآموز از نفس حسبت
 چه سود از طفل مالدر دست بردست
 دل اندر چیز دیگر بند و میکوش
 که از خاطر کنی مهرش فراموش
 بتدیج این خیالت گز شود کم
 به لکین گردوت خاطر فراهم
 چنان آزد گردی رونکے چند
 که ناری بیش یاد آتش هرو پیوند
 جهاندار از خمارِ شرکت یار
 فرو خور در ازین بابے غرض دار
 چو روشن کرد عاشق کاکلِ صحنیت
 بخندید و میان خنده بگریست
 بگفت آنکه توان بر تن از چاه
 که تازانو بود یا تا کمر گاه
 چو قعر چاه صد گز بیش باشد
 بختن پشت و پهلوش باشد
 مرا کاند ز رخ آل زلف مشکین
 بچه کرد و رسن برید شیرین
 اگر چه نماید در نظر خور و
 ولیکن هر که افتاد اندر آل مُرد
 بگردن زیر آل چه رفت بایم
 و اگر کس بر کشد رشن بر نیایم
 اگر چه هست شیرین جان شیرین
 ولیکن نیست شیرین تر ز شیرین
 چو ز دل رفت شیرین چال چه باشد
 چو خصم خانه شد محال چه باشد
 مرا تا جاں بود تر کشن نگیم
 و اگر میرم را کُن تا بمیرم

دل از خاطر کند فراموش صحن چوں دل آل ز رخ او دلش میسر دلش که کشد که

چو شد بے پردہ زینا رفے خود کام
 فروشد خونِ عاشق بیک جام
 چو صیقلے کہ کنجشکاف فروشد
 بیک مشتِ علف صفاں فروشد
 بناشم در طریقِ عشق مغدور
 کہ بہر جانے از جاناں شوم دور
 منہ بر جان من بندے کہ داری
 بجز دگوے ہر بندے کہ داری
 ہر آنکس کو دہ دیوانہ را پسند
 نخواندش خرد منداں خردمند
 گراز لعلش مرا در زلیست جانے
 رسم تراں عاقبت رفدے بکامے
 و گرنہو ذرِ بختمِ فسح بابے
 گدائے مردہ گیر اندر خرابے
 چو لوحِ زندگانی شد زمین پاک
 چہ خواہد ماند از من یا ز خاک
 تو خسرو را نصیحت کن دریں درد
 کہ خواہد ماندن از تاج و تکیں فرد
 چو او در عاشقی بدبہر جانے
 مرا خود سہل باشد ترک جانے
 اگر خسرو شیریں بر کشد پاے
 مرا اگر تلخ گوئی باشد ت جانے
 دلِ شہ زین جوالبش آتش انگیز
 بجوش آمد چو دیگ از آتش تیز
 ولیک آں تیزی از لبانِ دیر
 غضبِ ادِ غلاف افگند شمشیر
 سخن را قبلہ زوئے تھے چپے راست
 پس از پیشینِ خجالت خورد بر جاست
 بمنزلِ شد ز کوہستان اندوہ
 غبارِ کوہنِ در سینیہ چوں کوہ

لوق ردی یار لاق جان لاق تو خود را لاق ذرہ لاق بازو لاق بروزی گز تو شیریں

کشد پائے لاق مشعبد و ارکرم شام شمشیر لاق طلب

نذر ہوا دا پنجہ در دل داشت حالی دل اندیش یا راں کرد خالی
 ندیاں کاں سخن در گوش کزند نبہ جاس سخن خاموشش کردند
 فرو بست لب از کار شیریں عجب مانند ازاں گنہار شیریں
 ملک گفت این وجود خاک بنیاد خرابم شد رنگ انداز فرہاد
 اگر خوں ریزش بر رسم شاہاں مبارک نیست خون بیگناہاں
 ویریں اندیشہ را در پیش گیرم عجب نبود کہ از غیرت بمیرم
 بیاہد رفت راہم را بہنجاہ کہ پایم وارہد از زخم این خار
 بزرگ امید گفت این سہل کاریست بزرگاں کا دم اردرباب خاریست
 رواں کن ہرزہ گئے را کہ در حال بدواز مردن شیریں نہ فال
 اگر میرد فتوح خویش گیریم وگرنہ راہ دیگر پیش گیریم
 خوش آمد شاہ را آں چاہ سازی نمودش مرگ آں بیچارہ بازی

مردن فرہاد در عشق شیریں و حالت او

ملک را بود زنگی پاسبانے ترش خسارہ و کج معزبانے
 چو دیودونخ از عفریت سونی چو زان گنہ از بسیار گونی
 تہی گاہش فرخ و حوصالتنگ کہ ز آفرین ترش سبت شد رنگ

دلچ بر سینہ دلچ زان دلچ بنویش دلچ ز آشوب آں دلچ کز مرزبانے دلچ چو

شکم چوں نگیدان آتش اندود دہن چوں وام دار دیر خشنود
 دہش را کسے ناویڈ باہم لبش با آشنایان نا فراہم
 خصومت پیشہ اہلیس خوئے عوانے مشت خوائے جنگجوئے
 کس کش پیش او گفے سخنوام ز دیش اندر قاصد گوئے شہنام
 چو دیکھے دوری کس در میانہ ز مرگ او خبر گفے سخن نہ
 مسافر چوں ز دربروں نے پائے ز فال بدی در پیش اورائے
 با تم ہا بخندیدے طرباک گلندے در عروسی ہا سہراک
 اگر کردندے از چویش فرو کوب زباں چوں ارہ کرے بر سر چوب
 و گرنکے زندے خلق در جنگ چو آہن تیز گشتے در تیرنگ
 ز سر تا پا کبوتر مشت و سیلی چو چوٹ نیل کو ہاں بود سیلی
 کمنہ در سہلش بضیعہ سادہ ہوئے بنیش رشک او فتادہ
 گئے سگ چہرہ باخوئے پنگاں خرے خر زہرہ نام او خنگاں
 بہ پیشانیش داغے بر کشیدہ چو خطے در خطائے در کشیدہ
 شش خواہد عطاے بکراں کرد بوعہ تیز دامنش گراں کرد
 پس انگہ در غرض بکشا دلہ را کہ خشف ماہ روشن کن فنب را

لُح راز آشنایان لُح چو دوری شد کسے راز در میانہ لُح - نہاد از دربروں پائے کی بفال بند دی پیش درش را

لُح دتہ لُح اگر گنش لُح تیرہ لُح چویش بر دو کہاں بر نیلی لُح کہ حیف

نشاں دیوانہ بدخوش تباں چو دیوے سوسے آن غولِ بیاباں
 بسنگے برشد و نطرا رہ میگرد نمودار سخن را چارہ میگرد
 زنجیرِ بخش بہ چنداں شعلہ گرم نشد یکجودے چوں آہنش نرم
 بکار آورد نقشِ بے خرد را زباں بختا و ناداں کرد خود را
 نشستہ با شبا نے را ز میگفت کز نیاں کوہ ضائع چوں تو اسغت
 گذشت از مرگ شیریں ہفت ہشت رفیقش ہم ہداں جاں کند خجیش
 نہ این کوہ گرسنیزد با کُ قاف چناں طعنے نیاید روشن و صاف
 ورا ز دنداں کند نافِ نہیں چاک نہ بید نقشِ آن گم گشتہ در خاک
 دیلغ او برد ہریش نصیبِ ست دیلغ اینجاست در خور کیں غریب
 چو بشنید این سخن فرما و دلتنگ فتاد از بخود دی چوں شیشہ برنگ
 ہزار ی گفست باز مگو چہ گفستی کہ ہوش از جان و جاں از تن برفت
 جو لبش داد مرد آہنیں دل ق کہ لے درنگ ماندہ پائے در گل
 چہ کاوی کاں کہ آں گوہر کال رفت ز بہر کالبد غم خور کہ جاں رفت
 تو در کاسے چنیں رحمت کش بیش کہ برد آں کار فرمان رحمت خویش
 بنجاک انداختند اندام پاکش باب دیدہ تکرر دند خاکش

ذائقہ۔ رواں شد سوسے فرما داناں بدخوشتر + زبانی پر مدون و چشماتر۔ ذرا۔ بہ نزدیکش زچنداں

ذرا۔ قصہ۔ ذرا۔ خود ضائع۔ ذائقہ کردہ

ہزارا فوس از اں شاخ جوانی کہ بشکست اندوم با خوشنرانی
 دگر رہ کیں سخن بشنید فرہاد نشان زندگانی نقش از یاد
 بزد ز اں گو نہ سرب سنگ خارا کہ جوے خوں شد از رنگ آشکارا
 بجوے شیر در شد جوے خوںش دل کہ خوں گرفت از بے خوش
 ز چہرہ خوں ز مرقا خاک میرفت میان خاک و خوں افتادہ میگفت
 کہ آہ لے بخت تا فرماں چہ کردی بدردم میکشی در ماں چہ کردی
 اگر میریزیم خوں بہر یارے ہم اندر زیر پایش ریز باسے
 در یغاز آرزویش زار مریم بدردم و آرزو در خاک بدردم
 بگردن بود در پایش گمانم نہ آں کو میرود من زندہ مانم
 کنوں کاں و ست کاں خاک خورست من را نم نہ شرط دوستدارست
 چو از عالم بروں رفت آنخوارست مر لے یار در عالم چہ کارست
 چو یارم نیست کش جاں بندہ نامم روم بر یاد او جاں را ببارم
 من راہِ عدم گئی جائے کس نیست رہ من تا عدم جز یک نفس نیست
 چو جاں با جاں در آمیزد ہم شاد در آمیزی بجایم خاکش لے باد
 ہی گفت اینکہ دروش اشب آمد تبلیخی جان شیریں بر لب آمد

نطق شکفت نہ چو شمعندی نہ چ کہ دلہا نہ چ روم بر یار و جان را پائے سازم

نہ چ کا انجام کس نہ چ خاکش خاکم

دہانش تلخ و شیریں برزباں بود
 بگرش واپس شربت ہماں بود
 بشیریں گفتنش از چشم خوں رفت
 کہ تا شیریں کنان جانش بیرون رفت
 ہمیں خود آرد این چرخ جفاکش
 کہ ٹنہد کام دل کس را در آغوش
 نمایندش گاہ را شربت از جام
 ولے در خاک ریزد گاہ آ شام
 کہے کو زاد در صحرے عالم
 بخورد آب خوش از دریائے عالم
 بس آہو کو بخت اُفتاد شب گیر
 جوے ناخوردہ خورد اندر جگر تیر
 چوبے روزی بود مرد طرب خوار
 ز شاخ آں خورد بیش از طرب خاں
 خیال و خواب شد گیتی بفرنگ
 کہ بناید ولے ناید فرا چنگ
 اگر دیا کشد لب تشنہ در خواب
 بہ بیداری نیابد بر جگر آب
 چہ باید بیدہ ہمتا ب کز گرد
 چہ نتوان شقے از ہر خود کرد
 شعاع خورشید ز رگ رفتن
 چہ نتوان از زمینش برگرفتن
 سوادِ سایہ را عنبر مکن نام
 کہ خاکش نقد بینی عنبرش وام
 چہ روشن گشت کیس سبز پیچست
 چہ بہر پیچ چندیں پیچ پیچست
 پذیرندہ چہ مکرم داری لے خاک
 بدہ این پیچ و بستانِ لم پاک
 کز ان افزودن تو ان میں کم خریدن
 پیچ از ان بود عالم خریدن
 عدم را تو شہ کن کیس جائے کم نیست
 غم آن روز خور کا قرقر غم نیست
 غم آن روز خریدن

مسافر کاب ازینجا برنگیسرد
 چو دریا آخر آمد تنه میسرد
 چو میدانی که گردوں پر تیزست
 ازین خانه یقین جائے گریزست
 نخواهی تا بزرگ شوی پست
 ازین خانه باید پیش از اں حبت
 رہا کن خاک را در ظلمت خاک
 رہا کن پاک را در عالم پاک
 ہمارے داری از فیروزہ کسار
 مدارش چوں غلیو از اں بگردار
 بے لے کاں دیدہ باشد جے گلشن
 کے آبِ خوش خورد از خوش گلشن
 گرت صدربن ز یوردر وجودست
 تن آساید از اں را چہ سودست
 چو بستان را بود پرنده محتاج
 قفس خواہ از زرش کن خواہ از علاج
 در اں عالم کہ جاں اکار سارست
 نیاز مرد تاج بے نیازست
 مترس از مرگ چوں بے نیازست
 کہ بعد از مروت عمرت درازست
 خرد منداں بود کنز کاروانی
 غم مردن خورد در زندگانی

خبر مرگ فرہاد رسیدن بہ شیریں وزاری و بجای او

بگوشِ خسرو استادمعانی
 چنین گوید نو لے خسرو دانی

کج نبات انفاک و این سیلاب تیز است کج حضور کج سہر

ذوق چو از بستان پریدان مرغ محتاج لے مراد از ذوات شاعر

کہ چون فرما در روز خود بسر بُرد
 چو شمع صبحدم در سوختن مُرد
 خلل در عشق شیریں در نیامد
 برآمد جان و شیریں بر نیامد
 خبر بردند بر شیریں خونریز
 کہ خون کوہکن را رنجت پر دیز
 ہمہ گفتند کیں رسم نو افتاد
 کہ شیریں کشت و خون بخسرت افتاد
 رواں شد نارنج کز راه یاری
 شہید خویش را اگر ید بزاری
 ببالیں گاہ او شد با دل تنگ
 بآید ہشت از خون او سنگ
 اشارت کرد تا فرماں برانش
 بشتند از گلاب زعفرانش
 کفن کردند و سپردند غمناک
 غریبے را بغرب خانہ خاک
 بے بگریست شیریں بر غمیش
 فزوں ترزاں زہر بے نصیبیش
 بجانہ باز شد زان اندہ نو
 دروش درمند از کار خسرو
 شکایت کرد پیش ہم نشیناں
 کہ بد باشد بجائے گرم کیناں
 کہ کش رنج مردم کم نباشد
 بہ نزد مردماں مردم نباشد
 چو مردم درد خود دشوار دانند
 گزند دیگرے کے خوار دانند

حکایت خربندہ لاف زن مناسب وقت و حال

ہمیز دار خربے خربندہ لاف کہ پالا نگر بہ است از پرنیاں با

خرش گفتا کہ گزیاست این کا^۱ ز پشت من بہ پشت خود نہ این بار
 جو اش داد پالا نگر چو بشنید کہ پشت ریش گرد در خنجد
 کہ خود چوں منگری پالا نگری را بہ پشت من نویس این داوری را
 چو می نتوان کشید از پشت خود بار بہ پشت دیگران خروار خروار
 نیارد مرگ خود کس بر زباں برد بجان دیگران صدره توان برد
 چه در دست آمد آن نامہاں را کہ بے جرمی بکشت آن ناتوان را
 چو نتوانست خونم را پے افتاد گناہم را سیاست برے افتاد
 چو فردا دست خوں در دامن آید دیت بر خسرو و خوں بر من آید
 ندانم کہ چہ ساں بر ستم این داد کہ از خسرو بخوہم خونِ سر ہاد
 چو نتوانم بکنیش چارہ کردن کہ نتوان جان خود را پارہ کردن
 بدان شیریں کنم بارے دل ریش کہ ریزم بشکر شور دل خویش
 مرا جو شکر خود بودہ در رہ کنوں خود را دنی الطیور نغمہ
 کسے باید کہ ہچوں کینہ خواہاں شتا بد بشکر سوسے سپاہاں
 بشیرینی کند بیدا دبرے بیازد بازی فرہا دبرے
 چو در سود لے شیریں مرد فرہاد بخلوے شکر خوش کنم شاد

صفت پیرزن ندیمہ شیریں و کشتن او و شکر ملکہ اصفہاں را

چو شیریں بر ز دار قفل شکر بند	سرا فگندند خوابان شکر خند
بخدمت بود فروت کمن سال	چو گردون دجھان سوزی شد زل
نگوں پشتے و لیکن کتر خراماں	مے در تلخ و نامش ماه ساماں
بہر جاد و مصیبت روفتہ جائے	بہر کو در عروسی کوفتہ پاسے
بذادہ در جوانی تیرہ راداد	بہ پیری نیز چو گاکاں باز استاد
بلورین سحر را بر کار کردہ	بجائے ریسماں زنا کر کردہ
لبش در و در سحر و درس نیز نگ	بروں سادہ لباس از ورون نگ
کشادہ گریہ ترویر چوں مے	ہزاراں اہرمن حل کردہ در مے
فریاد لگرنیے از گیرائی گفت	کہ کردے پشتے و سیرغ را جفت
ہمہ بیداری زرقش بہ پردہ	ہمہ خواب دروغش راست کردہ
حدیث نرم خونریز از رگ چنگ	زبان چوب چوں خنجر گہ چنگ

لے لے بندہ دور کرد سٹے روز آخر ماہ کہ در رویت ہلال شود

دہ از زیر تور آفتاب برآید

ز دار و پا کہ کار آید ز ناں را زندہ برے بسی میں تہاں را
 مفرح ملے مروارید و از در کہ خواہاں را بر دہوش از بلاد
 بہر خمرہ ز معجونِ منقشا سرشتہ شیر مرغ و خون عنقا
 گیا ہائے بہ تسخیر آزمودہ بہر ذرہ دو صد بلبلِ سودہ
 چو در گوش آمدش گفتار شیریں بدند اں خست لب ز اں کار شیریں
 بجائے آورد شط خاک بوسی سخن پرداز با صد چال بوسی
 کہ بانورا پرستائے چمن پیش پس انگہ بہر ناجیزے دلت پیش
 بفرماتا بیک پوشیدہ نیزنگ کم صحرے عالم بر شکر تنگ
 نکلیا کرد شیریں را فسونش نواز شہا نمود از حد فزونش
 بگرمی داد نغمہاں تا براند شکر را شربت شیریں چنانہ
 عجز کار داں ز انجبا تجبیل رواں شد در سپاہاں میل در میل
 بچارہ رہ در ایوان شکر کرد چو موی کو بنجوز ستاں گذر کرد
 بیامد تا بر شکر لصد نوش نہاد از مہربانی حلقہ در گوش
 بشیرینی چہاں در مغز در شد کہ دلال تر از وی شکر شد

لذی بودہ

سلطہ خورستان بجائے ذرا می مجھے نام ولایت شکر خیز در فارس کہ شہر شہر ستر از است و ہر ملک شکر
 خیز را گویند چہ خود معنی شکر آمدہ و شکر زار و کارخانہ فکر نہ نیز گویند۔

چو محرم شد ہمہ شادی و غم را باد و خواندگی بر زد عسلم را
 نمودے بر کنیزانِ سرائی گئے کدبانوی گہ کد خدائی
 ز شیریں کاری جادو زن پیر مزاجش با شکر در خورِ چول پیر
 زافسونا کہ از بُہرِ شکر بود صد افسونِ شکر بیش از بُش بُد
 دیدے ہر زماں دیگر فوسش چو افسونِ خجاندگان کمدے زبوش
 پری رواز چناں جادو زبانی جدا بودن تیار ستے زبانی
 گش از عشق خسرو را زگفتے گش زاندوہ شیریں بازگفتے
 عجزِ فتنہ باوردی در روی در دل زفتہ لبش کرمی رموی
 چوروزی بودش آں شربتِ چیدن نیازست از شکر موی بر کشیدن
 بدودادہ کلیدِ خورد و آشام زگاشش بادہ خوردے و کفشِ جام
 نہ نوشیدی بصد سوزِ جگر تاب بروں از گشتِ او یک شربتِ آب
 بدانسان چوں برآمد سالِ آزاد بنائے فتنہ محکم کرد بنیاد
 مخالف در کمینِ کارمے بود بلب مست مبدل ہیشا رمے بود
 چناں افتاد و تھے فرصتِ کار کہ کرد آہنگ مے سرو سمن بار
 بقدرِ ہفتہ در کا مرا نی پیایے داشت دو در دو ستہ کا

لَقِ ہر شکرش لَقِ بیش زبَر لَقِ از لَقِ زوشتش نقل لَقِ حوٰں

صداع انگیزند مغز از خمارش	بخار بادہ در سر کرد کارش
بہ بیماری کشیدش تنہستی	فتادش در مزاج از بیخ مستی
شکر را چارہ خود نبود ز گرمی	ز بس گرمی تنش آمد بہ نرمی
شکر را دید کو باشد تب تیز	شکر در مردماں باشد تب انگیز
بسا ماں کاری آمد ماہ سا ماں	ز بالیں حسن سر و خرا ماں
ہمی انگشت نیرنگے بہر دست	بتدبیر استتیس مالید و شبست
نبات و مشک و معجون و کافور	گلاب آمیز شربت ہائے مخور
مزدور ہائے پرہیز از پئے خورد	گوارشما کہ باشد راحت درد
تو نپداری کار بطور است مادر	بروں کردہ ز بانے ہچو آدر
گئے خنیدے از قولِ فلاطون	گہ از بقراط خود را کرے از قول
زخمہ خود چگویم از عدد بیش	نمادہ شیشہا پنجاہ در بیش
گیا ہائے کہ نشیدش کسے نام	دوا ہائے کہ نامہ سپح در کام
وزیں کو بوشکن یکدم نیا سو	گدائیں اکوفت کہ آنرا ہی سود

ذوق طبع شرح طلای صندل شرح کے فنناختش

۱۰۰ زیرا کہ مزاج شکر گرم است بقاعدہ طب ۱۰۰ نام پیرزن ۱۰۰ آمادہ و ہتیا برائے تدبیر شدہ ۱۰۰

جوارشما ۱۰۰ طعنا یکہ بفرض تسلی مریض نپند ۱۰۰ مادر اسطو مراد از مربی اسطوبہ دانش ۱۰۰

فلاطون اعتراض کردی ۱۰۰ مراد از اکثر شیشہ ہائے ۱۰۰ خم کو چک یا ہماں خففت خمیرہ کہ گذشت

لگاں برا عماوش بستہ بیمار کبوتر نازک و شاہیں ستمگار
 چوناگہ یافت آن فرصت کہ حجت بنوش شربت زہر ش فروشت
 قح پر کرد و در دست شکر داد لبش را از آئین شربت خبر داد
 چو ما و نازنین کرداں قح نوش درون نازکش افتاد و جوش
 خرابی یافت اندر قالمش راہ ز پرواز عدم جانش شد آگاہ
 نخت از بخودی خود را ہش کرد و دایع مادر فرزند کش کرد
 کہ رحمت بر تو باد ای مادر پیر کہ در رحمت نگر دی ہسپح تقصیر
 ز تو آن سایہ دیدم بر سر خویش کہ امیدم نبود از مادر خویش
 در یغار فتم از دوران پر پیچ کہ حق نعمت نشناختم ہسپح
 چو بے غم من خورد رایت بخرود من بیا مرزد خدایت
 چو مرگ آمد بے من ستا ہاں تو کردی زان خود بر تو چہ تاواں
 چو شخص ناتواں را در فغا روست چہ سود از دار و از خود نوش ارو
 درال علت چہ دار و جا گرفت کہ اول سر ز دار و سائے گیرد
 گرا ز دار و حیات آباد بویے طیب از درد مرگ آزاد بویے
 نہ در دست طیب ترا خالیست کہ گاہے سرخ رو گہ سبز باست
 کنہ تقدیر حبان کم نصیبان گنہ بر مرگ تمت بر طیبان

طبیبان را مگر این نکتہ حل نیست کہ در نہ شیشہ دارے اہل نیست
 وصیت بیش از نیم نیست با تو کہ چوں دور افتاد من را ہ تا تو
 زمن با بشر طرّیعی کہ دانی نہیں بوسی بہ بزم خسروانی
 بالی زیر پایش دیدہ غمناک بگوئی آسماں را قصہ خاک
 کہ مار فیم با حبان پر امید ترا جاں تازہ باد و عمر حباید
 مراد و راز تو گر ز چشم بد راہ ز رویت دور باد چشم بدخواہ
 مرا گر خود سہ آمد زندگانی ترا سہ روز تو باد جوانی
 دگر من شربتے خوردم جگر جوش ترا باد شراب خوشدلی نوش
 چونوشی بادہ با شیریں بہ تمیز بریزی جرّہ بر خاکِ شکر نیز
 چو بنشینے برے دوستاں شا فراموش گشتگاں را ہم کن یاد
 چو آئی بر سرِ خاکم خراساں غبارِ ثمنِ نفیثانی ز داماں
 کہ گر خونم بگسرد گردنت را نگیرد خاک با سے دامنّت را
 گرازیاد مشک گیر دلا مت مبادا شربت شیریں حلاّت
 مہیں خوارا شدم خاک میں سو کہ روزی آخر این خاک آدمی بود
 بیا و ز خون من تر بین کفن را زیارت کن ہلاکِ خویش تن را
 مرا از یاری شیریں مکن خوار کہ من ہم رونے آخر بود مت یار

گلے بودم اگر مشکین نبودم شکر بودم اگر شیرین نبودم
 بہاندم منتظر بسر تو تا دیر چو وقت آمد ندیدم در زحمت سیر
 ازاں میوہ کہ وصل داد حالی دہاں آلودہ گشت مہمہ حالی
 چونیم انجیر باشد قوت زانے ہماں قوتش شود سوزندہ دانے
 چو بانے را کند از چاشنی شہت بجوید چاشنی ہم در سر چاہت
 چو افت قطرہ بر تابہ گرم بود چوں روغنہ بر آتش نرم
 ز شاخ نچتہ خرما گئے ستم بخوردن باغبان بستہ دستم
 بہئی بادوستے ہمدست گشتم بادل دوستگانی مست گشتم
 تخفتم روز ہجر از سوزش تاب چو روز وصل آمدی بر خواب
 تو خوش بایا خوب لے یا چالاک کہ من با خاک خواہم خفت و خاک
 از پس کز جدائی تاب بینم جمال یکدگر در خواب بینم
 چو فردا صبح محشر گرد آغاں کم دیدہ ز خواب اندر زحمت باز
 دریں گفتن مژہ در ہم غنودش در آمد خواب برگ در بودش
 غبار نیستی در شکر افتاد بخورستان شے شویے در افتاد
 ز ہر چشم انجمن راخوں بر آمد نفیر از انجسم گردوں بر آمد
 جواں مرداں بسر ہا خاک کردند عروساں ہر تہن ہا چاک کردند

ز مژگان خلق خوں با دیده آلود
 بر آمد ناہائے آتش اندود
 نہ تھا مخلصان و نیک خواہاں
 کہ نگین شد ہمہ شہر سپاہاں
 بشتندش بترتیبی کہ شاید
 کشیدندش بتعظیمی کہ باید
 چو در دخمہ بجاک اپناشتندش
 سہ روز آئین ماتم داشتندش
 پس از چندی بشادی و نہادند
 ہوایش را ز دل یکسو نہادند
 کسے کو بیشتر کرد از غمش جوش
 ز خاطر بیشتر کردش فراموش
 ہمیشہ عادتِ مردم چنین ست
 دلش سنگین و قالب پوشتین ست
 ہمہ کس با ہزاراں بقراری
 بگریہ مردہ خود را ہزارہی
 چو در خاکش نہد بیکار گردد
 ہماں ساعت فراموشکار گردد
 اگر دل نقش بند و گرچہیم ست
 فراموشکاریِ مردم قدیم ست
 در اں دم کا دمی از گل ہر شندند
 ز غفلت نکتہ بر دل نوشتند
 گر از غفلت نہوے سینہ را برگ
 ز بیم مرگ بوے ہر زماں مرگ
 و گر جنبہ کاش مردن نہ اند
 اگر دانند خود زندہ نہ اند
 تو ما را بین کز نیاں عقد و پیش
 ہمیدانیم و می پوشیم بر خویش
 ہی بنیم و اگا ہم ازین آہ
 کہ تن با جان نخواہد ماند و ساز
 و لے چوں چشم مردم دو بویست
 نظرمی بیند دل را یقین نیست

بے راہلت از حدیش دیدیم رطیش ہم بچشم خویش دیدیم
 اگرچہ دیدنِ ماز و دزد و دست چو عبرت نیست زان دیدن چہ سود
 نہ بتیہ ہر کر چشمیت پنہاں خیالِ مرگ در آئینہ جاں
 و اگر کش چشمِ عبرت ہست کوتاہ بہ بنید یک نہ ہد سوئے خود راہ
 چو دور زندگانی بر سر آید ندانند کہ کہ این رہ در آید
 کسے زین زخم گاہ امین قفا دہست کہ یا مردہ است و یا خود ترا دہست
 چو زادی باش ز غمش را ہست کہ لو لو سفتہ بر ناید دریا
 بر رُجے کا ندیں نیلی حصار است دوشش بر کعبتین قلب کار است
 کہ یار و باخت با این شوخ قلاب کہ دار و کعبتین پر ز سیلاب
 عجب کعبے کہ بردا و دست مطلق اگر چش ہست نہ ہترہ معلق
 بہ آں باشد کہ نافقے کہ داریم ہو سیم و بدستِ او سپاریم
 عنانم ہیں کہ بہت اندیشہ گستاخ سخن را تا کجا ز دشاخ در شاخ
 چو کردم گنج باد آور در صرف خرا ماں باز گردم بر سر حرف

سیدن پیرزن در محل شیریں ملکہ اصفہاں

چو کرد آں فتنہ مہ سامان بد مہر بناخن خست بہر مصلحت چہر

بشوخی با عروسان شکر خند در اندوه شکر ز ناله چپند
 پس آنکہ جست دستوری ز خوباں رواں شد سقے شیریں پائے کوباں
 رسید و با جارا پرده برداشت صنم خود راں ہمہ یک یک خیرشت
 اگرچہ از کار دانی پیر فرقت بخندہ داد بیرون درو یا قوت
 دے در پردہ گشت از غم دلش ریش کہ اورا بود نیز آں روز در پیش
 کے کز مرگ نہ بود جانش آزاد چرا گرد و برگ دیگرے شاد
 بخرو گشت نیز آں نکتہ روشن کہ ہماں شد شکر در سبز گلشن
 بر آورد از جگر سوزندہ آہے کہ بودش حق صحبت چند گاہے
 نشست از سو گوار می باتن چند با تم چاک زد پیراہن چپند
 ز زنگس بہر آں سرو خراماں بنجاک افگند در داماں بداماں
 بصد تلخی ز شیریں کرد فریاد کہ بہ زخم است نتوان سخن فریاد
 علما را جزا ہا دیکین ست سزائے آنکہ من کردم ہمین ست
 نحو را نیک بدر ابد شمار ست بپاداش عمل گیتی بکار ست
 اگر دنیا تو بر نیک خوئی است مکافاتِ نکوئی ہم نکوئی است
 و را ز خود خوئے بدر اسازیابی جوابِ خود ہم از خود بازیابی
 درخت ز ہر ہر جا کاشت نتواں چو کاری ز آں شکر برداشت نتواں

درین گنبد نیکی بکوش آواز که گنبد هر چه گوئی گویدت باز
 کیے ژا ده صدایابی درین راه که بالا گنبدست قریب آں چاه
 چو چشم دیگرے بخراشی از خار خراش خویش را هم چشم میبار
 برآید جان سال را جان بتاواں عقاب اندک زید کرگس فراواں
 چو آہن گر باز دینگیں چوے بدست خود کند خود را سیہ رے
 چو ساز دتیر گرتیر بلا شور ہم اندر ویدنش خود را کند کور
 بود سوزن بہ از تیغ بر بندہ کہ ایں دوزندہ باشند در بندہ
 چو خسرو جرم خود را یافت پاداش پشیمان وارگشت از دیدہ خونپاش
 طمع بیکبارگی برداشت از دوست رضا بے مغز گشت دیکین بے پوست
 زار من درماین رفت غمناک ز حسرت کام خشک و دیدہ نمناک
 بکنجہ در شد و اندوہ می خورد ز بے نگلی غمے چوں کوہے خورد
 بر دژش خوردن غم کار بوے بشب آسایش دشوار بوے
 چرخ جاننش را ہم باد بردہ چرخ دل ز باد سرد مردہ
 چنین است رسم عشق بازی چو با جان ساختی با او نزاری

نوح در نوح یا نوحش

نوح - چرخ دل ز باد سردی مرد + چرخ خویش را ہم بادی برد

در شب فراق مناجات شیریں باحق سبحانہ تعالیٰ و یا خسرو

ز کوہستانِ امن چوں سرافراز	سوئے شہرِ مداین کرد پرواز
صنم بشنید بعد از چند گاہ ہے	کہ خسرو در فلاں دہ بودہ لایہ ہے
زدوری باہر از افسوس نالید	بریدا و راز غفلت گوش مالید
خمارِ عشق در سرتازہ شد باز	شعب در دل بلند آوازہ شد باز
دلش را خارِ غم در دامن آویخت	خرد دامن بدنہاں کرد و بگریخت
بجوش افتاد جانِ مستمندش	بدر دامن درونِ درد مندش
ز انکس خانہ در سیلابِ خویش شد	صہوری از رہِ روزنِ برون شد
در آمد شمعِ ہجراں بتاراج	رواں را طوقِ برد و عقل را تاج
پاؤفتہ شد بر قلب تن چسبید	ولایتِ بشتہ از سلطانِ شمشیر
چو عشق آرد لکد کو بخطرناک	نہ خسرو بلکہ کخیسرو شود خاک
کیکے دامن عشق در مورانِ پیلاں	باتش در چہود و چہ غمیلان
شبے تنگ آمد از بس سنج بردن	چہاں کز ناکیبہی خواست مژدن
سخن را ہمزد چوں نقشِ حبیبی	برید از ہم نشیناں ہم نشینی

بکج تنگ شد دلتنگ می بود دلش با نخت بد در جنگ می بود
 شب تار یک چوں دریای قمر بدیدار فلکند چشم شیر
 ز جنبیدن فلک بیگار گشته ستاره در پیش مسار گشته
 ذنب پائے کواکب راشده خار کجاست دست دهن زن راشده مار
 ز ظلمت گشته پنهان خانه خاک چو چاه بیزن و زندان قحاک
 سواد تیره چوں سودای خاما بدامان قیامت بسته داما
 ربوده باد تند از شمعها تاب زده مہر ابد بر دید ما خواب
 ندانے خورده چرخ آستین گاہ سترون گشته از خورشید آزار ماہ
 غنوده در عدم صبح شب افروز بقیر اپنا شسته دروازہ روز
 بکج صبح قفل افکندہ افراک کلید گنج را گم کردہ در خاک
 بریدہ تیغ شب از کینہ خواہی گلوے بلبان صبح گاہی
 خروساں را بگاہ بانگ و بکیر خمیر پیر زن گشته گلو گیر
 موذن قرص صوفی را زہ گاز ز حلو اخور دانش بگرفتہ آواز
 جہاں چوں آرد ہائے پیچ در پیچ بجز دو وسیہ گردش گر پیچ
 شب زینگو نہ تار یک و جگر سوز ز غم بخواب شیرین سیہ وز
 مہا و اعظم کہ اندر دل شود سخت کہ اول خواب را برون نہ سخت

ناح - خورش داح - کنک - قق - شدہ کہ - کج - بد - افادہ - قق - باد - پیچ - غم - در

چو در بیداری شادی بودی
 چه باشد حال بیدارانِ غمِ سنج
 اگر چه پاسِ بیدار باشد
 نہ همچوں عاشق و بیمار باشد
 در آن شب حالتِ شیریں جہاں بود
 کہ از غمِ جان شیرینش بجاں بود
 بآب دیدہ باشد رازی گفت
 ز روز بہ حکایتِ رازی گفت
 ہی نالید کہ شب چندانِ داغ
 ہمائے راکش در چنگِ زراغ
 بپایاں شو کہ من زین بقراری
 بخواہم مُردن از شبِ زندہ داری
 چو گہراں می گئی بر من جہائے
 ترا یارب کہ مرے نیست جہائے
 بدیں بے مہری و تاریک وئی
 شبے یار و ز بختِ من نکوئی
 تو ہند و کافری نام تو شب نیست
 ز ہند و کافری کردنِ عجب نیست
 مگر سو گندہ خوردی اُسے جہاں ہونہ
 کہ بعد از مردنِ شیریں شوی روز
 چہ چہی چنڈیں لے صبح سید روے
 بآب چشمِ من رُخ را فرد شوے
 چرا زیر زمین چوں رخِ فردی
 دے بالاکش آخر گرنہ مُردی
 مگر دُڑائی تو ہم ترا شوبِ غمِ جوش
 کہ کردی خندہ را چون من فراموش
 مرزا تنک لے دچہ تم تیرہ روزم
 و گرسوزم رہا کن تا بسوزم
 چہ بایدر بختِ ایں سیلِ تم را
 چو نتوان شست ایں سودائے غم را
 چہ تاریکی شد لے خورشید یارت
 کہ پیدا نیست روزِ روز گارت

گر فم گز خمار بادہ دوش
 صبحی گشت متاثر از اموش
 چه شد یارب بیکه خیزان شب را
 کہ در تسبیح بخشاوند لب را
 مگر بشکست نالے مطرب پیر
 کہ برناورد امشب نالہ زیر
 مگر برفوتبی خواب اشتلم کرد
 کہ امشب خاستن را وقت گم کرد
 مگر شبستہ مرغ صبح را کام
 کہ بانگے برغنی آرد بنگام
 مگر دو دلم عالم سپہ کرد
 و تم من صبح عالم را سپہ کرد
 و گرنہ کے شبے را این بخت
 کہ گردوں بے سوسیارہ لگت
 مرا زین شب سید شد روی ہستی
 سید رویت این نہ شب پرستی
 گمے باشد کہ این شبے در گرد
 دل پر سوز من بے سوز گرد
 ازین ظلمات غم یا بم رہائی
 بچشم خویش بنیم رخشائی
 بے میکہ وزیناں ناامیدی
 کہ ناگہ از افق برزد سفیدی
 چو لالہ گرچہ بودش در جگر داغ
 ز بادِ صجدم بگلست چوں باغ
 چه خوش بادیت باد صبحگا ہی
 کز و درخشش آید مرغ و ماہی
 در اندم ہر دلی کافر دہ باشد
 اگر زندہ نگرود مردہ باشد
 بزرگاں کا نفس را زندہ دارند
 بجاں بخشی دم بخشندہ دارند

نوح۔ نچنید نطق مگر بست نطق کہ برمی نادر نطق۔ دوام

نطق۔ دم من شمع گردد نرا بہ کرد نوح۔ مقہ نطق۔ بت پرستی نثر

دلے کو نورِ صبح راستین یافت کلیدِ کارِ خود را آستین یافت
 ہماں درزن کہ ملکِ عالم آنجاست دگر زان بشیرِ خواہی ہم آنجاست
 کہ شد صبحِ زخوابِ غفلت آزاد کہ بخششِ صد درِ مقصود بکشد
 چو شیریں یافت نوِ صبحدم را بروشنِ خاطرے برزد علم را
 بسکینیِ جبینِ بر خاک مالید بدرگاہِ خدایے پاک مالید
 کہ لے در ہر دے دانندہ راز یہ بخشائشِ درت بر گنٹاں باز
 ز بے کامی دلمِ تنگ آواز بیت تو میدانی کہ کامِ چوں منو صیت
 چو تو امید ہر امید داری امید مہست کامیدم بر آری
 جز این دردِ دل ندارم آرزوئے کہ یا ہم از وصالِ یار بوئے
 ز حرمتِ دانتن چوں درو بالم بشارتِ دہ بکا بینِ حلالم
 دروغم سوخت زین حاجت نہانی گرم حاجتِ بر آری می توانی
 وجودم گشتن زین درماندگی است تو گیری از کرمِ درماندہ راست
 نشاٹے دہ کزین غم شاد گردم ز زندانِ فراق آزاد گردم
 بہر کسبِ ریا در پردہ غیب بوئے انبیاء در حرفِ لاریب
 بنورِ خلساں در روضہ فیضی بصیرِ غلساں در ناامیدی
 بایمان تو اندر جان بدیش یہ پیوند کن در دلتی درویش

بدایاں شکے کہ شوید جامہٴ اپاک ۴ بدایاں حسرت کہ گرد دہمرو خاک
 بدایاں تار یک زندانِ مفاکے ۵ بدایاں فراموشانِ خاکے
 بخونِ غازیانِ در قطع پیوند ۶ بسوزِ مادرانِ در مرگِ فرزند
 باہے کز سرِ شورے بر آید ۷ بخارے کز سرِ گورے بر آید
 بہراندودہ دہمے کریاں ۸ بگردِ آلودہ سرہائے تیمیاں
 بدایاں غرقہ کہ برناید ز آبے ۹ بدایاں تشنہ کہ باشد در سربے
 بشہمے سیاہِ تنگستان ۱۰ بدہمے سفید حق پرستان
 بیادے کا دل اندرتن در آید ۱۱ بدایاں جاں کا خراز مردن بر آید
 بشقِ نو در آفت ز جوانی ۱۲ بنہمے کمن در دل نہانی
 بدایاں بیدل کہ ہستی ناپیش یاد ۱۳ بدایاں دل کو بود در نیستی شاد
 بدایاں سینہ کہ دار عشقِ جاوید ۱۴ بہجرانے کہ بہت از وصلِ نوید
 کہ برداری غم از پیرامنِ من ۱۵ نہی مقصودِ من در دامنِ من
 گرفتارم بدستِ نفسِ خود راے بر حمت برگرفتارے بنجائے
 بر آور آرزوئے را کہ دارم کلیدِ آرزو نہ در کتارم
 اگرچہ ماجرا ہست از ادب دور تو دانی کہ تو نتوان داشت مستور
 خشم در لباسِ آرزو پوشش پس این جرمِ بستانی فرو پوش

چو شیریں از سر صدق این دعا کرد خدا از صدش آن حاجت واکرد
 بصدق آنکو درین حضرت پناہد نماند رکنازش ہر چہ خواہد
 چو جویندہ مراد خویش یابد بمراد اعتقاد خویش یابد
 در آن شکیں صنم زیناں غنیں بود ملک اہم ز غم حالت ہمیں بود
 ہمہ شب نازتیں را یاد میکرد بدل بر میزد و فریاد میکرد
 فراوان غم کشید اندر شب تار کہ تا شب را بر دواورد و یکبار
 چو رفت آردیدہ مرڈم سیاہی جہاں روشن شد از متا بہاہی
 نماند از آرزومندی قرارش برفت از خوشتین داری شمارش
 سبک بنشت بر شید یزچوں بدر رواں شد سے خورشید فلک قدر
 ہماں سودا عناں آویز جانش ہماں خاصان دولت ہم عنانش
 رہا کردہ عناں دبا لہ دل بار من بار شد منزل بمنزل
 ہولے سرد و وقت برگ تیزاں گریزاں گل ز باد افناں و خیراں
 بجلت ہیچو دم سرداں ہی گشت بکوبہ و دشت سرگرداں ہی گشت
 شکرش خاک را پیرایہ میداد دم سردش خزاں لہایہ میداد
 رواں می بود در ویران و آباد بدنیساں تا خزاں بگشت چوں آباد

فتنِ خسرو بد قصر شیرین در بند کُرَن شیرین بخسرو

چو بستان تازه گشت از باد نوروز
 جہاں بستد بہارِ عالم افروز
 ز آسبِ صبا در جلوه شد باغ
 بغارت داد بلبیل خانہ زراغ
 ہوا کرد از گل آسبِ خزاں دور
 بمشک تبدیل شد گرد کاغذ
 عروسِ غنچہ را نوشتد عماری
 کمر بست گل در پردہ داری
 بنفشہ سر بر آورد از لب جوئے
 زمیں گشت از ریاحینِ عنبریں بُوئے
 نسیم صبحگاہ از مشک بوئی
 ہزاراں نافہ در برداشت گوئی
 حریرِ گلِ ورق درخوں سرشته
 براتِ عیشِ برساتی نوشتہ
 غنودہ نرگس و قمری بہ بستان
 لبانگِ چنگ در بالینِ بستان
 خماری نرگس شب ناغنودہ
 شکوفہ شاخ را پیرایہ کردہ
 خبر می برد بادِ صبحگاہی
 سمن گل را بدامان سایہ کردہ
 کز نیاں نو بہارِ عشرت انگیز
 ز بوئے گل بشاد روانِ شاہی
 ملک بر عزم صحرا بارگی حبشت
 چرا از بادہ باید کرد پیرہین
 بہ پشتِ باد سرونازینِ سست

بخد مت باو شاق چند و نخواه
 جنیت را ند چون نخر شد چون ماه
 نخت از گشت کرد آہنگ تخریر
 زد آورد صد مے بیک تیر
 بروں جہند بازان سبک خیر
 بخون صید کردہ چنگ را تیز
 در آمد نیکل شہیں تبار لاج
 نہ تہو ماند در صحرائہ دراج
 رہ بطارت تیز آہنگ میزد
 برقص یکک شاہیں چنگ میزد
 ملک سر سو کہ مرکب را ند حالی
 زمیں از گور و آہو کرد خالی
 چون نخت صید افگندہ تاجا شت
 از آنجا سحرے بتاں راہ برداشت
 بگلزار آمد از نچیر گشتاد
 بساط افگند زیر سرو و شمشاد
 بے نشست با خاصان در گاہ
 برآمد بانگ نوشا نوشن بہ ماہ
 بروں دادند مرغان خوش آہنگ
 تو لے ارغنون ز ابریشم چنگ
 شمال از شلخ سنبل خاک میرفت
 صبا بر فرش نرس پائے میکفت
 ملک زانوزدہ بر مسند ناز
 بقشرت رنج سوز و گنج پرداز
 چو گل پستانی دولت کشادہ
 بہالیں لشت دولت باز دادہ
 پیائے گرچہ می میکرد پر کار
 نمی رفت از دلش سودائے دلدار
 بیادش در چین نظارہ میکرد
 بجائے جامہ جانرا پارہ میکرد
 سخن میگفت آب از دیدہ میرخت
 بہاں گوہر ناچیدہ میرخت

نہ تکیئے کہ خود را باز جوید نہ ہمدے کہ با اور از گوید
 نبود آند ز پیش شاہ شاپور کہ از خسرو غم شیریں کند دور
 گرہ چوں غنچہ نیز در دل تنگ ہی شست آستین از آنک گل رنگ
 بہر ز گس کہ در گلزار دیدے خیال چشم مست یار دیدے
 بہر شاخے کہ از گل برگرفتے بیا و دوست آہ از سر گرفتے
 زہر نیل کہ تابے باز میکرد ز زلف او عتاب آغاز میکرد
 نیکبایو تا ہشیاری داشت چو سر خوش شد غافل از دست یگذاشت
 چو سرا گرم گشت از بادہ چند زباں بختا دبا آزادہ چند
 کہ نوروز آمد و گلزار شکفت صبا با گل پیام عاشقان گفت
 رواں شد باد جام لالہ بردست خمار ز گس بمبار شکست
 ہمہ کس با حرلیغ در باغ مراد دل ز دوری داغ برداغ
 نشاید خوردے بے دوستداراں کہ شادی غم بود بے رفیعاں
 بود بے دوستان در مجلس ناز پیالہ سرنگوں شیشہ دہن باز
 ہمہ شاد وند و جانم در غذا بست کہ مے بے رفیعاں زہرناہست
 اگر چہ رفیعاں گل جہاں نوازست وے افسانہ بلبل در راست
 مرا از سوز دل ہر خطہ مرگے کے آرد تاب آتش کاہہ برگے

ہاکم زیں ہمتہ ناموس خامست
 بدام می آدم ایں گم شدہ بخت
 زخم از غصہ دل سینہ را چاک
 مگر یاد آید وزیں جوئے خونم
 جو چندیں زیں سخنما گفت حالی
 جنبت حببت از دل بار برداشت
 رواں گشت از شراب بعل سرخوش
 بر قاصی صبا در زیر رانش
 بنا گوشش ز آب گرم درخوئے
 چو آمد سوئے قصر نازنین تنگ
 خبر بر دند بر سر و گل اندام
 بلزید از ہراس آں دستہ گل
 شکوہ نام ننگ آوارہ گردد
 صواب آں دیدر لے ہوشیارش
 عملداران در گہ را بفرمود
 کہ تبتا بندیش آہنگ شدہ زود
 چو عشق آمد چہ جائے ننگ و نامست
 کہ عصمت را بیا زار افکنم رخت
 ز خون خویش تن بجھیں کھم خاک
 بدام بدخور ساند بوسے خونم
 دل از اندیشہ نخچے کر د خالی
 رہ مشکوئے آں دلدار برداشت
 دلیک از سو ز سینہ دل ڈر آتش
 خیال یار زیبا بمعنائش
 دم سردش پیام آوردہ از روئے
 ز مغزش عقل شدہ ز سینہ فرسنگ
 کہ طوبے بر در فردوس زد گام
 کز آں سیلاب تندش بشکند پل
 لباس عصمتش صر پارہ گردد
 کہ ندہد راہ در ایوان بارش
 کہ تبتا بندیش آہنگ شدہ زود

لذق۔ ہوس لذت۔ بھال می دارم میں جان کم بخت لذت۔ ہم لذت۔ چندی

لذت۔ پڑ آتش لذت۔ زراد لذت۔ ہوش لذت۔ جالے

چو پید اگرد آں خود شید پر نور زمیں بوستد ہچوں سایہ از دور
 در افشانند و مر و ارید شب تاب زمیں را گرد بنشانند از آب
 رسانندش چنان با عز و تکلیس از انجا تا در ایوان شیریں
 چو قرماں داد و مشتری قدر ز صحن خانہ بالا رفت چوں بدر
 دویدند آں ہمہ قرماں پذیراں با استقبال شاہ تخت گیراں
 چو پید اشد شکوہ از حبندی کلابے تا بخورشید از بلندی
 فروزاں از بختیش فرشتا ہی زمیں تا آسماں نور الہی
 پیرا من نہ از گردن کشاں کس غلامے چند از خاصان نشہ بس
 خطش بر لالہ عنبر نیز گشتہ گلش از خوئے گلاب بکھر گشتہ
 ربوے خوش کہ میزد آن تن پاک گلاب آمیز گشتہ کرہ خاک
 ز رویش آفتاب از دست میرفت کسے کا مدبیدن مست میرفت
 چو دیدند آں قیباں عارض شاہ جسیں سودند بر خاک گذر گاہ
 نثارے ریختند از گوہر و لعل نیم شب بدیز گردید آتش نعل
 ز لولہ و حلیئہ می بستند مہ را نثار افتاں ہی بردند شہ را
 از انجا تا بشادروان ماہش ہمہ بر فرش دیبا بود ریش

لُوق۔ او۔ لُوق۔ خویش از گُل۔ لُوق۔ عجیب۔ لُوق۔ نافہ۔ لُوق۔ جہ

لُوق۔ کہ گوہر وار کردند آہنیں نعل۔ لُوق۔ خفہ می بستند

چو آمد بر دقصر دلا رام کز اس شیریں سخن شیریں کند کام
 درے در بستہ دید و میراں دور مد اندر برج عصمت ماندہ مستور
 تعجب کرد حیراں ماندازاں کار کہ نخل بار و چوں گشت بے بار
 ز خجالت رے را چوں عفران کرد کہ بے روی چنین خود چوں توان کرد
 زمانے ماند بر درویدہ پیر آب درویش تافتہ بیروش بے تاب
 بہر توئے کہ میر و باخورد رے نمی ماندش دل شوریدہ بر جلے
 جہاں شب شد بچشم نیم خوابش کہ ماند اندر پس ابر آفتابش
 بخواری باز گشتن خواست در حال کہ خواندش نازنین ز آواز خحال
 ملک را کام آں آواز در گوش بجان بے خبر باز آمدش مدہوش
 نظر انداخت چوں بر قصر والا زمیں بوسیدہ ماہ سرو بالا
 دید از ہر دو جانب صبح امید مقابل شد بگرئی ماہ و نور شید
 پریر و از قرہ میر خیت آ بے بروئے میہماں میزد گلا بے
 بہ نظارہ فرو ماند تا دیر نمی گشت از تماشای چشم شاں سیر

سرکہ ریزی خسرو از عتابِ تیرِ شروئی شیریںِ خود ترش گشتن

ملک ہر چند خواہاں بادلِ لیش کہ در صحرانند سوزِ دلِ خویش
ہلاکش گرچہ ترکِ جان نمی کرد ز بانسِ دشمنِ فرماں نمی کرد
ازاں دل ماندگی کا مدِ بجائش ز بس گریہ گرہ مے شد ز بانس
چو لب بستنِ زیبا بود بادوست کہ در حلوانیفتہ پستہ را پوست
نقابِ زور و لوے خشنو بر کرد جہانے پر ز مردارید تر کرد
بزرگی گفت کاے جانم تو بشاد غمت شادی فرمے جان من بیا
بزرگی ہائے بے اندازہ کردی کہ با خورواں بزرگی تازہ کردی
ضیافتِ ہامو دی تا تو اں گفت کہ نتواں تا قیامت شکر آں گفت
زرافشا ندی و مر واریدِ شتاب نشاندی تا سرم در آتش و آب
ز نطع انداز دیا ہائے زربفت فرس نے بزمیں بر آسمانِ فرت
ز صحرانا جانے استرا م بیاوردے تعظیمِ ستام
پس از چندین نواز شمایِ چو نوش کہ کردی بندہ دارم حلقہ در گوش
چو بودت بے سبب پرودہ ماندن غریباں را بردن در نشاندن

فرآگذاشتی برخاکِ خواری	چو مہ بر آسمان گشتیِ حصاری
تو اگر چه عروسک در حصار است	کمن کز سنگِ من بر مہِ جبار است
مہاں با این سرافزاری بجایم	کہ اقتدا از زبردیدن کلا ہم
نہ شیریں آید از شیریںِ باناں	ترشش رویِ برتے نہ باناں
چو جانم جز وفاداری نیامخت	چرا باید دلے بے موجبِ سوخت
تبر بزمیوہ باشد بوستانرا	برون در نشاندن دوستانرا

جواب شیریں بہ خسرو پرویز

جوابش داد شمشادِ قصبے پیش	کہ دولت بادشہ را حلقہ در گوش
فلک را سمر بلندی در پناہست	ستارہ خاک رو بہ یار گاہست
ہزاراں کام دل در دامنست باد	ہزار اقبال در پیرامنست باد
دلت خالی مباد از شادمانی	فزون باد از شہارت زندگانی
اگر بالاشدم چون دیدمت مست	کمن از سرزنش سرو مرا پست
مرا بخت تو بالا برد پایہ	کہ بر فرقہ کنم چوں ابر سایہ
شود ابرار چہ برد ریاسہ فرا	ہم آخر پیش در ریاسہ نہد باز
گر این خاک از بلندی بہرہ مندست	درت را پایہ صد چنبدین بلندست

اگر چہ ذرہ از روزن ڈر آید نہ از خورد شیر روشن بر تر آید
 و گر پریمہ رسد گرد وجودم ہماں خاک رہش ہم کہ بودم
 گر فتم خود سرم بر آسماں سود مہنج از من کہ تو شمع دمن دود
 ہم از اقبال تست این چندی کہ سر پر دم بخور شیرید از بلندی
 ازاں سر بفلک برداں پرستار کہ تا گرد سرت گرد فلک وار
 نہ تاج زر ز سر نیکو تر آمد کہ یک سر بر سر سلطان بر آمد
 و گر گشتی کہ بود شطریاری غریباں را بروں راندن بخواری
 بد اں عزت کہ بر شیرین مسکین بے شیریں تری از جان شیریں
 ازاں رغبت کہ خسرو را بجانست ہوس رجان شیریں بیش از انست
 تو انم کہ وفاداری دیں راہ دہم تن در ضائع خدمت شاہ
 فرو دایم ازین منظر خراماں مگر بندم بر آئین غلاماں
 و لے تر شدم کہ داماند ز پرواز تدر و نازنین در چنگل باز
 تو شہ عاشق و دیوانہ دست چو در دامت در آیم چوں توانست
 مرا ما در بہ ننگ و نام پرورد بشہد و شیر و شکر چہرہ چوں درود
 روا باشد کہ با این نخے خامت بیایے خوش تن آیم بدامت

لڑج۔ ہر آید لڑج۔ عزیز آنرا لڑق یکن غیرت لڑق۔ نہم سر لڑق۔ دانم

لڑق۔ تو باشی بادشاہ و عاشق دست لڑ۔ تو شیریں بختہ و اتمام پرورد۔

چه خوش گفتند مو شاں با پینگاں که پیش گر به نتواں رفت لنگاں
 بسا سیکلے کہ مینی در نظر خورد که جاں از مے بد شواری توان بُد
 چو آہو دل نمد بر خند شیر بپائے خویش آید پیش شمشیر
 نہ در شرط و فاما حق شناسم ولے ز آسیب تمت می ہر اسم
 چو گل در دست مستان آید از خاک نماند دانش ز آلودگی پاک
 بکوشش تابیہ اکنون دشم پاس درنا صفتہ را از نوک الماس
 کنوں بازی کئی بازفت و خالم میفلن برق از شرم جالم
 تو بر بسیار علو دست داری زباں اندر شکر پیوستہ داری
 ملاں حلوائے شیریں را چنان خام کہ پیش از پختگی شیریں کنی کام
 نہ نوریہ صیوری چوں کند کس نمک باشد کہ انگشتے زنی بس
 توجہ دین شکر انرا چاشنی گیر قناعت چوں کنی با قطف شیر
 ترا باید شکر خوردن گس دار کہ سیرغے نیاید بر درم بار
 برو خود را بازار شکر بند کہ شیریں انگبین ست و شکر قند
 لب شیریں کہ جز با جاں نسازد شکر داند کزو چوں میگدازد
 مہر نام شکر گر خود نبات ست کہ شیریں شربت آب حیات ست
 شکر گر چہ دہد ذوقِ بانی ولے شیریں ست ذوقِ ننگانی

چہ شیریں ست یارب شربتِ نو فے دور از لب و دندانِ خسرو
 بکش گر بے دلم کز بے کیا بی شرابِ تلخ زود آرد خرابی
 چو شکر خور و دہس کن ز جلاب کہ با سر کہ نیا میزد میئے ناب
 تو خوش زری با پری و یانِ مسا بہر گلزار چوں طبلِ بہ پرواز
 من و کنج غم و شبہا و دیجور در و غم چوں چراغِ صبح بے نور
 نہ من خیم نہ انفریاد من کس ہمہ شب مولم ہجرانِ تو بس
 تن از غلطیدن خاکم چنانست کہ خاتم زیر پلو پر نیانست
 ز اہم گرو وں آئی دریں کلخ ہوا پڑد و دہینی بامِ سورخ
 چہ نیخواہی تپوں من در غزلے رہا کن بیدلے را در حزلے

بیاض خسرو بہ تقریرِ شیریں

دگر بارہ زباں بکشا دیروینر بیاض کرد لب را شکر آمیز
 کہ لے شمع من و خورشیدِ آفاق بزبانی چو خورشیدِ جہاں طاق
 جمالت رونق افزائے جوانی وصالِ خواجہ تاشنِ زندگانی
 بہار زلفِ مشکین تو گر دے ز لعلِ چشمہ سخن آبِ خور دے

مبادا جز بروت چشتم من باز	مبادا چشتم را جز بر دلم ناز
چو شیریں می کند تلخی چه باکست	عقابت گر چه با تلخا کست
که سر که باش که خوشتر توان خورد	چه عیب اگر شکرت شد سر که پرورد
دهی زهرم در آب زندگانی	بود اینهم وفا که مسرانی
فرو د آگر چه بر جانم بلائی	مرنج اگر گویت بالا چسپائی
چه حاجت بر شدن بر آسمانت	چو خورشید ست خاک آسمانت
که از آه امین ست آئینه ماه	مده دهمای مردم را بخود راه
که دیوارت سیه گرد بدین دود	حذر کن زین فغان آتش اندود
بنید از دبریں قصرت کندے	نه بنی کا و جان مستمندے
شوم با چنبر گردوں رسن باز	در فلک زلفت تا زان رشته ناز
مراں از در نہ آخر کم ز خاکم	اگر بالاخوانی زین من کم
که بوسم آستان دولت دور	و گر راضی بدان شد لعبت نور
زند زان تکبیر باز دے خورشید	چو دانه دوزخ از خورشید امید
بزنخیر ورت بندم دل ریش	اگر زلفت نشام بر دل خویش
مکن خواری که خواری را نشایم	گر فتم خود که یاری را نشایم

لوح - آلود لوح - کا بچشم لوح - تا زان سر

لوح - کہ باشد دوزخ از خویش نوید چ کہ خواہ تکبیر باز دے خورشید

گناہے زیں قوی تر نیست برین کہ دارم دوستی باچوں تو دشمن
روا باشد کہ بندگی لے جفا ہے بجرم دوستی از دوستاں رو
اگر محراب دیگر پیش گیرم ہو لے نفس کا تو کیش گیرم
جوانی تمت مردست دانی برس از تمت روز جوانی
من از رخ شکر پر سیدم لے یار فگندی از بہستم دوزخی دار
چہ خود راندی بجوے شیر کشتی شدی ہم شیر خوار و ہم بہشتی
چرا بے سنگی از من آیت یاد چو بستی نقش خود بر سنگ فہا
بسا توشہ کہ مہاں سوخت زان دود سگ ہمسایہ با انباش بر پود
گرم جلاب شیریں پیش پوے ز شکر کے دہانم ریش پودے
ز شور شکر کم تسکین نباشد شکر چوں شور شد شیریں نباشد
گذشت اندر غمت عمر و دہل ویر کہ در رویت ندیدم یکز ماں سیر
بہر وعدہ کہ در کارم نہادی بسا عشوہ کہ در بارم نہادی
قریب کمتر از جور و تتم نیست کہ چاہ کور از کور اب کم نیست
مکن چندین حسرتی بر تہا کہ شوزی تشنہ را در سراہ
نکردم من گناہے در چہ کردم شفاعت خواہ اینک و غیروم

لُٹ۔ بغیر ازیں گناہے نیست برین لُٹ۔ کہ لے نہ لُٹ۔ از من ناید لُٹ۔ ساخت

لُٹ۔ سوز لُٹ۔ گذشت از عمر من بس متے دیر لُٹ۔ چہ لُٹ۔ خواہم

گناہم گریہ بخشی شرمسارم	وگرخونم بریزی با تو یارم
گناہ و عذر باشد شرمساری	خداوندی بود آمرزگاری
بدیں خواری مرغباں بنجود را	مکافات نیست آخر ہر بدے را
بخوش خوئی تو اں بادستان بہت	چو بد خود دوست باشد دشمنے جیت
گلے کز بوسے خوش نبود نشانش	رہا کن تا برد بادِ خزانیش
بآزارِ غریباں دست مکشای	کہ غافل نہایت دورانِ سبک پائے
جنگے گز تو بر ہمسرا نست	بتو نزدیک تر از دیگرانست
چو خواہی پشہ را بشکنی بیش	طباخچہ خود زنی برگردن خویش

پاسخ شیریں بمقابلِ تقریرِ دوم خسرو

دگر باہ پیری رفے رساند	فسون تازہ کرد از چشم غماز
رطب را خندہ داد و چشم را خواہ	رداں کرد انگیس در جو حلاب
دعا را زیر لب پروا میداد	سخن را چاشنی از ناز میداد
کہ شاہ تانا ابد شاہ جہاں باش	ز مشرق تا مغرب کا مراں باش
جہاں اجریٰ نورِ نعتِ بلندت	سرگردن فرازاں در کندت
شکوہت را فلک زیر نگین باد	کیدِ عالمت در آستین باد

من آں طاؤس نکم دریں باغ کہ دو و دل سیاہم کرد چوں زلف
 نہ تسکینے کہ خود را باز جویم نہ دلسوزے کہ با اور از گویم
 ندانم کیس گرہ را چوں کنم باز کہ با بیگانہ نتواں گفت ایں راز
 نہ بینم رہ چور ویت بینم از دور چو مرغ شب کہ کورش بینی از نور
 شہم در غم رود روزم بہ بیمار مبادا کس برو ز من گرفتار
 برانم زیں دل دیوانہ خویش کہ آتش در زخم در خانہ خویش
 دہم بر باد حسرت جان و تن را برسوائی بسوزم خویش تن را
 مرا اگر سینہ بشکافی بششیر ولے بینی ز جان خویش تن سیر
 تو لے بد خو کہ در جانم درونی حذر کن زیں جراحتائے خونی
 دلم سوزد ترا دامن نسوزد کہ میدانم دلت بر من نہ سوزد
 من از عشقت چنیں تہا و مدہوش تو خوش اندر نشاط و عشرت و ہوش
 خوری با ناریناں دوستگانی پس آنکہ جہرہ بر شیریں فشانے
 بہر گلزارے در جام کردن پس ایوان مرا بد نام کردن
 اگر کیٹ رنگ باشی یا رنگزی دو و دل لیکن چو بادام دو مغزی
 دل مردم چو گشت از راست خوئی مجوز آئینہ کج راست گوئی
 عتاب کثر ندارد سود بر من مرن پیکان ز ہر آلود بر من

لوح - نیارم کیں گرہ با جان لوح - غمہ لوح - تدا و بادل یکنگ نغمہ لوح - غایت گردناری

ترا من یار دایم ہر کار	ازاں در ساختم چوں یار یار
نہ دایم کہ چوں شیرانِ مست	بخو نیز من آئی تیغ در دست
مزن در خونِ من چوں چرخِ نادر	کہ من چوں آفتابے ماندہ ام نذر
ندارد بخت من آں زور بازو	کہ با شتم چوں توے را ہم ترازو
مرا بگذارتا میسرم بزاری	کہ از خواری ہر زنہار خواری
ترا پناہاں ہر برج آفتابے	بہر گوشہ ہشتے در نقابے
منم تنہا چنیں ہجور ماندہ	زنزدیکانِ خدمت دور ماندہ
روا باشد کہ با این سحر و نیرنگ	نہے سنگی زخمِ قارورہ بر سنگ
کم آں گاہ با صد زیر دستی	کنیزانِ ترا پائس پرستی
ہمے کش بستی رغبت آید	قفاے ماکیانش خورد باید
مبادا نکساں را کامرانی	کہ دشوارست با سگ زندگانی
چو خالی گردد از گوہر خزینہ	بیا قوتی نشیند آبگینہ
بجودادن نشاید نریخ کا فور	نہ بر ظلمت نہادن تہمت نور
مخواس سوے ہشتم زین خرابی	کہ با ما ہی ساز و مرغ آبی
کہ دارد آں روا با حسن رویم	کہ یک گل با ہزاراں خار بویم
من آں بازی گرم کن چشم طناز	خطا و روم بستا نم بیک ناز

کے کز بوسہ کر دم و دنوارش بنوک غمزہ دامن کشت بارش
 چونرگس را طریقی باز بخشم برم صد جان و از لب باز بخشم
 بناگو شتم نگر چوں دامن گل زردیم خون گل برگردن گل
 مرا زید بدیں صنع الہی کہ برخوبان کنم صاحب کلاہی
 رسد طاؤس را در شہد راج کہ از دم چتر سازد بر سر تاج
 مکن خورشید را همان متاب کہ با ہم در سازد آتش و آب
 چو من با سوز خود سازم درین نام بفقد مرغ آتش خوارہ درد ادا
 نہ سرو بوستانست این تن پاک کہ آلودہ شود پایش بہ خاک
 من آں سروم کہ در دل ساختم بجائے کہ سرو باغ را در گل بود پایے
 نظر ہر لحظہ در من کردنتواں مقترح را بسیری خوردنتواں

پاسخ خسرو بہ دلبر پرکار شیریں گلزار

چو خسرو دید کاں آہوئے مرست نخواہد داد شیر شرزہ را دست
 جو لبے با ہزاراں عذ چوں قند کشاد و کرد شیریں را زبان بند
 کہ لے داروئے چشم خاک کویت دلم دیوانہ زنجیر موت
 ولایت و احسن تیم و امید براتے پوش رویت ماہ و خورشید

لڑج - ہر نیم خون گل درد امان گل لڑج - دیر پیش لڑج - بدیں لڑج - آتش و قند - ہر شیریں

خیالت کردہ باجاں آشنائی جالت چشم جانزار و شنائی
 ز رخسار تو چشم باد پر نور و زان رخسار زیا چشم بد دور
 نگویم چوں پری از من ہسانی کہ جاں باشد پری تو جان جانی
 ترا اگر آشنائی صد ریاں بود اگر بیگانہ گشتی جائے آں بود
 منم کز آستان سرنتا بم و کز تعینم زنی رخ برنتا بم
 سرم گرمیو در بے گناہی پذیرم ہر نوع کہ خواہی
 ہی کن ہر چہ خواہی در حضورم مکن بہر خدا از خویش دورم
 گرفت در غبت کمتر نوازی کنم بر آسماں گردن فرازی
 و گر سوزی ہی سوزیم چوں عود کہ نا پختہ بود دلوئے بے دود
 مگو چندین ز سوز عشق با من کہ از دل فرق باشد تا بدن
 غم ہجر اں ز جان ممتحن پرس تو مشوقی ندانی آتش زمین پرس
 گرا ز من میروی چوں گل بہتاں تو از دل باز می مانی من از جاں
 شبے دارم درین درد جگر سوز کہ تا روز قیامت نیستش روز
 مگر زلت سیاہست گاہ بازی شہم را داد تسلیم درازی
 من شو بہا و جان محنت اندود ز نورانی تنے چوں سایہ دور

نوح۔ گرم سری بری بر نوح۔ دانی نوح۔ کنم بر آستان سر فرازی نوح۔ بسوزم گر

نوح۔ ایں نوح۔ ز لرزانی

تخم زاول شب تا سحر گاہ
 گئے در زہرہ بنیم گاہ در ماہ
 توئی خفتہ چو شمع صبح بے سوز
 چہ دانی حال این شہائے بے رونہ
 در صبح امیدم بے کلیدست
 کہ پایان شب غم ناپدیدست
 ز آہ صبحدم در ہر تر شاخے
 خورم پوشیدہ در جان دور باشی
 نہ ہرے کو دلم را گرم دارو
 نہ بختے کز غریباں شرم دارو
 بخواہم رنجت خون خود بشمشیر
 کہ شیر گر سناہ از جاں بود سیر
 ہمہ روزم بہر سوئے دل مہوش
 مگر جائے زو صفت خوش کنم گوش
 ہمہ شب چشم حیرت بر زہ باد
 مگر وقتے ز بوی دل کنم شاد
 من از دل دادم این غم ترک آرام
 کہ مئی افتد ز داند مرغ در دام
 ز تو چندی غم بردل ہسانی
 مہوزت دوست میدارم کہ جانی
 من از فرق تو موئے کم نخواہم
 تو از لپش کساں دوزی کلاہم
 نداری شرم کاے خراب نشاد
 گریتم خود کہ ماہ آستانم
 کئی پائیں پرست چند را یاد
 چو تو غمزدہ فی تراں نہ گریست
 گر فتم خود کہ ماہ آستانم
 کبوتر خوش شپرد بر چرخ نیلی
 نہ آخر خاک رو بہ آستانم
 ز تو یک تیر و زیشان شست و رست
 شے شہنیش زیر آرد سیلی

تاج تباہی خفتہ چو شمع مودہ شرح - سرمہ را شرح - تہادہ و اما دل بردہ ہوش شرح - در

شرح - مرغ از داند پر کم شد نہ آرام شرح - نداری شرم لے محراب ستاں کہ آری با بعض بت پرستان شرح - آستانہ

شرح - انانوک شرح - رود بہر ہوا

بازی گاہ کبکال گاہ بازی کلنگاں رانزید پاد رازی
 چو گیر و چشمہ خورشام تاروم درآں چشمہ حوصل کے شود بوم
 چو شعلہ برفوزد آتش تیز زخا شکنتواں کرد پرہیز
 میں آتش کہ درخ زود گیرد کہ گرچہ زود گیرد زود میرد
 اگرچہ تاب شہوت گرم خیزست بیک قطرہ بیرد گرچہ تیزست
 مرا جانست عشقت نے ہوائی باساں چوں توں ازجاں صہائی
 چراغ عشق را مدت درازست کہ تا صبح قیامت سرفرازست
 بزاری گویت در ساز با من مباش از پردہ سنگ انداز با من
 فسوں سازی بسے کردم بگفتار براں غمزہ نکرد افسون من کار
 کنوں تدبیر کارم بردبارست کہ با حاماں ستیزہ خامکارست
 سفال خام چوں بینی بفرہنگ ز آیش رخنہ بیش افتد کہ از سنگ
 ثبت خوش باد گل آشنائی کہ دار دطاقت در و جدائی
 مجلس گر خوانی میہا غم کم از خون رختن براست غم

پانچ شیریں عیار بہ فرہاد جاں نثار

دگر بارہ نگار سرو بالا کشاد از لعل ترلو لعل لالا

نارح۔ جوانی چوں برآرد لائق۔ کہ بخش تا قیامت دیدہ باز است لائق۔ گسل ز آشنائی

کہ شاہا جاوداں فرماں و بادش
 بجسر و گفت کاے چشم مرا تور
 مبادا لے توجوے ملک را آب
 غمت پیوستہ شیریں را بجاں باد
 مکن بازی کہ ہماںم بجویت
 مرا کشتی و من از مہربانی
 دلم آتش زدوی جانن چہ خوانم
 بدیناں منظرے کس سر بہا ہست
 بدیوارش من ہجو ربندی
 تر کے خواہم رنج میہماں کرد
 مگر یک عذر نگم در ضمیر ست
 من و کج و شب تاریک و داغ
 چناں ماندم بکج خانہ نومید
 درین تلخی چناں شد حجتے شیریں
 کجا جوید گس را اندرین غار
 درین گوشہ من از بس تنگ قوتی
 بملک ہفت کشور یاد شاہا بش
 مبادا ز روے خوبت چشم من دور
 بدوران تو چشم قنہ در خواب
 دلت بر جاں شیریں مہرباں باد
 کہ گم شد میزباں در حُبت و جویت
 گمت جاں خوانم و گم زندگانی
 کہا ہم ساخت مہمانت چہ خوانم
 بہشت و مرا زندان چاہست
 ز خون دیدہ کردم نقش بندی
 بزنداں میہماں را چوں تو اں کرد
 کہ یوسف را از زنداں ناگزیر ست
 کہ آہ من نیفر و زوچہ را غے
 کہ از سایہ نہ بینم روے خورشید
 کہ می ناید گس ہم سوے شیریں
 تیندہ عنکبوتانش بدیوار
 چو دیدہ در نقاب عنکبوتی

دلم خوں شد ازین تیمار خوردن درونم خسته شد زین خار خوردن
 تن من استخوان شد از آرزویت که سوئے من گئے نامزد کویت
 کسے را دوست باید خواند و بہم کہ باشد بہم اندیشادی و غم
 نہ یار اغیار گو آنرا کہ در کار بشادی یار باشد در غم اغیار
 نہ تو سن کا شتر خوار و حروست کہ در جو حاضر و درنگ زبوست
 غمت در من چناں گشت آتش انگیز کہ خاکستر شد من زین آتش تیز
 ہنوز اندر طریق عشق خامم کہ یاد آید ہنوز از تنگ و نامم
 چو باشد تشنہ را اندر جگر تاب خشک باشد زیر بول و ختن آب
 بروں عصمت کہ سینہ پر ز سوزست چو غسل روزہ دار اندر تیز سوزست
 مراکز پختگی در دل بود و دود بروں مرہم نہی کے دار دم سود
 دلم صد پارہ شد کز آہ خونی فرو خوردم بے تیغ درونی
 کون میں تاجہ سال در ہر ریغے ز دل بریکشتم چوں برق تیغے
 تو در پیش چنین شمشیر بازی مکن با چوں متے گردن فرازی
 خدنگ مستمنداں را میں نرم کہ از غور شید ز خشاں بگذر دگرم
 بے کوشیدم اندر پردہ پوشی کہ پوشم ناہارا در خموشی
 وہاں برد و ختم از ناوک آہ فرو خوردم سناں ٹائے جگر گاہ

کنوں کز بخودی شد طاقم طاق ندارد برگ بودن جان مشتاق
 ز دل تا چند جو شمع چوں خم مل بروں خواہم فدا از پردہ چوں گل
 گر قمارم بدستِ این دل زار مبادا کس بدستِ دل گرفتار
 ترا کا گاہی از خود نیست دے ز حال من خبر کے باشندت کے
 دل آسودہ نشاند کہ غم چیست ستم نادیدہ کے دانستہ چیست
 تو خوش خوش میخوری عیشِ بدرا خورم من ہم ولیکن خونِ خود را
 مراد رے کباب از پہلو ی خویش کہ بہر چوں توے سوزم دلِ لیش
 ترا باشد سماع از پردہ ناز مرا ہم ہست یک از پردہ راز
 چہ افتادست نے نو میدم از خویش کہ بریدہ است دل امیدم از خویش
 ہنوزم رخ جو برگ یا سمن ست ہنوزم سرو بالا ناہن ست
 ہنوزم گیواں شوریدہ کارند ہنوزم آہواں مرد دم نکارند
 ہنوزم سیب سمن مار سید ست ہنوزم دبح لولوبے کلید ست
 ہنوز از لب سرخوتر تیر دارم ہنوز از غمزہ پکیاں تیز دارم
 ہنوز اندر سرم صد گونہ ناز ست ہنوز افسانہ ز لقمہ دراز ست
 ز لفتست اینکہ از آفت نشانست کند گردن گردن کثانست
 چو زنبیاں گردنے کردی کمدم باز ادی رواز من تانہ بندم

پانچ خسرو پر وزیر بیشیر شکر ریز

جوا بش داد شمع تاجداراں	کہ لے چشم و چراغ گلزاراں
ز تو ہر تار موجاں را کندے	ز موت ہر خمے در سینہ بندے
ہمہ سالہ چو بخت خود جواں باش	ہمیشہ عجب دولت کا مراں باش
مہا داجشم بدرا بارت کار	ز گلزار رخت در چشم بد کار
بے خوردن مزین طعن خرابے	کہ خونامی خورم از بہر خرابے
زینخوا بی چو گردم مست و بیاب	کم زین نوش دارد دارے خواب
نہ خواب از بہر راحت است آن کس	کہ بہر دیدنے دیدار تو بس
چناں از دیدنت در خواب مستم	کہ از نا دیدن رویت برستم
دریں غم زان و مادام بادہ رانم	کہ چوں بخود شوم غم ترا ندانم
بلے آنکس کہ نیشے بایدش خورد	دہندافیوں کہ نبود آگہ از درد
ہمہ عیشم بستی می منائی	نئے گوئی کہ دیوانہ چرائی
ز جام بادہ می بینی خوارم	خرابی می نہ بینی کز تو دارم
ز می گرہ بے در کام کردم	ز تو طوفان خوں آسم کردم
ازاں جرعه چہ می پرسی کہ نیست	دریں طوفاں تماشا کن کہ نیست

نہ من می نوشتم از عشرت شرابے کہ بر سوزِ جگر سیریم آبے
 ولیکن دوزخے ز نیگو نہ پرتاب گنجاکشہ شود از قطرہ آب
 چو یاد آرم ز تو کز خود خرابم رواں از سرفرد آید شرابم
 منم ہر روز و ایں اشکِ جگر تو تو نپداری کہ من مستم شبِ روز
 بلے آنکس کہ او سرمست ماند ہمہ کس را چو خود سرمست داند
 من از یاد تو ہر ساعت بکالے ترا در کارِ من ہر دم خیالے
 بلے اندر حقِ یارانِ جانی عجب بود ز خواباں بدگمانے
 بتاں را با کسے کا فروست یاری برو افزوں بود نا استواری
 توئی آں شیر گیر اندر تگِ خویش بس آہو گیر گشتی از سگِ خویش
 مریز اند سرمِ جوشِ جوانی یخ شایم بہر نوحے کہ دانی
 ستانی جاں و ہنم بود مرا تو دہندہ زیں زیاں صبر و ہدایت
 دلم پُر آتش و دیدہ پُر از آب میانِ آب و آتش چوں کم خواب
 ترا گردا دایم ز خوبِ روی مرا خود کشتہ دیگر چہ گوئی
 تو خود آگہ نہ ز اندازہ خویش بہر پس از جانِ بلے آوازہ خویش
 چہ آگہ ذوقِ خود را شکر شیر شناسد آہو باشد چاشنی گیر
 تو دانی وصفِ خود کردنِ بانی ولے چوں من کہ می سوزم ندانی

نمک را در زباں لذت مبینش	بپرس آنرا که میرزیش بریش
زمن پرس آفت نیبائی خویش	که کردم در سرت بنیائی خویش
گره زد طالع اندر کار ختم	ندانم بر چه طالع زاد و نجم
مرا کیں روز غم تاریک فاست	بزلف و خال شب نام تو دامت
نه خال عارضی دارد و جالت	که هم با تو ز مادر زاد خالت
تو خوسه فتنه از بیداد داری	کز نیاس خال مادر زاد داری
ازاں شد رویاه این خالِ غنوار	که خال تست و دار و بالبت کار
ندانم تا چه خوانم مذہبت را	که حالت ہم ہی گیر و لببت را
من آیم بردت ناخوانده ہر بار	بسان گوشتدانِ علف خوار
تو بے رحمت ز چشم فتنہ انگیز	کشتی خنجر چو قصا بانِ خونریز
بلے بزر او آید آخرین خواب	بپائے خود رود در کوئے قضا
کنون گشتم ز جالت سلیم رایت	بکن ہر چہ اندراں باشد رضایت
مبینش ہم کہ خاک است نام	مکن با خود برابر و استنام
اگر گل چرب تر باشد مہرطن	کہ گیرد خاک تیرہ جای روغن
ولے گل خوارہ کش غیرت بدلان	ز روغن تو بہ تواند ز گل نہ
مرا کیں مرد می از چشم تو رست	برادر خواندہ خاکِ درِ تست

چنانم رود کن زیں خاک پر نور کہ خویشتن را ز یکدیگر گیتی دور
 مشو بیکانہ چوں دو چشم بدیش بیا موزا شتی از دولب لبش
 چو گرد و ہر دولب با ہم یگانہ نفس ہم در گنجبد در میانہ
 دودیدہ در جوار ہم نشیند کہ ہرگز روے یکدیگر نہ بیند

جواب شیریں بہ خسرو پیر ویز

دگر بارہ کشا دآں سرو گل رنگ چو از تنگ نبات آں غنچہ تنگ
 اجازت داد لب را شہد بیری صدف را شغل مروارید ریری
 دعارابا عبارت داد پیوند کہ باد آتا ابد گیتی خداوند
 زدہ را یات تو بر آسمان کوس درت را دولت و نجات آستان کوس
 سرے کو تافت گردن از دولت دوالک با دفتر اک جلال
 کنی چوں انجبین تلخ را نوش چو شیریں ساقی بادت در آغوش
 تنہاے شہ ار کہ تر نواز نیست کنیزاں را چہ جاے سرفراز نیست
 اگر ہماں فرود آئی رہ اینک و گر خونریزیم بسم اللہ اینک
 نہ یک جاں گروید و گر صد ہزار چو تو خواہی مرا با آں چہ کارست
 بہر جان و امانم دہ زداغے دریں ویرانہ گو کم گیر ز داغے

ترا صد نافہ در مشکوے بر مشک
 چہ میخوای ازین یک ہنرم ختم
 گراں دولت ندادین بخت جوشن
 کہ در گنج بلبک سفید گوشاں
 تو انم ای کہ بر بام سراے
 مہ نو بینم و گویم دعاے
 ازاں بالا ترا آمد ماہ منظور
 کہ ہر کس را رسد نزدیکی و دور
 مرا ایں دوتے بود آسانی
 کہ کردی بر سرم دولت نشانی
 ترا چوں تو سرے باید فلک سا
 کہ تعظیم ترا خاکی کس نہ پایے
 چہ بر خیزد زمین جز باد سرے
 کہ افتادن داماں تو گرے
 چہ در خورد تو ایں زندان پر شور
 کجا گنج سلیمان درین مور
 گراں شام ہزاراں کان کجست
 نباشد دست فرد پایے ریخت
 مگر از دیدہ ہیچوں شرمسارے
 کہم ہر لحظہ در پایت نثارے
 اگر میدارد از بوجست دورم
 بجان تو کہ جانم بے قرارست
 ز عشق پایے بوست آں چانم
 دے را ختر ہوزم جنگ با قیست
 دہ ہر دم بگو شمشیر ہوار
 کہ ایں ناموس نام و ننگ با قیست
 کہ زیں آلودگی دامن نگہ دار

ح-خوام ذق-دہ نزدیکی از دور ذق-زچوں من

ح-از دور مور ذق-کشم ذق-بجان سو گندہر جانم قرارست ذق-رہ دار

دگر رہ گویدم حبانِ ہوائی کہ عشقتِ آخر ایں نہ پارسائی
 مبادا عشق و تقویٰ باہم افتد کہ بامے پارسا یہاں کم افتد
 دلم خوں شد جو شش چند چشم بخاشاک آتشی را چند پوشم
 بصمت با تو متوان زد پربال کہ تہوناز گست و جرہ قتال
 چو مرغابی کند رغبت بہ پرواز بدشواری جہد از چنگل باز
 ورا آلودہ شود این امن پاک بریزد آبِ رویم جلدِ بر خاک
 مبادا گردل از من تنگ ابرد بزرگانِ مرا گوہر کس نہ خرد
 بنام نیک باید کام بستن کہ آبِ روئے نتوان ستستن
 چہ خوش گفت آں گلابی اگلتا کہ گل بتان آبِ روئے متاں
 ہمیں مقنع کہ آخر بادشاہم بہر مومیت پنہاں صد کلاہم
 زہمت با کواکب مہمنا تم بہ رتبت با فلک ہم داستا تم
 ستارہ گرچہ در گوہر بندست ولے بر آتشِ رویم سپندست
 بگردوں آنکہ از سبزی نشاست سر سبز ہم بگردوں سوزاز است
 اگر در لعب میداں آیدم رلے بیک ناوک رہا ہم صد دل از جاے
 پلنگ آسا کشم چوں گورد ز زیر کلمہ میچوں زن از ناخن کند شیر
 گلایم از خوئے شاہانت در موے ز خونِ غازیانم غازیہ بر روے

فادہ ہر دوتن تا دیر مانند	بدل تشنہ بیدہ سیر مانند
چوباز آمد ز صفر اہر دورا ہوش	صنم بر خاست با صد غنچہ نوش
بخواہش دست زد در دامن شاہ	بقصرش برد خالی کرد خرگاہ
نشاننش بر سر سیر گوہر آمود	زمین را کرد از لب شکر آلود
نازِ شام بود و شمع و رتاب	کہ آں خورشید شد مہمان ہتاب
شب از گیسو ہماں را سایہ کردہ	ستارہ ماہ را پیہ سیرایہ کردہ
چہ خوش باشد بہ نور و ز جوانی	شب وصل و شراب ارغوانی
بائیں بزم گاہے ساز کردند	کہاں فردوس در باز کردند
ز بوی خوش کہ سر بر ماہ میزد	صبارا وقت رفتن را میزد
نسیم از تیز شیریں گرد میروفت	سپند آسا بر آتش پائے میکوفت
ز سوئے شاہ چندے محرم راز	دروں خواندند با صد پونش ماز
درآمد بار بہ طنبور در دست	پیالہ نوش کرد و شاہ نشست
دراں جانب نکمیا و خوش آہنگ	بخارید از سر ناخن رگ جنگ
نولے میزدند آں دونو اسنج	کہ جال از تن فرو میرفت بوسنج
ز زخمہ بار بدگشت ارغنون ساز	غم دیرینہ را برداشت آواز
چناں کہ صبر کرد اندیشہ را طاق	فرو خواند ایں غزل بر رسم عشاق

غزل سر لے بار بد از زبان خسرو

چہ فرخِ ساعۃ باشد ز قفسِ پر
 گئے خوش خوش بشادی جامِ گیرند
 گئے بر سرِ دوسنبل دست مالند
 گئے افسانہ ہجراں سگالند
 گہ از بہا نصیبِ جاں رُبا بند
 کسے کیں خجستہ بختش رستینست
 اگر جمعیتے داری زیاراں
 کہ گردوں گرچہ چندیں دیدہ دارد
 دو تن کرچہ پنج دایم درامانند
 شرف زراں می کند مہ از شریا
 بناتِ انعش کا فتل ز روشِ دور
 بہیں چنداں نجمِ آرد چرخِ باہم
 دور و نئے کز غلط کامی برآید
 اگر خواہی کہ چندے زندہ مانی
 دوعاشق را کشد باہم تدبیر
 گئے در بزمِ وصلِ آہام گیرند
 گئے افسانہ ہجراں سگالند
 گہ از بہا نصیبِ جاں رُبا بند
 کلیدِ دولتش در آستین است
 فروگذارش کمر حق گزاراں
 دو مرد دمِ ماقریں دیدن نیارد
 مگر چو زاویا خود فرقدانند
 کہ او جمعیتے دارد دہیّا
 پراگندست اناں ماندست بے نور
 کہ تاجِ بجا دو تن آرد فراہم
 فریبِ آسمان خوردن نشاید
 مخور باہیچ دشمن دوستگانی

ل ح - کند ل ح - کجا بول ل ح - کو خواب ل ح - دو تن باہم

ل ح - کافاد ل ح - دودل گردد

با شربت کہ خوش دارد دہانت چو خوردی باشد آں سبت جانست
 تو گوشش کن کہ صحبت جمع ماند زمانہ خود پراگندن تواند
 پس از عمرے بود پیوند خویشاں شود صد جمع در یکدم پریشاں
 شود کرسی بحسب دین روز موجود بیک زخم تبر ہمیزم شود زود
 درختے کش زمین صد سال پرورد بر آرد باد آناں در یک ماں گرد
 جہاں باد ست مردم خاک بیاک یہ باد اند فواہم کے شود خاک
 بخ پیانہ کز زندگی فسانہ است کلورخ انداز کج شکاں خانہ است
 چو مرغاں را بہار آرد بہم تنگ بہار دایرہ نوروز از ہوا تنگ
 چرا گل بست بار برگ بردوش قفاے برگ ریزش در بنا گوش
 غنیمت داشت باید روز گاہے کہ پیوند وفا یا بی بیاہے
 قرآن سعد چرخ آتراق نیست کہ یار دلپذیرش ہمیشہ نیست
 حریفے کش نہ بار غبت شترست بود عفریت اگر حور بہشتست
 کہے کز دل نباشد سوے تو روش ز دل پیش از نظر گرد و فراش
 بیاہے دیر یاب وزود پیرہیز چو شربت دادیم تلخی مین گیر
 تو آں گنجی کہ در جان حسرابی چو گنج مغلماں زان دیر یابی

لوح۔ دست شویا مندر لوح۔ کند کرسی ہا ہے تیشہ لائق جہاے برگ ریزش در بن گوش

لوح۔ ادھوشش لائق۔ جان دجانی لائق۔ مانی

دلم کز تو نسیم یا سیم یافت	مگس گوئی کہ بوے انگبیس یافت
چہ رانی چوں مگس از انگبینم	کہ گریتم زنی دامن بحبینم
مکن پرتابم اے ترک کہاں گیر	کہ بتاں خرمست و خانہ دلگیر
کسے کو را بود زینگو نہ روے	چرا گوید حدیث رنگ و بوے
مرا کنجے کہ در پشت نشینم	بہ از باغے کہ بے روے تو بینم
چو مرغ آمینخت با مردم زردانہ	قفس جوید بجائے آشیانہ
بہشت و بوستاں بے دوست زشت	بہشت و بوستاں زندان ہشت
من و جام مے و زلف دو تہا	بہشت و باغ من سوے چو ماہست
چو من ز اں سوے گز گشت شدم ثنا	رہا کن سخی گل را تا برد باد
چو آمد در کنارم سر دگر روے	ماں گوینچ سرے بر لب حجبے
چو دست با بد زین نغمہ تر گشت	زمین پر قند و مجلس پر شکر گشت

ترانہ نکمیا از زبان شیریں

نکمیا خود فسون جاں ز برداشت	باہنگ حجازین نکتہ برداشت
چہ روز ستانیکہ ختم ساز گارست	بدستم باڈہ و مہ در کنارست
شگوفہ می کند شاخ جوانی	خضر میر زرد آب زندگانی

بہر سوار غنوں عیش در ساز
 بہر جانب درے از خرمی باز
 خمار شوق باے میشود یار
 سرو و عشق در جاں میکند کار
 شبنم را دیو قنہ مست خواست
 چراغم را ز باں بر آفتابست
 زمانہ جبہ شادی کشادہ
 غم از دل رخت در صحرا نہادہ
 صراحی باز کردہ چشمہ نور
 برات سبیل آوردہ از حوٹ
 نہ بزمستانیکہ پوش جان شست
 کہ نہ بہت خانہ بہتیم بہتست
 مگر رضواں کہ شد همان مادوش
 کلید خانہ کرد اینجا فراموش
 مگر حوراں صداے مانشیند
 کہہ پرساں کو بگو اینجا رسید
 مگر فرودہ بحیب ست آسماں را
 کہ می بوسد بتظیم آستیاں را
 مگر باران رحمت در فشاں گشت
 کہ موج عشرت از آفاق بگذشت
 مگر سیل آمد از دریاے مقصود
 کہ شپاے حریفیاں گوہر آمود
 مگر ابرو فاب شد بخورشید
 کہ از سرتازہ شد گلزار امید
 مگر دولت صبار یافت رہبر
 کہ ناخواندہ دروں می آید از در
 مگر باغ سعادت غنچہ بکشا د
 کہ بوے آشنائی می دہا د
 در اے ساقی خورشید پایہ
 بفرق دوستان انداز سایہ
 بنوشانوش فرخ کن زماں را
 صلاے خوشدلی دد وہ جاں را

رواکن شربتے کز بزم شادی فرو شود غبار نامرادی
 چنان زن موج عیش از جو جلا کہ کشتی بشکند غم را بگرداب
 رسید آل میہاں کز من جدا بود دلم در دید و در بزم آشنا بود
 سحر کہ خفته بودم نیم ہشیار کہ باد از آب حشیم کرد بیدار
 نسیم گل کہ در بالین من خفت غبار صندل از گیسوے من رفت
 رسید از مہر مارا نے بسویم زخون آشنائی شست ویم
 زہے خواب گرانم صبح تاشام کہ از خوابم گراں گشت اندام
 مجنباں ہر دم لے باد استنیم کہ ز ولید است برگ یاسینم
 چاہنو ہیت دور دولت از پیش کہ تا بنیم بمقصود دل خویش
 وہم دل طعمہ زراغ کمانش بخون دل کنم رنگین عنانش
 بدین نیست سیرا جان پر جوش بمردم تشنہ و دریا در آغوش
 تو در خواب آمدی یا خود خیاست کہ در بیداری این دولت مست
 توئی بارشے نمی گرد و تسنیم بالم دیدہ و انگہ در تو بنیم
 اگر جانست گو پیوند جانست گواہی حیدہ دل کیں بہانست
 مرا بایا رخ و خوش می برد خواہ بہ بند لے ابر تیرہ چشم قتاب

لح. حررت لوق. بازوے ح. زخوے لوق. دوراے دولت

لوق. یارب کہ میگردد لوق. اگر

گولے پاساں با صبح گھینے	کہ چشمہ باز در دریا فرو ریز
گولے زہرہ گردوں زانجھیل	کہ پیش چشم بدشوپردہ نیل
کسے راکڑ وصال دوست روزیت	ہم عمرش نشاط و دلفروزیت
کے کز خوبرویاں بہرہ مندست	اگر درپائے شاں غلطہ بندست
نہ دو لقمندی از تاج و نگینست	ز خوباں روزی اینک دولت نیست
رخ خوبے سے لعل و جوانی	چو ایں بنود چہ باشد زندگانی
نکیسا چوں زد ایں راہ رواں را	بتاراج از حریفان برو جان را
نواے بار بد جان دگر داد	خراب عشق راستی ز سر داد
بڈاں سال ایں غزل نہ در راہ شیریں	کہ آتش ز دنجسرو زاہ شیریں

نغمہ بار بد زبان خسرو پرویز

زہے روشن چو نور صبحا ہی	فرغِ رویت از مہتابا ہی
غمّت چشمہ کٹاے اشک گزنگ	وصالت چارہ ساز سینہ تنگ
بیک کچ بخت پناہ دل زار	بکچ دیگرش صد جان افکار
کند چوں باد از آن لہ سمکا	صبا بر رے گل ترساں نہد پا
مکن زنجیر مشکیں را گرہ گیر	کہ نتوان اشت دل در تن زنجیر

کے کسے کورا وصال یار ک۔ بد انسان ایں غزل زود درہ تیز کہ آتش ز دنجسروین و پرویز ک۔ گرفتار

کسے کش دل بزنجیر چپا نہ است اگر دیوانہ گردو جائے آنست
 تو در خوابی و خون خلق بیدار مکن گردن بہ چندیں خوں گرانہ
 حرفیت بس کہ بیداری نداند ورت در خواب بنید خفتہ ماند
 مرا از نالہ شد کام و زباں ریش فراقت ہم برآں خونریزی خویش
 بگاہ حملہ گرگ تیز دندان نترسد از نفیر گوسفندان
 اگر دستم دہد دورانِ افلاک نخواہم شد مگر پیشِ ورت خاک
 باو عاشقتان ناشکیبست بناز و غمزہ جادو و فریبست
 بدان برقع کہ پوشد ماہ دینخ بدان نرگس کہ برجام زندینخ
 بدان شکر فشاں قند نمک سود کز اں گرد و عبارت شکر آلود
 بدان بالائے بچوں سرو آزاد کہ پیش بندہ شد نسرین شمشاد
 بدان نمے پریشاں گاموستی کہ فتویٰ میدہد بر بت پرستی
 کہ یک دم زیر پایت جانفتانی بہ از صد سال بے تو زندگانی
 رخت چوں شمع میسوزد نہانم کز اں خورشید روشن بادجام
 چونوشی بادہ و لب را کنی پاک بیفتاں جرءہ آخر بریں خاک
 و گر نہ ہی مے ز اں جام لبگیر کم از بے بدست بادشگیر
 اگر دولت نہ ادا این حشرم کہ رنجانی زبانِ خود بنام

دعا یت را کہ گویم صبح تا شام
 مشو بیگانہ کا خر آشنایم
 ازاں گاہے کہ بازار تو شد تیز
 فروشد چشمہ خورد در غور شرم
 در یغازاں چناں و گاہ پر قند
 فروشد چشمہ خورد در غور شرم
 مروت چون نگیرد استینت
 در اں رشتہ کہ نریخ جاں پیش رست
 نہ پندارم کہ ہم باشد بجا نیت
 نہ پندارم کہ ہم باشد بجا نیت
 ندار دقتی سوزاں دلم ولے
 ندار دیش ازیں حاجت وجودم
 کم گز خدمت صد سال ول دیر
 کند چوں بیشہ استقبال صرصر
 چہ باید خض نشاندن در دل لب
 چہ باید برہوا انگندن آں سنگ
 بخاک رہ فروشد بے گناہے
 گرم نہ ہی بخود نزدیکی لے نور
 مرا آخر زبانی ہست در کام
 پر شناسے ہمیں از درد عایم
 بنود از مشتری جزمہ درم ریز
 کہ داری روز بازار سے چنیں گرم
 خرید اراں بچشم از دور غور سند
 کہ نشیند گس برا نگینت
 چوں خالی نگہ کن تا چہ چیز ست
 چوں کا سد متاعے در و کانت
 کہ آتش را یگاں باشد ہمہ جلے
 کہ در خدمت قبول افتد سجودم
 بوم صد پایہ از پائیں گمت زیر
 بود اول قدم صد گام پس تر
 کہ بیروں انگند آتش بہ پر تاب
 کہ بازش سچے پستی باشد آہنگ
 کم از دوناں چشم آخر گاہے
 تماشاے تو انم آخر از دور

اگر وصلت چرخ افروزِ مغربست بحمدِ اللہ کہ ہجران نیز لغزست
اگر شادی ز جاتمِ رختِ لبت غمت را زندگانی باد کویت
باقبالِ غمت زانِ گونه شادم کہ ہیچ ایامِ شادی نیست یادم
غمت را تا جو جاں در تن گرفتیم طربِ ہائے جہاں دشمن گرفتیم
ہمیشہ شاد بودن تیرہ را نیست شکستِ دل نشانِ رشتنا نیست
درختِ سایہ ڈگر کش کند شاخ در آید آفتاب از راہِ سورخ
چو رو و بار بد زین خوش ترانہ ق پر آبِ زندگانی کرد خانہ
نیکسازانِ رحیقِ کوشتر آگس شربِ آبِ رنجیت در جامِ نگاریا

غزل نیکساز از زبان شیریں

سحرگاہاں کہ زنگِ مست بر خفاست ق پیالہ برگرفت و مجلس آراست
نیمِ صبحِ مستان را بگلزار ۲ بختبانیدردا من کرد بیدار
ہنوزم بود خوابِ نازد رسر ۳ زبوی دوستگانی منغز من تر
زبا و صبحِ میزد بویِ عودم ۴ میانِ خوابِ مستی می خودم
کہ در آغوشم آمد زاد سروک ۵ چو طاووس بہمانِ تدریس
ازاں سایہ کہ دولت بر من آفکند گم در حبیب و مہ دردا من آفکند

در اں خوابِ بخش از بیداری بخت
 ہمارے دیدم از لطف آفریدہ
 ہنسا دم بر شر یا پایہ تخت
 خضر ز اب حیاتش پروریدہ
 نشا طم تازہ کرد از بادۂ ناب
 بخارم را شکست از بوی جلاب
 بوسہ دل ستجہاں را یگانے
 بنا میزد رہے بازار گانے
 چناں کرد از شراب بوسہ ستم
 کز اں آواز خوش از جانی حتم
 چو کردم چشمہاے تازنیں باز
 حریت خواب را در دادم آواز
 بہارم خود چو گل در آستیں بود
 خیال خواب سرور استیں بود
 مرا ایں خوابِ غیب از بخت بیدار
 عجب اہست دور از چشمِ اغیار
 بہیں تا چند بیداری کشیدم
 کزیناں خوابے اند خوابے میدم
 در لغت ناید لے دورانِ قلاب
 کہ نگشتں ابجہانے ازین خواب
 ہنوزم چشم بد خو میکند باز
 بیا کائیں چشم پر رویت کم باز
 چہ خوش کاریت رفے یار دیدن
 گہرے نگ دگل بنیاردیدن
 بیاراں صاف باید سینہ مرد
 کہ مے چوں درد باشد کم توان خورد
 ہمیں از کبر خواباں شکل دلموے
 کہ ہست آئینہ ہندو سیہ روے
 نہ ہر کو یار شد باشد وفادار
 فراواں نسبت از یار تار یار
 نہ ہر آئے کہ بود اردو گلابست
 نہ ہر دردے کہ گیس شد شرابست

ہزاراں جاں فداے آشنائے کہ باشد در دلش بجے وفائے
 کسانے کفر و کار آزمایند بکار افتادگی یار آزمایند
 سفال از طاسِ زر کم نیست در کاف ولے گاہ گرو گرد و پدیدار
 کے کوز افرویش ناتمام ست چو دلسوزی کند مشنوک خام ست
 وفا گزیار نامعلوم باشد تکلف شد تکلف شوم باشد
 بھوہم بندوان شکر گف مانند ہم آخراں سیہ روی بنالند
 وجودِ مردم فرخندہ دیدار ز بہرِ مردمی باشد پیدار
 رواجِ مے مجلسِ بہتست کہاں گرتیرنود چو بدستست
 چو بدخوا و فتنیارسے ہر چیز کہے باشد نزلِ صحبتش نیز
 زمانہ دیر شد کیں نسبت آراست کہ کج با کج گراید راست بارست
 مقامِ کز عمل باشد غاباز برد با چوں خودے گوہر کرباز
 بدال انیک خواہی نیست از را کہ گرا کفش بر سر نہ درپاے
 ز نیکی دوستاں را دوست نامست چہ باشد دوست بد دشمن کہ دست
 چو افتد با عوانِ بادِ شب زور ز مار کز نترس کتر دم کور
 ز پاباید کہ سوزن بر کشد خار چو سوزن خار باشد گرد آرا
 ہزاراں آفریں بر آشنائے کہ بتواں یافت زو بوی وفائے
 کسے را کیں سعادت یار باشد ز عمر و نجات بر خور دار باشد

میسپاچوں بدیں قسوں دل دزد تشکیب عاشقان را بر بے فرد
 رباب بار بد شد سحر پرداز یزخمہ خوں چکانید از رگ ساز
 چنان کز سیتہ غم را بیخ بر کند فرو گفت این غزل را در تماوند
 زہے حسن و جوانی از تو در ناز غمت با جان من چوں عیش دمنائے

غزل بارید از زبان خسرو

درت حاجتگہ نختِ جوا نم سر زلف تو خلوت گاہ جانم
 خیالت مردم چشم نیارم لبست سرمایہ عمر درازم
 بگوئی تا کجا مے خوردی امرو کدے خانہ روشن کن دی امرو
 کدے خانہ گلشن شد بدیں حور کدے چشم روشن شد بدیں نور
 کرا اقبال دادا دین و لفروئی کرا نخت این سعادت کدے روزی
 اگر دامن کجا بودت گذر گاہ بجا روب مژہ رویم ہمہ راہ
 و گرد ریایم آن نہت گہ پاک بدیدہ تو تیا سازم ہمہ خاک
 چہ دولت مند بود این چشم روشن کہ جائز از جالت کرد گلشن
 چنان مے کراں مہر میریغ بست در آئینہ چائش ہم دیرین بست
 ہمیں ز آئینہ روشنی صبح امید کہ در آئینہ نتواں دید خورشید

بدش سختی مدار آئینہ و پیش
 بآئینہ نگویم این ہو س را
 تو آخر رحمت کن بر دل خویش
 چه خواہم دید آن رفے طرباک
 نہ نیم چوں تو باشی در گزرگاہ
 چو بالعلت بے ہمدست باشم
 مرا این آرزو در طالع شوم
 نیاید نقش آب ارچہ پذیرد
 جدا کن ز این فراقِ دیر پیوند
 نیاید ہرگز ت لے سرو آزاد
 غم دارم کہ پایا نے ندارد
 تو کہ غم فارغی در بیدل فرد
 نہ من از مے زخونِ دل خرابم
 چہ گفت آن خرداں خربندہ حاشا
 نداری از ہلاکم بیش ازین غم
 بڑے کرگرگ بستاند شبانش

در آب چشم من میں صورت خویش
 از آن کا کینہ تھے سازد نفس را
 حجاب آئینہ بکھو کن از پیش
 بہفتاد آب شویم دیدہ را پاک
 گرم خورشید پیش آید و گرماہ
 بیوے تا قیامت مست باشم
 خار بے مے ست و مہر بے موم
 رقم بر یاد خود ہرگز نگھیرد
 بشمشیر جدائی بندم از بند
 کہ روزے از فراموشاں کنی یاد
 تنے کر بے دلی جاتے ندارد
 چہ دانی تا چہ باش دلزد و درد
 تو پنداری کہ من خود مست خوابم
 کہ مرگ من ترا باشد تماشا
 کہ از صدمیدلت گرد دیکے کم
 غم قیمت بود بے ہر جانس

بود بر بارباں چوں شد تشریش غم بار از غم جانِ شتر بیش
 اگر تنگ آمدی از من بفرمے کہ تا چوں عود بر آتش نهم پے
 زہرا جانب بیداد گردی بسوزم تازہ بوشیم شاد گردی
 مرا یسوز تا با شتم بدان بخش کہ پروانہ شناسد قدر آتش
 جفا کن تازہ غم چوں مے گردم کہ گر نبوا زیم بد خوے گردم
 نوازش مستمداں را سازد ز بونی گو سفتداں را نواز د
 و گر من رحتے خواہم بزاری تو خوے نازیناں کے گزاری
 درخت ارچند آرد میوہ خویش بتر زن کے گذارد میوہ خویش
 گل ارچہ تازہ رے آمد با صحاب گلابے عاقبت خویش کند آب
 چہ ریزی قطرہ ہائے حشیم بد روز کہ از طوفاں فرو نہ نشیندایں سوز
 من آں شیرم کہ چوں آیم بشیر بدنداں بشت دست خود کند شیر
 نگر کاں آہوے شکس کمندم بدشاں مشکس رسن چوں کرد بندم
 بلے چوں مشک میاں عشق بازند ز مومے پیل را زنجیر سازند
 اگر چہ سوخت جانم آں تہگار ہنوز لے آہ من دروے کن کار
 ز موش گر چہ چوں موش دو تا ہم ہنوزش تار مومے کتر نخا ہم

لُوق - بسوزم لُوح - ذوق لُوق - عوسی لُوق - سازد

لُوق - بندداں بے رسن چوں کرد بندم لُوق - بلے بر عشق خواباں عشق بازند

چور و دبا بیدار نیمه پرداخت نکسا از غنوں خویش بخواست
نموزونی بدار گونه که دل خواست رواں کرد این غزل دیر پرده را

سرود نکسا از زبان شیریں

کجائی لے دلم بُردہ بدستوں نظر زین برنگن برزیر دستاں
نور وصل روشن کن چراغِ غم بیوے خود محط کن دماغِ غم
چومی باید یہ تنہائی غنودن چسرا باید لعبد ادو بولن
بہ بیداری نشاطِ عمرہ ریاب کہ دارد ہر کہ بنی تیکمہ بر خواب
منازا رگل ہتوزت تا تین ست کہ ہر گل را خزانے در کمین ست
نباشد بیچ روزی بے زوالے نہ باقی ماند اندرتن جوالے
مہیں کاسباب عیش از حد فرہست شتاب زندگانی ہیں کہ چون ست
نہ خسرو گرچہ کیخسرو بود مرد ہم آخر خاک باید منزلش کرد
بزرگاں خطِ پیش است اریں نیز کہ از پیلان خطا کمتر شود دہیز
عقابے کاں ہولے کار گیرد بطا آسان و تلخ دشوار گیرد
مہیں مہرہ بہ پیشانی نہرود کہ نیش پشہ سوراخش کند زود
مہیں طاؤس را زیبا و رنگیں بہ ہیں مقراض در منقار سیہیں

جوانی چیت اندر نقش خوابے بنامے آدمی خاکے وآبے
 حصارِ گل کشد گر سر بر افلاک بیک باراں نندر خارہ بر خاک
 بنیدیش ز ماں کیں خاک کمنجت بزدان فراموشاں کشد رخت
 کسے کز تو فراواں آورد یا د ہیں گوید کہ مسکین آدمی زارد
 بسا خانہ کزین دور کین سوخت نشاید روپئی راحیلہ آموخت
 چہ حاجت گرگ را تعلیم خونریز بس ست ستاد کارش ناخن تیز
 براں کامے وعیش ارمی توانی کہ کیا لے دریں حسرت بانی
 چو میدانی کہ دنیا را وفایت دل اندر بی وفا بستن روایت
 وفاداراں بود کز نیک رائی کند با بیو فایاں بیو فائی
 گرانا نرا گرانی بہ بگردن کہ نتواں کوفت آہن جز باہن
 مکن تا میتوانی لے ہماں گرد جو انمردی بجائے تا جو انمرد
 نہ مردم چارپائے داں جفا سود کہ باشد ویر خشم و زود خشنود
 خرے کا فت ز ریش پست مدہوش بستی چوں کند سختی فراموش
 مرادے کا ندیں دیر ہلاکت چو آخر خاک خواہد گشت خاکست
 وہدم چرا چہ ہر شب شدی نو چو آخر غم بود نرزد بیک جو
 اگرچہ گرہ بیداشتِ فرزند بدنداں نیز داند پلوش کند

جہان را برگ و تنگی فراخ ست طرب نمایاں محنت شایخ شایخ ست
 مراے گز گیتی ہست خوش باش و گرنہ بود قضا را بار کش باش
 حیات بے مراد از مرگ کم نیست چو حاصل شد مراد از مرگ غم نیست
 مشورہ سب کو نہ مغرور جوانی کہ بنیادے نہ دارد زندگانی
 گل آمد تازہ شد فصل بہاراں شرابے نوش کن بر سوسے یاراں
 بدیں شربت غبار از دل پاک کن نشاط رفتہ را از سر حد پاک کن
 بہ آں باشد کہ بایاران مساز کنیم اسباب شادی را دوری باز
 دور وزے کر حیات آوازہ دیاں بیا تا روزگارے تازہ داریم
 کنم امروز ہر چہ آں دلنواز ست کہ از مائے فردا رہ دراز ست
 کسے گرد دیریں فیروزہ فیروزہ کہ برفردا نہ دارد کار امروز
 نکیا کیں غزل بنواخت در ساز شکیب از جان شیریں کرد پرواز
 چنانش در گرفت آں نعمت زار کہ گشت از خویش بی طاقت بیکار
 پیالہ خواست از ساقی دراں جوش بشرط چاشنی کرد اندکے نوش
 چومے را مایہ داد از لعل چون قند نشاندار دیدہ و رفے قطرہ چند
 بوسہ داد خسرو رانثانی بجای آورد شہر و دشت و تنگانی

نہ عشرت کج کہ از فردا بہ اندک را امروز

نق - ملک را کیں غزل بنواخت و مساز

بدو گفـت از لب مـن این نـشانـست نبـو ثـا نـو ش و صـلـت ز نـگـانـست
 کـه چـون فـردا بـر آید جـام جـمـشـید دہـم جـام مـراد ت با صـدا مـید
 تـشرابے ریزم اند لب حـلاست دہـم جاوید پیوند و صـالـت
 مـلک را بـر لب آں ساغر حـجـم نـمی آند لب از شادی فـراہـم
 کـنـد آں تـشریب جـلاب پـرورد دـل صـدا پـارہ را پیوند نو کرد
 بـدیں شادی ہمہ شب بادہ خوردند مے ز گیس بوس سادہ خوردند
 دو دـول کـز کـوب ہجـرا فـگـنـگی دـاشت با مـید نـوازش ز نـدگی دـاشت
 اگـر تـواں ز عـمر دـیگراں ز بـست بـوے و عـدہ جا ناں تـواں ز بـست

شکر نیزی عروسی شیریں با خسرو
 و فرستادن خسرو انگشتی ملک برہم

عہد و پیمان

چو مہ در چادرہ شب بخت در خواب فرو پیچید گردوں نطع مہتاب
 عروس صبح را بیدار شد بخت عروسانہ برآمد بر سر تخت
 صنم فرمود کز گنجہ چو دریا کند اسباب مہمانی مہتا

کمر بندان کمر بستند در کار کشادند از متاع قیمتی بار
 بزیور ببرد و خورشید پر نور دو منزل راست شد چون بیت
 روان شد خسرو از فرمان شیریں بایوان دگر ز ایوان شیریں
 دو جانب کله بر ایوان کشیدند رن در گردن کیوان کشیدند
 مسافت گر کے رفتے بتجیل میان ہر دو ایوان بود یک میل
 زدیا ہا کہ رنگ یاسمین داشت پوشیدند عیبے کان زمین داشت
 ز ایوان تا بایوان کا دمی رفت ہی بر آسماں نے بر زمی رفت
 ہمہ شہراز تر غم پر نوا گشت بریشم دام مرغان ہوا گشت
 چناں شد غلغل کوس آسماں گیر کہ شد پوشیدہ چنگ زہرہ پیر
 چو خسرو خواست کز رومی روی فرستد دست پیمان عروسی
 جریہ بودش آہنگ از ماین نمودش با خود اسباب و خزان
 ز شاہاں بدیکے انگشت نیش خراج ہفت کشور در نگینش
 فرستاد آں مہ نور ابرجیں سلیمان وار خاتم را بہ بقیں
 چو بر شیریں رسید آں خاتم چیت شدش ہم در نظارہ دست و پا ست
 بحسرت گفت کائنیت در را عروساں را جواب بدیہ شاہ
 مروت چوں کلم خورد نہ بود دو چندان بارے اردہ چند بود
 چو نتوان یک بہادار نگین را چو ساں گویم دو چندان پاسخ را

ولے در لب مرا ہم خاتمے ہست
 بدست شد ہم چوں بوش دست
 ہم باد و گنجش انگشت ترینے
 کہ از دہر دو عالم را نگینے
 چو پنجم یک نگین را دو نگین باز
 دو خاتم را کہ در جش بے کلیدست
 چو شاہ انگشت ساید بر نگینم
 بگفت این ز لب زب نگین داد
 برابر گویا میکرد باہم
 نگین را با نگین خاتم جسم
 دہانرا کہ و با انگشت ترین جفت
 بشیرینی ہی حذید و می گفت
 کہ ہاں لے خاتم این اندازہ
 کہ آں خاتم کہ نام او ہلالست
 ولے من بوسمت زین لذت نو
 درو انگشت ترین ماندہ دہن باز
 چرا حیراں نماند چوں چسپید
 چو از لب دستگا دست داشت
 دراں انگشت ترین بازی زمانے
 پس آنکہ گفت تا گر دہمیا
 جہاز پر در دو گوہر چو دریا
 کہ داری باد ہان من ہاں حُست
 رسد و خسرو و شیریں محالست
 کہ بوسیدی فراواں دست خسرو
 ز حیرت نہ سخن دروے نہ آواز
 کہ در خود موم و دروے نگہیں دید
 از اں ہم درد ہاں انگشت داشت
 بماند انگشت اندر ہر دہانے
 جہاز پر در دو گوہر چو دریا

بیک فرماں رواں شد بختِ بخت
 جہاں اندر جہاں گنجینہ و رخت
 دواست بر دمی از لعل و دربار
 ز در جہاں ز پورہ شتر بار
 متاعِ سیم وزرہ کارواںِ پیش
 ملونِ تختہا سے جامہ زان پیش
 غلامِ ارمنی صد سر و آزاد
 ہنوز از لالہ شال نار تہ شاد
 کینزاں نیز صد ستیاریہ نور
 بنو خود ز چشمِ خلق مستور
 بحر من صندل و عود قماری
 بنہا نافہ مشکِ تارِ ی
 ز حبسِ باد پایاں صد طویلہ
 کہ صرصر گردشاں دیدی بحیلہ
 ز گوہر ہر طویلہ چوں شریا
 کہ کردے ہر گہر آشام دریا
 بدین ترتیب ہر جلوہ نو
 عروسی را ہزار آمد بجزو

عقد خسرویشیریں

چو شب زریں جہاں افکندہ بیرون
 عروسِ مادہ شد بر تختِ گردوں
 بآئیں شہی شاہِ فلک قدر
 سوے شد نیز شد تابندہ چوں بدر
 نہ بر شہر نگ چو گاہی برآمد
 کہ خورشیدِ سیما فی برآمد
 رواں گشت آن بہارِ عالم افروز
 شبِ تاریک شد روشن تر از روز
 عجب کالِ آفتاب تیغ زن بود
 کز انجم گرد گردش انجن بود

بہر سو صد ہزاراں مشعل نور زوہ درخمن مہ آتش از دور
 طبق بردست مروارید ریزاں گہر افشاں براہ افقاں و خیزاں
 درآں تالرج درباہی زمیں پوش زلت معزول گشتہ بود چاوش
 بدنیساں چوں سیدآں شمع آفاق کہ قصر ماہ روشن را کذاق
 شد اندر طاق وز انوزدیرا و رنگ ز جوش ہمتراں شد بار کہ تنگ
 ملک فرمود کاہید موبدے زود کند پیوستہ مقصودے مقصود
 خردمندے طلب کردند ہیار ز دل دریاوش و از لب گہر بار
 درآمد کار سازو راز پر سید دو یکدل را رضا ہا با پر سید
 چو باد از سینہ ہا و خویش برخاست حجاب نام و رنگ از پیش بر خاست
 پس انگہ بر طریق آں و بد کش معین کرد کاہینے ز حد کش
 چو فارغ شد دل از تعین آں نقد فرو خواند از لطافت خطبہ عقد
 بباریدن درآمد گوہر و نور چو دریا شد تہی گاہ زمیں پر
 رواں شد با عروس خوشین شاہ کہ بنید جلوہ خورشید با ماہ
 چو گدشت آن و از ایوان بچم چہ دید او آسمانے پر ز انجم
 زہر سودید ماہے دل ظارہ زہر سبج آفتابے در حرارہ
 ہستے پر ز حوران ہستی ہمہ بر خون دلہار اندہ کشتی

چوناگہ در جہاں شاہ دیدند زہر سوئے نثار افتاں دیدند
 چو آن شیرِ ثریاں را ہر غزلے ہمیداد از کرشمہ گوشمالے
 مقابل پیشِ تختِ عرشِ بیکر نشانندش فرازِ کرسی زر
 چو بر کرسی نشست آن شکِ جشد بیرون آمد زابرتیرہ خورشید
 شدہ مشاطا گزرا و ستہا باز متاع نیک را در وادہ آواز
 گرفت از نورِ آں صبحِ خدائی ز مشرق تا مغرب روشنائی
 شدہ باناز و خوبی رونقِ انگیز کہ کالایمیتی بد مشتری تیز
 بردستے کہ گشت از جلوہ پیدا فلک دیوانہ گشت وز ہر اشیا
 نثار افگن شدہ گوہرِ نثاراں ستارہ بر مہ و خورشیدِ باراں
 صنم در معراجِ آں لوہے منتور چو خورشیدے کہ در باراں نمود
 فلک در حیرتِ آں حال ماندہ ہلاکِ غمرہ قتل ماندہ
 عروس از جلوہ چون شبست بر تخت تنکوہ فرق بوسی خواست بخت
 برآمد شبستہ تخت و شادِ شبست ہمیش سر بوسہ زد ہم پا و ہم دست
 چو بر رسمِ عروسی خواست کالہ عروسانہ چنان شربتِ شاہ
 شہ آں شربت بخورد از انجبین بود لبش بوسید کاینک شربتِ این بود

لُوق۔ نشانہ شاہ راہر لُوق۔ صبح لُوق۔ بازار لُوق۔ افتاں

لُوق۔ ح۔ ملک لُوق۔ رساند

پس از جانش بود و شد بک خیز چو شاہینے کہ کلبے را برد تیز
 بخر منہا گھر بر مہ قنانش بہمد گوہریں چوں مہ نشاندش
 رواں کردش بقصر دولت خویش تجل کرد بر گردنش ز حد بش
 بمنزل گاہ خویش آورد مہ را ز انجسم کرد خالی بارگہ را
 چو نبشتند با ہم روی در روی ز رنج آسود جانہائے غرض جو
 شد از بس خوشدلی رود زین بڑ سر اندر پائے یا رنا زین برد
 فرو غلط پیش آں پری زاد چو سایہ زیر پائے سرو و شمشاد
 چو این پستی دید آں سرو بالا پیوزش کرد رود رشاہ والا
 حامل دادش از بازوے سہیں نوازش کردش از بہاوی شیریں
 دو دل با ہم بندوق سینہ مائل بدوش کیکر بازو حامل
 دوے معزج گشتہ در یکے جام دومہ جلوہ نمودہ بر یکے بام
 گئے ایں کامرانی گفتہ واو کرد گئے ایں دوستگانی داد و انو کرد
 گئے آں شے شد بسوے چنگ نازاں فرو گئے سرو و عشق باز اں
 گئے ایں پہلوے بر لہ ویدے نفیر و دمبیدی بر کشیدے
 کیت ارچہ چو آتش گرم محبت نشد کچو عنان خسرو از دست

لُوق چوں لُوق ہمراہش لُوق - سر بر زمین لُوق - سر د آزاد

لُوح - بشوق لُوق رفتی

ولیک زبوسہ شیریں اثر داشت کہ چوٹ از بادہ مستی بیشتر داشت
 نشاط از بندہ مستانہ میکرد پیرا ہر زمان دیوانہ میکرد

تزیینِ محسوس و شیریں و وصفِ سرِ پاک برادِ خواندہ شیریں

پیری پیکرِ دریا عاشقِ نوازی شدہ مست از شرابِ عشقِ بازی
 پریشان گشت زلفِ نیم تابش بگردِ غمِ ہامی گشت خواہش
 چو برگشت اندراں حالتِ دے چید خرابیِ عقل را بنیاد بر کند
 زمستی سر نیزانوسے ملک برد سرِ خود را بدستِ خویش سپرد
 تکرابِ مست و خوابِ آلودہ درخو بجوئے انگبین رہ یافتہ مے
 زمانے بود چوں بلبلِ بہستان دے بگریست از مستی چو متال
 سرکش گرو زانور اہ میکرد دریاں آئینہ ہر دم آہ میکرد
 ملک سرست دولت سازگار مراہے آں چناں اندر کنارش
 چو تختے لجنِ مشتاقاں مگالید بنالید از فراق و زارِ نالید
 ر بودہ بود چوں سیلِ شرابش کہ ناگہ آمد و بر بود خواہش
 بریں دولت کسے کو کامیابست اگر نانِ نبودش افراہیابست

بہ بالیںِ فت چوں سرو از بلندی فسونِ خواب کردش چشمِ بندی
 بجلوتِ گاہِ خود رفتند ہر کس شہنشاہِ ماندویا رِنا ز نیس
 ملکِ میداشت نورِ صبحِ راپاں بابِ اندر زردہ خورشیدِ راطاں
 ز سوزِ عشقِ کاتش دردِ دلِ فروخت غزلِ میگفت شاہِ و شمعِ میِ سوخت
 ز شیریںِ کاریِ شیریںِ دلِ بند فراواں خوردہ بود انگورِ زہِ قند
 چو آن شبِ نازیں را بنجرِ یافت مکافاتِ عملِ را وقتِ دریافت
 صنمِ را بودِ بر درِ خادِمِ پیسر چوستانِ دیو و چوچنِ یوانِ بوسِ گیسر
 ز پیریِ سست نیز دسالِ فرسود چو طفلانِ زودِ خشمِ و دیرِ خستود
 ازیں دلتنگِ رُئے خندہِ انگیز مزاجِ بے مزہ چوں نانِ پیرِ پیر
 بروازِ پوستِ رگِ چوں چنگِ لستہ دہنِ بے آبِ دندانِ رنگِ لستہ
 ز پرِ گفتنِ لعابِ از لبِ روانش لکسِ ریدہ فراواں دردِ ہانش
 سرے چوں پوستینِ کشتہ پشیں رخے چوں فوطہِ مالیدہ پُرسیں
 پاکِ سُرخِ و نظرِ بیکارِ ماندہ پُرا ز پنچالِ چشمِ زارِ ماندہ
 بنودِ از بس کہ ز روہِ پیچِ موشیں کہ دے تلخِ را بالستِ رویش
 کسے یکدمِ ندیدے فرقِ تاپاے کہ از خندہِ تاندا فادہِ برجایے
 دودِ دیشِ تراستینِ خواجگانہ چو کفشِ کمنہ زیرِ چامِ خانہ

دو ساقِ پست پا ہائے فردہ چو غوکِ خشک پیش مارِ مردہ
 کلاہِ کافری بر سرِ چو دیگے زد قیاسِ ماندہ مردہ ٹیگے
 شکمِ چوں بر بطِ ناسازِ کردہ دو پاہنجوں عصائے کرمِ خوردہ
 بیالیں گاہِ شیریںِ لافروند زیرِ کاری گس کشتہ ہمہ روز
 صنمِ را از فراقِ رختے خسرو شد تے چوں خرمینِ امید جو جو
 در آندم کز طرب معزول بودے زد لنگی بدو مشغول بودے
 برہنہ خفتے اندر شبِ لاف وار دو پارا لام الف کرے بدیوار
 بیالیں خفتہ بود از بادہ سرمست میانِ ہر دو پالیش چوں کف دست
 چو دید آں دیورانا گاہِ جمشید قتادہ سایہ در پیش خورشید
 بر آں شد تاش سازِ دیارِ شیریں کندراں کا شیریں کا شیریں
 بازو باد غا بازی دغاے کلاغے را کند جفت ہمائے
 گرفتش چوں عقابے کر گئے را زجا برداشت چوں دریا خے را
 بہرِجِ ماہ برد آں جرمِ منحوس چو پوتیار در پہلوے طاؤس
 چو سنبلِ راقبینِ یاسیں کرد خود از بہرِ تماشا را مکیں کرد
 قتادہ بخیر آں میزمِ خشک معطر گشتہ از بوے گل و مشک
 درختے کو بود ہمایہ عود زبوش عود گرد و دعا قبت زود

پر پوشِ بخیبِ زراں دیو بازی پری را کے دہا بلیس بازی
 چو چشمِ ناز بکشا دآں مہ نو کہ گیرِ دُفالِ نیک از رخِ خسرو
 چو دیدہ ماطلب کردہ بلائے فرارِ گنجِ خفستہ اثر دہائے
 چناں جست از پیرِ خواب گاہی کہ از متقا ربو تمیہا رہی
 از اں شبِ بازیِ عفریت کارا فغاں برداشت ہچوں سایہ دارا
 چو آوازِ پری بشنید حمشید کہ سایہ راہِ زہرِ نورِ خورشید
 دوید و درکت را آورد مرہ را ز دیو حنا نہ خالی کردہ را
 صنم بر خویش می لرزید تاویر گئے محبتِ خنجر گاہِ شمشیر
 ہمی گفت ایں چہ رفت از خاطر کہ چوں ظلمت نقاب افگند بر نور
 ز خاشاکے کہ ماند ایں دہرمن چنیں خود را کہ یارِ سود برمن
 کہ بود ایں دیو چہرِ لا ابالی کہ لا حول از چنیں شیطان مثالی
 ز جابرِ خاست آں ہنجوایہ حور بنا زواشکنہ چوں گاہِ درِ بخور
 سخنِ ز ازاں نشاطِ دادِ سر جوش کہ شیریں راشد آں تلخیِ فراموش
 دلش گر چہ از غضبِ در سیدہ محبت کہ چوں گیرِ دُذنبِ خورشید راست
 ولیکن چوں ز رضواں بودش از خار چہ بند و تہمتِ طاووس بر مار
 بشیر نی ز لبِ شکر فشاں گشت بتلخی ز ہر خدے کرد و بگشت
 بے بنشست و ساغر نوش میکرد بدل چوں ساغرِ مے جوش میکرد

چورست از شاہد شب شاہدِ روز دیدارِ چرخِ صبحِ عالمِ فروز
 نسیمِ غنچہاے صبحِ گاہی عبیرِ افشاں شد از مہتابا ہی
 بآہنگِ صبحِ آں نازِ نیاں رواں گردندے باہمتِ نیاں
 حرفِ باں باز در مجلسِ رسیدند نوا سازاں نوا ہا بر کشیدند
 بر آورد از سرِ آتشِ ہم و زیر کفلِ گاہِ گوزنِ درانِ نخچیر
 ز مجرب ہوا شد غیرِ این دود ہوارا کرد یکسرِ عنبرِ آلود
 ازین جانبِ گلِ کج کردہ پرویز بہ پیرامنِ قبا پوشانِ نوخیز
 وز آنسو قبلہِ نورِ شید رویاں پیشِ حلقہِ زدہِ ربخیرِ مویاں
 شہنشاہِ نافہِ طیبِ کشادہ بشتکیں محے آں آہویِ مادہ
 گرفتہ حلقہِ گیسوے چو شست بہر موبد لہِ موزوں ہی بست
 کہ شبِ چوں رفت یارِ دینہ چو نست خمارِ آں مئے دوشینہ چو نست
 پری و شِ چوں بموزونی چنان بود کز اں ہر نکتہ پیوندِ حباں بود
 بپاسخِ کرد لبِ راستِ کراود کہ حلوا ساختنِ نتواں بدینِ زود
 مرا خود ہر چہ بوطِ بختِ روزی بسرِ سبزیِ گذشت و دلفروزی
 تو شاہدِ یکس نظرِ با خویشِ داری کہ روتے ایں شبِ اندرِ پیشِ داری
 عروسیِ بختِ بادِ لنواری کہ ہر مزدِ درکنارِ ششِ کرد بازی

در این کشتہ زمین تو آن درودن زمانہ خود سزا داند نمودن
 خرد منداں کہ در پی چشم دارند جز لے فعل خود در چشم دارند
 بے دیدیم کنج تک ملخ گیسر کہ ناگاہش عقابے کردنجیر
 تدروے کو زندہ منت اردرودر زیرا جزہ بیند عاقبت زور
 بدیں گو نہ در اں بزم کیانی بشیریں کاری و شکر نشانی
 ہمہ روزاں دو طاووسِ مہشتی بجوے سے رواں کردند کشتی

ہم آغوشی خسرو شیریں خلوتِ ناشوئی

چو آمد آسمان در مشک باری نہاں شد آفتاب اندر عاری
 زمانہ روشنی کرد از جہاں دور ز ظلمت داد مہ را سرمہ نور
 چو خسرو مست شد بانا زینیاں بنجلوتِ فت از اں خلوتِ نشیاں
 نہاں گشت از پیے عشرت نوازی کہ ز آب و گل کند گل را تازی
 ہی زد بر خوے مشکیں گلابے عجب مے شست آبے ہم آبے
 چو کرد از گردِ صندل سرور پاک ز بوش بادِ صندل سود بر خاک
 صنم چوں خرمنِ گلِ غاست از جاے عروسانہ بیاراست اں سر دپاے
 حریر آنگوں بر ماہ بر بست بگیو چشم بد را راہ بر بست

نور و پرنیاں بر گل برا فگند کشاد از درجک ز راہنیں بند
 مکمل ز یورے در خورد شاہاں بہائے ہر دے دخل سپاہاں
 برآں بالائے شہر آراے پوشید عروسانہ ز سرتاپاے پوشید
 ز برپوشے زمر و اید شبتاب یدوش افگند چوں پرویں بہتاب
 رخ از گلگونہ چوں گلزار ترکرد بیک خندہ جہانے پرشکر کرد
 بروں آمد چو از ابرا آفتابے موکل کردہ بر ہر غمزہ خوابے
 دولب ہم نگہیں ہم بادہ دردست دو چشم شونخ نے ہیارنے مست
 خمار ز گش در فتنہ خوئی میان خواب و بیداریت گوئی
 بترگاں داد بہر جاں خراشی گمے جاں داری گمے دور باشی
 فریب غمزہ جادو زباں بند تنگاف پستہ شیریں شکر خند
 بے آر چشمہ حیواں سرشتہ ہلاک عاشقاں بر فے نوشتہ
 بے پر خندہ شیریں مہیا حیات افزائے مردم چوں مسحا
 ز نخلدانش کہ بردار مشتری تاب بغیب چوں گمے کافہ بگرداب
 رخسار اسگہ زد خالی درم دار درم بے ہر بود و نقرہ بسیار
 خوے کرے آں طہار میرنجیت کرشمہ می چکید و ناز میرنجیت
 بنا گوشے چو برگ یا سہیں تر برواندائے از گل نازنیں تر

دُر اندر گوش پنداری کیردوش
 فروخواہد یکید از نرمہ گوش
 دو گیسو کو ز راہش خاک میرفت
 فرو می رخت مشک پاک میرفت
 زمستی زلف او در ہم شکستہ
 ہزاراں توبہ در ہر خم شکستہ
 بمانسوئے چو خورشید بہ تاب
 میانش تشنہ و برہاش سیراب
 بتہ کزدین آن شکل و رفتار
 بہ لبتے زاہد صد سالہ ز تار
 چگویم زلف مشکینش کہ چوں بود
 نہ بوی مشک بود آن بو خوش
 بجلس ہر کہ حاضر می شد از پیش
 در آن نظارہ غائب می شد از خویش
 ملک را کاں تماشادستگداز
 بروں شد عقل و جانش در رہ افتاد
 اگرچہ دیدہ روشن گشتش از جور
 فلے تاریکی آمد روش از آن نور
 اشارت کرد سوعے کار فرماے
 کہ از نا محرمای خالی کند جاے
 پیریدند آن ہمہ مرغان و مساز
 تدروے ماند بس در چنگل باز
 دو عاشق را قرار دل بر افتاد
 نشاط کا مرانی در سہر افتاد
 ہوئے دل ہوں را شد عنال گیر
 تنگیب از سیئہ بیرون حبس چچ تیر
 گرفتہ دست یکد گیر چو مستان
 شدند از بزم گہ سوے شبستان
 نخست آن تشنہ لب خشک بے تاب
 دہن از آب حیواں کرد سیراب
 چو فارغ شد ز شربت ہائے چویش
 کشید آن سرور اپوں گل در آغوش

چنان بر گرفت آں قامتِ رست کہ نقشِ پریاں از پوستِ برقت
 خدنگے زد براں آہوی بد رام کہ خونِ نچتہ جبت از نافہِ مقام
 بر تیزی در عقیق الماس میراند نہالے در نگاہِ غنچہ می شانند
 ز حلقہ در دل شب تیری حبت کہ گلگونش بجوے شیر می جبت
 نہ حجے شیر بلکہ آں حجے خوں بود روا ز فراہ دپرش کن کہ چون بود
 رہش بر سرمہ دانِ عالج می شد ز ملیش سرمہ داں تا راج می شد
 ہمیشہ با ہندسِ پیشگان رست سہ یکے اضر بیاں راں میکرد بیت
 خضر سیراب گشت اندر سیاہی چکید آبِ حیات از کام ماہی
 مگر نہ خضر بود و شب سیاہی کہ در آبِ حیات انگند ماہی
 دہانش برد باں دوش بردوش میانش بر میان و نوش بر نوش
 چاں بادِ جوانی در سر آورد کہ شور از خیمہ شیریں بر آورد
 گلے دیدارِ بشتش آبِ خورے ز تاراج خزاں نادیدہ گرے
 چو خیمہ بر کشاد و غنچہ بشگفت خرد بیدار گشت و آرزو خفت
 دل از آسودگی نیست بر جاے صبور ی را ز رفتن کند پالے
 فرو خفتہ ہر دوسر و آزاد چو شاخِ یاسمین و برگِ شمشاد
 ستارہ داد چوں خورشید را بشت بیکدم صبح شمع مادر اگشت

بیک گلبانگ مرغِ صبح گاہی نر خواب خوش برآمد مرغِ مہاہی
 شد از سر خواب دوسر و رواں را بآبِ گلِ بشتندار عواں را
 رواں کردندش کراںِ دیاک ہزارِی رے مالیدند بر خاک
 وزاں پس باز دے دست بزدند عنائِ دل بدستِ جاں سپردند
 دگر رہ عشق را بازار شد تیز رواں شد نکھتائے رغبت انگیز
 صبحِ حیاتِ تیرا آوازہ در داد نوید نوشمائے تازہ در داد
 بے نشست خمر و با حریفان زباں بکشد شیریں با طریفان
 گئے سوے پریشم گوش کردند بہر لطفے شربے نوش کردند
 گئے از نکھتائے شکر آلود زیں چوں آسمان شد گوہر آلود
 بدیں گو نہ ملک با آں دلارام پیایے دوستگانی کرد نامتام
 چو از جلوہ فرو آسود خورشید برآمد ماؤ تو چوئل جامِ حمید
 دگر بارہ بخلوت راہِ جُستند چو دو برگِ گل از یک غنچہ رستند
 برسم دوش با ہم تا سحر گاہ قراں کردند چوں خورشید با ماہ
 سحر گاہاں چو گل در باغِ لطف سمن بیدار گشت دیاسمین خفت
 نوا سازاں نواہاں ز کردند سرود عاشقی آغاز کردند

لُح برآمد بآنگ لُح - عنائِ جاں بدست دل لُح چنگ لُح چوں

لُح - گئے از مرغزہاے لُح - با لُح عاشقان

طرب را باز نوشد روز بازار قدر خندان و ابرشیم در آزار
 بدین گونه بکامرانی بسر بردند خوش خوش زندگانی
 همه روز از طرب سر بر نکردند تمنای دگر در سر نه کردند
 بے روز از خوشی بودند شاداں نمی خفتند شب تا با مداں
 چو آمد وقت از مردن ترستند دور روزے زیتند و رخت بستند
 زمانه آنچنین بسیار رانده است چنین افسانها بسیار خوانده است
 بیاتان طع غفلت در نور دیم که با هم چند گاه آفانه کردیم

بزم آرائی خسرو با حکما و حکیمانہ سوالات

بالیشاں

ملک روزے بعیش و کامرانی زے میداد و از زندگانی
 حریفان دلا انگیزد خردمند زہر نوے سخن را نکتہ پیوند
 یکے گفت آنچه در طبع را خوش شراب روشت و عیش و لکش
 دگر گفتا کہ دولت زان نحو تر کز ان بالا شود ہر کوفہ تر
 دگر گفت اردر آخر چہم داری نحو تر زان ہمہ پدہیں نگاری
 دگر گفتا کہ پرنیاز چہ نیکوست ولیکن علم مغز ست و عمل پست

چوبے سرمایہ زہد خشک باشد	بسان نافہ بے مشک باشد
اگر بے خوش اندر عود نبود	بجلس بہرہ زان جزو و نبود
سخن چوں سوسے دانش کرد پروا	ملک برداشت از دل پردہ را
کہ مہماست کہ نہ ہر جب حالے	مرا می پیچہ اندر دل سولے
بگویم گر خرد را سازیا بم	بگویم گر کلیدش بازیا بم
بزرگ امید گفت آنجا کہ شاہست	ز وہم بندگاں صد سالہ راہست
چو الہامیست از دولت خطابت	زدانش چوں تھے گوید جوابت
ولے زانجا کہ نقد حاصل ماست	بگویم انچہ مقدور دل ماست
ملک چوں خازن گنجینہ دریافت	طلب کرد انچہ در خاطر گذریافت

سوال اول خسرو در گردشِ افلاک

و جواب بزرگ امید

تختیں جہت را ز آسمانی	کزیں پردہ بر انداز آنچہ دانی
کہ اول نہ فلک را شکل تدویر	چگونہ در وجود آذر تفتدیر

جواب

جواش داد مرد حکمت اندیش	کز نیاس خواندہ ام در حکمتِ خویش

کہ پیدا شد ز اول عقل اول پس آنکہ برد عنوان شد مستحل
 یکے دروئے وجوب ہستی اغیب دویم امکان کہ تقدیر دست حبیب
 چو اشرف بود در آئین وجوبی ز اشرف اشرفی آمد بہ خوبی
 اگر تو نام آں اشرف ندانی یہیں تا باز گویم عقل ثانی
 وزاں وصفے کہ امکان گشت ہا سپہراول آمد در خرامش
 پس از عقل دویم باز آمد آثار وجوبے گشت و امکانے پیدا
 وجوبش باز عقل سوم نگجخت محیط دوم از امکان فروخت
 محیطے کز زحل بر تر و جوش کہ خوانند از رصد ذات البروجش
 ز عقل سوئیں نیز این دوی خاست کہ امکان وجوبی شد ہم رست
 وجوبش باز عقل چار میں کرد پس امکان سوئیں یکے میں کرد
 ز بالا سوئیں نہ ہفتیں بام کہ تو ایوان کیونش نہی نام
 دو وصف آورد عقل چار میں نیز وجوبے باز امکانے بہ تمیز
 وجوبش باز عقل پنچیں ساخت ز امکان چشم چارم یافت پردا
 سوم از زیر و از بالا چارم کہ شد بر عین را خشنود طارم
 بصورت عقل پنچم ہم دوی داشت کہ امکان وجوب معنوی داشت

نہ چو باشی نیتہ و صفش نہ ج۔ بروے نہ ق۔ آئین خوبی

نہ ق۔ وجوبی نہ ق۔ در امکان نہ ق۔ ضرورت

زماکان گشت پنجم باغ حرم	ششم عقل از وجوبش زاده شد
که چون لنگاه مرغ است ز انجم	زبالا پنجم از ته نیز پنجم
وجوبش کرد مفتاح عقل را ساز	وجوب داشت امکان ششم باز
که دارد چشمه نورش یار و غور	زماکان شد ششم دولاب را دور
که امکان و وجوبی داشت موجود	بعقل مفتاح نیز این دوی بود
زماکان چرخ هفتم شد هویدا	وجوبش عقل هشتم کرد پیدا
که در فز زهره زد عشاق را ره	زبالا هفتم و سیوم از ته
وجوب باز امکان فرام	بعقل ششم هم بود با هم
زماکان یافت چرخ هفتمش عرض	نهم عقل از وجوبش باز شد عرض
که گلک تیز شد در فز سبک سیر	زبالا هشتم از نه دو میں دیر
بامکان و وجوب کار پرداز	شد از عقل نهم هم عالم را ز
که خوانندش حکیمان عقل فعال	دهم عقل از وجوبش خاست در حال
که در فز رود چو نور دل	زماکان شد نهم کاشانه گردان
بدین ترتیب گویند آفرینش	نمود از فلک را اهل تنبیش

سوال خسرو دراربعه عناصر

دگرہ گفت: شہ کیں خود تیں گشت کہ نہ گردوں ترتیب اس چنیں گشت
 بگو تا ہر یکے چوں مادہ دارند کزیں ساں صورتے آمادہ دارند
 دریں گنجینہ مروارید ہا چست کلید گنج مروارید ہا کیست
 کیا نندایں ہمہ اجرام والا کہ گاہے زیر مینی گاہ بالا

جواب گفتن بزرگامید خسورا

جوابش داد داناے فلک بنیر کہ در گردوں فراوان یدہ شد بنیر
 بتحقیق انچہ را ز آسمان ست نہ بر ما بر ہمہ عالم نہان ست
 ولے در دل تائیشماے فکری ز بعضے عقد ہا برداشت بکری
 بترتیب از فرو و عسل اول چنان شد از سطرلاب خرد صل
 کہ ہر نہ چرخ نہ چرخ بسیط ست کہ بر ہم تو تو ہر نہ محیط ست
 بہر یک جنبشے بے نقل و نقلے شریک ہر یکے نفسے و عقلے
 سر اسر ہر یکے از نقل پاکست کہ ایں سر پایہ وصف اب خالست
 ز خفت نیز خشمش خود جداست کہ ایں اوصاف بادی وہو است

وجودے از مواد طبع معصوم کہ کس را مادہ اونیست معلوم
 چو بنود چار عنصر را در اں نام تو خوانی عنصر خامس بنا کام
 خرد را نیست روشن بش ازین حال ز عقل اولیں تا عقل فاعل
 و گر گوی کہ انجم حصیت در دور بگویم چوں فرو رفتم دریں غور
 بظاہر ہر چہ روشن گردد از دور ستارہ نیست الا پارہ نور
 و گر خواہد کہ عین ایقنیش بباید رفت بر چرخ از زمینیش
 ولے گفتند ہر کس از کم و بیش نمودارے بقدر دانش خویش
 یکے شاں گفت مانند نیگنہ کہ نشانند در انگشتینہ
 یکے شاں حی ناطق گفت چوں کہ بیرونند ایشان و دروں
 ولے شانرا اگر حیواں نہادی بہر سو سیر شاں باید ارادی
 چو جنبش راست بینی بے چپ رست ز حیوانہ پیشک شبہ بر جاست
 ازین خاتم بہر نقشے کہ جبت ست بہاں کا نقش بال خاتم درست
 نیگنہ انجم از فیروزہ خاتم نوشتہ بر نگین شادی و ماتم

سوال

ز نقشے کا نگین دارد در آثار اثر در ہر میگردد پدیدار

فلک را چوں شرح آمد صنائع ملک پر سیدش از حال طبائع
کہ چون افلاک و شن شد بے حیر بیانیے باید اندر عنصر مین

جواب

حکیم فلسفی چوں فیلسوفان برٹوں آورد رختِ خود ز طوفان
کہ ایناں نیز اجرامِ بسیط اند یکے نقطہ است و آں دیگر محیط اند
تو حکمت ہیں کہ گوئی از گل خام چہ سال بر روی دریا آرد آرام
ز نیں کاں از ہوا جنبش گرفتست بصد لطف اند را غوشش گرفتست
ہوا کرد ہست گرد آب جا خوش مدور گشتہ گردا گرد آتش
بہ نیرے اثیر ارباب ہست کہ تشبیہ زد دورانِ سپہر
ہوا کو زیر آتش دار و آرام نگیزندش حکیمان عنصر تام
کہ گرمی سوے بالا از اثیر است کہ آب از زیر او گرمی پذیرست
گرا ز حکمت پذیر ہی در ہمہ باب نباشد عنصرے کامل ترا ز آب
ازاں معنی کہ آتش گرچہ والا است دراں گرمی ز جنبش ہای بالا است
ہوا نیز ارچہ از چار آتش چہ است چنانکش گفتہ ام ناقص مزید است

شرح - پر آب آورد غور چار طوفان شرح - زمین کا بہ از سوہ ستش لائق - از تاب

لائق - اگر گرمی شرح - ز آب اندر فوری بدست لائق - بہ نیری

وگر خاکست نیز از ارجمندی ز فیض آب دارد سر بلندی
 چو فرق آب روشن شد به تمیز ہوارا حج شود از فے بیک چیز
 کہ آب از نیت بتواں دوز باز بست کہ یکدم ہیچ نتواں بے ہوازیست
 ہر آنچه اولاد را ترتیب دات ز ہفت آباؤ این چار اہمست
 گروہ دیگر آں ہر چار زن را با تہی وانی ہر دند غن را
 پدر کردند نام آتش و باد باب و خاک نام مادر افتاد

سوال

کزمیں مادر پدر چوں زاد مولود موالید تلمشہ گشت موجود
 چو آمد نکستہ در شرح مویا ملک در جتن را رخس سگالید

جواب

جوابش داد داناے معانی کہ بہت این جملہ را قیمت رگانی
 کسانی کیں سہ را بر ہاں نوشتند نبات و معدن و حیواں نوشتند
 چو در بنیم یک یک را ز بنیاد بہیں فرزند شاں بہت آدمی زاد
 تو قدرت ہیں کہ در بحر خیالی نہاد از جملگی عالم مشا لی

سوال

چو در مردم فتاد اندیشه گفت ملک ز اندیشه در مردمی سفت
 یہ پرسیدش کہ مردم در جہاں کسیت مراے کاں ز مردم باشد آن حصیت

جواب

جوابش داد کیں پرسش بلند کسے اینجا رسد کو ہوشمند ست
 غرض گر شہوتست و خورد و آشام خراہم تو اں کرد آدمی نام
 اگر دریم وزر کس تیز چنگست ستورے واں کہ زیر بار گست
 گرش گنج و درم باشد جہاںے چو در بینی بود محتاج نانے
 چو ایں سرمایہ نبود با خرد و جفت نشاید بے خرد را آدمی گفت
 پس اسٹکس مردم آمد ز آفرینش کہ مستش بر خرد قانونِ بنیش

سوال

ملک گفتا کہ چوں بختادی اینند کہ مردم گفت نتواں جز خردمند
 پس از مردم چنین نیکو و بد کسیت اگر گوئی خردمند آں خرد حصیت

جواب

خردمند از خرد پاسخ چنین داد کہ پرسیدم خرد را پاسخ این داد
کہ آں باشد خرد نزد خرد جوے کہ باشد مرد را در عاقبت سوے
شناسد مرد را کو نعمتش داد بتعظیم از وی نعمت کند یاد
خردمند آں کسے باشد کہ این کرد ہم از راہ خرد بتواں نقیص کرد

سوال

دگر بارہ بہ پرسیدش کہ جاں حسیت وجودش را درین قالب نشان حسیت

جواب

جوابش داد مرد زندہ دل باز کہ دشوار است پے بردن دیر راز
گر ہے جوہر والا شش گفتند گر ہے از حد و ث آلا شش گفتند
گر ہے داخلش خوانند با خاک گر ہے دیگرش کردند از اں پاک
گر ہے خود ریش گفتند شکل کہ نے خارج نہادندش نہ داخل
چو تحقیقش بروں بود از مقاتل با مرغیب کردندش حوال

سوال

دگرہ گفت کاے گنج معانی بگو تا چیت مرگ و زندگانی

جواب

خبر دادش کہ تا ترکیب ذاتست ہوسٹ و انفس بودن حیاتست
چو از جذب ہوا عاجز شد اندام حکیم اس حال را مردن نہ نام

سوال

بگفتش گردم از نیرے جانیت چراخوں در تن آب زندگانیست
چو ناید در خرد کز راہ امکاں زید تن بے دم بے خون بیجاں
پس اس عمر از کہ باشد بیش یا کم زجان و یا زخون و یا خود ارم

جواب

بگفتا جان چراغے گیر روشن کہ می ریزد غذائے خویش روغن
چراغے نیست اس کزد دم بہ میرد کہ خود از دم فروغش بے پذیرد

سوال

دگر بارہ سواش کر دکیں چست تن بے دم نیار دیکر ناں نسبت

جواب

بگناہست خوں را در نہانی مزاجے گرم و تر چوں زندگانی
ہوا چوں شد موافق با مزاجش بخود خوں نے کشد ہر علائش
قوام تن اگر از خوں نباشد ہوا از فے بجز بیروں نباشد
بود بے دم کسے کہ خوش نیست یہ ہیں ماہی کہ خوش ہست نیست

سوال

دگر گفتش کہ چوں صنع خداوند ز آبے می نگار نقش فرزند
یکے مادہ و دیگر ز چہ ساست کہ بعضے گوشت بعضے استخوان

جواب

نیوشندہ ز طبع نختہ انجیز جوابے باز گفتش حکمت آمیز

کہ آں قطرہ کہ و تخم از خوش یافت درون استخوانہا پرورش یافت
 چو تخم استخوانست آں در اندام بنا چاہا استخوان گردد سرانجام
 دگر چیرے کہ خوش خوانی دوست تن فرزند را از مادر اوست

سوال

بہر سیش کہ بر گو خواب چہ بود نمودارے از ہر باب چہ بود

جواب

چو بیدار اں جوابش داد دانا کہ لے رایت بہ بیداری توانا
 خیال خواب کز مے دیدہ غایت تصور ہائے نیر مے خیالیست
 نمودائے کہ مے بنیم در خواب خیال خاطرست اندر تگ و تاب
 بہ بیداری کہ در ذہن آدمی را ز رے در چین رود و ز چین بغا
 تواند برفاک پرواز کردن دگر زیریں در باز کردن
 چو در خواب از عمل می ماند اندام غبار کا بید مے گیرد آرام
 ز قالب میدہ نیر مے جانی تجل مے کند مطلق عانی
 چو جاں رخشیش تن در میانست دے اچیں بے رفتن عنایت
 تن اند خواب و ہم اند تگ و پو چاں داند ہم بنیدہ کیں است

نہ مبنی آنکھ فکرت پیشہ دارد شب آں بیند کہ روز اندیشہ دارد

سوال

دگر گفتش کہ تصویر خیالات کہ از مای شود پیدای بحالات
اگر از جنس هستی نام دارد چه چیز است و کجا آرام دارد
چو در خاطر جهان اندر جہاست چگونه اندرین مردم نہاست
اگر سیر و نست چوں روشن بنیم دگر در تن چرا در تن نہ بنیم
چو بتوال صد جہد را پارہ کردن دزاں نتوال جوئے نظارہ کردن

جواب

جوابش داد کا ندر سر نہانی دماغ آئینہ معینست دانی
درویرے ذہنی و خیالی صفا آئینہ است از رنگ خالی
دروازہ سرجاں فیض ہویدا چو عکس می شود ز آئینہ پیدا
دگر در ذہن تو موجود و معدوم مصوّر میشود چوں نقش در موم
زمین مخرج و خورشید و ثریا ز گوہر کردہ پر سیما و دریا
بگوئے ارہست از بنیش فراغ کہ چندین چوں گنجہ در دماغ

در آئینہ کہ بینی آسماں را در آں گنجیدہ چوں می بینی آنرا
 تو اں گر چہ سمارا دید دروے نگوید کس کہ آں گنجیدہ دروے
 چو در آئینہ صورت ہمہ حال زمین و آسماں گنجیدہ بہ مثال
 در آں آئینہ کز معنی است تصویر چہ میگوئی ہب گنجیدہ تبتیر
 در آں بنیش کز آں بنینہ شیدا چو تن را بشکنم دروے نہ پیدا
 کہ گر آئینہ صدرہ لشکنی خورد چہ گوئی صوے تے بیژن تو اں برد

سوال

بگفتش ایں ہمہ نقش خیالات بجز مردم کے راہت و زدا

جواب

بگفتاہست دیگر زندہ را ہم تصور در قیاس حس فراہم
 فرس کو راست آخر در تصور شب تارا آید از ہر جا در آخر
 دگر مرغیت چوں بہ خورد و دآن رو د نیز از تصور سوے خانہ

سوال

دگر گفتش کہ مرغ و مردم و مار چرا ضد ہمست ایں اصل ہر چاہ

چرا آں برہو این بر زمین ست خزنده خود زیرِ گل ہمین ست

جواب

بگفتا مرغ کش بالا روانست زہر چار اندر و غالب ہوایت
 دگر گو بر زمین رفتار دارد بعضر عدل از اں ہر چار دارد
 خزنده در طلبکارِ مفاک ست کہ غالب دینش زین جملہ نکست

سوال

دگر گفت از خورشہا تن چو سیر ست درو بالش ز بالا یا زیر ست

جواب

بگفتا در تن از لبش مت دیر ہم از بالا بود بالش ہم از زیر
 بالا میکشد نار و ہوایش کشت آب خاک ز سوک پایش
 کہ کش نصف زیر از تہ بلند ست درو ثقہ دو سفلی زور مند ست
 و گرس اتن از بالا دراز ست درو زور و علوی سرفراز ست
 و گر بالا بر ابرہ زیر و بالا ست دراں یکیا ست ز قوسے کان وال ست

بہر سو کا خشبے شور دارد ہما ناچار از اس سوز و درد

سوال

عبارت را چو آمد سر بیا لبش سخن را بانبات افتاد چالش
ملک پر سید کز یک تخم در گل چرا بالش دو جانب گشت مائل
کہ شاختش میکشد سر سوے افلاک بہ پستی می گراید بنج در خاک

جواب

جوابش داد کز ضدِ عناصر قوی شد رشتنی را نشو قاصر
خلاصہ کو لطافت بیش دارد بہ لایمیل اصلِ خویش دارد
دگر ہر چہ از کثافت یافت ہستی بمرکز می گراید سوے پستی
ہمہ عنصر بکوشش بے کم و بیش کشش دارند سوے مرکزِ خویش

سوال

دگر گفتا کہ مولودِ نباتی کہ بہت اندر ز منیش نشو ذاتی
چہ نقش ست اینکہ ہر تخم ز ہر رنگ بر تن سبز ویدنے دگر رنگ

جواب

جوابش داد کآب انجا که کندد بحکم خاصیت زنگار بندد
گیاٹھے برگ زنگاری نبات ست ہمہ ہنرش دد زنگار تہست

سوال

چو گداشت از نبات اندیشہ را گفت سخن گشت از معادن با گہرخت
ملک پرسید کا دل سنگباری چہاں می نیز داند رگو بہاری

جواب

حکیم راستیں پاسخ کہ تا دیر بخارے در زمین درمی خورد سیر
چو گل بانم مخمر مانع ب وید شود سخت از ہوا و تاب خورد شید
صدابت چون رنگ گشت آشکارا تو خواہش سنگ خوان خواہ خارا

سوال

دگر گفتش کہ این خود بہت روشن کہ از خورد شید شد گوہر بعدن

ہے ترکہ زنگاری نقاب است + ہمہ ہنری در روز نگار آب ست ذائق آراستش

بگوں سرنخی و زردی چگونه است کہ رنگِ ہریکے دیگر نونہ است

جواب

جوابش داد کا پنجہ از تابِ بہرست کہ آزاد از شرکایانِ سپہست
 بزدی می زند ز این آتشِ توت میان زرباب و درو یا قوت
 و گر پہلوے خورشید اخترے بہست از و نیز آں گہر را زیوری بہست
 ہر آں سنگے کہ آں اختر و ہکار در آں گوہر ہی گرد و دیدار

سوال

دگر گفتا کہ چوں بہست این مقرر کہ نوعِ آہن ست از زرفزوں تر
 چرا از آہن حد زربیش باشد بستمیت ز آہن زربیش باشد

جواب

بگفتا ز بذاتِ خویشینِ بالین متاعِ زیورست و مایہ زین
 ولیکن نیست آہن بہر راحت مگر از بہرِ آزار و جراح
 ضرورت گر چہ باشد مردمِ آرا بغزت گیر و اندر سینما جائے

دگر ہر چہ آں بود آزار پیشہ
بود بقدر وبے قیمت ہمیشہ
چو دانا گفت ہر چہ از حکمتش خواست
ہمہ را از جہاں را راست آراست

سوال

ملک گفت انچہ در چرخ وزیرین است
تو خود گفتی کہ میگوید چنین است
بعقل از چند مردم ہوشمند است
ندانم موی ریش خود کہ چند است
جہاں کو راست باریکی بہر موی
کسے چوں داند او را موی در موی

جواب

زدانش داد پاسخ مرد دانا
کہ شرح فیلسوف از چرخ مینہا
بسان تخم خنکاش است کز آرز
بخنکاش اندروں بردار داوا
با بخیر اندروں گرم و بروں شیر
چہ داند چیست در بیرون انجیر
زہر میہاناں ہر عزیزے
دریں نہ تابخا نہ پخت چیزے
ایا بر کس خیال آمد گواراں
کہ آساید دروں چوں شیاراں
حدیثے کاں گزاف ناپند است
ز نجانے سرے ریش خند است

نوح - گیرم درون سیر
نوح - نہ خانہ بیرون

نوح - آباے کس چاں ناند

زنج زن گزنج شد سست پیوند نہ بند دمانہ بندندش زنج بند
 گرانصاف ست راز سبکدش حقیقت ہمکس رانیت روشن
 کسے کوٹا رگا راس عماریت سخن درکارا گستاخ کاسیت
 درستی راہم اود اند محبتی کزو دارد درستی ہا درستی
 نظربہ کاندیں رہ بیش ساریم خموشی را شعار خویش ساریم
 ندیم کارواں زنیساں بسے روز بدانش بودشہ را حکمت آموز
 کہ تازاں کیمیائے روشن پاک بدست آوردشہ گنجے خطرناک

سوال

بداناگفت کز حکمت بسینہ نہاں کردم خزینہ بر خزینہ
 کنونم کن بکارے رہنمائی کہ دستورم بود در پادشائی

جواب

بزرگ امید گفت ای دادگر شاہ ترا تلقین دولت ہست ہمراہ
 نہ دولت نیست خود نزدیک تر کس ہماں دولت صلح آموز تو بس
 کسے کو بختیا راں را وہ پند بسودا سوے خورستان برد قند

چو تو خود ہم بکار ملک فردی	چه حاجت شیر را تعلیم مروی
نشان نقش بر طائوس کردن	نه دانش پیش بطلبیوس کردن
چو بر دریا بار دایر چالاک	فرو افتد نخبده برق بر خاک
چو دستور توفیق آسمانی هست	نصیحت کردنت نر کار دانی است
دلے چوں مینائی حبت و جویم	کم و بیش آنچه میدانم بگویم
نمود ای که می گنجد بوشم	هوا خواهی نباشد گر بوشم
نخت از مملکت بر پائے خوئی	بنا بر عدل دارد پادشاهی
چو شگستردہ دارد سایہ داد	جہاں در سایہ او گرد آ باد
و گر بگذار د آئین شریفان	بر اندازندش از ہمت ضعیفان

حکایت مرد صاحب ہمت

شنیدم من کہ وقتے جزیرہ خواہے	پیامے برد از شاہے بناہے
شہ جزیرہ رساں را بود بردر	درختے نو جوان و سایہ گستر
پیام آور چو از سختی سخن گفت	ملک نیز از سر تندہی بر شفت
بہتت و گفتش آنگہ گروی آزاد	کہ افتد ایں درخت سخت بنیاد
اسیر آزادی خود را بنا چار	در آن نورستہ ہمت کرد در کار

چو پا در گل دوروئے ماند چوں منخ
 درآمد با دے و بر کندش از بخی
 اگر بہت بہد گیر و قیاسے
 گزند آرد بحکم ترا ساسے
 پس آں بہتر کہ بود نشہ کماں گیر
 ہر آن آہو کہ سلطان را زند تیر
 چو شہ باشد نکو خواہ ہمہ حسینر
 ہمہ چیزش نکو خواہی کند نیز
 جہاں با حیلہ بازاں حیلہ بازو
 مخالف با مخالف در نازو
 چو سلطان در ستم دامن کند حیت
 شود آسود گیا را بناست
 شبانے کو بقصا بی کند ریش
 در آرد گو سفداں را بتوش
 دگر حریم ست کار بادشاہاں
 بہ پیش پاس ملک از کینہ خواہاں
 بزرگاں را بود زافرونی کار
 نکو خواہ اندک و بد خواہ بسیار
 یکے تن را کہ صد یر و والست
 بود ہر صد نکو خواہ ایں محالست
 ملک را گرچہ دشمن رام باشد
 گراز دشمن نہ ترسد خام باشد
 اگرچہ باشدش کیانہ پردوست
 یکے دشمن بود زانجملہ در پوست
 زمین گرچہ سراسر لالہ زارست
 برہنہ پا کُن دروے کہ خارست
 زرد و آنخس ستانہ مایہ خویش
 کہ ترسد از خود و از سایہ خویش
 دگر عفو ست رسم ملک داری
 بہنگام سیاست برباری

نسخ ظلم را

نسخ آں - نسخ با قلب بازاں قلب

نسخ - بہ پیش پاسے نسخ مر و بروے

ملک باید کہ آرد غصہ و ز زیر بود در تنہ خشی کُن شمشیر
 چو جان رفتہ ناید در درونے چہ باید بے محابا ریخت خونے
 نہ دانائی بود کز ختمِ بیباک جانے را با سببے کند خاک
 سرِ مردم نہ دیگر بار خیسند گیا باشد کہ آں ہر بار خیسند
 بہیں تا چند گرد و چرخِ دولاب کہ دریائے کند از قطرہ آب
 رواداری کہ شمشیرِ خطرناک بد اں یک قطرہ دریا را کند خاک
 و گر بادِ شمنِ خونی ستیزی حلالِ باد ہر خونے کہ ریزی
 قصاصے کو صلاحِ پادشائیت بخش کش در ہمہ مذہبِ رواست
 اگر عدل آفتابست آلودگاں را بود راحت جفا پا لودگاں را
 ہولے خوش کہ ماہی را ہلاکست حیاتِ جگلی حیواں چو خاکست
 سیاست گرچہ دردِ مردانست ولے داروے نامردم ہانست
 چناں زہرے کہ جاں را میکند خا بود مجذوم را معجونِ تریاک
 عوااں کش در تعصبِ وق جانیت ہلاکِ مردمانش زندگانیت
 چو نزدِ رنگیاں زشتی بخوئیت سیہ روئی ہر ایشاں سرخ روئیت
 بود تاریکی شبِ ہائے دیحور بچشمِ کور موشاں چشمہ نور
 چو حبابِ خیمہ از خورشید محسوم بسوے شہرکِ چشمکِ زند بوم

دگر سرمایہ شاهی وقار ست شہ آں باشد کہ چوں کوہ استوار ست
 بہر کارے نیار و موزہ در پائے بہر بارے نخبہ چوں خس از جالے
 نہ دست راست را گرد چپ اندا نہ گاہ راستی باشد دعا باز
 دگر با خصم بدگو در مصاف ست خلائی را کہ مٹی بیند معاف ست
 عدو را در شراب قہر دادن شکر باید نمود و نہ ہر دادن
 دگر کارے کہ دولت را مراد ست ملک را در صفت جنگ ایستاد ست
 نہ بگزید کز اں درد و شکست ست نہ جو لائے زندگان ہم شکست ست
 شہے کش در وفا بنیاد سخت است ہر سبزی سپاہیں چوں درخت ست
 درختے را کہ جنبید از زیں یخ در ایوان تختہ شد در خیمہ سایخ
 دگر از نگ را پیرایہ جود ست کز اں ہر سر کہ بنی در سجود ست
 چو فرماں دہ بود نخبہ شدہ در شہر ہمہ کس را رسد ز آسودگی بہر
 چو دریا بند خلقے نعمت عام بجاں خواہند منعم را بنا کام
 نہ تنہا دوست باشد سازگارش کہ دشمن نیز باشد دوستدارش
 چو خصم از لطف طاعت پیشہ گرد سریر از شستہ بے اندیشہ گرد
 مثولیکن چاں ہم لا ابا لی کہ تو مفلس شوی و گنج خالی

بختی نیز ازاں گونه مشونگ کہ از تنگی جہاں بر خود کئی تنگ
 جواں مرد آں بود کز راہ انصاف نگہدار میان بخل و اسراف
 شے کا مادہ گشت ایں چند کارش و گرد ملک حاجت نیست یارش
 جو انمردی نہ باشد جز بہنجار کہ طوفان خیزد از باران بسیار
 بزرگ امید چوں زین نکتہ چہند امید خردیشہ را داد پیوند
 شد از بختش بزرگ امید گردش بہ زرد رقعہ چوں خورشید گردش
 زدانش یافت اقبالش بلیدی فزوں شد ز آنچه بودش ہوشمندی
 ازانکہ باز قانونِ جلالت نہاد اندر ترازوے عدالت

مشورت شیرو یہ با محرمان خود در کشتن خسرو

درین یوزہ باغِ نہت آرائے نوازاں گونه ز مرغِ ثکر خانے
 کہ چوں خسرو ز بخت آرزو کوشش در آورد آرزوی دل در آغوش
 شراب تلخ با شیریں ہی خورد ز شیریں عیش را شیریں ہی کرد
 چنان گشت آروصالش خرم و شاد کہ ہیچ از ملک و دولت نامش یاد

نوح - کہ دار و جان بک در چاشنی صاف لوق تحسین لرح - فرخندہ

نوح - نہت و فار لرح - خوش آواز

یکے مے باحرین نیک بختش فزوں تر از ہزاراں تاج تختش
 ز بس عشرت غم شاہی نبودش چہ شاہی کز خود آگاہی نبودش
 از اں سیلابِ مے کا مدسک خیر خلل رہ یافت در بنیاد پرویز
 اگرچہ بادہ نغزو دلدیرست ملک را آنقدر کوشیر گریست
 میں از شہِ بے شمشیر گری کہ آں مستی بود نے شیر گری
 چوشہ خود شد خراب از اب انکور ولایت کے تواند داشت معمور
 چود و لہتمند مے نوشد پیالے ز دولت دست نشوید ہم بدالے
 مثل نیکو رد آں مردِ خدائی کہ یا عشرت بود یا پادشائی
 نہ شہ کا فکندہ باشد علف خوار کہ گرد شاہد مے را طلبگار
 شہمے کو را پرستد جملہ ہستی نہ ہے عیب ار کند شاہد پرستی
 بہاید کرد لیکن کے بود سخت ز ساقِ نازنیناں پایہ تخت
 چو بنود باغبان دنبال کاے بہ بستاں خیزد از ہر سوے خار
 چوشہ با شیشہ مے گشت بندھوے بنگ انداز شد دشمن ہر سوے
 چنان بر سر زوندار کینہ خواہی کہ مہل ماند کار بادشاہی
 ز فرزند ان خسرو بود حامے ازیں شیر افگنی شیر و یہ نامے

لُڑج - خوردن لُڑق - ہستی

لُڑج - پرستار لُڑق - سراں سر پر

دلیرے سرکٹے آتش نرا دے درشتے کینے جوئے بڈنما دے
 شب و روز ارشگر فی حیلہ انگیز کہ تاچوں ملک بستاند پرویز
 ملک پیوستہ بوجے زوہر اسماں طریقے کارا ونہ گرفتے آسماں
 گمے کرتے بزنداں اندرونش گمے از شہر میکردے برونش
 چوپیدا شد بطوفان شرابی ز سرشتی و از دولت خرابی
 بزرگانِ عجم گشتند باہم کہ دولت را کنند آئین فراہم
 نہاں با آہنخاں آفاق سونے صلاحِ مملکت جہتند رونے
 وزاں پس یا مخالف محرمے چند دیمند اندراں آتش دے چند
 کہ میدانی تو ہم تا چند گاہست کہ دولت بے سرو سرے کلاہست
 نہ تن بے سر کند صاحب کلاہی نہ سر بے تاج یا ز دیا دشاہی
 چو شہ بود سپہ را کار فرمائے تماند مملکت را پایے برجائے
 بشاہی گرچہ خسرو سربندست ولے خوابِ نشاطش ناپندست
 نساں کاہنگِ خفتن شد صوابش صدے گرگ باشد بانگِ خواہش
 بود تا ایستادہ پایے سرو بنخپد ہر گلے در سایہ سرو
 چو شر از خواب باز آمد و ارش بنخپاند در آتش درازش

لوح و بدغالی لوح - آفت مگالی لوح بستے لوح - زشتہ لوح - پہاہ مصلحت

لوح - شہدش ہمیش پس لوح - داند لوح - چو سرو از باد خواب

تو لے گوہر کہ ہستی زیور ملک گرمی گوہرے بڑا فسر ملک
 زچندیں دودہ خسرو و آفاق توئی روشن چراغے زیرینہ طاق
 فراواں از پیر آزار دیدی بکن کا لے پچو وقت کار دیدی
 چرا انگشت معینائی بازرم چو طفلان استیں می خانی از شرم
 اگر موزہ پیائے آری رہ انیک اگر افسر نہی بسم اللہ انیک
 بگو تا دل کنیم امین ز کارت کزیں ہر دو کد است اختیار است
 چو دولت بر تو مے آید نہر جاے باستقبال دولت پیش نہ پائے
 تناؤل گر نزاری لقمہ رازود پشیمانی خوری کے دارد سچ
 بجدار بر نہالی استیں نیز برو دامن بدنداں گیر و بگریز
 ز شیریں دادشاں شیرویہ پاسخ کہ آزار بر رگاں نیست فرخ
 چو سر بر جاست چوں گروم کلہ پوش گلہ را بار بر سر بہ نہ بردوش
 بدریا ابر دربار و بفرسنگ بد آبرا کہ بردریا زند سنگ
 من از جاے کلہ داری پچو خواہم کہ افتد از زبردیدن کلاہم
 چو وقت آید کہ خالی گرداں جا خود آں پایہ بخواہش بوسد پا
 سر خسرو ز شیریں بر سما باد غبار فتنہ خواہاں ز وجد باد

لوح - در لوح کہ لوح کا تیں غایت لوح - گو

لوح - چو در روزی تبا شد خوردنی دود لوح - کلا از بار بر سر بہ کہ لوح - بلا لوح - نخواہم
 لوح - ز سبزی

کسے خود جز من ایں افسر نہ بنید وگر خواہد کہ بنید سر نہ بنید
 سرانرازاں شگاف پر دہ راز بنود از حیل جائے دوختن باز
 ضرورت سر بغوغا بر کشیدند زبان تیز چوں خنجر کشیدند
 بد و گفتند کا بچہ از راسے مارا بدایں باید چو دانا یاں رضاداد
 اگر خواہی صلاح زندگانی صلاح کار میں دیگر تو دانی
 زد دولت کار آنکس بیش باشد کہ درد دولت صلاح اندیش باشد
 دگر زین فتنہ خواہی خویش را دور بلا برتست ما با شیم معذور
 چو بشنید این سخن شیرویه ز لیاں چو شیر از تاب آتش شد پر لیاں
 اشارت ہم بدیشاں کر دنا چار کہ مالند آستیں در چارہ کار
 دویدند آں ہمہ ناحق شناساں بکفران نعم چوں ناسپاساں
 چو حلقہ بر در خسرو نشستند بگرد قصر ز آہن حلقہ بستند
 چو اگر گشت شہ از شورش بخت بیائے خویش زیر آمدار تخت
 درون قصر باغے بود ریا ہمہ پشت تر میں چوں روئے دیا
 ہشتے در فراخی میل در میل کشیدہ کوثرش در چشم بدیل
 از انبوہ درختاں شاخ و شاخ عمارت ہائے عالی کلخ و کلخ
 کسے کاندہ درونش پے فشرے رہ بیروں شدن بیروں نبرے

ملک پنهان از نیشاں شد راں باغ	شد آں شاہیں بمباں خانہ تراغ
ہنوز او در سپہن ناکردہ آرام	کہ از غوغا چنان پر شد در و باک
بزرگاں ز اتفاق نیک رائی	رمیدند از حرماے سرائی
ز حرمت در حرما رہ تبروند	بز نہار حرم داراں سپردند
گرہ بر سگ خسرو نہادند	بہر گنجینہ قمر نو بہادند
ہمہ گفتند باشہ کار داریم	و گر پر سخن بسیار داریم
بسے جہتند در ایوان در طاق	نبود اندر شہستان شمع آفاق
چو شیر ز نیامد نزد شیر	بہ شیر ویہ شدند از بیشہ شیر
کہ دمہ ز اتفاق نیک خواہی	نشانندش بہ تخت بادشاہی
ز ہر جانب تارے گشت باراں	سزلے تاج و تخت تاجداراں
زمانہ دیر شد کیں پیشہ دارد	کزیں بستاند و آنرا سپارد
کہ داد آرزوے چرخ نیلی	کہ نشتد باز در آخر نیلی
چہ ناہل ست یارب آدمی زاد	کہ گرد از متاع عاریت شاد

کشتن شیر و نیخسرو را و بر تخت شاهی نشستن

رقم سنج تخت از خانه خویش	چنین آراست نقش نامه خویش
که چو شیر و نیخسرو بر تخت شاهی	درآمد کینه در دکنین خویش
که شهر را و سلطان بر تابد	چو این بر جاو دآں بر تابد
نه یک مستد و نه را پلے دار	نه یک سر و نه راجاے دار
بر این دادند آراش سخن را	که چو پید شاه نوشاه کن را
اشارت بر و کیدان حرم رفت	که پویند آں طرف کاں محرم رفت
گرش یابند از و سرخواست باید	و گرنه از سر خود خواست شاید
حرم داراں از اں فرمان بپییم	نهادند از سادات سر به تسلیم
بهر جوینده کامد بخو نریز	نشاں دادند خلوت گاه پروریز
بباغ اندر شدند آزار جوایں	گل پرده را در خار جوایں
بگرد خسرو از بهر خراشے	ز هر سو بے درآمد دور باشے
فتاد از گردش دوران دوار	یکے خورشید را با صندب کوار
نخستش آهنے بر پاهایند	ز گوهر بند بر دریاها دند
چو در زنجیر آهن بسته شد شیر	ز باں بختا و شیر و نیخسرو شیر

که رے عاقلاں را هست معلوم
 که عمر دروزی آمد هر دو مقسوم
 بخوشش چون فزون و کم نباشد
 خوش آں که مردنش در غم نباشد
 چو یک پنجت دهد و در سپنجی
 دو پنجت آرزو باشد برنجی
 خردمند آں بود که ترک تدبیر
 بسر بپیدا استقبال تقدیر
 بهر فعلی که باشد نیک و بد را
 نظر دارد جزای فعل خود را
 هماں خسرو که عالم را پناست
 رسی را هم پدر هم بادشاست
 چو شد سخن با راستی جفت
 حدیث راست باید باید گفت
 فراموش کرده یا باشدت یاد
 که چوں کردی پدر را ظلم و بیاد
 تو چوں خون پدر خوردی بناچار
 هر مغرور دار از خون خود نیز
 چو بر خسرو سیریں حرف جانگاه
 بنومیدی بر آورد از جگ آه
 بگریه گفت کاسے مخمّن است
 جهاں با سر دھراں گرم کین است
 اگر من بر پدر افسوس خودم
 سترے خویش دیدم آنچہ کردم
 چو بر شیر و یہ رقت آں یا سخ درد
 بدر دآں نشنہ را در دل فرو خورد
 اگر پیش دور باشے در جگر بود
 از اں سرواںشد چوں بیم سر بود
 چو تو بر من کشادی پرده خویش
 بہ بنی عاقبت ہم کردہ خویش
 رضا دادم بتقدیر الہی
 بکن بسم اللہ اینک ہر چہ خواہی
 ہما نا خسرو اندر عہد شاہی
 یکے را کشتہ بود از کینہ خواہی

پیسہ لوہاں سیاست کردہ راجند
 یکے زال کینہ جوئے ناخردمند
 سیہ فامے رخ اردودہ سیہ دم
 سترے ختم نیرداں مزدکش نام
 بدو کرد اشارت ناسپاساں
 کہ دشواری کند بر خسر و آساں
 فرستادند نزد کش مرد خونریز
 کہ خون کشتہ واخواہند پرویز
 چوشہ سیماے اورا دید دریافت
 کہ لقب افکن بشارتاں گذر یافت
 بدو گفت آمدی ہاں در دروغم
 کہ تا خون پدر شوی ز خود غم
 چو از خون پدر کردی فراہم
 بجوی از پس خون مرا ہم
 فرو گفت ایں دشت تسلیم در حال
 بہ نزد او در آمد مرد قتال
 چنان زد بر شکم زخم درشتش
 کہ بیرون کرد و خنجر سر زشتش
 ز زخم آں پلید حلفت بیباک
 درخت خسروی افتاد بر خاک
 خراش دیو مغر آدمی سفت
 فرشتہ بر پرید و آدمی خفت
 کشدہ چوں تن خسرو بخون خست
 چو آمد بر سرش شیرین دلتنگ
 چو دیو یزد و ذراں موضع بزدست
 رسیدہ برگ زریں در بہائے
 بید و ہم بیدین بخیر گشت
 بجا آمد بر سرش شیرین دلتنگ
 بید و ہم بیدین بخیر گشت
 زبالیں گاؤ خسرو دشنہ برداشت
 چو بودش ز آتش دل در جگر تاب
 پس آں قطرہ بجان تشنہ برداشت
 زوشنہ بر جگر زد قطرہ آب

نہاد آں زخم را بر زخم سربست جراحات را بخون گرم پیوست
 بلوح خاک تسلیم وفا را ز خون خود نوشت ایں ماجرا
 خبر بر بند بر شیر و بیہ زیریں حال ندید اقبال خود را قریخ ارفال
 ز بیم بد سگالان مجلس آراست طرب کرد و شارا نشاند و بر جاست
 چو گل باد و ستار خندید پیدا نہانے شد چو مرغ از نالہ شیدا
 چو قرا بہ بگریہ سزگوں بود دہن پر خندہ و دل پر زخوں بود
 بخاصاں گفت تا زان سو پویند دو خوں آلودہ را از گریہ شونید
 پس اندر یک لحد و سو فرجالاک نہند اندر فرامش خانہ خاک
 بد آرنند اندراں مشمدہ تعمیل حرم جلے شہیداں میل در میل
 دو دیدند آں ہمہ فرمانبران زود چہاں کردند در ساعت کہ فرمود
 دو عاشق را بخوابش ہم آغوش یکے کردند و پوشیدند سر پوش
 بر آوردند عالی گنبدے خوش بسان گنبد فیروزہ دلکش
 فلک کو گنبد زنگار خوردہ است چنین گنبد مگر تاج پند کردہ است
 شنیدی گنبد بہرام را نام کنوں ہیں زیر گنبد گور بہرام
 چلنگے ہنچو مرگ اندر بنا گوش پس آنگہ غافلاں در خواب گوش
 خلاصی نے وہر دم در زیا نیم کہ در گرد آفت و مادر میا نیم

چو گیر دناگماں آتش بختی نیاید سوخت در دریا بختی
 چو انداختہ گرم اوست در مور شود تفسیدہ ہر سو کاورد زور
 تن ما کندریں طوفان مہیاست سفال خام در گرد آب دریاست
 چو گردد کوزہ خام از نئے خورد درست از قدر دریا کے توں برد
 فلک چوں آزد ہائی تند پر بیم درون حلقہ او ما بہ تسلیم
 در آید ہر زماں چوں زور منداں رہا بد ہر کرا خواہد بد نداں
 نہ دست آنکہ باز درش تنیریم نہ پائے آنکہ از پیش گریزیم
 اگر عالم بغوغا گردد از بار کسے را کو خبر نتوانستد باز
 حذر زیں زال ابر و سہمہ کردہ کزیں و سہمہ است چندیش می خورد
 ازیں زال آنکس از او جہتند کہ خوش رفتند و دل دردی نہ بستند
 گوارانیت جام روزگاراں تو خوش خورتا ترا باشد گواراں
 فحشے دل کہ دوراں دگرین اجل گرگ و حصار گشتین
 ولے چوں بر کشد تقدیر خنجر نخت از عقل بیدار افکنند سر
 سپہراول کند چشم خورد کور پس انجہ بر خورد مبتداورد زور
 چو دزدے جوید اندر خانہ سو کشد اول چراغ خانہ راز و د

لائق حلقہ لائق چوں لائق دریم لائق نیش

چو شیر اندر ہے گشت آدمی خاکے نخت از پاسبان خالی کند خاکے
 چو سوئے کیسہ دارد کیسہ برپوش بافیون مالدا دل عقل را گوش
 بود گم چارہ پیش از مرگ بودے چو مرگ آمد ندارد چارہ سوئے
 بسائش کاں بچارہ پے نشردند کہ در روز اجل بچارہ مردند
 سکندر کا بجواں را ہوس برد چو وقت مردن آمد و ہوس مرد
 برہ کیں ذرہاے گرد بینی سلیمان با دآورد بینی
 گدکش کا سہ گل بہر آبے است چو بینی کا سہ افراسیابے است
 کھالے کو کند بازیچہ سازی مذاں بازیچہ اور اسبازی
 چو مردم سازا ز گل ہیں بہ تیز کہ مردم بودہ باشند پیش ازینیز
 ہر آٹ مردہ کہ دارد برزباں بند بخاموشی ہی گوید ترا پسند
 تو دل را گوش دار و پند می نوش کہ نتوانی شنید آں پند ازین گوش
 چو بنیرم ست یارب آدمی زار دے در شبہت صد سالہ بنیاد
 دم مردم کہ دست آویز جانست چو در بنیرم با دے بے نشانست
 اگر صد سال بر لب سائے نگشت ز دم جز با دمتواں یافت مشرت
 چو با دست این حیات سست بنیاد خرد مندی نہ باشد بیکہ بر باد

لُوق - بچارہ کس کہ راہ تن سپردند لُوق - سلیمان ہائے آورد لُوق - مذاں بازیچہ اور اسبازی

لُوق - چو مردم ساز بینی گل بہ تیز لُوق - ہاں لُوق - ساز لُوق - خاکے

چوست است بنا کا ندر وجود دگر ایوان گل کردن چه سود
 رواقے راجہ باید ساخت حالی کہ خواہد ماند از سازندہ خالی
 لگو کا یوان کسری تا کنوں ست چو کسری رفت گو در خاک نیست
 نماند جاں بہ تن پیوستہ جاوید کہ جاسوسِ فلک شد چشم خورشید
 چراغ از بہر جانِ دزدِ دماغ ست مگر گردن کہ دزدِ با چراغ ست
 بقائے نیست چوں در بیچ چیزے ہمہ ملک جہاں نرزد پیشیزے
 فسوس مانہ بہر زندگانی است کہ این فرصت نہ کس اجاودانی
 زہر آنست افسوسے کہ داریم کہ فرصت ہست ضائع میگذاہیم
 چو زین خواب گراں بیدار گردیم بکارِ خوشی تن ہشیار گردیم
 چو نتوانیم گردِ کار گشتن چہ سود از آنچنان ہشیار گشتن
 خداوند ار راں فرموشکاری تو بخشی عاقلان را ہوشیاری

در خاتمت کتاب گوید

مرا چوں تہتِ خورشید پایہ بریں میمویں سواد افگند پایہ
 طرازش نقش چیں را آب می برد خرد را ہم زدیدہ خواب می برد
 در آمد قاصد اقبال سرمست بتوقیع ابد منشور دردست

که خسرو چیت این جادو خیالی
 نگویم دهر پر آوازہ کردی
 بدیں رنگیں خیالے پریناں سنج
 نور و پریناں ترا خداوند
 ازین مشکیں عبر مغز پرور
 عطار در اقلم در ہم شکستند
 نشاید گفت سحرش ہم ترارو
 ولے چو سو دچندین نکتہ گفتن
 کہ مشے مهر چیں اندر کمیں اند
 مبادا کاید این طوطی گرفتار
 مرا کا قبول داد این شرده نخب
 بیانج شکرین کردم زباں را
 بگفتن نیست چنداں آرزویم
 خدایم داد چنداں خزینه
 اگر صد سال گردانند و لابلاب
 رہا کن تا در آید ہر کہ دانند
 ببرزیں خانہ زخم جلیبے مزد
 کہ عالم پر شدہ گنجیہ خیالی
 کہ تاراج کمن را تازہ کردی
 بحیب مہفت گردوں سختی گنج
 بدامان قیامت و دخت پیوند
 دم روحانیاں کردی معطر
 ملایک بر جہاںش نقش بستند
 کہ حرز جاں شد و تویند بازو
 گہر سنجیدن و یا قوت سفتن
 کہ در بنید و آنگہ ہرہ چنید
 کہ بر بایند ز افانش بنفار
 ز دم اندیشہ را بر آسمان تخت
 کہ لے نامت حلاوت اودہ جانر
 ولے چوں باز می پرسی بگویم
 کہ دریا زان بود یک آبگینہ
 چہ کم گرد ز دریا قطرہ آب
 بر و چنداں نہ بردن سے تواند
 کہ زخت خود حلاوت کردم ای دُر

بیک تحسنت لے ہم حلاست وگردش نام گوئی ہم حلاست
 وگر پے گم کنی کیں آں گنہیت حریفے از سخن غماز تر نیست
 چو افتد گوہرے در دست درویش ہماں گوہر کند غمازی خویش
 چو گدازد و زدیغ اجہ ماہی سیر روی دہد بر وے گواہی
 بود خورشید را جاہیت معمور بکنج بیوہ زن کے گنجد آں نور
 تہی چشم اندایں مشت علف خوار بیاید زلہ شاں دادن بخروا
 ز باد و دم کسے کو بر ترافتاد تہی تر داں لبان مشک پر باد
 سر کلکش کہ تمیزے ندارد ہاں ماند کالٹ چیزے ندارد
 عروسے را کہ برقع کردہ ام باز ندارد و تمہ برابر وے ناز
 اگر بنی مکرر معنی بجر ز سہو طبع نے راستی فکر
 بدل می نگذرد چوں میکتم درج کہ ایں سرمایہ جے کردہ ام خرج
 و گرنہ خانہ پر خوبان فرخار بتے را کے نہایم جلوہ دہ بار
 دریں ہنگامہ دہ جا گرم دارم نہ دردی کردہ ام تا شرم دارم
 زرم کز شرکت بیگانہ پاکست گرش دہ بار بر بنجم چہ پاکست
 و گریہ ماہ بندی تمت سلخ کے از ہر گس حلوا شود تلخ
 بدانند آنخو صاف از درد بیزد کہ از نخل انجبین چندیں نخیزد
 تو بر دریا کلونخ اندازداری اگر صیدے کنی سیر و از داری

بہر حرفم کہ در خواہی نہ دن چنگ
 زکاں ہم مل خواہی یافت سنگ
 معاذ اللہ اگر من بر تو چسپم
 چو تو کسچی چہ بر خیزد ز سچسپم
 گس را چوں تو ان کشتن بشیر
 چہ گو نہ پشہ را سیلی زند شیر
 مگو کیں ز باغ فولاں گرم کار اند
 کہ مرغان دلم عفا شکا را ند
 مہیں سبزہ کہ آن نگین خوش رست
 کہ آسپے تو ان کند از بنسست
 بر آید گر نہ بیدار چہ چالاک
 ہم آخر خورد کج نکاں کند پاک
 چو من چاباک مے باید جہانگیر
 کہ شبیدیز مرا گرد دغاں گیر
 چناں و خمسہ داد اندیشہ را داد
 کہ در سبع شادش بست بنیاد
 دلم دیرست کیں سودا بسر داشت
 کہ گل چینم ز باغے کو گذر داشت
 نظامی کا ب حیواں نخت از حرف
 ہمہ عمرش دراں سرمایہ شد صرف
 وے ترسیدم از گل خندہ باغ
 کہ دامنم قص کبک اجوتن ز باغ
 تگ تیرے بود باگ و نیلی
 کش چوں بوم بلبل را ز نیلی
 فراغ دل مرا از صدیکے بود
 ہوس بسیار و فرصت اند کو بود
 چو باز اریتم اگر م تر گشت
 دل از ازم بے ازم تر گشت
 میاں درستم و بستم بزاری
 ز باز مے تو کل دستیاری
 بدیں ابجد کہ طفلان را کند شاد
 مثالے بستم از تعلیم استاد
 گرت شیریں سخوانی بار بدست
 دگر جاں نیست باکے کا لبہ دست

گرم فرصت دہد لطف خداوند
 کشاد او پنج گنج از گنجہ خویش
 فرو گویم بشیریں تر ز بانے
 کہ تا گوید مرا عقل گرامی
 نخست از پرده آں صبح سوم
 پس از کلمہ حکید ایں شربت نو
 بقا را اگر تھی ناید خند مینہ
 در آغاز جب شد فتح ایں فال
 و اگر پرسی کہ بتیش را عدد چیست
 خراب آن کو ز چندین بیت معمور
 تو لے بیل چو بخرامی درین باغ
 بپوش از زخل یابی نشانے
 بدو نیک مرا از ہم جُبر اکن
 نہ مقصود من آن بُاندین راہ
 ولیکن خاطر میں عین غناں تافت
 من از جانش در آوردم بہ پرواز
 کہم حلوے اور اتارہ زین قند
 بد اں پنج آزمایم پنجہ خویش
 بعض داستانے داستانے
 زہے شائستہ فرزند لطفی
 نمود از مطلع الانوار نور م
 کہ نامش کردہ شد شیرین و خسر
 سہ گنج دیگر افشا تم ز سینہ
 ز ہجرت ششہ صد ہشت و دو سال
 چہار الف چہارست و صد و ست
 کذبیتے ز جائے خوشن تن دور
 بہر تھے نگہیری نکتہ بر زراغ
 کہ نہ بود میوہ بے استخوانے
 نکو ہر گیرد بد بر من رہا کن
 کہ گردم شہزہ ہر شہر چوں ماہ
 غناں از کف خاطر چوں توان یافت
 خدایش جاے در جانا و ہد بار

خدایا خاک من چون خود شستی ق سخن بر من بکاک خود دوستی
 نه در خور بود مغز من بدین بوک تو دادی روز بازارم درین کعبه
 ازین هنگامه چوں بیرونم فر مگرداں گرمی بازارم سرد
 چنان کن دست پنجم را نمک نیز که باشد تا قیامت رغبت انگیز
 چو بختایند فسرده را پرده راز نه پرسی از من این بازیچه بازار
 چو بر خسرو سراید زندگانی
 گناہش عفو کن باقی تو دانی

بیا ۰ ۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹